

Broedvogels in Nederland 2023

Sovon-rapport
2024/40

Broedvogels in Nederland in 2023

Arjan Boele, Jan-Willem Vergeer,
Joost van Bruggen, Bernice Goffin,
Kees Koffijberg, Caroline van Oostveen,
Jan Schoppers & Dorine Jansen

met medewerking van

Symen Deuzeman, Albert de Jong, Lara Marx,
André van Kleunen, Dirk Zoetebier (Sovon)
& Henk van der Jeugd (Vogeltrekstation)

Sovon-rapport 2024/40

Deze rapportage is samengesteld in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring. Het Meetnet Broedvogels vindt plaats in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en wordt uitgevoerd door Sovon Vogelonderzoek Nederland in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek, de provincies en Rijkswaterstaat.

Colofon

© Sovon Vogelonderzoek Nederland

Tekst algemeen: Arjan Boele (hfst. 1 t/m 4.2, hfst. 5), Joost van Bruggen (hfst. 5), Bernice Goffin (hfst. 4.3, hfst. 5), Albert de Jong (hfst. 5), André van Kleunen (hfst. 5), Kees Koffijberg (hfst. 5), Caroline van Oostveen (samenvatting, summary), Jan Schoppers (hfst. 5) en Jan-Willem Vergeer (hfst. 5) (allen Sovon).

Hoofdstuk 5.3. Soortbesprekingen: Arjan Boele (overige 61 soorten), Joost van Bruggen (Porseleinhoen, Kleinst Waterhoen, Klein Waterhoen, Zwarte Stern, Aalscholver, Lepelaar, Purperreiger, Grote Zilverreiger, Kleine Zilverreiger, Bijeneter, Roek), Bernice Goffin (Krooneend, Kwartelkoning, Dodaars, Kokmeeuw, Ooievaar, Roerdomp, Bruine Kiekendief, Velduil, Slechtvalk, Grauwe Klauwier, Oeverzwaluw), Albert de Jong (Zilvermeeuw, Pontische Meeuw, Geelpootmeeuw, Kleine Mantelmeeuw, Visarend, Buidelmees, Cetti's Zanger), André van Kleunen (Grote Canadese Gans, Branta-hybride, Kolgans, Zwarte Zwaan, Casarca, Carolina-eend, Mandarijneend, Rosse Stekelstaart, Nachtzwaluw, Monniksparkiet, Grote Alexanderparkiet), Kees Koffijberg (Eider, Kluut, Visdief, Noordse Stern), Jan Schoppers (Holenduif, Kauw, Roodborst, Witte Kwikstaart) en Jan-Willem Vergeer (Brandgans, Middelste Zaagbek, Zomertortel, Bontbekplevier, Kleine Plevier, Strandplevier, Zwartkopmeeuw, Stormmeeuw, Grote Mantelmeeuw, Grote Stern, Dwergstern, Blauwe Reiger, Huiszwaluw, Grote Karekiet, Graszanger).

Gegevensbewerking, tabellen en figuren: Arjan Boele, Ellis Hettinga, Lara Marx, Jeroen Nienhuis, Gerard Troost, Erik van Winden, Dirk Zoetebier (allen Sovon), Tom van der Meij, Adriaan Gmelig Meyling en Marcel Straver (allen Centraal Bureau voor de Statistiek).

Redactie: Caroline van Oostveen & Arjan Boele

Lay-out: Laura Hondshorst

Fotoredactie: Harvey van Diek

Foto's omslag: Marcel van Kammen (Grauwe Klauwier, Earnewald Fr, 27 juni 2023), Gerben Mensink (Grote Stern, juveniel, Rottumeroog Gr, 17 juli 2023) en Gejo Wassink (Dodaars, Enschede Ov, 16 augustus 2023)

Foto's binnenwerk: zie aldaar

Drukwerk: Veldhuis Media, Meppel

Wijze van citeren: Boele A., Vergeer J.W., van Bruggen J., Goffin B., Koffijberg K., van Oostveen C., Schoppers J. & Jansen D. 2024. Broedvogels in Nederland in 2023. Sovon-rapport 2024/40. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Dit rapport wordt kosteloos verstrekt aan alle medewerkers die in 2023 hebben deelgenomen aan het Meetnet Broedvogels. Extra exemplaren kunnen besteld worden via de webwinkel van Sovon (sovon.ccvshop.nl). Dit rapport is als pdf-bestand beschikbaar op sovon.nl.

ISSN 2212-5027

Type informatie	Omschrijving/naam	Datum
Auteur(s):	Arjan Boele, Jan-Willem Vergeer, Joost van Bruggen, Bernice Goffin, Kees Koffijberg, Caroline van Oostveen, Jan Schoppers & Dorine Jansen	
Versie:	Definitief	21 juni 2024
Inhoudelijke toets:	Chiel Boom	20 juni 2024
Vrijgave:	Chiel Boom	21 juni 2024

Inhoud

Verantwoording en dankwoord	5
Samenvatting	7
Summary	10
1. Inleiding	13
2. Werkwijze broedvogelmonitoring	17
2.1. Opzet broedvogelmonitoring	17
2.2. Telmethode	20
2.3. Organisatie en coördinatie	20
2.4. Volledigheid gegevens	20
2.5. Analyses en indexen	23
2.6. Overige projecten: CES en Nestkaarten	24
3. Weer en waterstanden broedseizoen 2023	27
3.1. Weer	27
3.2. Waterstanden	29
4. Algemene ontwikkelingen, provinciale trends en Zoete Rijkswateren	31
4.1. Algemene ontwikkelingen	31
4.2. Provinciale trends	36
4.3. Vijfentwintig jaar broedvogelmonitoring in de Zoete Rijkswateren	38
5. Soortbesprekingen	47
5.1. Inleiding	47
5.2. Uitleg bij tekst en figuren	47
5.3. Soortbesprekingen	51
Literatuurlijst	126
Bijlagen	133
Bijlage 1. Tellers in 2023	133
Bijlage 2. Grafieken van landelijke indexen	142
Bijlage 3. Soortbesprekingen broedvogelrapporten vanaf 2002	154

Drieteenmeeuw, platform L7-B, Noordzee, 6 juni 2023. Foto: Ruben Fijn, Waardenburg Ecology

Verantwoording en dankwoord

Een grote groep tellers, voornamelijk vrijwilligers, is in ons land betrokken bij broedvogelmonitoring. Dankzij hun inzet is het mogelijk om gefundeerde landelijke en regionale uitspraken te doen over het wel en wee van nagenoeg alle Nederlandse broedvogelsoorten. Een overzicht van de tellers en contactpersonen betrokken bij het onderzoek in 2023 is opgenomen in bijlage 1. In hoofdstuk 2 (tabel 2.2 en 2.3) worden de soortgerichte werkgroepen, de provincies en overige samenwerkingspartners genoemd. Ook de terreinbeherende instanties, in het bijzonder Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de Provinciale Landschappen, en de agrarische collectieven vervullen hierbij een belangrijke rol.

Onmisbaar bij het vergaren van gegevens over zeldzame soorten en kolonievogels zijn de (buiten het Waddengebied vrijwillige) districtscoördinatoren (DC's) in de 20 districten (sovon.nl/coördinatoren). In 2023 waren dit Peter van den Akker, Leo Ballering, Patrick Bergkamp, Roland-Jan Buijs, Arend-Jan van Dijk, Bert Dijkstra, Ton Eggenhuizen, Victor Eggenhuizen, Hans van Gasteren, Ronny Hullegie, Nicky Hulsbosch, Marcel Klootwijk, Matthias Koster, Thijs Oonk, Jelle Postma, Sjouke Scholten, Wilco Stoopendaal, Gerard Tamminga, Sander Terlouw, Hans-Peter Uebelgünn en Mark Zekhuis.

Het Meetnet Broedvogels maakt deel uit van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). In het NEM werken overheidsorganisaties samen aan een efficiënte inwinning van natuurgegevens ten behoeve van natuurbeleid. Dit natuurbeleid omvat internationale, nationale en provinciale doelen waarvoor informatie nodig is met betrekking tot soorten en hun leefgebieden, natuurkwaliteit, veranderingen daarin en effecten van beleid daarop (CBS 2024). Het Meetnet Broedvogels en daaraan verbonden (regionale) meetnetten worden financieel mogelijk gemaakt door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), Rijkswaterstaat en BIJ12 de werkororganisatie van de provincies. Het projectmanagement van het NEM is ondergebracht bij Wageningen Environmental Research, Natuur & Milieu (WENR N&M) en ingevuld door Sandra Clerkx (programmacoördinator NEM

Steenuil, Luntershoek ZI, 15 juni 2023.

Foto: Marcel Klootwijk

vanuit WENR). Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is verantwoordelijk voor de kwaliteitsbewaking van het NEM, waaronder het Meetnet Broedvogels, en het berekenen van trends. De aansturing van het meetnet wordt verzorgd door een begeleidingscommissie in het kader van het NEM. Deze begeleiding vindt op plezierige wijze plaats door Sandra Clerkx (WENR), Dorine Jansen, Tom van der Meij en Leo Soldaat (allen CBS), Mervyn Roos (Rijkswaterstaat), Robbert Wolf (provincies/BIJ12), Roos Haasnoot en Peter Heslenfeld (beiden LNV) en Rob Vogel en Chris van Turnhout (beiden Sovon).

Vanuit het CBS hadden Tom van der Meij en Dorine Jansen een belangrijke inhoudelijke rol en werden trendberekeningen mede voorbereid en uitgevoerd door Adriaan Gmelig Meyling, Tom van der Meij en Marcel Straver.

Op het Sovon-bureau zorgden Rob Vogel en Chris van Turnhout voor de begeleiding van het Meetnet. Voor Chris was het zijn laatste jaar bij Sovon. Hij heeft in zijn tijd bij Sovon het meetnet enorm vooruit geholpen. De controle en bewerking van telgegevens en het databeheer was in handen van Lara Marx en Dirk Zoetebier. Gerard Troost, Ellis Hetingtinga en Yvonne Boesten ontwikkelden en onderhouden de verschillende, onmisbare, onderdelen van

de online en mobiele invoer en van de digitale terugkoppeling van gegevens. De communicatie met de pers werd verzorgd door Albert de Jong, André van Kleunen en Albert de Jong schreven mee aan het rapport (hoofdstuk 5). Caroline van Oostveen was verantwoordelijk voor de eindredactie. Het rapport is opgemaakt door Laura Hondshorst met fotoredactie door Harvey van Diek.

We willen iedereen heel hartelijk bedanken voor hun bijdrage aan deze rapportage over 2023!

De coördinatie van de verschillende onderdelen van het Meetnet Broedvogels was in het

meetnetjaar 2023 in handen van Joost van Bruggen (Kolonievogels), Bernice Goffin (Zoete Rijkswateren, Nestkaarten en Boerenlandvogels/Meetnet Agrarische Soorten, MAS), Kees Koffijberg (Kustbroedvogels Waddengebied), Jan Schoppers (Meetnet Urbane Soorten, MUS), Jan-Willem Vergeer (Broedvogel Monitoring Project, BMP) en Arjan Boele (Zeldzame broedvogels). Symen Deuzeman coördineerde het Constant Effort Site-project (geen onderdeel Meetnet Broedvogels).

Dit rapport is openbaar en te downloaden op sovon.nl. Het auteursrecht op het rapport berust bij Sovon Vogelonderzoek Nederland.

Roodbuikwaterspreeuw, Zuid-Limburg, 7 september 2023. Foto: Arno Haanraats

Samenvatting

Dit rapport vat de belangrijkste resultaten samen van alle onderdelen van het Meetnet Broedvogels in 2023: het BMP, de kolonievogeltellingen, het Meetnet Kustbroedvogels Wadden (incl. Reproductiemeetnet Waddenzee), het Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren, het Meetnet Urbane Soorten (MUS), het Meetnet Boerenlandvogels en het Meetnet Nestkaarten. Het Meetnet Boerenlandvogels combineert de gegevens uit het BMP met vogelmeetnetten van afzonderlijke provincies (incl. Meetnet Agrarische Soorten, MAS). Daarnaast zijn resultaten verwerkt van het Constant Effort Sites-project van het Vogeltrekstation en Sovon (CES, in 2023 geen onderdeel van het Meetnet Broedvogels). Het Meetnet Broedvogels is samengesteld in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM).

Het rapport bestrijkt zowel algemene als zeldzame soorten, evenals kolonievogels. Na een bespreking van de werkwijze (hoofdstuk 2) en de weersomstandigheden en waterstanden in 2023 (hoofdstuk 3) komen de belangrijkste ontwikkelingen bij broedvogels in dat jaar aan de orde (hoofdstuk 4). In hoofdstuk 5 worden vogelsoorten besproken die een rol spelen bij Natura 2000 (Vogelrichtlijn), op de Rode Lijst staan of om andere redenen onderzocht worden. Het veldwerk is grotendeels uitgevoerd door vrijwilligers, met belangrijke aanvullingen van professionele vogelaars werkzaam voor onder meer terreinbeherende instanties, provinci-

ale diensten, Rijkswaterstaat en Sovon (figuren 2.1 t/m 2.5). Het veldwerk geschiedt volgens de richtlijnen in de handleiding (Vergeer *et al.* 2023). Bij de trendberekening door het CBS wordt gebruik gemaakt van het programma RTRIM (*R-package for TRend analysis and Indices for Monitoring data*), waarbij inschattingen worden gemaakt voor ontbrekende data. Van exact tweehonderd soorten zijn betrouwbare trends beschikbaar voor de 'lange termijn' (in principe vanaf 1990) en de 'korte termijn' (recente twaalf jaren, 2012-23).

Belangrijkste ontwikkelingen

Op de lange termijn laten 86 van de 200 soorten een sterke of matige afname zien en 101 soorten een sterke of matige toename. De overige soorten bleven stabiel (11) of hadden een onzekere trend (2). Op de korte termijn namen 51 soorten af, 104 soorten namen toe en de rest was stabiel (29) of had een onzekere trend (16).

In totaal bereikten 41 van de 200 soorten in 2023 hun hoogste indexwaarde sinds 1990. Onder de winnaars van seizoen 2023, soorten die het goed deden in vergelijking met 2018-22, waren enkele relatieve nieuwkomers in ons land, waaronder Grote Mantelmeeuw, Middelste Bonte Specht, Oehoe, Cetti's Zanger, Zeearend, Rode Wouw en Pontische Meeuw. Vrijwel al deze soorten bereikten een recordaantal. Ook Graszanger en Bijeneter, die respectievelijk sinds 1993 en 2010 weer jaarlijks in ons land broeden, hadden relatief veel vestigingen.

De populaties zijn onder andere onderhevig aan weersomstandigheden. Zo kwam de Kleine Zilverreiger de klap in 2009 door een aanhoudende vriesperiode eindelijk te boven, na enkele zachte winters. Zowel Zwartkopmeeuw, Roodhalsfuut en Wintertaling hadden in voorgaande jaren last van de droogte in het voorjaar. Het natte vroege voorjaar van 2023 viel voor deze drie soorten gunstig uit. Andere soorten die een goed jaar kenden waren Kwak, Velduil, Steltkluut, Woudaap, Draaihals en Grauwe Klauwier.

Kwak, Middelburg ZI, 1 mei 2023.

Foto: Marcel Klootwijk

In 2023 bereikten 22 van de 200 soorten hun laagste index sinds 1990, dat is inclusief soorten die al een aantal jaar niet meer broeden in Nederland, zoals Ortolaan en Kuifleeuwerik. Grootse verliezers zijn Buidelmees, Blauwe Kiekendief en Kleine Barmsijs, deze drie soorten gaan we wellicht als broedvogel verliezen. Ook de Ringmus laat een serieuze afname zien, al zal deze soort niet snel geheel verdwijnen. Ook was 2023 geen goed jaar voor Kolgans, Kwartelkoning, Porseleinhoen en Kleinst Waterhoen. Andere soorten die een verlies lieten zien zijn Matkop, Zomertaling, Kruisbek, Sijs, Witwangstern, Geoorde Fuut, Tapuit, Zwarte Mees, Soepeend, Havik, Grote Stern en Slechtvalk. De afname van de twee laatstgenoemde kan in verband worden gebracht met vogelgriep.

Binnen de Zoete Rijkswateren hebben veel nieuwe ontwikkelingen plaatsgevonden die relevant zijn voor broedvogels, zoals kunstmatig aangelegde eilanden. Een opvallende stijger in zo'n gebied is de Baardman op de Marker Wadden waar het de meest voorkomende rietvogel is geworden met 99 territoria in 2023. Buiten de Zoete Rijkswateren was de soort het talrijkst in de Oostvaardersplassen met een kleine 600 territoria.

Soorten waarmee het op lange termijn minder goed gaat zijn Grote Karekiet en Buidelmees. Grote Karekiet heeft (min of meer) serieuze populaties in de Randmeren en Oostelijke Vechtplassen en de Nederlandse populatie lijkt, na decennialange afname, sinds 2018 niet meer af te nemen. Er werden in 2023 dertien territoria vastgesteld van de Buidelmees. De meest recente schatting (2019: 15-30) lijkt nog redelijk actueel en betekent een stevige afname ten opzichte van eind jaren negentig toen nog zo'n tweehonderd broedparen in ons land zaten.

Soorten die zich in de Zoete Rijkswateren meer op open water bevinden laten in het algemeen een redelijk stabiel beeld zien, al zijn de verschillen onderling groot. Zo zijn Krakeend en Krooneend grote winnaars en trekken Wilde Eend en Kuifeend (in het IJsselmeergebied door afgenomen waterkwaliteit en een laag visbestand) juist aan het korte eind. Op landelijk niveau lijken de aantallen van bijna alle meeuwen en sterns die al langer gevestigd zijn af te nemen, waaronder Kokmeeuw, Visdief,

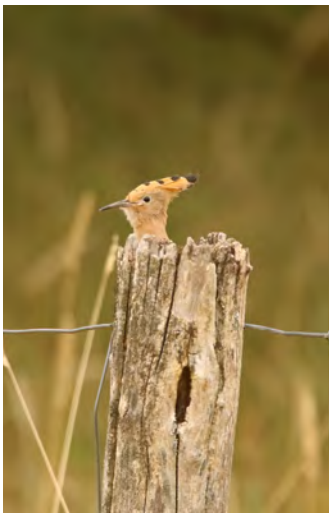
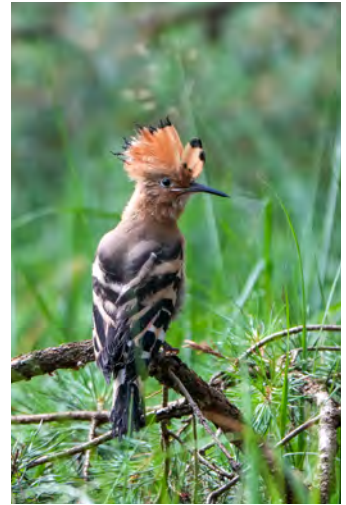
Kleine Mantelmeeuw, terwijl de populaties in de Zoete Rijkswateren doorgaans beter presteren. In het IJsselmeergebied zijn verschillende broedeilanden aangelegd, zoals Vogeleiland De Kreupel, Marker Wadden en het Trintelzand, en deze blijken een grote aantrekkingskracht te hebben. Ook nieuwkomers Zwartkopmeeuw en Pontische Meeuw doen het hier goed, de laatstgenoemde nam zelf explosief toe (van één broedpaar in 2014 naar 156 paren in 2023). Beide soorten zijn landelijk zowel op lange als korte termijn toegenomen: in 2023 werd het aantal paren Zwartkopmeeuw geschat op 6700-6850 en Pontische Meeuw op 160-170. De Oeverzwaluw heeft zich gevestigd op de Marker Wadden en broedt er met honderden paren op de eilanden. Andere kolonievogels Grote Zilverreiger en Lepelaar zitten op landelijk niveau in de lift en dit beeld wordt respectievelijk in de Randmeren en het IJsselmeergebied weerspiegeld. De Blauwe Reiger neemt juist af in beide gebieden. De Aalscholver heeft het moeilijk in het IJsselmeergebied, al broedden in 2023 wel weer meer paren in dit gebied dan in 2022.

Bijzonder

Een man Toendrarietgans bij Zevenhuizen ZH was gepaard met een vrouw Grauwe Gans. Op 21 mei waren nog twee van de zeven, vermoedelijk hybride, pulli in leven. Spectaculair is de vondst van het nest van een paar Bonte Strandlopers in het Lauwersmeergebied Gr, met vier eieren op 17 mei. De Woudaap was met een, voor deze eeuw, recordtotaal van 39 gemelde territoria in bijna alle provincies aanwezig, alleen in Friesland ontbrak de soort. Voor het eerst werden in twee gebieden succesvolle broedgevallen van de Koereiger gemeld (vier in De Wieden Ov en minstens één op een eiland in het Hollands Diep ZH). Eerdere succesvolle pogingen vonden plaats in 2021 en 2022 in De Wieden. In het voorjaar van 2023 vormde een man Steppekiekendief in Groningen, net als in 2022, een trio met een paar Bruine Kiekendieven. Vier jongen vlogen uit, drie zekere hybriden en één jong dat oogde als een Bruine Kiekendief. Voor het vierde jaar op rij broedden Hoppen in ons land met negen territoria waarbij maar liefst vier zekere broedgevallen. Met een totaal van acht territoria komt

2023 samen met 2016 voor de Bijeneter op een gedeeld derde plek. Niet eerder werden in vier provincies broedgevallen vastgesteld. Langs de Drentsche Aa bracht een paartje Noordse Nachtegalen minstens drie jongen groot. Van de zuidelijke Iberische Tjiftjaf werden drie territoria vastgesteld op verschillende plekken. Bijzonder is dat het in de Klotterpeel NB om een broedgeval ging. Zeer bijzonder is de melding van een (langer dan 10 dagen) zingende Koperwiek bij

Pijnacker ZH en dit geval ging als eerste territorium de boeken in. In Zuid-Limburg broedde een paar Roodbuikwaterspreeuwen waarvan twee jongen uitvlogen. Heel voorzichtig lijkt deze (onder)soort houvast te krijgen als broedvogel, sinds 2013 duikt de 'Roodbuik' regelmatig op in Midden- en Zuid-Limburg.

Voor het vierde jaar op rij broedden Hoppens in ons land met in 2023 negen territoria waarbij deze vier zekere broedgevallen (pag. 103). Linksboven: adulte vogel (links) en pas uitgevlogen jong, Veluwe (1) Gl, 16 juni 2023. Foto: Sven Valkenburg. Rechtsboven: pas uitgevlogen jong, Limburg, 6 juli 2023. Foto: Anja van Kalsbeek. Linksonder: pas uitgevlogen jong, oosten van Noord-Brabant, 29 juni 2023. Foto: Bjorn Alards. Rechtsonder: adult met nestjong, Veluwe (2) Gl, 21 juni 2023. Foto: Harvey van Diek

Summary

This report summarizes the main results until 2023 of all components of national breeding bird monitoring scheme in the Netherlands, coordinated by Sovon (Dutch Centre for Field Ornithology). The national breeding bird monitoring scheme includes several species-specific census projects (table 2.1), which all have in common that their setup is highly standardised and fieldworkers follow specific guidelines. The breeding bird monitoring scheme was compiled as part of the framework of the 'Netwerk Ecologische Monitoring' (NEM).

The report covers both common and rare species, as well as colony birds. After a discussion of method (chapter 2) and weather conditions and water levels in 2023 (Chapter 3), the main trends of breeding birds are discussed (chapter 4). Chapter 5 discusses bird species that play a role in Natura 2000 (Birds Directive), are on the Red List or are investigated for other reasons. The fieldwork was predominantly carried out by volunteers, with important additions from professional fieldworkers from site management agencies, provincial administrations, Rijkswaterstaat and Sovon (Figures 2.1 to 2.5). Fieldwork was carried out according to the guidelines in the manual (Vergeer *et al.* 2023). The trends were calculated by the Statistics Netherlands (CBS), using the program RTRIM (R-package for TRend analysis and Indices for Monitoring data) in which estimates are made for missing data. Reliable trends of two hundred species are available for the 'long term' (in principle from 1990) and the 'short term' (recent twelve years, 2012-23).

Main trends

On the long term, 86 of the 200 species show a strong or moderate decrease and 101 species show a strong or moderate increase. The remaining species remained stable (11) or had an uncertain trend (2). On the short term, 51 species decreased, 104 species increased and the rest were stable (29) or had an uncertain trend (16).

Overall, 41 of the 200 species reached their highest index value since 1990. Among the winners of season 2023 (species that did well compared to 2018-22) were some relative newcomers to our country, including Great Black-backed Gull, Middle Spotted Woodpecker, Eurasian Eagle Owl, Cetti's Warbler, White-tailed Eagle, Red Kite and Caspian Gull. Basically all of these species reached record numbers. Also, Zitting Cisticola and European Bee-eater, which have been annually present as breeding bird in our country again since respectively 1993 and 2010, had relatively high population levels.

Populations are, among other things, subject to weather conditions. For example, after several mild winters the Little Egret finally recovered from unusual harsh winter weather in 2009. Both Mediterranean Gull, Red-necked Grebe and Eurasian Teal had suffered from spring drought in previous years. The wet early spring of 2023 was favorable for these three species. Other species that experienced an excellent year were Black-crowned Night Heron, Short-eared Owl, Black-winged Stilt, Little Bittern, Eurasian Wryneck and Red-backed Shrike.

In 2023, 22 of the 200 species reached their lowest index since 1990, including species that have not been breeding for several years, such as Ortolan Bunting and Crested Lark. Among these species are Penduline Tit, Hen Harrier and Lesser Redpoll. Eurasian Tree Sparrow also shows a serious decline, although this species will not disappear completely soon. Also, 2023 was not a good year for Greater White-fronted Goose, Corn Crake, Spotted Crake and Baillon's Crake. Other species that showed a loss were Willow Tit, Garganey, Red Crossbill, Eurasian Siskin, Whiskered Tern, Black-necked Grebe, Northern Wheatear, Coal Tit, Northern Goshawk, Sandwich Tern and Peregrine Falcon. The decline in the latter two is associated with avian influenza.

Within the National Fresh Water systems, there have been many new developments that are relevant to breeding birds, such as artificial islands. One species that notably increased in such an area is the Bearded Reedling on the Marker Wadden, where it has become the

most common reed bird with 99 territories in 2023. Outside the National Fresh Water systems, the species was most numerous in the Oostvaardersplassen with just under 600 territories.

Species that are doing less well are Great Reed Warbler and Penduline Tit. The Great Reed Warbler has (more or less) relevant populations in the Randmeren and Oostelijke Vechtplassen. The Dutch population, after decades of decline, appears to be stable since 2018. The Penduline Tit tells a different story on short term: thirteen territories were recorded in 2023. The most recent estimate (2019: 15-30) still seems current and represents a solid decline compared to the late 1990s when approximately two hundred breeding pairs were present in our country.

Species on the open waters of the National Fresh Water systems generally show a fairly stable picture, although the differences between them are large. Gadwall and Red-crested Pochard are big winners while Mallard and Tufted Duck lose (in the IJsselmeer region due to reduced water quality and a low fish stock). On a national level, the numbers of almost all the gulls and terns that have been established for a longer time are declining, including Black-headed Gull, Common Tern and Lesser Black-backed Gull, while populations in the National Fresh Water systems generally perform better. Several constructed nesting islands, such as De Kreupel, Marker Wadden and Trintelzand, appear to have great appeal. Newcomers Mediterranean Gull and Caspian Gull are also doing well here, the latter increased exponentially from one breeding pair in 2014 to 156 pairs in 2023. Both species increased nationwide in both long- and short-term: in 2023 the number of pairs of Mediterranean Gull was estimated at 6700-6850 and Caspian Gull at 160-170. The Sand Martin has discovered the Marker Wadden and breeds with hundreds of pairs on the islands. Other colony birds Great Egret and Spoonbill are nationally on a rise and this picture is reflected respectively in the Randmeren and the IJsselmeer region. In contrast, the Grey Heron is declining in both areas, locally under pressure from the White-tailed Eagle. The insufficient food supply in the IJsselmeer region also causes a difficult situation for the Cormorant, although in 2023 more Cormorants nested in this area compared to 2022.

Rare breeders

A male Tundra Bean Goose at Zevenhuizen ZH was paired with a female Greylag Goose. On May 21, two of the seven, presumably hybrid, pulli were still alive. Spectacular was the discovery of the nest of a pair of Dunlins in the Lauwersmeer area Gr, with four eggs on May 17. Little Bittern was present with 39 reported territories in almost all provinces, except for Friesland. This was a record for this century. For the first time, successful breeding cases of the Cattle Egret were reported in two areas (four in De Wieden Ov and at least one in Hollands Diep ZH). Previous successful attempts took place in 2021 and 2022 in De Wieden. In spring 2023, a male Pallid Harrier formed a trio with a pair of Marsh Harriers in Groningen (same as in 2022). Four young flew out, three certain hybrids and one young that looked like a Marsh Harrier. For the fourth year in a row Eurasian Hoopoes nested in our country, with nine territories and as many as four certain breeding cases. With a total of eight territories, 2023 joins 2016 in a shared third place for the Eurasian Bee-Eater. Never before nests were established in four provinces.

The southern Iberian Chiffchaff established three territories (and one confirmed breeding case) in different locations. A pair of Thrush Nightingales raised at least three young in Drenthe. Very special is the report of a (longer than 10 days) singing Redwing, the first territory ever recorded.

Buidelmees, Dannemeer Gr; 25 juli 2023. Foto: Henk Laverman

1. Inleiding

Het monitoren van broedvogels door Sovon Vogelonderzoek Nederland (Sovon) begon in de jaren zeventig met twee atlasprojecten. Aansluitend daarop werd in 1984 gestart met gestandaardiseerde jaarlijkse tellingen van min of meer algemene broedvogelsoorten in het Broedvogel Monitoring Project (BMP). Korte tijd later is ook een monitoringproject opgezet voor zeldzame broedvogels en kolonievogels. De resultaten van het broedvogelonderzoek zijn vanaf 1992 gepubliceerd in jaarverslagen. Sovon stelt zich ten doel om de aantalsontwikkeling van zo veel mogelijk broedvogelsoorten vast te leggen ten behoeve van het natuurbeleid.

Sovon voert het Meetnet Broedvogels uit op verzoek van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Het meetnet maakt deel uit van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM, netwerkecologischemonitoring.nl): het stelsel van natuurmeetnetten van de rijksoverheid en provincies dat ten doel heeft om de informatiebehoefte over de status van soorten en ecosystemen en veranderingen daarin te bedienen. Bij de uitvoering van de landelijke vogelmeetnetten werkt Sovon samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Rijkswaterstaat (namens het Ministerie van Infrastructuur & Waterstaat) en de provincies. De gegevens worden gebruikt in de jaarlijkse Voortgangsrapportages Natuur (bij12.nl), de zesjaarlijkse rapportages voor de EU-Vogelrichtlijn (VR) en diverse andere verplichte rapportages. Broedvogelmonitoring in het Nederlandse Waddengebied vindt plaats in het kader van het *Joint Monitoring Program for Breeding Birds in the Wadden Sea* dat internationaal gecoördineerd wordt door het *Common Wadden Sea Secretariat* (CWSS). Deze inventarisaties zijn onderdeel van het internationale *Trilateral Monitoring and Assessment Program* (TMAP) in de Nederlandse, Duitse en Deense Waddenzee (waddensea-worldheritage.org/trilateral-monitoring-and-assessment-programme-tmap).

In het NEM wordt de informatiebehoefte van de overheid vertaald naar meetdoelen, die bovendien geprioriteerd worden op basis van de urgentie van het verzamelen van de betreffende informatie. Op basis van urgentie wordt on-

derscheid gemaakt tussen *sterk sturende*, *matig sturende* en *indirecte meetdoelen*.

In 2023 waren de volgende vanuit het NEM geformuleerde *sterk sturende meetdoelen* van kracht (CBS 2024):

- Vogelrichtlijn: landelijke trends in aantallen van soorten;
- Vogelrichtlijn: trends in verspreiding van soorten;
- TMAP: trends in aantallen van broedvogels in het Waddengebied;
- *Farmland Bird Index* (FBI): landelijke trends in aantallen van boerenlandvogels;
- Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb): landelijke trends in aantallen van een aantal aan boerenland gebonden soorten in gebieden met en zonder beheersmaatregelen;
- OSPAR: landelijke trends in aantallen van soorten in de Noordost-Atlantische Oceaan, inclusief de Noordzee;
- Aviaire Influenza: landelijke trends in aantallen en verspreiding van relevante soorten;
- Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM): landelijke trends in aantallen van broedvogels Noordzeekustzone en Voordelta;
- Indicatoren Rijksbegroting: trends in aantallen op landelijk, gezamenlijke Natura 2000-gebieden en biotoop niveau;
- Evaluatie Natuurpact: landelijke en provinciale trends (meten van biodiversiteit).

Daarnaast zijn er verschillende *matig sturende meetdoelen* geformuleerd:

- Natura 2000: trends in aantallen per Natura 2000-gebied
- Natura 2000: populatiegrootte per Natura 2000-gebied
- Vogelrichtlijn (VR): trends in aantallen in de gezamenlijke VR-gebieden
- Habitattypen: onder andere Rode Lijst-status van karakteristieke soorten
- Invasieve exoten van de Unielijst: verspreiding
- Rode Lijsten: Rode Lijst-status van soorten
- Trends in broedsucces van weide- en akkervogels en waddenvogels
- Graadmeters Natuurnetwerk Nederland: provinciale trends

Noordse Nachtegaal, Drentsche Aa Dr, 2 juli 2023. Foto: Wim van Zwieten

De *indirecte meetdoelen* hebben betrekking op informatie die wenselijk is in verband met Ramsar-gebieden (ramsar.org/wetland/netherlands), de *Convention on Biological Diversity* (cbd.int), *Sustainable Development Goals* (sdgnederland.nl), schadesoorten, kwaliteit agrarisch gebied, kwaliteit hoofdwatersystemen, klimaatverandering, natuurgraadmeters en stadsnatuur.

Voor vrijwel alle kolonievogels en een aantal (zeer) zeldzame broedvogels streven we naar een jaarlijkse registratie van alle broedgevallen, om daarmee ook de landelijke verspreiding jaarlijks in beeld te brengen. De verzamelde gegevens worden ook gebruikt bij andere onderwerpen, zoals de bepaling van landelijke dan wel regionale broedvogelaantallen. Van zeer zeldzame soorten worden ook losse meldingen verzameld, bij voorkeur via de online invoer op sovon.nl. Ter aanvulling wordt onder andere de website waarneming.nl gecontroleerd op meldingen waarbij een broedzekerheids-

code is opgegeven. Ook losse meldingen vanuit het LiveAtlas-project van Sovon (liveatlas.nl) worden gecontroleerd op waarnemingen van zeldzame broedvogels. Losse waarnemingen worden gebruikt voor het samenstellen van verspreidingskaarten en voor het bepalen van landelijke populatieschattingen van zeer zeldzame soorten.

Het voorliggende jaarverslag biedt een overzicht van de resultaten van het broedvogelonderzoek in 2023. Het bevat resultaten vanuit alle onderdelen van het Meetnet Broedvogels: het BMP, de kolonievogeltellingen, het Meetnet Kustbroedvogels Wadden (incl. Reproductiemeetnet Waddenzee), het Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren, het Meetnet Urbane Soorten (MUS), het Meetnet Boerenlandvogels en het Meetnet Nestkaarten. Het Meetnet Boerenlandvogels combineert de gegevens uit het BMP met die van de (weide)vogelmeetnetten van afzonderlijke provincies (incl. Meetnet Agrarische Soorten,

MAS). Het Meetnet Zoete Rijkswateren wordt uitgevoerd in opdracht van Rijkswaterstaat, als onderdeel van het Monitoringprogramma Waterstaatkundige Toestand des Lands (MWTL). Daarnaast zijn in deze rapportage resultaten verwerkt van het *Constant Effort Sites*-project van het Vogeltrekstation en Sovon (CES, in 2023 geen onderdeel van het Meetnet Broedvogels). Het CES volgt (ontwikkelingen in) aantallen, broedsucces en overleving van een aantal soorten zangvogels.

De beschermingsbepalingen van de Vogelrichtlijn zijn in Nederland (tot eind 2023) geïmplementeerd in de Wet natuurbescherming (Wnb, per 1 januari 2024 opgegaan in de Omgevingswet). In de praktijk worden de monitoringgegevens van Sovon dan ook veelvuldig geraadpleegd om de gevolgen van plannen, projecten of ingrepen te beoordelen voor de instandhoudingsdoelstellingen (gebiedsdoelen voor leefgebieden van vogels) in Natura 2000-gebieden, en voor de Staat van Instandhouding (alleen van nature in Nederland voorkomende vogelsoorten, Foppen & Vogel 2022, Vogel *et al.* 2021).

Sinds het verschijnen van de Vogelatlas (Sovon 2018) volgt Sovon om pragmatische redenen de systematiek van het *International Ornithological Committee* (IOC, sinds februari 2023 versie 13.1 (Gill *et al.* 2023), te vinden op worldbirdnames.org). Het IOC is relatief terughoudend met het doorvoeren van veranderingen in de soortvolgorde en naamgeving. Dit sluit het beste aan op de werkpraktijk van Sovon, waarbij het veelvuldig doorvoeren van veranderingen in databases, rapporten en boeken onpraktisch is. De IOC-systematiek wordt internationaal breed gedragen. Wat de soortnamen betreft volgen we, net als de *Dutch Birding Association* (DBA), de aanbevelingen van het IOC voor de wetenschappelijke en Engelse namen. De Nederlandse namen zijn vastgesteld door de Commissie Systematiek Nederlandse Avifauna (CSNA). Het onderscheid tussen soorten en ondersoorten volgt de lijn van het IOC.

Dit rapport heeft grotendeels dezelfde opzet als dat over 2022 (Boele *et al.* 2023) met achtereenvolgens de inleiding (hoofdstuk 1), een beschrijving van de werkwijze (hoofdstuk 2), een samenvatting van het weer en de waterstanden (hoofdstuk 3) en de algemene ontwikkelingen in Nederland, provincies en de Zoete Rijkswateren (hoofdstuk 4). Hoofdstuk 5 bevat soortteksten

waarin met name aandacht is besteed aan kolonievogels en zeldzame broedvogels, met dit keer extra aandacht voor exoten. In bijlage 1 zijn alle ons bekende tellers in 2023 te vinden en in bijlage 2 de trendfiguren van de exact 200 soorten waarvan landelijke trends beschikbaar zijn. Bijlage 3 geeft een alfabetisch overzicht van de soortteksten die in dit rapport zijn opgenomen (paginanummer in kolom '23') en een overzicht van de soortteksten in de voorgaande rapporten.

Een rapport als dit, waarin gegevens van duizenden tellers worden gecombineerd, is nooit volledig. Ontbrekende gegevens blijven altijd welkom en worden alsnog toegevoegd aan de database. Door nalevering van dergelijke gegevens kunnen de in dit rapport gepresenteerde trends en aantallen in detail afwijken van die in eerdere rapporten.

Aalscholver, tellen van kolonie Zuiderduintjes Gr met kleine kuikens in de nesten, 7 mei 2023. Foto: Bram Ubels

2. Werkwijze broedvogelmonitoring

2.1. Opzet broedvogelmonitoring

Het Meetnet Broedvogels van Sovon bestaat van oudsher uit drie hoofdonderdelen (BMP, zeldzame soorten en kolonievogels). Het richt zich op onderzoek aan broedvogels in telgebieden (algemene, schaarse en zeldzame soorten), in kolonies of door middel van losse meldingen (sommige zeer zeldzame soorten). Met het meetnet worden vrijwel alle Nederlandse broedvogelsoorten gevolgd. De organisatie is afgestemd op de wijze waarop de soorten geteld worden (tabel 2.1).

Aanvullend op de drie hoofdonderdelen startte in 2007 het Meetnet Urbane Soorten (MUS), dat in 2014 is opgenomen in het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). MUS legt (trends in) aantallen en verspreiding van min of meer algemene broedvogels van bebouwd gebied vast, in aanvulling op de bestaande broedvogeltellingen waarbij de stedelijke omgeving onderbelicht bleef. Hieronder verstaan we niet alleen dorpen en steden, maar ook haven- en industriegebieden (bebouwd terrein is 13% van de totale oppervlakte van Nederland, CBS 2020). Een andere aanvulling is het Meetnet Agrarische Soorten (MAS), specifiek gericht op

broedvogels van het agrarisch gebied (graslanden en akkers). Sinds 2016 zijn de resultaten van 44 soorten vanuit het MAS in het broedvogelmeetnet opgenomen.

Het Broedvogel Monitoring Project (BMP) werkt met steekproefgebieden en is gericht op algemene soorten en (vrij) schaarse soorten (sovon.nl/bmp). Binnen het onderdeel BMP-A worden alle Nederlandse broedvogels onderzocht, deelprojecten richten zich op alle dan wel specifieke soorten, zoals roofvogels (BMP-R) of bijzondere soorten (BMP-B, alle soorten met uitzondering van de 36 meest algemene soorten). Het onderdeel BMP-Zeldzame soorten (BMP-Z) richt zich op soorten die van belang zijn voor de monitoring van Natura 2000-gebieden, zoals de Bruine Kiekendief en Zwarte Specht, naast soorten waarvan de landelijke steekproef mager is, bijvoorbeeld de Steenuil en Europese Kanarie.

Het Meetnet Zoete Rijkswateren is een ander onderdeel van het BMP. Telgebieden worden deels door beroepskrachten geteld en liggen onder andere in het IJsselmeergebied, langs de Randmeren en in de uiterwaarden van de Grote Rivieren.

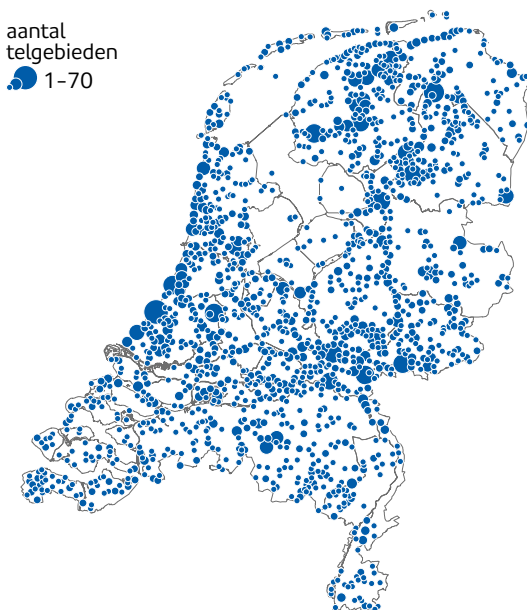
Tabel 2.1. Opzet van het Nederlandse broedvogelmeetnet, onderscheiden naar algemene en schaarse soorten, BMP (Broedvogel Monitoring Project), kolonievogels, (zeer) zeldzame soorten, MUS (Meetnet Urbane Soorten) en MAS (Meetnet Agrarische Soorten). / Organisation of breeding bird surveys in the Netherlands. Abundant species are covered in sample plots in a common breeding birds census scheme (BMP); rare and colonial breeding birds are mostly covered by complete national surveys or counts at core breeding sites. Species in urban (MUS) and agricultural areas (MAS) are (also) covered by point transect projects.

Project	Telgebieden	Bezoekschema	Soorten
BMP	steekproefgebieden	5-10 bezoeken, afhankelijk van onderdeel en habitatype	alle of selectie van soorten, incl. exoten
kolonievogels	integraal, alle kolonies	soortspecifiek, meestal 2 bezoeken	20 soorten kolonievogels
zeldzame soorten	integraal, kerngebied of telgebied	soortspecifiek, meestal 2-5 bezoeken	>120 zeldzame soorten
zeer zeldzame soorten	geen	losse meldingen (buiten telgebied)	zeer zeldzame soorten
MUS	postcodegebied met 8-12 telpunten in stedelijk gebied	3 bezoeken, steeds 5 minuten per telpunt	alle soorten
MAS	minimaal 5 telpunten in agrarisch gebied	4 bezoeken, steeds 10 minuten per telpunt	alle soorten

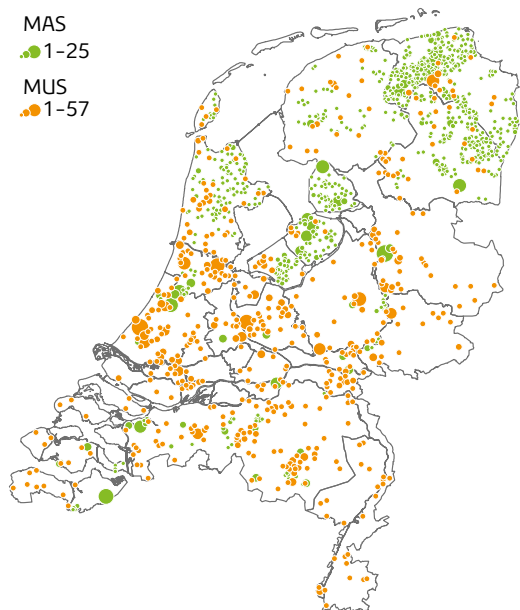
De begrenzing van BMP-telgebieden is vastgelegd in een Geografisch Informatie Systeem (GIS) en gekoppeld aan gegevens over landschap en habitat. De telgebieden liggen verspreid over Nederland (figuur 2.1). Bos- en natuurgebieden (zoals de duinen) worden naar verhouding tot hun oppervlak 'overbemonsterd' en agrarisch gebied en steden 'onderbemonsterd'. Dit laatste was een belangrijke reden voor het meenemen van de provinciale (weide- en akker) vogeltellingen, waaronder MAS, en de introductie van MUS (figuur 2.2). Bij analyse van trends wordt bij de algemenere broedvogels voor de nog resterende steekproefongelijkheid gecorrigeerd door stratificatie en een weging toe te passen (zie 2.5).

Zeldzame broedvogels en kolonievogels zijn vaak moeilijk met een steekproefopzet te volgen. Voor de meeste zeldzame soorten is de aanpak dan ook gericht op systematische monitoring van de belangrijkste broedgebieden (kerngebieden) en bij erg zeldzame soorten en

vrijwel alle koloniebroedvogels van de hele landelijke populatie. De selectie van kerngebieden is gebaseerd op gebieden die elk tenminste 5% van de landelijke populatie herbergen, inclusief alle Natura 2000-gebieden. Gegevens uit deze kerngebieden worden aangevuld met die vanuit het BMP-A/B en (soortspecifieke) inventarisaties van gebieden elders (BMP-Z). Bij zeldzame broedvogels en kolonievogels is vaak geen of veel minder sprake van steekproefongelijkheid (zie hierboven), waardoor er geen corrigerende weging toegepast hoeft te worden (zie 2.5). Van zeer zeldzame soorten worden ook losse meldingen verzameld, bij voorkeur door online invoering (sovon.nl/tellen/telprojecten/meldingen-zeldzame-broedvogels). Ter aanvulling worden ook meldingen via andere platforms gecontroleerd zoals de website waarneming.nl, tellingen uit het LiveAtlas-project van Sovon (liveatlas.nl), en overzichten in rapporten en tijdschriften. Zulke aanvullende gegevens zijn alleen bruikbaar als de exacte locatie bekend is en een broedzekerheidscode is opgegeven.

Figuur 2.1. Ligging van de in 2023 geïnventariseerde telgebieden van het BMP waarin algemene en/of schaarse soorten zijn onderzocht (stand juni 2024, excl. MUS en MAS). / Distribution of sample plots of the common breeding birds census in 2023 (per June 2024, excl. MUS and MAS).

Figuur 2.2. Ligging van de in 2023 geïnventariseerde telgebieden van MUS en MAS (stand juni 2024). / Distribution of sample plots of the MUS and MAS breeding birds census in 2023 (per June 2024).

Losse waarnemingen worden gebruikt voor het samenstellen van verspreidingskaarten en voor het bepalen van landelijke populatieschattingen van (zeer) zeldzame soorten. Bij zeer zeldzame soorten wordt extra aandacht besteed aan de documentatie, door middel van navraag bij de betreffende teller en het vastleggen van broedcodes en andere bijzonderheden, inclusief foto- en geluidsdocumentatie.

Soortspecifiek (landelijk) onderzoek, uitgevoerd door instellingen, werkgroepen en particulieren, vormt een belangrijke ondersteuning van het meetnet (tabel 2.2 en 2.3).

Tabel 2.2. Overzicht van overheidsinstellingen die een grote bijdrage leverden aan het broedvogelmeetnet in 2023. / Overview of governmental agencies that contributed major datasets to the breeding bird survey in 2023.

Instelling	Gegevens (bron)
Rijkswaterstaat	kustbroedvogels Delta (Lilipaly & Sluijter 2024)
Prov. Friesland	agrarisch gebied
Prov. Groningen	agrarisch gebied
Prov. Drenthe	agrarisch gebied, roekenkolonies
Prov. Gelderland	agrarisch gebied, rivierengebied
Prov. Flevoland	agrarisch gebied
Prov. Utrecht	agrarisch gebied, natuurgebied
Prov. Noord-Holland	agrarisch gebied
Prov. Zuid-Holland	agrarisch gebied
Prov. Noord-Brabant	agrarisch gebied, natuurgebied; roekenkolonies
Prov. Zeeland	agrarisch gebied
Prov. Limburg	schaarse en zeldzame soorten (natuurgegevensprovincielimburg.nl)

Tabel 2.3. Overzicht van werkgroepen en personen die landelijk onderzoek naar soorten of soortgroepen coördineren. / Overview of organisations and individuals that coordinate national surveys of species or species groups.

Organisatie / coördinator	Soort / soortgroep	Contact / bron
STORK	Ooievaar	A. Enters & W. van Nee; ooievaars.eu
Werkgroep Lepelaar	Lepelaar	M. Hoekstein
H. van der Kooij	Purperreiger	H. van der Kooij
Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN)	roofvogels	R.G. Bijlsma; P. van Geneijgen (Slechtvalk); werkgroeproofvogels.nl; Bijlsma (2024)
Grauwe Kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels (GKA)	Grauwe Kiekendief	M. Postma; grauwekiekendief.nl
S. van Rijn e.a.	Rode Wouw	S. van Rijn
Werkgroep Zeearend Nederland	Zeearend	S. van Rijn; werkgroepzeearend.nl
H. Feenstra	Kraanvogel	H. Feenstra; kraanvogels.net
LandschappenNL	weidevogels	landschappen.nl
Stichting Onderzoek Scholeksters (SOS)	Scholekster	B. Ens; scholekster.org
Kerkuilwerkgroep Nederland	Kerkuil	R. Leblanc; kerkuil.com
Oehoe werkgroep Nederland	Oehoe	G. Wassink; oehoewerkgroep.nl
Steenuil Overleg Nederland (STONE)	Steenuil	R. van Harxen & P. Stroeken; steenuil.nl
Gierzwaluwbescherming Nederland	Gierzwaluw	gierzwaluwbescherming.nl
Werkgroep Bijeneters Nederland	Bijeneter	H. Folkerts; bijeneters.nl
Ravenwerkgroep (onderdeel WRN); R.L. Vogel	Raaf	R.L. Vogel & H. de Vos Burchart; ravenwerkgroep.nl
Stichting Hirundo	Boerenwaluw	B. van den Brink; boerenwaluw.nl
Landelijk NETwerk voor STudies aan nestKASTbroeders (NESTKAST)	nestkastsoorten	L. Ballering; Ballering (2024); vogeltrekstation.nl/pages/nestkast

2.2. Telmethode

Bij algemene, schaarse en zeldzame soorten wordt binnen het BMP de uitgebreide territoriumkartering toegepast; er wordt dus uitgegaan van territoria als maat voor het aantal broedparen zoals beschreven in de handleiding (Vergeer *et al.* 2023). Bij zeldzame soorten wordt daarbij een indicatie van de broedzekerheid (code) gevraagd. Van in kolonies broedende soorten worden doorgaans (bewoonde) nesten geteld. Territoria van nachtactieve soorten zoals rallen, uilen en Nachtzwaluw worden met soortspecifieke nachtelijke karteringen in beeld gebracht, deels gebruikmakend van geluidsapparatuur om de roep of zang te stimuleren. BMP-R (roofvogels) berust op het in kaart brengen van nesten (Bijlsma 1997). Bij MUS en MAS vindt het onderzoek plaats op vaste telpunten waarop 3 resp. 4 maal per seizoen wordt geteld (Schoppers *et al.* 2020, Teunissen *et al.* 2019). Bij deze projecten wordt het maximum aantal over de verschillende bezoeken aangehouden. Soortspecifieke inventarisatierichtlijnen staan op de website van Sovon (stats.sovon.nl).

2.3. Organisatie en coördinatie

De landelijke coördinatie is in handen van Sovon, in de regio bijgestaan door 20 districtscoördinatoren (DC's, zie 'Verantwoording en dankwoord'; voor actueel overzicht en contactgegevens zie sovon.nl/coordinatoren). Deze DC's houden contact met de tellers en waken mede over de volledigheid van de inventarisatie van zeldzame broedvogels en kolonievogels. Daarnaast bestaan er samenwerkingsverbanden met instellingen, organisaties of personen die hele regio's op bepaalde soorten of soortgroepen tellen (bijvoorbeeld IJsvogels in Noord-Holland), dan wel landelijk onderzoek naar afzonderlijke soorten uitvoeren (tabel 2.3). Een belangrijke bijdrage wordt ook geleverd door de grote terreinbeherende organisaties zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen, zowel betreffende het telwerk als de toegang tot telgebieden en/of logistieke ondersteuning bij het veldwerk. Er zijn samenwerkingsverbanden met agrarische collectieven, de provincies en Rijkswaterstaat Waterdienst (integrale kartering van kustbroedvogels in het Deltagebied (Lilipaly & Sluijter

2024), zie tabel 2.2 voor een overzicht). Voor de monitoring van kustbroedvogels in de Waddenzee leveren onder andere de *Fryske Feriening foar Fjildbiology* (FFF, fjildbiology.nl) en Avifauna Groningen (avifaunagroningen.nl) een belangrijke bijdrage. Tabel 2.3 geeft een overzicht van landelijke soortonderzoeken waarvan gegevens in dit rapport zijn gebruikt. Zonder de medewerking van talloze vrijwilligers en vogelwerkgroepen zou het grootste deel van het veldwerk niet uitgevoerd kunnen worden. Bijlage 1 geeft een overzicht van de betrokkenen bij het broedvogelwerk in 2023.

2.4. Volledigheid gegevens

In 2023 werden gegevens van 2370 telgebieden (algemene en schaarse soorten) ingestuurd, waarvan 2164 meerjarig zijn geïnventariseerd. Na een jarenlange toename liep het aantal telgebieden rond 1998-2002 langzaam weer terug (figuur 2.2). Deze terugval hing samen met een verminderde bijdrage van provincies in het kader van het Nationaal Weidevogelmeetnet. Tevens leek een structurele afname aan tellers te zijn ingezet doordat tellers op leeftijd afhaakten, terwijl de aanwas van nieuwe tellers achterbleef. Met de organisatie van BMP-cursussen, de ontwikkeling van de app Avimap (waarmee vanaf broedseizoen 2016 gegevens direct in het veld kunnen worden ingevoerd), en het gebruik van het computerprogramma Autocluster om registraties te interpreteren tot soortkaarten (van Dijk *et al.* 2013), is het tij gekeerd. Avimap vermindert de hoeveelheid papierwerk doordat veldregistraties thuis niet meer hoeven te worden overgebracht op soortkaarten en Autocluster maakt de lastige interpretatie van veldwaarnemingen naar territoria gemakkelijker, uniformer én minder tijdrovend. In 2023 is bij 85% van de telgebieden het aantal territoria bepaald via Autocluster.

Telgebieden zijn in het algemeen redelijk over Nederland verdeeld, zij het niet evenredig naar landschapstype. Bos is ondervertegenwoordigd op de noordelijke en centrale Veluwe, in delen van Overijssel, Flevoland en op de Waddeneilanden. Agrarisch gebied kent enige lacunes in Oost-Drenthe, de duinen ontberen telgebieden op de Waddeneilanden en voor heide/hooftveen is dit het geval op de noordoos-

telijke Veluwe en in delen van Noord-Brabant. Met de start van het broedvogelmeetnet in de provincie Utrecht zijn in die provincie hiaten opgevuld (agraris gebied, natuurgebieden). Stedelijk gebied wordt grotendeels bemonsterd in het kader van MUS. In 2007-22 werden gemiddeld 545 MUS-gebieden volledig geteld (drie tellingen per gebied per jaar), in 2023 waren dat er 767. Voor de meeste soorten worden de eerste twee bezoeken gebruikt (gemiddeld 584, 2023: 810), voor laat broedende soorten (Gierzwaluw, Huiszwaluw en Boornvalk) zijn dat de tweede en derde ronde (gemiddeld 558, 2023: 790).

Agrarisch gebied wordt in Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland en Noord-Brabant (deels) bemonsterd in het kader van het MAS (in 2013-22 gemiddeld 1088, 2023: 1341 telpunten).

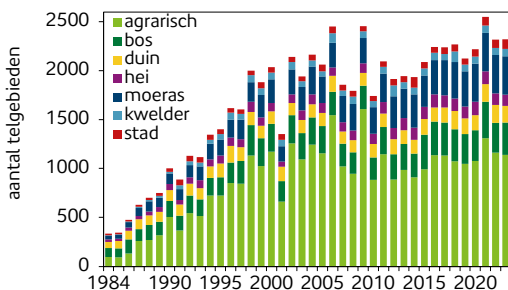
In 2023 zijn gegevens van 1526 telgebieden ingestuurd waar specifiek één of meer zeldzame soorten zijn geïnventariseerd (gemiddeld in 1990-2022: 1403). Een belangrijk aandeel hierin vormen de telgebieden die op verzoek van Rijkswaterstaat Centrale Informatievoorziening op kustbroedvogels worden onderzocht in het Deltagebied. Het gaat jaarlijks om bijna 800 gebieden (Lilipaly & Sluijter 2024). Daarnaast werden in 2023 gegevens verzameld uit 190 kerngebieden (waaronder alle Natura 2000-gebieden) en werden zeldzame soorten aangetroffen in 1567 BMP-telgebieden. Figuur 2.3 geeft een overzicht van de kern- en telgebieden in 2023.

Het aantal onderzochte (en bezette) kolonies ligt al jaren boven de 4000 (gemiddeld in 1990-2022: 4093). In 2023 werden tellingen ingestuurd van 4871 kolonies (excl. nulwaarnemingen; figuur 2.4).

De volledigheid van het onderzoek verschilt per soort en per district. Sommige soorten zijn lastig te inventariseren of komen voor in landschappen die bij tellers niet erg geliefd zijn. Per district bestaan er verschillen in volledigheid door variatie in het aantal actieve tellers, hun organisatiegraad en de inzet en ervaring van de districtscoördinator. De volledigheid van de inventarisatie is voor zeldzame broedvogels en kolonievogels aangegeven in tabel 5.1, volgens de classificatie in tabel 2.4. Het gaat hierbij om een inschatting in hoeverre de landelijke populatie volledig is geïnventariseerd. Daarnaast wordt het getelde aantal vermeld, met zo mogelijk een landelijke populatieschatting. Hierbij is bij een aantal soorten aanvullende informatie uit recente jaren en de (regionale en landelijke) populatieontwikkeling gebruikt. Om eventuele subjectiviteit (mate van ervaring van de schatter) te minimaliseren, is bij het maken van populatieschattingen zoveel mogelijk gebruik gemaakt van het programma RTRIM (*R-package for TRend analysis and Indices for Monitoring data*, van Strien & Pannekoek 1999, Pannekoek & van Strien 2001, Bogaart *et al.* 2016) dat ontbrekende waarden (bijvoorbeeld een niet-getelde kolonie) bijschat (zie 2.5) onder andere op basis van tellingen in vergelijkbare gebieden.

Het onderzoek in het Waddengebied, een moeilijk te inventariseren gebied, was in 2023 voor een deel van de soorten niet volledig. Daarom wordt eens in de zes jaar een gebiedsdekkende kartering uitgevoerd van alle TMAP-projectsoorten (vooral kolonievogels en zeldzame soorten), waarvan de volgende in 2024 plaatsvindt.

Voor 45 soorten broedvogels zijn Natura 2000-gebieden aangewezen waar deze soorten speciale bescherming genieten. In totaal levert

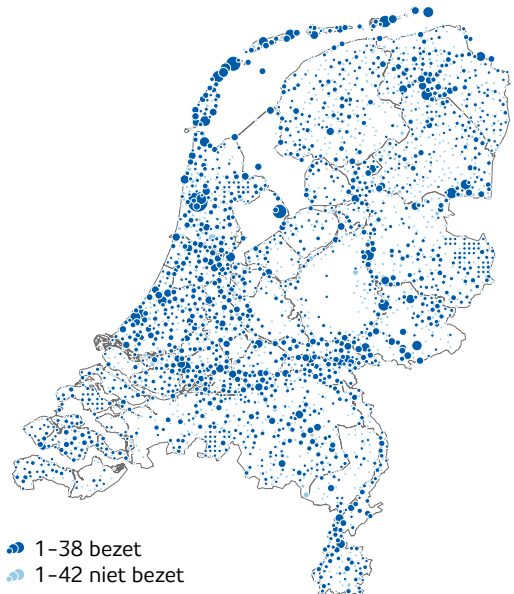
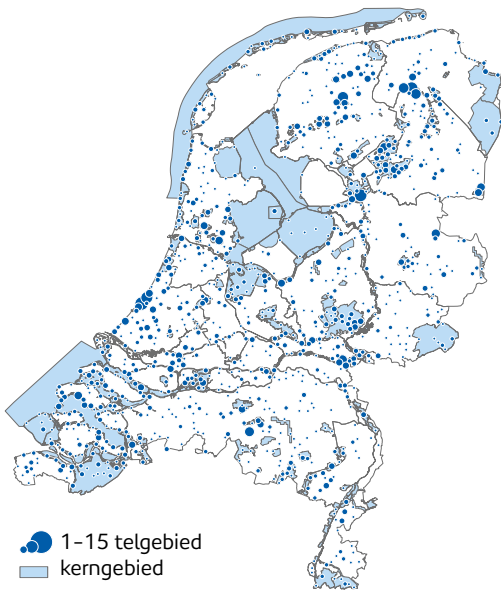
Figuur 2.3. Aantal geïnventariseerde BMP-telgebieden (algemene en schaarse soorten) per jaar in 1984-2023, onderscheiden naar landschapstype (stand juni 2024, excl. MUS en MAS). / Number of surveyed sample plots in the common breeding birds census (common and scarce species) in 1984-2023, distinguished by landscape type (per June 2024, excl. MUS and MAS).

dit 374 soort-gebiedscombinaties waarvoor informatie over trends gewenst is. In de meeste gevallen zijn deze combinaties in 2022 voldoende intensief geteld (2023 is nog niet beschikbaar). Van de 374 combinaties werden er 35 onvoldoende geteld (9%) in 19 verschillende Natura 2000-gebieden (CBS 2024). Het aantal soort-gebiedscombinaties dat in 2023 onvoldoende is geteld zal waarschijnlijk vergelijkbaar zijn.

Bij sommige soorten lukt het niet goed om (jaarlijks) voldoende informatie te verzamelen voor een compleet beeld. Ze zijn zeldzaam of lastig te inventariseren, zoals Geelpootmeeuw

(determinatie, mengparen, onopvallend in grote meeuwenkolonies) en Smient (overzomende vogels), maar ook Engelse Kwikstaart, Rouwkwikstaart en Orpheusspootvogel. Deze lijst kan nog worden uitgebreid met enkele exoten zoals Indische Gans waaraan vogelaars veelal minder aandacht besteden.

De in deze rapportage weergegeven aantallen kunnen in detail verschillen van eerder gepubliceerde aantallen. Het beschikbaar komen van nieuwe aantalsopgaven of het corrigeren van eerdere incorrecte gegevens kunnen hiervan de oorzaak zijn.

Figuur 2.4. Ligging van in 2023 geïnventariseerde telgebieden en kerngebieden van zeldzame soorten (stand juni 2024). / Location of sample plots and core breeding areas (all rare species) covered for the national rare breeding birds census in 2023 (per June 2024).

Figuur 2.5. Ligging van in 2023 getelde kolonies (nultellingen in lichtblauw, stand juni 2024). / Location of colonies covered in the national colonial breeding birds census in 2023 (zero counts in light blue, per June 2024).

Tabel 2.4. Aanduiding van volledigheid van de inventarisatie van zeldzame soorten en kolonievogels. / Indication of coverage of the national census of rare and colonial breeding birds.

>95%	(vrijwel) volledige landelijke dekking (voorbeeld: Lepelaar, Zearend)
>90%	vrijwel volledige landelijke dekking, enkele gebieden niet (volledig) geteld (Tapuit, Visdief)
71-90%	belangrijke gebieden merendeels geteld, sommige regio's/gebieden niet volledig geteld (Ijsvogel, Stormmeeuw)
40-70%	belangrijke en overige gebieden slechts ten dele geteld (Huiszwaluw)
Onbekend	volledigheid onduidelijk omdat exacte omvang populatie onbekend is (Geelpootmeeuw), of omdat volledige dekking onhaalbaar is en het aantal meldingen sterk afhankelijk is van de inspanningen van tellers (Rouwkwikstaart)

2.5. Analyses en indexen

In het Meetnet Broedvogels kiezen waarnemers zelf hun telgebieden. Hierdoor worden natuurlijke en vogelrijke landschappen als heide, moeras en duin overbemonsterd (meer telgebieden in de steekproef aanwezig dan op basis van hun oppervlakte-aandeel in Nederland verwacht zou mogen worden) en vogelarme landschappen onderbemonsterd (agrarisch gebied). Ook regionaal is sprake van over- en onderbemonstering. Er zijn bijvoorbeeld relatief weinig telgebieden in gebieden met weinig waarnemers (delen van Groningen, Flevoland). Het feit dat de telgebieden niet evenredig over de Nederlandse landschappen en regio's zijn verdeeld is een probleem indien de aantalsontwikkelingen tussen deze gebieden verschillen. Daarom passen we bij de trendberekeningen een correctieprocedure toe om toch representatieve landelijke trends te kunnen genereren (van Turnhout *et al.* 2008). In het kort komt de procedure erop neer dat eerst deeltrends worden berekend per stratum ('stratificatie'), en dat de deeltrends per stratum vervolgens worden gecombineerd tot landelijke trends op een wijze die rekening houdt met over- en onderbemonstering door de deeltrends te 'wegen' naar populatiegroottes per stratum. Bij de algemene en schaarse broedvogels hebben de strata betrekking op een combinatie van landschapstype (agrarisch gebied, bos, duin, hei, moeras, kwelder, stedelijk gebied) en (sub-) fysisch-geografische regio (Duinen Wadden, Duinen Overig, Getijdewateren, Heuvelland, Hoge Zandgronden-Noord, -Veluwe, -Oost, en -Zuid, Laagveen-Noord en -Holland, Rivierengebied, Zeeklei-Noord, -Midden en -Zuid). Het uitgangspunt is dat aantalsontwikkelingen in telgebieden binnen hetzelfde stratum gemiddeld sterker met elkaar overeenkomen dan de aantalsontwikkelingen in andere strata. Ontbrekende tellingen kunnen zo beter worden bijgeschat. Bij vrijwel alle algemene(re) broedvogels wordt zowel gestratificeerd als gewogen om tot een betrouwbare landelijke trend te komen.

In 2022 is, in overleg met het CBS, de stratificatie en weging herzien om tot nog robuustere (deel)trends te komen. Bij de recente aanpassingen is ten opzichte van de oorspronkelijke stratificatie (voor trends tot en met 2021) het

totaal aantal strata over alle (min of meer algemene) BMP-soorten met 35% afgenomen tot gemiddeld zeven strata per soort. Bij de weging wordt vanaf deze herziening bovendien gebruik gemaakt van de nieuwe populatieschattingen uit 2013-15 (Sovon 2018, voorheen werd gewogen op basis van schattingen uit 1998-2000). Ondanks de substantiële wijzigingen die zijn doorgevoerd in de werkwijze, waren de gevolgen voor landelijke indexen en trends voor de meeste algemene broedvogels zeer beperkt. Dit geeft aan dat het merendeel van de landelijke trends robuust is (van Turnhout *et al.* 2022). Voor enkele soorten waren de verschillen in de trends 1990-2020 tussen oude en nieuwe werkwijze groter, met name Bergeend (van matige toename naar stabiel sinds 1990), Tafeleend (van stabiel naar matige afname), Meerkoet (van matige toename naar matige afname), Zwarte Roodstaart (van matige toename naar matige afname) en Ekster (van stabiel naar matige afname). De steekproefgrootte per stratum is bij de nieuwe werkwijze echter groter waardoor dit tot robuustere nieuwe deeltrends en landelijke trends leidt.

Bij een deel van de zeldzame broedvogels (34 soorten) en kolonievogels (17 soorten) wordt eveneens gestratificeerd (gemiddeld 3 resp. 5 strata). Weging kan bij deze soorten achterwege blijven omdat de extra stap niet of nauwelijks verschil maakt, jaarlijks wordt immers een zeer groot deel van de landelijke populatie geteld (van Turnhout *et al.* 2022). Trends van provincies en regio's (Waddengebied, Zoete Rijkswateren) worden niet gestratificeerd en/of gewogen.

De landelijke trends in dit rapport worden gepresenteerd vanaf het moment waarop voldoende betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. Bij zeldzame broedvogels en kolonievogels is dat 1990 of eerder, voor de meeste algemene en schaarse soorten is het startjaar 1984 (bijlage 2). Het jaarlijkse aantal broedparen wordt in de bijlage weergegeven als index ten opzichte van een basisjaar, meestal 1990, dat op 100 wordt gesteld. De indexen worden berekend door het CBS met het programma RTRIM (van Strien & Pannekoek 1999, Pannekoek & van Strien 2001, Bogaart *et al.* 2016).

Van iedere soort zijn twee trends beschikbaar, de 'lange termijn' (in principe vanaf 1990) en de 'korte termijn' (recente 12 jaren, 2012-23).

Bij enkele soorten start de langetermijntrend in 1993 (Europese Kanarie) of 2007 (Soepeend, Soepgans, Kleinst Waterhoen, Stadsduif, Gierzwaluw en Kauw) omdat uit de jaren voor dat startjaar onvoldoende tellingen beschikbaar zijn uit enkele belangrijke regio's (Europese Kanarie, Kleinst Waterhoen) of het bebouwd gebied (overige soorten, start MUS in 2007). De classificatie van de trends volgt de indeling in tabel 2.5.

Alle broedvogelindexen zijn per soort te vinden op de soortpagina's op de website van Sovon (stats.sovon.nl). Een Excel-bestand met de exact 200 beschikbare landelijke en de ruim 1200 provinciale soorttrends is beschikbaar via sovon.nl/indexen-en-aantallen.

2.6. Overige projecten: CES en Nestkaarten

Constant Effort Sites (CES)

Het CES-project van het Vogeltrekstation en Sovon is geen onderdeel van het Meetnet Broedvogels maar wordt hier besproken vanwege de duidelijk relatie met het meetnet. Het CES volgt (ontwikkelingen in) aantallen, broedsucces en overleving van een aantal soorten zangvogels. Deze soorten worden gevangen en geringd in vaste mistnetopstellingen gedurende twaalf ochtenden per broedseizoen (half april-half augustus), zonder de vogels daarbij met geluid te lokken. Op basis van deze vangsten worden indexen berekend voor broedsucces en overleving. Met het CES worden vooral kleine zangvogels van (riet)moerassen, struwelen

en heggen onderzocht (Kampichler & van der Jeugd 2011). Ook bosvogels zijn zo te volgen, zolang ze af en toe vanuit de boomtoppen af dalen. De CES-gegevens zijn onderdeel van de ring- en terugmeldingendatabase van het Vogeltrekstation (vogeltrekstation.nl/pages/CES).

Het aantal CES-locaties in Nederland is na aanvang van het project snel gestegen van 7-13 locaties in 1994-95 tot 31 in 1996. Sinds 2002 zijn er verspreid over Nederland zo'n 40 locaties waar jaarlijks gevangen wordt (2023: 40); 60% bevindt zich in rietmoeras en natte struwelen, 20% in droog struweel, tuinen en halfopen agrarisch gebied en 20% in bos (waaronder relatief veel moerasbos).

Niet op alle locaties worden jaarlijks alle twaalf gevraagde vangdagen gerealiseerd. Voor de berekening van reproductie-indexen en overleving zijn de gegevens gebruikt van locatiejaren waarin minstens drie van de vangrondes 2-6 (tussen 20 april en 10 juni) en drie van de rondes 7-11 (tussen 11 juni en 31 juli) zijn uitgevoerd. Wil een locatie meedoen in de berekening van reproductie-indexen dan moeten er minimaal twee van zulke 'geldige' CES-seizoenen zijn, en minimaal drie seizoenen op rij om mee te doen met de berekening van overlevingskansen. In 2023 werden ruim 21.000 vogels gevangen, geringd en gemeten, met een gemiddelde van 530 vogels per locatie. Grafieken met CES-resultaten (reproductie, overleving adulten, overleving juvenielen) zijn te vinden op de website van Sovon (per soort op stats.sovon.nl onder 'Broedsucces en overleving', of zie alle beschikbare figuren bij elkaar in

Tabel 2.5. Klasse-indeling van trendindicatie met gebruikte criteria, omschrijving en symbolen. / Trend classification used in this report.

symbool	omschrijving	criterium
++	sterke toename <i>strong increase</i>	significante toename van >5% per jaar (minimaal verdubbeling in 15 jaar) <i>increase >5% per year (at least twofold increase in 15 years)</i>
+	matige toename <i>moderate increase</i>	toename, niet significant >5% per jaar <i>increase, not significantly >5% per year</i>
0	stabiel <i>stable</i>	geen significante aantalsverandering <i>no significant increase or decrease</i>
-	matige afname <i>moderate decrease</i>	afname, niet significant >5% per jaar <i>decrease, not significantly >5% per year</i>
--	sterke afname <i>strong decrease</i>	significante afname van >5% per jaar (minimaal halvering in 15 jaar) <i>decrease >5% per year (at least twofold decrease in 15 year)</i>
~	onzeker <i>uncertain</i>	geen trend aantoonbaar (bijvoorbeeld fluctuerend) <i>trend not detectable (for example fluctuating)</i>

een Excel op sovon.nl/indexen-en-aantallen). In deze Excel is ook een uitleg opgenomen van de berekening van de reproductie-indexen en de overleving.

Meetnet Nestkaarten

Dit in 1995 gestarte project richt zich op het vastleggen van broedresultaten en is een van de onderdelen van het broedvogelmeetnet. Het helpt, samen met parameters als populatie-omvang (Meetnet Broedvogels) en overleving (CES), te begrijpen en te voorspellen wat met de populatie van een specifieke soort gebeurt (*early warning*), en in welke fase van de levenscyclus zich eventueel problemen voordoen. De gegevens van ieder nest worden per bezoek op een nestkaart geregistreerd. Als minimaal twee bezoeken per nest worden gebracht, kan een maat voor de overleving van eieren of nestjongen worden bepaald. Een handleiding geeft uitgebreide instructies om verstoring te vermijden (Bijlsma *et al.* 2020). In 2023 zijn circa 51.000 nestkaarten (vooral digitaal) ingeleverd. In het totale bestand bevinden zich gegevens van circa 1,2 miljoen nesten, waaronder relatief veel van weidevogels en nestkastbewoners.

In het Meetnet Nestkaarten wordt samengewerkt met een groot en groeiend aantal organisaties die nestgegevens verzamelen. Zij brengen hun gegevens via dit project bij Sovon onder, en maken ze daarmee beschikbaar voor diverse toepassingen. Het gaat om de volgende organisaties: Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN), Werkgroep Zeearend Nederland (WZN), Steenuil Overleg Nederland (STONE), Stichting Hirundo, Stichting Oehoe Werkgroep Nederland (OWN), LandschappenNL, Stichting Kerkuilwerkgroep Nederland (SKWN), de landelijke werkgroep NESTKAST, Ravenwerkgroep Nederland, Grauwe Kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels (GKA), STORK (Ooievaars) en sinds 2023 Stichting Onderzoek Scholeksters (SOS) (zie ook tabel 2.3).

Het nestsucces wordt berekend met behulp van de Mayfield-methode (Beintema 1992). Hiermee wordt het percentage nesten bepaald dat succesvol uitkomt (met tenminste één uitvliegend jong bij nestblijvers, of tenminste één uitgelopen jong bij nestvlieders). De methode gaat uit van de dagelijkse overlevingskans van nesten en houdt daarbij rekening met het feit dat de vindkans van (in een vroeg stadium)

mislukte nesten kleiner is dan van succesvolle nesten. De 'klassieke' berekening van het uitkomstsucces (aantal succesvolle nesten gedeeld door totaal aantal gevonden nesten) leidt gewoonlijk tot overschatting van het nestsucces. Het uitkomstpercentage wordt per jaar en per soort berekend, mits meer dan 500 'nestdagen' beschikbaar zijn (iedere dag waarop eieren of jongen in het nest aanwezig waren geldt als een nestdag). Jaarlijks zijn van 35-40 soorten voldoende gegevens beschikbaar. Timing van de gemiddelde eerste eileg kan jaarlijks voor eenzelfde aantal soorten worden berekend. Voor algemene soorten wordt gestreefd naar data van minimaal 30 nesten. Voor zeldzame soorten wordt een lager aantal nestkaarten als toereikend beoordeeld wanneer daarmee een substantieel deel van de nesten gevolgd wordt. Op deze manier kunnen trends worden ontdekt in het moment van de eerste eileg, zoals systematische vervroeging van het legbegin als gevolg van klimaatverandering. Een overzicht van de aantallen nestkaarten per soort is in te zien via s1.sovon.nl/nestkaart_kart.asp. De resultaten zijn te raadplegen via de soortpagina's (stats.sovon.nl). Hier worden per soort, indien voldoende gegevens voorhanden zijn, trends gepresenteerd in nestsucces (percentage succesvolle nesten), het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest en de gemiddelde eerste eilegdatum.

Kraanvogel, Haaksbergerveen Ov, 2 mei 2023. Foto: Gejo Wassink

3. Weer en waterstanden broedseizoen 2023

3.1. Weer

Hieronder wordt een overzicht gegeven van de voor het broedseizoen 2023 relevante weersomstandigheden. De weersgegevens zijn afkomstig van de maandelijkse KNMI-overzichten (knmi.nl/nederland-nu/klimatologie/maand-en-seizoensoverzichten).

Winter 2022/23

Na een vijftal winters die in de terminologie van IJnsen (1991) als normaal of koud (2009/10) geclassificeerd werden, volgden tien (uitzonderlijk) zachte winters (figuur 3.1). Met in De Bilt Ut een gemiddelde temperatuur van $5,1^{\circ}\text{C}$ in december-februari (gemiddeld $3,9^{\circ}\text{C}$) was de winter 2022/23 'zacht'.

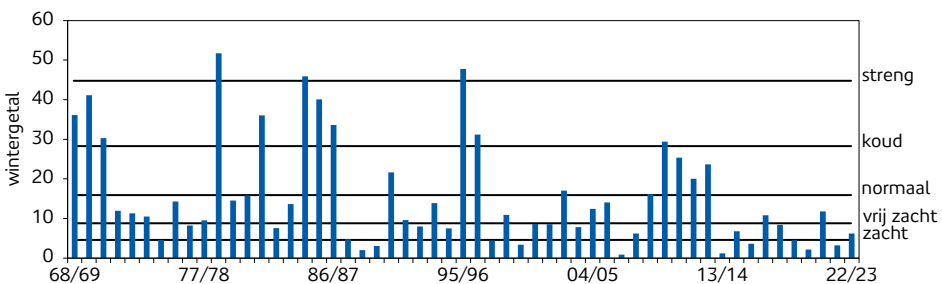
Na een zeer zachte november was december iets kouder dan het langjarig gemiddelde 2000-19. Januari en februari waren beide zacht (figuur 3.2). De eerste 18 dagen van de winter was het koud met bijna alle dagen een temperatuur ruim onder de gemiddelde waarde in die periode ($4-5^{\circ}\text{C}$). Van 12-18 december lag het etmaalgemiddelde in De Bilt onder nul waarbij lokaal geschaatst kon worden. De laagste temperatuur van de gehele winter werd op 13 december gemeten in Eelde ($-10,6^{\circ}\text{C}$). Na een zacht vervolg van de maand was het rond de jaarwisseling en begin januari zeer zacht met op 31 december in Ell Li en Arcen Li $17,6^{\circ}\text{C}$: een decemberrecord. Ook in De Bilt was het

sinds de start van de metingen (1901) niet eerder zo warm in december ($15,9^{\circ}\text{C}$). Op 1 januari werd vervolgens het temperatuurrecord van januari verbroken (Eindhoven NB $16,9^{\circ}\text{C}$, De Bilt $15,6^{\circ}\text{C}$). Met een gemiddelde temperatuur van $9,3^{\circ}\text{C}$ was het de eerste 10 dagen van januari recordzacht in De Bilt. Januari was verder een vrij sombere en zeer natte maand met op de 31e een storm (Corrie) met (zeer) zware windstoten in het westen en noordwesten van het land.

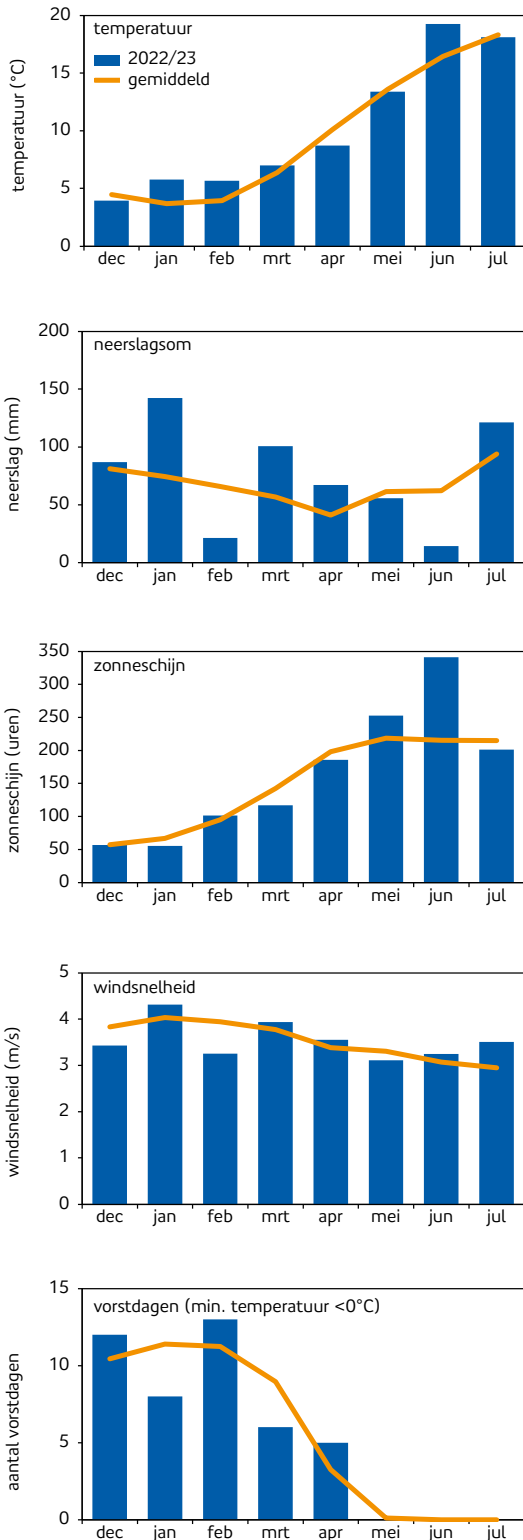
Februari begon zacht, maar rond 7 februari en aan het eind van de maand zakte de temperaturen enkele dagen onder het langjarige gemiddelde van 5°C . Halverwege de maand was het met lokaal 15°C juist heel zacht. Over de gehele maand gezien was het zeer zacht en bovendien extreem droog (De Bilt 21 mm, een derde van de gemiddelde waarde).

Lente 2023

Met een gemiddelde temperatuur van $9,7^{\circ}\text{C}$ (langjarig gemiddelde over 2000-19: $9,9^{\circ}\text{C}$) was de lente iets aan de koele kant. Dit kwam vooral door april ($8,7^{\circ}\text{C}$; gemiddeld $9,8^{\circ}\text{C}$). De eerste dag van de lente was ook meteen de koudste met $-7,6^{\circ}\text{C}$ in Twente Ov. De eerste warme dag ($20,0^{\circ}\text{C}$ of hoger) kwam in De Bilt pas op 4 mei. In Ell werd het op 31 mei het warmst dit voorjaar ($25,8^{\circ}\text{C}$). De lente was zeer nat. In De Bilt viel 223 millimeter, slechts 1 mm te weinig om in de top tien van natste

Figuur 3.1. Strengheid van de winters (november tot en met maart) in Nederland vanaf 1968/69, uitgedrukt in het wintertel van IJnsen (1991). Op deze schaal is 0 extreem zacht en 60 een strenge winter. / Index of winter weather in the Netherlands from 1968/69 onwards according to the index values of IJnsen, ranging from 0 (extremely mild) to 60 (severe winter).

voorjaren sinds 1906 te staan. Deze eeuw was alleen de lente van 2006 natter met 234 millimeter. De meeste neerslag viel in Eindhoven NB (275 mm; gemiddeld 149 mm) en het minst in Leeuwarden Fr (168 mm; gemiddeld 142 mm). Zowel maart als april waren zeer nat. Mei begon ook nat met op veel dagen flinke (onweers)buien, maar halverwege de maand werd het droog. Begin maart viel de neerslag af en toe in de vorm van (natte) sneeuw met op 8 maart 'code oranje' in Limburg en Noord-Brabant waar een sneeuwdek van plaatselijk 5-10 cm ontstond. De eerste storm van het jaar was een feit op 13 maart. Het aantal zonuren week nauwelijks af van het langjarige gemiddelde. Maart was vrij somber, april 'gemiddeld' en mei was relatief zonnig.

Zomer 2023

De zomer was zeer warm, zeer zonnig maar wel aan de natte kant. Met een gemiddelde temperatuur van 18,4°C (gem. 17,5°C) staat de zomer van 2023 in de top tien van warmste zomers sinds 1901. Juni was met 19,4°C (gem. 16,2°C) sinds 1901 nog nooit zo warm. Op twee bewolkte en vrij koele dagen aan het begin na was het meestal zonnig en warm. Tot en met 18 juni bleef het droog, pas daarna waren er enkele onweersbuien (lokaal 25-40 mm op 20 juni). Op 22 juni zorgde een storing in het (zuid)oosten voor langdurig regen in de Achterhoek en Twente met plaatselijk 40-65 mm en in Limburg circa 30 mm (hoogwaterpiekje in de Maas, zie figuur 3.4). Ondanks de nattigheid ging juni over het geheel genomen de boeken in als zeer droog.

Juli was wat betreft temperatuur en zonneschijn vrij gemiddeld maar met relatief veel neerslag. Op slechts drie dagen werd nergens in

Figuur 3.2. Samenvatting van het weer in december 2022 - juli 2023 in De Bilt (Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, knmi.nl). Weergegeven zijn de actuele weermetingen en de langetermijnwaarden (klimaatgemiddelde) van 2000-19. / Weather characteristics in December 2022 - July 2023. Shown are mean daily temperatures, precipitation, sunshine, average windspeed and the number of days with temperatures below zero. Bars indicate actual values in 2022/22, lines indicate long-term averages over 2000-19.

Nederland neerslag gemeten. Rond 7 juli was het enkele dagen zeer warm, met op 9 juli in Arcen 34,8°C de hoogste temperatuur van deze zomer. Op 5 juli kreeg vooral het noordwesten en noorden te maken met de zeer zware zomerstorm Poly die voornamelijk in het midden van het land gepaard ging met veel neerslag. Hiervoor gold in het noordwesten code rood, elders code oranje of geel.

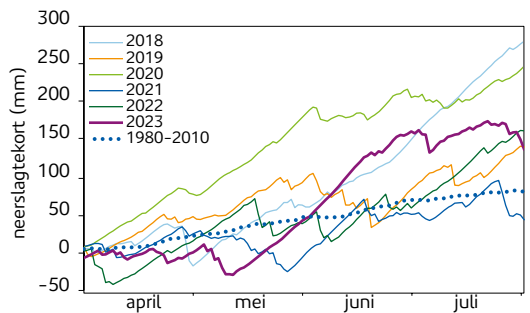
De maand augustus was met 17,6°C iets koeler dan gemiddeld met een gemiddeld aantal uren zon (209) en relatief veel neerslag (96 mm). De eerste tien dagen van de maand verliepen koel, somber en nat (op 6 augustus op veel plaatsen 30-50 mm). Daarna was het tot en met 25 augustus warm met weinig regen. De laatste dagen verliepen wisselvallig en vrij koel. Deze zomer viel op 5 dagen op minstens een van de ruim 300 KNMI-neerslagstations minimaal 50 mm regen. Met landelijk gemiddeld 752 uren zon tegen een langjarig gemiddelde van 641 uur was de zomer, vooral door een recordzonnige maand juni, zeer zonnig. Het minst zonnig was het in Deelen Gl (695 uur) en het zonnigst in Vlissingen Zl (791 uur). Het beeld van deze zomer past in dat van het veranderende klimaat: zonnige en warme zomers met een grillig neerslagpatroon waarbij langdurige droge en natte perioden elkaar afwisselen.

Neerslagtekort

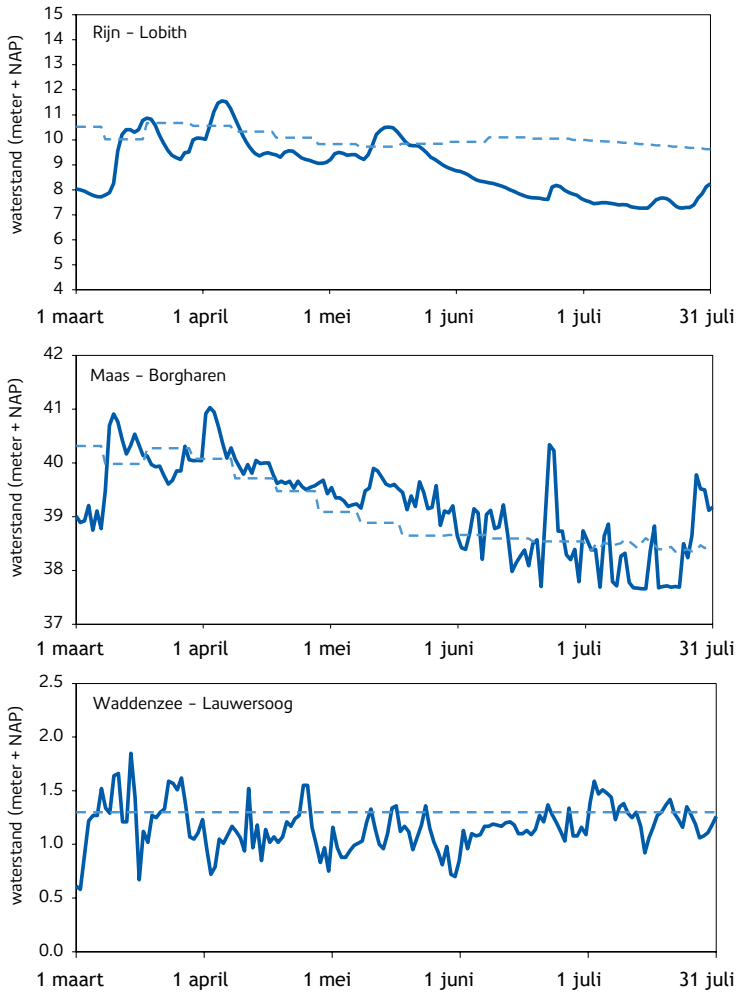
Het broedseizoen 2023 was niet zo droog als dat van 2018 en 2020 maar ook 2023 kende een forse periode zonder neerslag van betekenis (figuur 3.3). In De Bilt was het van 13 mei tot en met 19 juni iedere dag droog. Ook de rest van de maand juni viel er weinig neerslag (totaal 14 mm in De Bilt, gemiddeld is dat 70 mm in de gehele maand) waardoor het neerslagtekort aan het eind van de maand was opgelopen tot het niveau van het droge jaar 2018. Het neerslagtekort was het grootst in de kustgebieden. De natte maand juli met regen op 22 van de 31 dagen zorgde ervoor dat het tekort niet verder opliep.

3.2. Waterstanden

Het water in de Rijn bij Lobith Gl kwam gedurende het seizoen drie keer boven de gemiddelde waarde: 12-19 maart, 3-9 april en 11-19 mei (figuur 3.4). Het hoogste niveau werd bereikt op 12 april (11,55 meter boven NAP). Het niveau van de Maas bij Borgharen Li liet gedurende het seizoen zoals gebruikelijk een geleidelijke afname zien maar met een grillig verloop. Vier keer was de waterhoogte een meter boven de gemiddelde waarde op die datum: 11 mei, 22 mei, 22-23 juni en 27-29 juli en, als meest opvallende de 'neerslagpiek' van 22-23 juni (maximaal 1,80 meter boven NAP). De hoogste absolute waterhoogte (rond de 41 meter boven NAP) werd zoals gebruikelijk vroeg in het seizoen bereikt, op 10 maart en 1-3 april. In de Waddenzee (Lauwersoog Gr) kwam het peil in maart-juli op 32 dagen boven de zogenaamde drempelwaarde uit; de waterhoogte waarop de meeste landaanwinningswerken overspoelen (+1,30 meter boven NAP). In maart kwam de waterstand op 8 dagen meer dan 0,20 meter boven de drempelwaarde uit (maximaal 0,55 meter boven de drempelwaarde). Later in het seizoen gebeurde dat alleen op 11 april (+0,22 meter), 24-25 april (+0,25 meter) en 2 en 4 april (+0,29 meter).

Figuur 3.3. Neerslagtekort (dagelijkse neerslagsom minus referentiegwasverdamping) in De Bilt in april-juli in 2018-2023 en gemiddeld over 1980-2010 (knmi.nl). Een stijgende lijn laat een toename in de droogte zien en dalende lijn neerslagoverschot. / Rainfall deficit in April-July 2018-2023 compared to the mean values over 1980-2010. An upward trend shows an increase in drought and a downward trend indicates a precipitation surplus.

Figuur 3.4. Waterstanden in Rijn (Lobith), Maas (Borgharen) en de Waddenzee (Lauwersoog) in maart-juli 2023 (Rijkswaterstaat, waterinfo.rws.nl). Voor de rivieren is de hoogste meting per dag vergeleken met het langetermijngemiddelde (stippellijn). Voor de Waddenzee is het hoogste tij per dag aangegeven, de stippellijn in deze figuur geeft aan bij welk tij de meeste landaanwinningsswerken overspoelen (+1,30 meter boven NAP). / Water tables in the rivers Rhine (Lobith) and Meuse (Borgharen), and in the Wadden Sea (Lauwersoog) during March-July 2023. For the rivers, daily values are compared with long-term averages (dashed line). For the Wadden Sea the dashed line marks the tide leading to inundation of salt marshes.

4. Algemene ontwikkelingen, provinciale trends en Zoete Rijkswateren

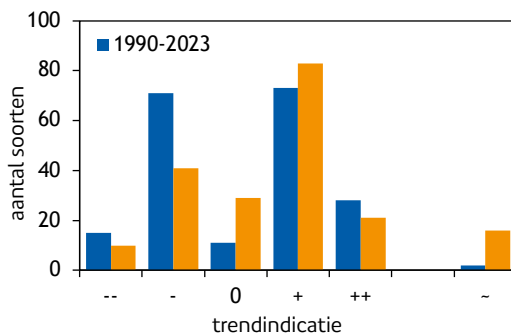
4.1. Algemene ontwikkelingen

Trendindicaties en schattingen

Dit hoofdstuk vat de belangrijkste aantalsontwikkelingen van Nederlandse broedvogels in 2023 samen. De meest opvallende toe- en afnames worden besproken in relatie tot voorgaande jaren.

Figuur 4.1 geeft voor exact tweehonderd broedvogelsoorten waarvan betrouwbare trends beschikbaar zijn de trendindicaties weer over 1990–2023 (in tekst: 'lange termijn') en over de laatste twaalf jaren: 2012–23 ('korte termijn'). Van enkele soorten start de landelijke langetermijntrend niet in 1990: Europese Kanarie (1993), Soepgans, Soepeend, Gierzwaluw, Stadsduif, Kleinst Waterhoen en Kauw (2007). Zie bijlage 2 voor de afzonderlijke trendgrafieken.

Op de lange termijn laten 86 soorten (43%) een sterke of matige afname zien en 101 soorten (51%) een sterke of matige toename. De overige 13 soorten (6%) bleven stabiel of hadden een onzekere trend (Kleinst Waterhoen, Dwergmeeuw). Op de korte termijn namen 51 soorten af (25%), 104 soorten namen toe (52%) en de rest was stabiel (29 soorten, 15%) of had een onzekere trend (16 soorten; 8%, incl. soorten die 'verdwenen' zijn: Duinpieper, Klapekster en Ortolaan).

Winnaars 2023

In figuur 4.2 worden de meest in het oog springende aantalsontwikkelingen in 2023 ten opzichte van de vijf voorafgaande jaren (2018–22) op een rij gezet. Hierbij onderscheiden we soorten die het in 2023 relatief goed deden: de 'winnaars' (bovenste helft figuur), en soorten die het naar verhouding slecht deden: de 'verliezers' (onderste helft).

Van de twintig grootste winnaars zijn er op de lange termijn, vanaf 1990, twaalf sterk en vier matig toegenomen, twee stabiel en twee matig afgenomen (Wintertaling, Velduil). Op de korte termijn, vanaf 2012, zijn er met name soorten met sterke of matige toename (12 resp. 3) naast winnaars met een stabiele trend (1, Wintertaling), matige afname (1, Velduil) en onzekere trend (3). Van deze twintig soorten staan er dertien, meestal vanwege een kleine en kwetsbare populatie, op de Rode Lijst (Wintertaling, Roodhalsfuut, Steltkluit, Grote Mantelmeeuw, Woudaap, Kwak, Kleine Zilverreiger, Zeearend, Velduil, Oehoe, Draaihals, Grauwe Klauwier, Graszanger; van Kleunen *et al.* 2017).

Enkele van de grootste winnaars zijn relatieve nieuwkomers in ons land. In chronologische volgorde: **Grote Mantelmeeuw** (jaarlijkse broedvogel vanaf 1993), **Middelste Bonte**

Figuur 4.1. Trendindicatie van 200 vogelsoorten in 1990–2023 en 2012–23 (symbolen x-as: -- sterke afname, - matige afname, 0 stabiel, + matige toename, ++ sterke toename, ~ onzeker). / Trend classification for 200 species during 1990–2023 and 2012–23. The y-axis gives the number of species for each category; symbols x-axis: -- strong decrease, - moderate decrease, 0 stable, + moderate increase, ++ strong increase, ~ uncertain trend.

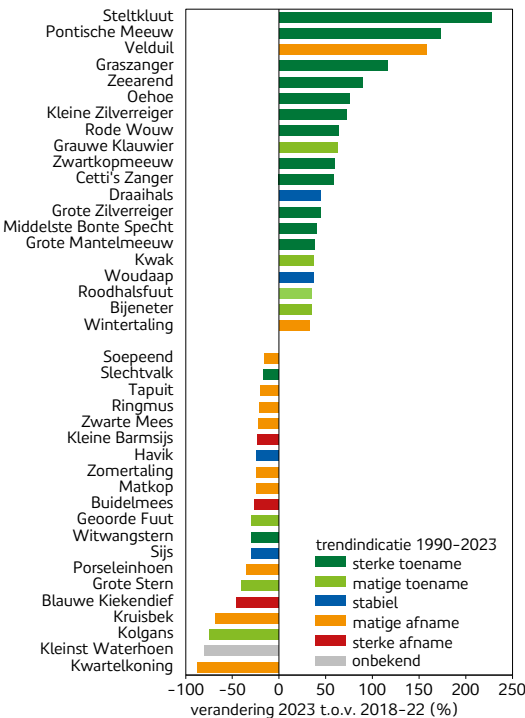
Specht (1994), **Oehoe** (1996), **Cetti's Zanger** (2003), **Zeearend** (2006), **Rode Wouw** (2010) en **Pontische Meeuw** (mengpaar in 2012-13, eerste zuivere paar in 2014). Sommige soorten nestelden overigens ook wel eens eerder in ons land, maar onregelmatig. Vrijwel al deze soorten bereikten in 2023 een recordaantal. De **Graszanger** past eveneens in dit rijtje, met een kleine populatie in de jaren tachtig (max. 26 territoria in 1983) die na enkele koude winters verdwenen was. Vanaf 1993 is het een jaarlijkse broedvogel met een (voorlopig) maximum in 2023 (180-200) met relatief veel vestigingen, ook buiten Zeeland waar de soort met name wordt aangetroffen. De **Bijeneter** was in de vorige eeuw in slechts drie jaren broedvogel in ons land maar is sinds 2010 een jaarlijkse

broedvogel en met acht broedparen was 2023 het op twee na beste jaar. Van de in totaal 101 broedgevallen sinds de primeur in 1964 werden er 64 de afgelopen tien jaar gevonden.

Over enkele soorten reigers waren er ook positieve berichten. Het zwaartepunt van de verspreiding van de **Kwak**, met name nakomelingen van losgelaten en ontsnapte vogels uit dierenparken, is de afgelopen jaren verschoven van Amsterdam NH (Artis) naar Middelburg Zl. Van de 45-50 broedparen zaten er 20 in de Zeeuwse stad. De **Grote Zilverreiger** zette een flinke stap (530-580 paren) en werkte het relatief magere aantal in 2022 geheel weg. De kolonies in de Oostvaardersplassen (119), Lepelaarplassen (90) en De Wieden (78) waren samen goed voor de helft van de landelijke populatie. De **Kleine Zilverreiger** weet na de klap in 2009, vanwege een aanhoudende vorstperiode met lokaal temperaturen tot -20°C , eindelijk de weg omhoog weer te vinden. De recente drie (vrij tot zeer) zachte winters heeft de soort goed gedaan en de populatie groeide van 50-60 paren in 2020 naar 110-115 in 2023.

De **Zwartkopmeeuw** herstelde van de 'dip' in 2022, die waarschijnlijk veroorzaakt werd door het droge voorjaar, en zette zijn groei op de lange termijn door tot een recordaantal van 6700-6850 paren. De grens van de 100 paren werd in 1991 voor het eerst bereikt waarna de barrières van 1000 (in 2001), 2000 (2009) en 5000 paren (2017) volgden. In het voorjaar 2023 sloeg de vogelgriep echter flink toe: 2148 dode Zwartkopmeeuwen werden geruimd in de kolonies; grotendeels bijna uitgevlogen jonge vogels, maar ook 418 volwassen (Ballmann & Lilipaly 2024). De komende jaren zal blijken in hoeverre dit de aantallen zal beïnvloeden. De hoge aantallen **Velduilen** (75-100 paren), met name in Friese weilanden en Waddeneilanden, zijn het gevolg van een regionaal uitstekend muizenjaar. In muizendal jaren, zoals in 2020-22 (5-20 paren), ontbreekt de soort bijna geheel als broedvogel.

De **Roodhalsfuut** deed het, na enkele magere jaren door droogte in het voorjaar, in 2021-23 goed in het van oudsher belangrijkste broedgebied Diependal Dr. De soort is hier een jaarlijkse broedvogel sinds 1988 (met uitzondering van 1996) met in 2001-19 jaarlijks 5-8 territoria, behalve in 2016 (10). In 2020 zorgde extreme

Figuur 4.2. Procentuele verandering van de indexen van de 20 sterkste stijgers ('winnaars') en dalers ('verliezers') in 2023 ten opzichte van de gemiddelde index over 2018-22. Enkele zeer zeldzame broedvogels zijn niet opgenomen. / Changes in index values between 2023 and the 2018-22 average, shown for the 20 species with most pronounced population changes, with trend classification over 1990-2023. Some very rare species are excluded.

droogte voor opdrogende vennen waardoor er slechts twee paren nestelden. Door voldoende neerslag in april-juni bleven de vennen in de broedseizoenen 2021-23 vochtig genoeg en vestigden zich respectievelijk 11, 12 en 8 paren. Bijna 60% van alle territoria in ons land sinds 1990 lag in Diependal. Buiten dit bolwerk werden in 2023 negen paren gevonden.

De **Wintertaling** is een opvallende 'winnaar' gezien de matige afname op de lange termijn (halvering sinds begin jaren negentig). Dat 2023 een (relatief) goed jaar was had mogelijk te maken met een herstel na enkele droge jaren (2019, 2020). Het natte vroege voorjaar van 2023 was waarschijnlijk gunstig voor deze soort.

Met 157 broedparen schoot de **Steltkluit** voor het eerst door de grens van de 100 broedparen. Zeeland (43 paren), Drenthe (27) en Friesland (23) waren hofleveranciers met bijna 60% van de broedparen. Ook 2021 en 2022 waren al topjaren voor de soort (resp. 81 en 83 paren). De toenemende aantallen in ons land worden gevoed door een groeiende populatie in Spanje. Erg droge voorjaren in Spanje, zoals ook het voorjaar van 2023, resulteren in relatief hoge aantallen (broedende én niet-broedende) Steltkluten in ons land (Boele 2012, Boele & van Winden 2007, de Jong *et al.* 2023).

Na een dieptepunt rond 2013-18 is het aantal **Woudapen** recent toegenomen. Met een totaal van 39 gemelde territoria in elf provincies was het een voor huidige begrippen bijzonder goed jaar. Steeds vaker worden clusters van paren gemeld en duiken vogels op buiten de bekende broedgebieden. Een deel van de paren is ook succesvol, zoals in 2023 in Zuid-Holland,

Zeeland en Noord-Brabant waar zes paren samen minstens 18 jongen grootbrachten.

De landelijke populatie **Draaihalzen** bereikte rond 2006-09 een dieptepunt. Sindsdien gaat het voorspoedig in de bolwerken (Veluwe, Drenthe) en daarbuiten worden steeds vaker territoria gemeld. Deze bijzondere specht lijkt te profiteren van gunstige winteromstandigheden in de Sahel (Sovon 2018). In vier jaar tijd verdubbelde de populatie (2023: 210-260).

Grauwe Klauwieren kenden, net als in 2019-22, een prima jaar. Een belangrijke sleutel voor de toename zijn recente droge, warme zomers. Hierdoor slaagden veel nesten al vroeg in het seizoen, vlogen de jongen vermoedelijk met een goed gewicht uit en hebben ze lang de tijd om op te vetten wat bijdraagt aan een hoge overleving (pers. med. M. Nijssen, Stichting Bargerveen). In vijf jaar tijd is de klauwierenpopulatie (bijna) verdrievoudigd (2018: 450-550 paren; 2023: 1250-1550).

In totaal bereikten 41 van de 200 soorten in 2023 hun hoogste indexwaarde sinds 1990 (tabel 4.1); hiertussen bevinden zich 15 van de 20 winnaars uit figuur 4.2 die het in 2023 dus ook opvallend goed deden ten opzichte van de voorgaande vijf jaren. Als we naar de langetermijntrends kijken van deze 41 soorten dan komt de recordhoge index zelden onverwacht: 18 soorten vertonen een sterke toename en 21 een matige toename. De enige uitzonderingen zijn Woudaap en Zwarte Roodstaart met een stabiele langetermijntrend. Beide soorten laten, geholpen door het goede jaar 2023, een matige toename zien vanaf 2012.

Tabel 4.1. Broedvogels die in 2023 hun hoogste (41 soorten) of laagste (22 soorten) indexwaarde bereikten over de periode 1990-2023 (incl. soorten die 'verdwenen' zijn als broedvogel in Nederland; *evenaring eerder record). / Breeding species with the highest (41 species) or lowest (22 species) index value in 2023 (period 1990-2023; *similar to earlier records).

Periode 1990-2023	Soorten
Hoogste index in 2023	Grote Canadese Gans, Grauwe Gans, Wilde Zwaan, Krakeend, Nachtzwaluw, Holenduif, Kraanvogel, Roodhalsfuut*, Steltkluit, Zwartkopmeeuw, Grote Mantelmeeuw, Pontische Meeuw, Ooievaar, Roerdomp, Woudaap, Kwak*, Purperreiger, Grote Zilverreiger, Koereiger, Visarend*, Rode Wouw, Zeearend, Oehoe, Hop, Middelste Bonte Specht, Halsbandparkiet, Grauwe Klauwier, Raaf, Pimpelmees, Cetti's Zanger, Tijftjaf, Rietzanger, Snor, Graszanger, Boomkruiper, Roodborst, Bonte Vliegenvanger, Zwarte Roodstaart, Gekraagde Roodstaart, Gele Kwikstaart* en Vink
Laagste index in 2023	Soepgans, Korhoen*, Stadsduif*, Zomertortel*, Kwartelkoning, Wulp, Kokmeeuw, Dwergmeeuw*, Zilvermeeuw, Heilige Ibis*, Havik, Blauwe Kiekendief*, Klappekster*, Kauw, Zwarte Mees, Matkop*, Kuifleeuwerik*, Ringmus, Duinpieper*, Europese Kanarie*, Grauwe Gors* en Ortolaan*

Verliezers 2023

Bij de twintig verliezers in de onderste helft van figuur 4.2 met een relatief lage indexwaarde in 2023 ten opzichte van 2018-22 staan vooral soorten die op de lange termijn zijn afgenomen (drie sterk, negen matig), maar ook soorten met een langetermijntoename (twee sterk, drie matig). Twee soorten zijn stabiel en de langetermijntrend van Kleinst Waterhoen, die start in 2007, is onzeker. Op de korte termijn (vanaf 2012) zien we veel variatie in de trends met vooral afname (matig 6, sterk 7) maar ook stabiel (3), toename (matig 1, sterk 2) en onzeker (1). Van de twintig verliezers staat de helft op de Rode Lijst (Zomertaling, Kwartelkoning, Kleinst Waterhoen, Grote Stern, Blauwe Kiekendief, Zwarte Mees, Matkop, Buidelmees, Tapuit en Ringmus).

In het rijtje verliezers staan soorten die we wellicht als broedvogel gaan verliezen, zoals de **Buidelmees** waarvan dertien territoria zijn vastgesteld. De meest recente schatting (2019: 15-30) lijkt nog redelijk actueel en betekent een stevige afname ten opzichte van eind jaren negentig toen nog zo'n tweehonderd broedparen in ons land zaten. De **Blauwe Kiekendief** past ook in dit lijstje. Van de 85-105 paren in 1998-2000 waren in 2023 slechts acht over: in de duinen van Texel (3) en Terschelling (3), en de akkers van Oost-Groningen (2). De afname van **Kleine Barmsijns** is groot en lijkt niet te stabiliseren (indexwaarde 2023 95% onder het niveau van 1990). De recente schatting van 50-100 territoria (2018-20), die in 2023 mogelijk alweer te ruim is, ligt fors onder het aantal rond de eeuwwisseling (1998-2000: 200-300) en die in 1973-77 (431-617). In de jaren zeventig broedde de soort in de gehele duinstreek, op de Veluwe en in Drenthe. De verspreiding is ingekrompen tot de Friese Waddeneilanden en ZW-Drenthe, maar ook daar worden nauwelijks nog zingende Kleine Barmsijzen gehoord. De **Ringmus** zal niet snel geheel verdwijnen als broedvogel, maar ook deze soort laat serieuze verliezen zien. De afname sinds 1990 bedraagt 80%. Oplevingen rond 1996 en 2003 werden al snel weer teniet gedaan en na 2003 kwam de indexwaarde vrijwel ieder jaar wat lager uit, zo ook in 2023 (tabel 4.1, bijlage 2). **Kolganzen** worden niet in alle gebieden goed geteld, maar de beschikbare gegevens wijzen, na een piek rond 2010-13, op een geleidelijke

afname die in 2023 doorzette (bijlage 2). De meeste vogels broeden in Friesland en Zuid-Holland. Deze verspreiding weerspiegelt hun afkomst, die van in gevangenschap gehouden lokganzen (Sovon 2018).

Het was geen goed jaar voor de rallen met Kwartelkoning, Porseleinhoen en Kleinst Waterhoen in de top 20 van verliezers. Met elf roepende mannetjes **Kwartelkoning** (schatting 15-20) beleefden we een dieptepunt sinds de start van de metingen in 1979. De voorgaande tien jaren waren, met 50-150 paren, al niet bijzonder goed. Voor de echt goede jaren moeten we terug naar bijvoorbeeld 2012 (280-300), 2007 (320-360) en 2003 (500). Het aantal **Porseleinhoentjes** fluctueert; in 2023 waren ze net als in 2022 relatief schaars (130-170 territoria). Met 2017 en 2020 horen de twee recente jaren bij de slechtste van deze eeuw en staan ze in flink contrast met bijvoorbeeld 2021 (220-280) en 2016 (320-400). In het belangrijkste broedgebied voor het **Kleinst Waterhoen**, het Zuidlaardermeergebied Dr/Gr, werd voor het eerst sinds 2013 geen enkele territoriale vogel gevonden. Ook 2022 was met vier territoria al mager in vergelijking met 2017-21 (7-15). Elders in het land werden slechts vijf roepende hoentjes gevonden.

De **Matkop** staat als 'gevoelig' op de in 2017 verschenen Rode Lijst. Van herstel is sindsdien geen sprake en sinds 1990 is bijna driekwart van de populatie verdwenen. Binnen Nederland is het zwaartepunt van de verspreiding naar het noordoosten verschoven. Dat komt overeen met het beeld in geheel West-Europa, waar deze boreale soort zich terugtrekt onder invloed van klimaatopwarming (Sovon 2018). **Zomertalingen** zijn 'bedreigd' volgens de Rode Lijst. Na een afname, die in 2000-13 het sterkst was, stabiliseerde de trend op circa 40% van de aantallen begin jaren negentig. Overigens was ook vóór 1990 de afname al substantieel. Na enkele voor huidige begrippen redelijke jaren (2018-21) was 2023 een daljaar dat samen met 2013 en 2017 bij de slechtste jaren van deze eeuw hoort.

De aantallen van **Kruisbek** en **Sijs** staan bekend om hun fluctuaties, al valt het op dat de hoge pieken uit de jaren negentig recent niet meer gehaald worden. Het laatste piekjaar voor de

Kruisbek was in 2014 met meer dan tienmaal zoveel broedvogels als in 2023. Bij de Sijs fluctueren de aantallen tegenwoordig een factor 2 á 3 onder de piekjaren in de jaren negentig.

Witwangsterns broeden sinds 2012 jaarlijks in het Zuidlaardermeergebied Gr of Dannemeer Gr (2016) en sinds 2021 ook in De Onlanden Dr. In 2023 werden in totaal 34 broedparen geteld waarmee de soort een stapje terug doet ten opzichte van 2020-22 (57-74) en weer op het niveau van 2017-19 zit.

In 2023 broedden 'slechts' 250-310 paren **Geoorde Fuut** in ons land. In 2020-22 waren dat 300-410 en in 2012-19 jaarlijks 410-540 paren. Voor een schatting van minder dan 300 paren moeten we terug naar 1997 (205). Ongeveer een derde van de futen broedde in 2023 in het Zuidlaardermeergebied (90-100) wat sinds 2012 vrijwel jaarlijks het belangrijkste gebied in Nederland is (uitzondering 2016: Dannemeer).

De jarenlange afname van de **Tapuit** is na de eeuwwisseling afgevlakt met zelfs een 'matige toename' sinds 2012. Het aantal broedparen van 310-350 in 2023 is duidelijk meer dan in het daljaar 2013 (210-250) maar is nog steeds een magere afspiegeling van de 1700 paren rond 1990. In vergelijking met 2020-22 was 2023 een matig jaar. Langjarig onderzoek in de duinen van de Noordduinen NH toonde aan dat de afname van konijnen tot een vermindering van geschikt foerageerhabitat en nestaanbod leidde voor Tapuiten. Vanaf 2015 worden nesten beschermd tegen predatie door het spannen van kippengaas over de ingang van het nesthol en is gestart met beheermaatregelen-op-maat: kleinschalig maaien en kortdurende winterbegrazing met een kudde schapen. Vanaf 2019 is de jaarlijkse jongenproductie terug op het oude niveau en groeit het aantal broedparen weer (van Turnhout *et al.* 2023), met echter een dip in 2023 (2020-22 gemiddeld 57 broedparen, 2023: 49).

Aan de geleidelijke afname van de **Zwarte Mees** lijkt nog geen einde te komen. De afname van deze mees, die als 'gevoelig' op de Rode Lijst staat, leek wat te stabiliseren (vanaf 1990 -3,0% per jaar, vanaf 2012 -1,1% per jaar), maar of die stabilisatie doorzet is de vraag. In 2023 nam de populatie in één jaar met zo'n 20% af en werd de laagste indexwaarde bereikt sinds de start van de tellingen in 1990. Flinke

jaarfluctuaties zijn bij deze soort niet ongewoon maar voor zo'n sterke afname in een jaar tijd moeten we terug naar 2008.

Bij twee soorten, Grote Stern en Slechtvalk, is de scherpe afname gerelateerd aan vogelgriep. Weinig vogelsoorten zijn zo sterk door vogelgriep getroffen als de **Grote Stern**. Met ruim 19.000 broedparen begon het broedseizoen van 2022 als een van de beste jaren in een halve eeuw tijd, maar vogelgriep zorgde ervoor dat de helft van de adulten stierf en jongen kwamen nauwelijks groot. In 2023 was nog 55% over van het aantal broedparen en gedurende het seizoen brak opnieuw vogelgriep uit. In de Delta stierf 62% van de kuikens en het gemiddeld broedsucces was met 0,17 kuiken per paar erg laag (Ballmann & Lilipaly 2024). Ook in de waddenkolonies brak tegen het einde van de broedtijd alsnog vogelgriep uit en stierf een fors deel van de jongen (Leopold 2023). Onder de adulten was de sterfte gering; een teken dat immuniteit wordt opgebouwd. Het aantal in 2023 broedende Grote Sterns viel na de crash van 2022 nog mee; import van broedvogels van buiten Nederland en de aanwezigheid van een cohort jongvolwassen vogels door de redelijke resultaten vóór 2022 hebben daaraan bijgedragen (Leopold 2023, Lilipaly & Sluijter 2024). Aan de geleidelijke toename van de **Slechtvalk** sinds de vestiging als broedvogel in 1990 kwam in 2021 een einde; in 2021-23 nam het aantal broedparen zelfs met een kwart af. De Slechtvalk is gespecialiseerd in het vangen van vogels, maar niet kieskeurig in welke vogels hij vangt. De kans dat er met vogelgriep besmette prooien worden genuttigd is dus behoorlijk groot. In het winterseizoen werden Slechtvalken al langer als vogelgriepslachtoffer vastgesteld (Kleyheeg *et al.* 2017) en nemen de aantallen ook al sinds pakweg 2016 af (Hornman *et al.* 2024). Het is zeer aannemelijk dat deze afname samenhangt met vogelgriep (Slaterus *et al.* 2024). De testresultaten van het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC) spreken boekdelen: 15 van de 20 dode Slechtvalken die in 2023 zijn onderzocht werden positief getest op vogelgriep (DWHC 2024).

De indexwaarde van de **Havik** nam scherp af in 2023 (-20%). Sinds de start van de metingen in 1990 was de afname niet eerder zo sterk. De oorzaken van deze afname zijn niet

bekend maar de soort is wel beoordeeld als 'zeer kwetsbaar' voor vogelgriep. In 2020-23 testten 9 van de 27 dood gevonden Haviken positief op vogelgriep. Bij een veelal solitair en onopvallend levende soort als de Havik is sterfte moeilijk te detecteren en zal het overgrote deel van de dode vogels onopgemerkt blijven. Mede daardoor is het onduidelijk welke impact vogelgriep heeft op de populatie (DWHC 2024, Slaterus *et al.* 2022, 2024).

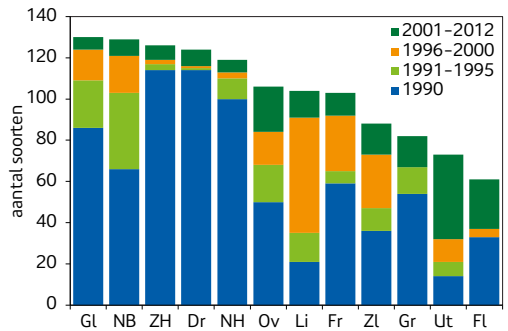
De **Soepeend** wordt goed geteld sinds 2007 (start MUS) en de soort neemt sinds 2010 geleidelijk af. In zeventien jaar is de indexwaarde gehalveerd (gemiddeld per jaar $-4,8\%$). De afname is vanaf 2007 overal merkbaar: duinstreek ($-4,0\%$ per jaar), Hoog-Nederland ($-5,3\%$), laagveengebied ($-5,0\%$), rivierengebied ($-3,8\%$) en zeeleigebied ($-4,3\%$).

In 2023 bereikten 22 van de 200 soorten hun laagste index sinds 1990, dat is inclusief soorten die al een aantal jaar niet meer broeden, zoals Ortolaan en Kuifleeuwerik (tabel 4.1). Van die 22 soorten kwamen 6 aan bod als verliezer, die het dus ook ten opzichte van de vijf voorgaande jaren opvallend slecht deden (Kwartelkoning, Havik, Blauwe Kiekendief, Zwarte Mees, Matkop en Ringmus, figuur 4.2). Bij 8 van de 22 soorten is de trend op de lange termijn beoordeeld als sterk afnemend en bij 11 soorten als matig afnemend; de recordlage index in 2023 past dus in dat beeld. Twee soorten vertonen op de lange termijn een stabiele trend: de Heilige Ibis (broedvogel in 2001-10 en 2015-17, stabiel) en Havik (zie hierboven als verliezer). Van de zeer zeldzame Dwergmeeuw, waarvan de langetermijntrend onzeker is, werd in 2023 geen enkel broedpaar gemeld.

4.2. Provinciale trends

Bijna 1250 trends van 169 soorten

Ieder jaar leveren provincies een belangrijke bijdrage aan het Meetnet Broedvogels. Tabel 2.2 geeft een overzicht van de provincies waar in 2023 een provinciaal meetnet actief was. In de provinciale meetnetten ligt de focus op het agrarisch gebied, waarbij tegenwoordig een uitgebreidere groep van soorten (BMP-B) wordt gevolgd dan voorheen toen het telwerk veelal tot de primaire weidevogels beperkt was. De provinciale resultaten worden verwerkt in de

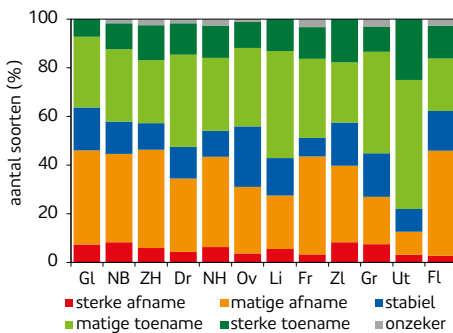
Figuur 4.3. Aantal soorten waarvan een provinciale trend tot en met 2023 berekend kan worden met als startjaar 1990, 1991-1995, 1996-2000 of 2001-2012. / Number of species with a provincial trend until 2023 starting in 1990, 1991-1995, 1996-2000 or 2001-2012.

landelijke trends, samen met de tellingen van vrijwillige tellers uit BMP, MUS, MAS en de kolonievogeltellingen. Tellingen van vrijwilligers worden door meetnetcoördinatoren gevalideerd en de validatie van de professionele broedvogeltellingen in de provinciale meetnetten wordt door de provincies uitgevoerd. Voor veel soorten is de steekproef voldoende groot om ook trends per provincie te berekenen. Bij het berekenen van provinciale trends wordt geen gebruik gemaakt van stratificatie en weging (zie hoofdstuk 2.5).

Alle beschikbare provinciale trends zijn beoordeeld op betrouwbaarheid waarbij rekening is gehouden met volledigheid en representativiteit van de tellingen van die soort in die provincie. Omdat in veel provincies, en ook landelijk, de telinspanning in de jaren negentig lager was dan tegenwoordig (zie ook figuur 2.3) is indien nodig een soortspecifiek startjaar bepaald (figuur 4.3). Een trend loopt altijd door tot en met 2023. De trends zijn, voor zover betrouwbaar geacht, te vinden op sovon.nl/indexen-en-aantallen (broedvogels) en [stats.sovon.nl/stats/soorten](https://sovon.nl/stats/soorten).

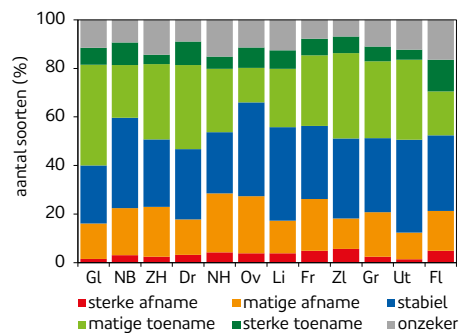
In totaal zijn er 1245 betrouwbare provinciale trends van 169 verschillende soorten. Hoeveel trends er zijn en hoe lang de tijdreeksen zijn, varieert per provincie. Dit hangt onder meer af van of en hoe lang er een provinciaal meetnet bestaat, het aantal vrijwilligers dat actief is en van het aantal soorten broedvogels dat in

substantiële aantallen voorkomt. Van de provinciale trends start 60% in 1990; de overige trends hebben een later startjaar (startjaar 1991-2000: 25%; startjaar 2001-12: 15%). De provinciale trends lopen tot en met 2023. Trends van 21 (van de 169) soorten die voornamelijk langs de kust broeden zijn gemiddeld genomen het langst (35 jaar), terwijl de trends van soorten van het boerenland (35 soorten, gemiddeld 29 jaar) en bebouwd gebied (11 soorten, 23 jaar) gemiddeld beduidend korter zijn. Dat trends van bebouwd gebied het kortst zijn heeft te maken met de start van MUS in 2007, waardoor de teldekking in bebouwd gebied sterk is verbeterd. De trends van soorten uit moeras (46 soorten), bos (44) en heide (12) zijn gemiddeld 31-32 jaar lang (indeling soorten per leefgebied uit: de Jong *et al.* 2023). Van acht provincies zijn betrouwbare trends beschikbaar van meer dan honderd soorten, de meeste in Gelderland, Noord-Brabant en Zuid-Holland (figuur 4.3). In Drenthe en Zuid-Holland start ruim 90% van de trends in 1990 en ook Noord-Holland scoort hier hoog (84%). In Zuid-Holland, Drenthe en Noord-Holland is een provinciale trend gemiddeld 33 jaar lang. De trends in Utrecht (gemiddeld 25 jaar), Flevoland (27) en Limburg (28) zijn gemiddeld het kortst.

Figuur 4.4. Trendindicatie van soorten waarvan een provinciale trend berekend kan worden met als startjaar 1990-2000 (lange termijn; $n = 1069$). Het aantal soorten verschilt per provincie. / Trend classification of species with a provincial trend starting in 1990-2000 (long term; $n = 1069$). Note that the number of species varies among provinces.

Er zijn veertig soorten waarvan voor iedere provincie een betrouwbare langetermijntrend berekend kan worden, waarvan vijf overal vanaf 1990 (Aalscholver, Blauwe Reiger, Kerkuil, Oeverzwaluw, Huiszwaluw). Bijzonder zijn de soorten waarvan maar voor één provincie een betrouwbare trend berekend kan worden: Krooneend (ZH), Houtsnip (Dr), Witwangstern (Gr), Velduil (NH), Bijeneter (Li), Duinpieper (Gl) en Graszanger (Zl). Van acht soorten zijn twee betrouwbare provinciale trends beschikbaar: Brandgans (Fr, NH), Korhoen (Ov, NB), Pontische Meeuw (Fl, NH), Draaihals (Dr, Gl), Kramsvogel (Gl, Li), Raaf (Dr, Gl), Europese Kanarie (Gl, Li) en Kruisbek (Dr, Gl). Er zijn 51 broedvogels die in 2018-20 in alle provincies een populatie van minstens 500 broedparen hadden. Van deze soorten zijn in Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant en Zuid-Holland 49-50 betrouwbare trends beschikbaar met een lengte van 31-33 jaren. Relatief weinig trends zijn beschikbaar in Flevoland (40 soorten, 24 jaar) en Groningen (resp. 42 en 28). Deze trends zijn gemiddeld genomen ook korter. Figuur 4.4 geeft van de trends met een startjaar in 1990-2000 een overzicht van de trendindicatie. Hierbij zijn de provincies niet rechtstreeks te vergelijken omdat het aantal soorten verschilt van minder dan 40 (Fl, Ut) tot meer dan

Figuur 4.5. Trendindicatie van soorten waarvan een provinciale trend berekend kan worden met als startjaar 2012 (korte termijn; $n = 1245$). Het aantal soorten verschilt per provincie. / Trend classification of species with a provincial trend starting in 2012 (short term; $n = 1245$). Note that the number of species varies among provinces.

120 (Gl, NB) (zie figuur 4.3). Gemiddeld over alle provincies laat 38% van de 1067 lange termijntrends een (matige of sterke) afname zien, 43% een (matige of sterke) toename, is 18% stabiel en 1% onzeker.

In figuur 4.5 worden de provinciale trend over de korte termijn (2012-23) samengevat. Het aantal betrouwbare trends per provincie over deze recente twaalf jaren varieert van minder dan 75 (Ut, Fl) tot meer dan 120 (Dr, ZH, NB, Gl) (zie ook figuur 4.3). Gemiddeld over alle provincies laat 21% van de 1245 kortetermijntrends een (matige of sterke) afname zien, 36% een (matige of sterke) toename, is 32% stabiel en 11% onbekend.

4.3. Vijfentwintig jaar broedvogelmonitoring in de Zoete Rijkswateren

Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren

Sovon coördineert voor Rijkswaterstaat Water, Verkeer en Leefomgeving (WVL) het Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren (van Turnhout 1999a, b). Door gerichte broedvogelmonitoring zijn de afgelopen 25 jaar de aantalsontwikkelingen van karakteristieke broedvogels van de verschillende hoofdwatersystemen (te weten: Rijn, IJsselmeergebied, Randmeren, Benedenrivierengebied en Maas) binnen de Zoete Rijkswateren gevolgd. Van de Zoete Rijkswateren als

Figuur 4.6. Enkele toponiemen van het IJsselmeergebied en de Randmeren. / Several toponyms of the IJsselmeer area (IJsselmeer, Markermeer, IJmeer and islands) and the Randmeren (other lakes on the map).

geheel zijn trends vanaf 1990 beschikbaar (tabel 4.2). Van de afzonderlijke hoofdwatersystemen zijn trends beschikbaar sinds de start van het meetnet in 1999. In dit hoofdstuk geven we een update van de meest opvallende ontwikkelingen, waarbij de focus ligt op twee van de vijf hoofdwatersystemen binnen de Zoete Rijkswateren: het IJsselmeergebied en de Randmeren. Deze twee hoofdwatersystemen zijn al sinds broedseizoen 2018 niet meer uitgebreid besproken (Boele *et al.* 2020) en er hebben sindsdien veel nieuwe ontwikkelingen in de gebieden plaatsgevonden die relevant zijn voor de broedvogels.

IJsselmeergebied en Randmeren

Het hoofdwatersysteem IJsselmeergebied bestaat de buitendijkse gebieden van het IJsselmeer, Markermeer en IJmeer. Het bestaat uit open zoet water en oeverzones. Vanuit het oogpunt van broedvogels zijn met name de ontwikkelde oeverlanden en enkele kunstmatig aangelegde eilanden interessant. Vooral de Friese IJsselmeerkust kent mooi ontwikkelde oeverlanden met slikken, eilandjes, plaatselijk schelpenstrandjes, (riet)moeras en graslanden. Kunstmatige eilanden die van groot belang zijn voor broedvogels zijn onder andere Vogeleiland De Kreupel en de recent aangelegde Marker Wadden en Trintelzand, die beide nog volop in ontwikkeling zijn.

Het hoofdwatersysteem Randmeren bestaat de Randmeren van het Gooimeer in het zuidwesten tot en met het Zwarte Meer in het noordoosten. Aan de zijde van het oude land bevinden zich veelal oeverlanden en ondieptes met (riet)moeras en plaatselijk graslanden. Aan de zijde van Flevoland zijn de oevers strak, met slechts plaatselijk rietvegetaties. In sommige meren bevinden zich eilandjes, hiervan zijn de oudere eilandjes veelal bebost. In de Randmeren vindt natuurontwikkeling plaats ten behoeve van bedreigde moerasvogels zoals de Grote Karekiet. Zo is dit nog een van de weinige plekken in Nederland met grote oppervlaktes overjarig waterriet.

Riet- en moerasvogels

De groep van riet- en moerasvogels betreft soorten die voor zowel nestlocatie als foerageergebied afhankelijk zijn van riet en moeras. Het betreft voor een groot deel zangvogels zoals de Blauwborst, Kleine Karekiet en Rietgors.

Maar onder deze groep vallen ook wat heimelijkere rallen en reigers zoals Porseleinhoen en Roerdomp. De laatste decennia is er veel aandacht voor natte natuurontwikkeling langs de zoete wateren en veel riet- en moerasvogels hebben hiervan kunnen profiteren. De groep van riet- en moerasvogels behoort tot een van de sterkst toenemende groepen in Nederland. Ook in de Zoete Rijkswateren, waar voor sommige soorten een belangrijk aandeel van de Nederlandse populatie broedt, nemen de aantallen van veel riet- en moerasvogelsoorten toe (figuur 4.7).

Voorals langs de Randmeren gaat de toename de laatste jaren hard, wat bijvoorbeeld te danken is aan de zeer snelle opkomst van de Cetti's Zanger. In 2023 werden alleen langs het Zwarte Meer al 36 territoria van de soort vastgesteld (2014-19: 0-1). In het Ketelmeer huist mogelijk ook een grote populatie op de zeer geschikte eilanden in de IJsselmonding, maar omdat deze eilanden niet volledig worden geteld kan hiervan momenteel geen aantal worden gegeven.

In het IJsselmeergebied lijken de aantallen riet- en moerasvogelsoorten in figuur 4.7 de laatste jaren te dalen, maar deze daling wordt voornamelijk veroorzaakt door de complete verdwijning van de zeer zeldzame Grote Karekiet en Buidelmees uit het IJsselmeergebied. Wanneer deze soorten niet worden meegerekend buigt de trend zich om tot een toename, wat in lijn ligt met de meeste algemene riet- en moerasvogels van het IJsselmeergebied. Een zeer opvallende stijger in de laatste jaren betreft de Baardman, die zich in zeer hoog tempo aan het vestigen is op de Marker Wadden. Sinds de aanleg van de eilanden is het riet goed in ontwikkeling gekomen en zijn de aantallen van Baardman fors gestegen; alleen al op het hoofdeiland werden in 2023 maar liefst 99 territoria vastgesteld. De Baardman is daarmee op dit eiland opvallend genoeg de meest voorkomende rietvogel, met zelfs hogere aantallen dan bijvoorbeeld de Kleine Karekiet en Rietzanger. Ook de Roerdomp heeft de Marker Wadden inmiddels ontdekt.

Hoewel de meeste algemene vogels van riet en moeras het in zowel het IJsselmeergebied als de Randmeren dus goed doen, is de Sprinkhaanzanger in beide gebieden een opvallende daler. Binnen de Zoete Rijkswateren neemt de

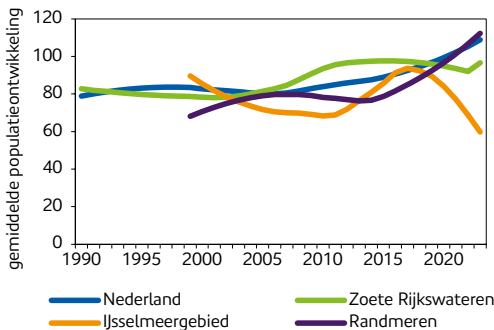
soort inmiddels in alle hoofdwatersystemen in aantal af, behalve langs de Rijntakken (recent stabiele aantallen). Dit beeld komt de laatste jaren in steeds meer delen van Nederland terug en zou samen kunnen hangen met vegetatiesuccessie van drogere (riet)ruigtes (Boele *et al.* 2023). Afnemende soorten in het IJsselmeergebied en de Randmeren zijn voornamelijk de zeldzame riet- en moerassoorten. De eerder genoemde Grote Karekiet en Buidelmees zijn uit het IJsselmeergebied waarschijnlijk volledig verdwenen. De Buidelmees is daarnaast ook hard op weg om te verdwijnen uit de Randmeren: in 2023 is er nog maar één territorium van de soort vastgesteld. Ook de Grote Karekiet is lang in aantal afgenomen langs de Randmeren, maar dankzij intensieve beschermingsmaatregelen lijkt de afname sinds pakweg 2018 te zijn gestopt. In 2023 werden 56 territoria van de soort vastgesteld langs de Randmeren.

Watervogels

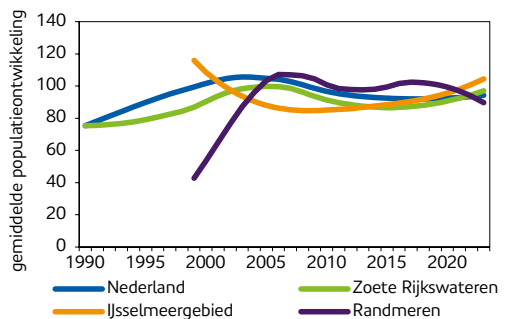
Hoewel veel watervogels nestelen in de dekking van riet of andere hoge oevervegetatie, zijn deze soorten veelal afhankelijk van open gebieden om te foerageren. De watervogels kunnen worden opgesplitst in twee belangrijke groepen, gebaseerd op de voedselkeuze en foerageerlocatie. De eerste groep bestaat uit vogels

die voornamelijk op of langs het open water foerageren op bijvoorbeeld vissen, schaaldieren of waterplanten. Dit betreft eenden, futen, de Meerkoet en Waterhoen. De tweede groep gaat om soorten die ook ver van waterpartijen af kunnen zwerven om te foerageren in cultuurland op voornamelijk gras. Dit betreft ganzen, de Nijlgans en Knobbelzwaan.

De eerste groep – de soorten van open water – toont als geheel een redelijk stabiele trend in Nederland en de Zoete Rijkswateren. Tussen soorten bestaan echter grote verschillen, met bijvoorbeeld de Krakeend en Krooneend als grote 'winnaars' en de Wilde Eend en Kuifeend als 'verliezers'. Ook tussen de hoofdwatersystemen IJsselmeergebied en Randmeren zijn opvallende verschillen te zien (figuur 4.8). In het IJsselmeergebied namen de aantallen van veel soorten aanvankelijk af als gevolg van onder andere een afgenomen waterkwaliteit en een laag visbestand. Inmiddels lijken de aantallen van veel soorten weer wat te stabiliseren, hoewel dit door grote jaarlijkse schommelingen nog niet altijd met zekerheid te zeggen is. Voor de Fuut is al wel een recente toename aantoonbaar, wat samen zou kunnen hangen met een toename van enkele vissoorten in recente jaren (van Rijn & van Eerden 2021; van Rijssel *et al.* 2023).

Figuur 4.7. Aantalsontwikkeling van riet- en moerasvogels in (twee hoofdwatersystemen binnen) de Zoete Rijkswateren en Nederland. Een multi-soorten index is berekend door de afzonderlijke soortindexen geometrisch te middelen. / Population changes (multi-species index) of breeding birds of marshes and reed beds in the Netherlands and for the Zoete Rijkswateren (National Fresh Water systems) as a whole and the IJsselmeer area and Randmeren separately. A multi-species index is calculated by geometric averaging of the individual species indices.

Figuur 4.8. Aantalsontwikkelingen van watervogels die voornamelijk op en langs open water foerageren in (twee hoofdwatersystemen binnen) de Zoete Rijkswateren en Nederland. Een multi-soorten index is berekend door de afzonderlijke soortindexen geometrisch te middelen. / Population changes (multi-species index) of breeding birds that mainly forage on and near open water in the Netherlands as a whole and for the Zoete Rijkswateren (National Fresh Water systems) as a whole and the IJsselmeer area and Randmeren separately.

Ook breiden waterplanten zich recent steeds verder uit in het IJsselmeergebied (van Rijn & van Eerden 2021), wat voor een aantal soorten op termijn positief zou kunnen uitpakken.

Het Randmerengebied geniet al langer van een verbeterde waterkwaliteit en toegenomen hoeveelheid waterplanten, wat voor verschillende soorten tot toenames heeft geleid. De Krooneend heeft hier bijvoorbeeld flink van geprofiteerd, maar ook soorten als Fuut, Kuifeend, Tafeleend en Waterhoen zijn op de lange termijn (vanaf 1999) in aantal toegenomen in de Randmeren. Inmiddels lijkt het maximum voor veel soorten echter te zijn bereikt. Enkele soorten die voorheen toenames, namelijk Kuifeend en Tafeleend, nemen op de korte termijn (vanaf 2012) juist weer in aantal af. Fuut, Krakeend en Meerkoet zijn op de lange termijn allemaal in aantal toegenomen, maar op de korte termijn gestabiliseerd. Van een aantal andere soorten is de trend op de korte termijn onzeker. Al met al lijkt de situatie voor vogels van open water in de Randmeren te stabiliseren. Het is voorsnog niet duidelijk of dit simpelweg een gevolg is van het bereiken van de draagkracht voor een aantal soorten, of dat ook een mogelijke afname van habitatkwaliteit meespeelt.

In de tweede groep van watervogels, de graseters, zijn minder onderlinge verschillen te ontdekken. Na een vaak zeer forse toename beginnen de aantallen op de korte termijn te stabiliseren en voor een aantal soorten zelfs af te nemen (bijlage 2). In de Zoete Rijkswateren lijkt deze omkering van de trend voorsnog wat groter te zijn dan in Nederland als geheel. Ook in de hoofdwatersystemen IJsselmeergebied en Randmeren is de toename inmiddels grotendeels afgevlakt; op de korte termijn neemt alleen de Grote Canadese Gans in het IJsselmeergebied nog toe. Van overige soorten zijn de aantallen op de korte termijn gestabiliseerd of onzeker; de Nijlgans neemt in de Randmeren zelfs af.

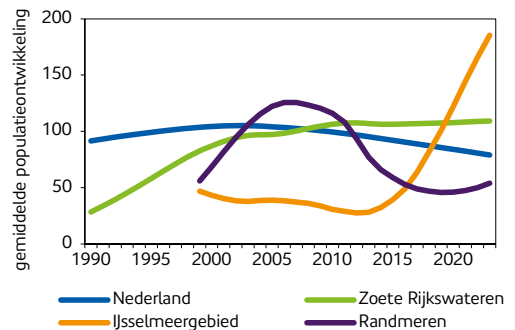
Meeuwen en sterns

Wanneer alle meeuwen en sterns in Nederland samen worden genomen, wordt de trend sterk beïnvloed door de zeer sterke toename van twee nieuwe meeuwsoorten in de Zoete Rijkswateren: de Pontische Meeuw en Zwartkopmeeuw. Omdat dit nieuwkomers betreft die hun draagkracht nog niet hebben

bereikt, kan de trend beter niet samen worden gezien met die van de overige meeuwen en sterns die al lange tijd (vaak in grote aantallen) in Nederland voorkomen. In figuur 4.9 zijn deze twee soorten dan ook niet opgenomen.

Bij de meeuwen en sterns die al langer in Nederland gevestigd zijn, is juist te zien dat de aantallen afnemen. Voor bijna alle meeuw- en sternsoorten is dit het geval. De meeste soorten, waaronder Kokmeeuw en Visdief, nemen al lange tijd af. Bij sommige soorten, zoals de Kleine Mantelmeeuw, is de afname recenter ingezet. De enige soort die nog in aantal toeneemt (naast de bovengenoemde nieuwkomers) is de Dwergstern. Waarom het aantal toeneemt is niet helemaal duidelijk omdat de reproductie in de meeste jaren tegenvalt (Schekkerman *et al.* 2017). Mogelijk wordt de Nederlandse populatie geholpen door 'immigratie' uit buitenlandse populaties (Sovon 2018).

In de Zoete Rijkswateren doen de meeuwen en sterns het relatief gezien iets beter en lijken de aantallen recent stabiel. Ook op soortniveau is doorgaans te zien dat de populaties in de Zoete Rijkswateren beter presteren dan de populaties op landelijk niveau. Zo is op de lange termijn (vanaf 1990) de Kokmeeuw in aantal toegenomen en is de afname van de Visdief pas recent ingezet in de Zoete Rijkswateren, tegenover de langdu-

Figuur 4.9. Aantalsontwikkeling van meeuwen en sterns in (twee hoofdwatersystemen binnen) de Zoete Rijkswateren en Nederland. Een multi-soorten index is berekend door de afzonderlijke soortindexen geometrisch te middelen. / Population changes (multi-species index) of gulls and terns in the Netherlands and for the Zoete Rijkswateren (National Fresh Water systems) as a whole and the IJsselmeer area and Randmeren separately.

rig dalende trend op landelijk niveau. De Kleine Mantelmeeuw neemt op de korte termijn zelfs nog flink in aantal toe in de Zoete Rijkswateren.

Het IJsselmeergebied is veruit de belangrijkste speler in de relatief goede populatieontwikkelingen binnen de Zoete Rijkswateren. De verschillende aangelegde broedeilanden, zoals Vogeleiland De Kreupel, Marker Wadden en het Trintelzand, blijken een zeer grote aantrekkingskracht te hebben. Zo zijn de aantallen van de Kokmeeuw, Zilvermeeuw en met name Kleine Mantelmeeuw in het IJsselmeergebied toegenomen. De nieuwkomers Zwartkopmeeuw en Pontische meeuw (niet opgenomen in de figuur) doen het ook goed in het IJsselmeergebied. Met name de toename van de Pontische Meeuw is explosief: in 2014 is het eerste broedpaar aangetroffen op Vogeleiland De Kreupel en in 2023 ging het in het hele IJsselmeergebied in totaal al om 156 paren (waarvan 82 op De Kreupel en 54 bij de Bataviahaven, Lelystad)! De Dwergstern doet het met name goed op het Trintelzand met in 2023 33 paren. Ook op de Marker Wadden broeden een aantal paren, maar vanwege de al snelle successie van vegetatie in het gebied zijn potentiële broedgebieden op de eilanden vaak slechts tijdelijk geschikt voor deze pionier der pioniersoorten.

De aantalsontwikkelingen in de Randmeren zien er voor veel soorten behoorlijk anders uit. Op de voorheen populaire broedeilanden in het Eemmeer heeft snelle vegetatiesuccessie plaatsgevonden, waardoor de eilanden voor meeuwen en sterns minder geschikt werden als broedplek. Begin 2023 is geprobeerd om een van de eilanden geschikter te maken voor meeuwen en sterns door zout en schelpen aan te brengen (Voorbergen 2023). Dit beheer heeft in het broedseizoen van 2023 nog niet zijn vruchten afgeworpen, mogelijk omdat vogelgriep ook op deze eilanden flink heeft huisgehouden. Andere eilanden, zoals in het Ketelmeer, waren kort na aanleg weliswaar tijdelijk geschikt voor meeuwen en sterns, maar waren bedoeld als moerasontwikkelingsgebieden en zijn dus al langere tijd ongeschikt door snelle vegetatiesuccessie.

Overige kolonievogels

Onder de reigersoorten zien we grote verschillen in het IJsselmeergebied en de Randmeren.

De Purperreiger is een zeldzame soort voor deze hoofdwatersystemen met alleen langs het Zwarte Meer jaarlijks enkele broedparen. De Grote Zilverreiger zit in Nederland nog altijd flink in de lift en dat is ook in de Randmeren te zien. In 2023 was een kolonie van 34 paren aanwezig in het Eemmeer. De Lepelaar behoort weliswaar niet tot de reigers, maar laat net als de Grote Zilverreiger nog flinke uitbreidingen zien met in 2023 bijna 300 paren in het IJsselmeergebied. In de Randmeren zijn de aantallen vooralsnog beperkt met in de meeste jaren minder dan 20 paren.

Van de Blauwe Reiger zijn in beide hoofdwatersystemen enkele kolonies aanwezig, maar nemen de aantallen flink af (figuur 4.10). Dit contrasteert met de aantallen elders in de Zoete Rijkswateren, waar recent juist toenames worden vastgesteld. De grootste kolonie in het IJsselmeergebied, langs de Friese IJsselmeerkust, is sinds 2022 geheel verlaten als gevolg van de vestiging van een broedpaar Zeearenden in de directe omgeving. De Randmeren en het IJsselmeergebied blijken een populaire plek voor de nog steeds uitbreidende Zeearend en zouden het dus op meer plekken de Blauwe Reigers moeilijk kunnen maken. Aangezien de aantallen van de Blauwe Reiger in de hoofdwatersystemen al afnamen vóór de vestiging van Zeearend, is het echter onwaarschijnlijk dat dit de enige oorzaak voor de lokale afname is.

Met de Aalscholver gaat het niet goed in het IJsselmeergebied. De soort heeft daar last van een afgenomen voedselaanbod (van Rijn & van Eerden 2021). Waar voorheen nog nagenoeg de helft van alle Nederlandse Aalscholvers in het gebied broedden (of in naastgelegen gebieden, waarbij het IJsselmeergebied voor deze kolonies wel als belangrijkste foerageergebied wordt gezien), is dat allang niet meer het geval. De grote kolonies langs het IJsselmeergebied krimpen en andere gebieden worden populairder zoals bijvoorbeeld het Benedenrivierengebied (Boele *et al.* 2022). 2023 bleek echter een welkome afwisseling van de afname langs het IJsselmeer: in vijf van de zes bekende kolonies lagen de aantallen hoger dan in 2022. De toename was in sommige kolonies zodanig fors dat de aantallen in het gebied ruim verdubbeld waren ten opzichte van 2022. Uiteindelijk broedde in 2023 ongeveer een derde van de Nederlandse aal-

scholverpopulatie in of vlakbij het IJsselmeergebied, tegenover maar ongeveer 14% in 2022.

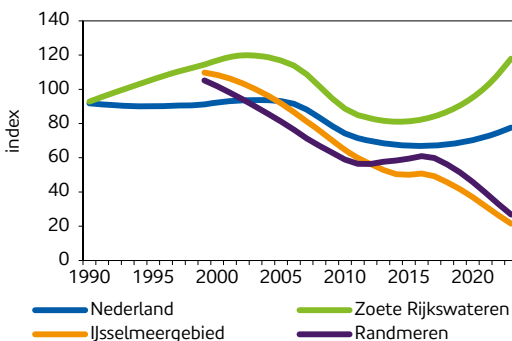
Een kolonievogel waar het wél goed mee gaat in het IJsselmeergebied, is de Oeverzwaluw. Het relatieve belang van het IJsselmeergebied binnen de Zoete Rijkswateren was voorheen zeer beperkt voor de soort, met jaarlijks slechts enkele kleine kolonies. Met de komst van de Marker Wadden is er echter veel opgespoten zand beschikbaar gekomen, met op sommige plekken voldoende helling om nestgangen in te bouwen. Dat laat de flexibele Oeverzwaluw zich geen twee keer zeggen en binnen een mum van tijd zaten er honderden broedparen op de eilanden. In 2023 werden zelfs 2298 paren verdeeld over vier verschillende eilanden geteld! Langs de Randmeren broeden jaarlijks doorgaans enkele honderden paren, waarbij de aantallen dusdanig schommelen dat er geen trend is vast te stellen.

Zeldzame roofvogels

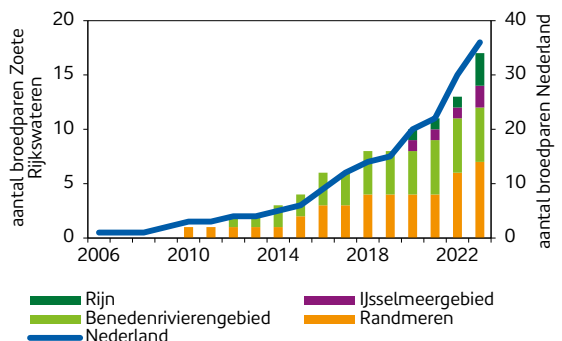
De Zoete Rijkswateren bieden belangrijke habitat voor een aantal zeldzame roofvogels in Nederland. Moerasontwikkelingsgebieden in de Randmeren en het IJsselmeergebied bieden bijvoorbeeld ruimte aan enkele tientallen broedparen van Bruine Kiekendief (zie ook de soorttekst Bruine Kiekendief). Maar ook nóg zeldzamere soorten vinden hun heil in de Zoete Rijkswateren. De Zwarte Wouw en Visarend broeden beide jaarlijks met enkele paren in Nederland, en een belangrijk deel van die broed-

paren bevindt zich in de Zoete Rijkswateren. De broedparen bevinden zich nu nog exclusief in de zuidelijkere delen van de Zoete Rijkswateren (voor Visarend het Benedenrivierengebied en voor Zwarte Wouw de Maas en sporadisch de Gelderse Poort). Langs de Randmeren en het IJsselmeergebied zijn de soorten nog niet als broedvogel aangetroffen. De Visarend pleistert echter regelmatig langs de Randmeren en vestiging als broedvogel is hier in de toekomst dan ook niet ondenkbaar.

Qua zeldzame roofvogels is de Zeearend voorlopig de echte ster van de Randmeren. In 2010 werd in dit hoofdwatersysteem het eerste nest in het hoofdwatersysteem gebouwd. Tot vandaag de dag blijven de Randmeren het belangrijkste hoofdwatersysteem binnen de Zoete Rijkswateren voor de soort, met in 2023 maar liefst zeven broedparen (figuur 4.11). Alleen het Benedenrivierengebied komt met vijf broedparen daarbij in de buurt. Inmiddels heeft bijna elk van de Randmeren een 'eigen' zeearendenkoppel. In het Zwarte Meer broeden zelfs twee broedparen. Een van deze broedparen broedt in een hoogspanningsmast, uniek voor Zeearenden in Europa. In het hoofdwatersysteem IJsselmeergebied broedden in 2023 twee paren, met daarnaast ook enkele broedparen in natuurgebieden net buiten het hoofdwatersysteem broeden (Oostvaardersplassen, Lepelaarplassen). Nesten die zich wel binnen het hoofdwatersysteem bevinden, lagen langs de Friese IJsselmeerkust en in het IJmeer.

Figuur 4.10. Blauwe Reiger. Trend in Nederland, Zoete Rijkswateren als geheel en hoofdwatersystemen IJsselmeergebied en Randmeren. / Grey Heron. Population trend in the Netherlands and for the Zoete Rijkswateren (National Fresh Water systems) as a whole and the IJsselmeer area and Randmeren separately.

Figuur 4.11. Zeearend. Verloop van aantallen in Nederland en binnen de verschillende hoofdwatersystemen van de Zoete Rijkswateren. / White-tailed Eagle. Population numbers in the Netherlands and in different water systems of the National Fresh Water systems.

Tabel 4.2. Overzicht aantaltrends broedvogels van indicatorsoorten van Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren in het IJsselmeergebied en de Randmeren. Voor de zeldzamere soorten/kolonievogels zijn indien mogelijk ook aantalsschattingen voor 2023 gegeven. Indien alle bekende kolonies geteld zijn, wordt de som van de tellingen gegeven. Symbolen x-as: -- sterke afname, - matige afname, 0 stabiel, + matige toename, ++ sterke toename, ~ onzeker. (* geen indicatorsoort voor het meetnet, broedt tegenwoordig wel voor een belangrijk aandeel van de Nederlandse populatie binnen de Zoete Rijkswateren. ** geen indicatorsoort voor het meetnet, maar wel opgenomen in de indicator voor zoetwatersoorten van het Compendium voor de Leefomgeving (CLO)). / Trends in breeding birds of wet habitats in the IJsselmeer area and Randmeren. If available, estimated breeding population size in 2023 is given for scarcer/colonial breeding species. When all known colonies have been counted, the sum of the counts is given. Symbols x-axis: -- strong decrease, - moderate decrease, 0 stable, + moderate increase, ++ strong increase, ~ uncertain trend (*not an indicator species for the monitoring network, but nowadays a significant part of the Dutch population breeds within the Fresh National Waters. ** not an indicator species for the monitoring network, but included in the indicator for freshwater species of the Environmental Data Compendium (CLO)).

	IJsselmeergebied			Randmeren		
	1999-2023	2012-23	broedparen	1999-2023	2012-23	broedparen
Grote Canadese Gans	+	~		++	~	
Brandgans	++	+		++	~	
Grauwe Gans	++	0		++	~	
Kolgans	~	~		~	~	
Knobbelzwaan	-	~		+	~	
Nijlgans	-	~		-	-	
Bergeend	0	~		-	-	
Zomertaling	-	~		0	~	
Slobeend	-	~		-	~	
Krakeend	+	0		+	0	
Smient			0			1
Wilde Eend	-	0		-	~	
Wintertaling	-	~		~	~	
Krooneend				++	~	
Tafeleend	~	~		+	-	
Kuifeend	0	-		+	-	
Brilduiker			0			0
Middelste Zaagbek						
Waterral	0	~		+	+	
Kwartelkoning	~	0	0	~	~	0
Porseleinhoen	~	~	1	-	~	≥0
Waterhoen	+	~		+	~	
Meerkoet	-	~		+	0	
Dodaars	+	~		~	~	
Fuut	0	+		+	0	
Geoorde Fuut**	~	~	4	~	~	0
Scholkster	-	0		-	~	
Steltkluit			10			0
Kluut	+	++	205	--	--	0
Kievit	-	-		-	~	
Bontbekplevier	+	++		--	--	
Kleine Plevier	~	++		-	~	
Strandplevier	~	~	25	~	~	0
Wulp				-	~	
Grutto	-	-		-	-	

	IJsselmeergebied			Randmeren		
	1999-2023	2012-23	broedparen	1999-2023	2012-23	broedparen
Kemphaan	~	~	0			0
Watersnip	~	~		~	~	
Oeverloper			0			0
Tureluur	-	0		-	~	
Kokmeeuw	+	~	19.978	~	-	1338
Zwartkopmeeuw	++	+	688	~	~	5
Zilvermeeuw	++	~	355	~	~	19
Pontische Meeuw*	++	++	156			0
Kleine Mantelmeeuw	++	+	1576	~	~	≥33
Dwergstern	~	~	39			0
Visdief	0	~	5326	--	~	90
Noordse Stern			0			0
Zwarte Stern			0	~	0	0
Ooievaar				~	~	
Aalscholver	-	-	6123	~	~	0
Lepelaar*	++	+	293			17
Roerdomp	0	+	>9	+	+	26
Woudaap						
Kwak			0			1
Blauwe Reiger	-	~	39	-	~	45
Purperreiger	0	0	0	-	~	4
Grote Zilverreiger	++	~	0	++	++	34
Bruine Kiekendief	-	~		-	0	
Zwarte Wouw			0			0
Zeearend*	0	~	2	+	++	7
Ijsvogel	++	~		~	~	
Middelste Bonte Specht						
Slechtvalk						
Wielewaal	~	~		+	+	
Buidelmees	~	~		--	--	
Baardman	0	++		+	-	
Oeverzwaluw	~	++	2473	~	~	606
Cetti's Zanger*	++	++		+	~	
Grote Karekiet	~	~	0	-	-	56
Rietzanger	+	+		+	~	
Kleine Karekiet	0	+		0	0	
Bosrietzanger**	+	~		+	+	
Snor	+	+		+	+	
Sprinkhaanzanger**	-	~		0	-	
Blauwborst	+	~		0	0	
Grauwe Gors			0			0
Rietgors	0	+		0	-	

Cetti's Zanger, Druten Gl, 6 april 2023. Foto: Harvey van Diek

5. Soortbesprekingen

5.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de aantallen in 2023 en trends tot en met dat jaar besproken van 5 'algemene' broedvogels, 20 kolonievogels en 99 'zeldzame' soorten (inclusief exoten). Een deel daarvan speelt een rol bij Natura 2000-gebieden (Vogelrichtlijn; van Roomen *et al.* 2000) en/of staat vermeld op de Rode Lijst (van Kleunen *et al.* 2017).

Van een groot aantal kolonievogels en zeldzame broedvogels is het mogelijk om de Nederlandse populatie jaarlijks (vrijwel) compleet in kaart te brengen. Tabel 5.1 presenteert een overzicht van de getelde en (eventueel) de geschatte aantallen, evenals de trend op de langere (vanaf 1990) en kortere termijn (vanaf 2012).

Ter bepaling van het aantal territoria/broedparen (verder doorgaans 'paren' genoemd) zijn de criteria aangehouden van de in 2023 geldende handleiding (Vergeer *et al.* 2023). Van een aantal zeer zeldzame soorten worden waarnemingen verzameld en beoordeeld door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA; zie dutchavifauna.nl, zie ook tabel 5.1). In soortteksten is het oordeel van de CDNA, indien beschikbaar, bij de waarneming vermeld. Niet door de CDNA beoordeelde gevallen zijn apart vermeld, niet-aanvaarde gevallen worden niet vermeld.

In bijlage 3 staat, mede om het op- en terugzoeken te vergemakkelijken, een overzicht van de soortteksten in dit rapport en de voorgaande broedvogelrapporten.

5.2. Uitleg bij tekst en figuren

Tekst

De soortteksten beginnen met een vaste kop met de Nederlandse en wetenschappelijke naam, het getelde aantal in 2023 (zie ook tabel 5.1), de meest recente landelijke schatting van de broedpopulatie (met jaartal/periode) en de landelijke trend vanaf 1990 respectievelijk 2012.

Trendfiguur

De landelijke trend wordt grafisch weergegeven in jaarindexen of in absolute aantallen (gemiddelden van de range van de jaarlijkse schattingen van de Nederlandse populatie, er kunnen jaren ontbreken). Het eerste jaar in de reeks jaarindexen (meestal 1990, soms 1993 of 2007) krijgt daarbij meestal de indexwaarde 100. Bij nieuw gevestigde soorten, zoals Kraanvogel, is het laatste jaar op 100 gezet. Indien beschikbaar wordt de flexibele trendlijn gegeven, eventueel gecombineerd met de jaarindexen als punten. Deze trendlijn is berekend met de MSI-tool in R van het CBS (Bogaart *et al.* 2016).

In bijlage 2 zijn de jaarindexen opgenomen van de 200 soorten waarvan de landelijke trend als voldoende betrouwbaar wordt beschouwd. Deze landelijke indexcijfers (aangevuld met 1256 provinciale trends) zijn ook te vinden op de Sovon website (sovon.nl/indexen-en-aantallen).

Tabel 5.1. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in 2023. Achtereenvolgens worden getoond: het getelde aantal paren of territoria in 2023 (kan afwijken van het aantal paren dat tot broeden overging), een eventuele schatting van de Nederlandse populatie in 2023, de mate van volledigheid van het onderzoek in 2023 (geschat percentage van de populatie geteld), de meest recente landelijke populatieschatting en de classificatie van de landelijke trend over 1990-2023 resp. 2011-23 (zie tabel 2.5). / Colonial and rare breeding birds in the Netherlands in 2023: counted numbers ('geteld 2023'; between brackets the numbers including possible breeding records or records lacking sufficient detail), estimates for the national population ('schatting 2023'), coverage ('volledigheid 2023', estimated percentage of the population counted), most recent population estimate and trend classifications over 1990-2023 and 2012-23 (see table 2.5).

soort	geteld 2023	schatting 2023	volledigheid 2023	schatting	trend 1990-23	trend 2012-23
Grote Canadese Gans	3561	?	onbekend	12.000-16.000 (2018-20)	++	+
Brandgans	4493	?	onbekend	14.000-20.000 (2018-20)	++	0
Branta-hybride ¹	134	?	onbekend	460-770 (2013-15)	~	~
Indische Gans	6	?	onbekend	50-90 (2013-15)	~	~
Toendrarietgans ⁷	1	1	onbekend	0 (2022)	~	~
Kolgans	48	?	onbekend	420-700 (2013-15)	+	--
Dwerggans ²	0 (+1)	0	onbekend	0 (2022)	~	~
Zwarte Zwaan	27	?	onbekend	40-60 (2013-15)	~	~
Wilde Zwaan ²	6 (+1)	6	>95%	3 (2022)	+	~
Casarca	10	?	onbekend	10-30 (2013-15)	~	~
Muskuseend	9	?	onbekend	50-100 (2013-15)	~	~
Carolina-eend	3	?	onbekend	1-5 (2013-15)	~	~
Mandarijneend	108	?	onbekend	350-450 (2018-20)	~	~
Smient ³	14 (24)	?	onbekend	20-40 (2018-20)	+	~
Pijlstaart ³	8 (20)	?	onbekend	5-15 (2018-20)	~	~
Krooneend	240	?	onbekend	440-520 (2016)	++	0
Witoogeend ³	0 (3)	0-3	>90%	0-3 (2022)	~	~
Eider	1885	?	onbekend	3500-3600 (2018)	-	~
Brilduiker	3	?	onbekend	2-6 (2018-20)	-	~
Nonnetje	6	5	>90%	5 (2022)	+	+
Middelste Zaagbek	40	40-60	71-90%	40-60 (2020)	+	-
Rosse Stelkstaart ³	14	?	onbekend	15-30 (2013-15)	++	+
Korhoen ⁴	0 (10)	0	>95%	0 (2022)	--	~
Nachtzwaluw	2073	?	onbekend	3000-4100 (2018-20)	++	+
Zomertortel	390	?	onbekend	600-900 (2018-20)	--	--
Kwartelkoning	11	15-20	71-90%	65-75 (2022)	-	--
Porseleinhoen	116	130-170	71-90%	120-160 (2022)	-	--
Kleinst Waterhoen ⁵	5	?	onbekend	20-45 (2018-20)	~	-
Klein Waterhoen ⁶	1 (2)	?	onbekend	0-8 (2018-20)	~	~
Kraanvogel	49	49	>95%	46 (2022)	++	++
Roodhalsfuut	17	17-18	>90%	17-18 (2022)	+	~
Geoorde Fuut	222	250-310	71-90%	300-360 (2022)	+	-
Steltkluit	157	160-170	>95%	82 (2022)	++	++
Kluut	6690	6800-7100	>90%	6350-6650 (2022)	-	+
Bontbekplevier	370	390-440	71-90%	370-420 (2022)	-	+
Kleine Plevier	1287	?	onbekend	1500-2000 (2018-20)	+	+
Strandplevier	205	205-220	>95%	200-220 (2022)	-	+
Kemphaan	6	?	onbekend	10-30 (2018-20)	--	--
Bonte Strandloper	1	1	>90%	1 (2022)	~	~
Oeverloper	6	?	onbekend	6-15 (2018-20)	0	-
Drieteenmeeuw	314	>350	onbekend	>200 (2017)	~	~
Kokmeeuw	87.170	?	71-90%	95.000-100.000 (2022)	-	-
Zwartkopmeeuw	6702	6700-6850	>95%	4050-4200 (2022)	++	++
Stormmeeuw	2668	?	71-90%	2900-3400 (2021)	-	-
Grote Mantelmeeuw	97	100-105	>95%	86-88 (2022)	++	+
Zilvermeeuw	29.817	30.000-32.000	>95%	35.000-41.000 (2020)	-	-
Pontische Meeuw ⁷	160	160-170	>95%	110-120 (2022)	++	++
Geelpootmeeuw ⁷	16	?	onbekend	20-50 (2018-20)	~	~
Kleine Mantelmeeuw	67.754	68.500-72.000	>95%	75.000-90.000 (2019)	+	-
Grote Stern	10.640	10.600-10.700	>95%	19.200-19.300 (2022)	+	-
Dwergstern	1011	1000-1030	>95%	1050-1100 (2022)	+	+
Visdief	16.438	17.000-19.000	>90%	13.000-14.000 (2022)	-	-
Noordse Stern	682	685-710	>95%	530-560 (2022)	-	-

soort	geteld 2023	schatting 2023	volledigheid 2023	schatting	trend 1990-'23	trend 2012-'23
Witwangstern	34	34	>90%	57-61 (2022)	++	++
Witvleugelstern	2	2	>90%	1 (2022)	0	~
Zwarte Stern	1158	1200-1310	>90%	1300-1400 (2022)	+	-
Ooievaar	1337	1550-1750	71-90%	1450-1650 (2022)	++	++
Aalscholver	18.637	18.750-19.250	>95%	14.800-15.300 (2022)	+	-
Grote Aalscholver	1	1-2	onbekend	1 (2022)	~	~
Lepelaar	3734	3750-3825	>95%	3600-3750 (2022)	++	+
Roerdomp	630	630-710	>90%	610-690 (2022)	+	++
Woudaap	39	?	onbekend	25-50 (2018-20)	0	+
Kwak	44	45-50	>90%	32-36 (2022)	+	~
Koereiger	5	5	>90%	3 (2022)	+	+
Blauwe Reiger	10.737	12.800-13.500	71-90%	10.400-10.800 (2022)	-	+
Purperreiger	1169	1210-1250	>95%	1150-1200 (2022)	+	+
Grote Zilverreiger	540	530-580	>95%	300-340 (2022)	++	++
Kleine Zilverreiger	103	100-115	>95%	65-75 (2022)	++	+
Visarend ⁸	3 (6)	6	>95%	5 (2022)	+	++
Bruine Kiekendief	862	?	onbekend	800-1100 (2018-20)	-	0
Blauwe Kiekendief	8	8	>90%	8 (2022)	--	~
Steppekiekendief ⁷	1	1	>90%	0 (2022)	~	~
Grauwe Kiekendief	62	62	>95%	53 (2022)	+	+
Rode Wouw	35	35	>90%	30 (2022)	++	++
Zwarte Wouw	3	3	>90%	5 (2022)	+	~
Zeearend	36	36	>90%	30 (2022)	++	++
Kerkuil	2799	2850-2950	>90%	1500-1600 (2022)	+	+
Ruigpootuil ⁶	0	0-1	onbekend	0 (2022)	~	~
Steenuil	3140	?	onbekend	8000-9500 (2018-20)	-	+
Velduil	62	75-100	71-90%	5-15 (2022)	-	-
Oehoe	87	90-100	>90%	74-84 (2022)	++	++
Hop	9	9	>90%	5 (2022)	+	++
Ijsvogel	741	750-900	71-90%	525-675 (2022)	+	+
Bijeneter	8	8	>90%	3 (2022)	+	~
Draaihals	201	210-260	71-90%	175-225 (2022)	0	++
Middelste Bonte Specht	1655	?	onbekend	1900-2100 (2020)	++	++
Stechvalk	136	160-180	71-90%	190-220 (2022)	++	+
Monniksparkiet	7	?	onbekend	15-20 (2013-15)	~	~
Grote Alexanderparkiet	29	?	onbekend	20-40 (2013-15)	~	~
Grauwe Klauwier	1057	1250-1550	71-90%	1100-1350 (2022)	+	++
Noordse Kauw	1	?	onbekend	0-5 (2013-15)	~	~
Roek	49.957	52.200-53.500	>90%	51.000-54.000 (2022)	-	-
Bonte Kraai hybride ⁷	4	4-5	>90%	0-1 (2022)	~	~
Raaf	223	220-250	>90%	200-220 (2022)	+	++
Buidelmees	13	?	onbekend	15-30 (2019)	--	--
Baardman	963	?	onbekend	1750-2050 (2019)	-	+
Oeverzwaluw	22.267	27.500-36.500	71-90%	18.500-25.000 (2022)	+	0
Huiszwaluw	42.346	?	40-70%	85.000-120.000 (2018-20)	+	+
Cetti's Zanger	4115	5300-6300	71-90%	4500-5500 (2022)	++	++
Iberische Tijftjaf ⁶	3	?	onbekend	0-5 (2018-20)	~	~
Grote Karekiet	131	135-150	>90%	95-110 (2022)	--	-
Struikrietzanger	3	?	onbekend	0-3 (2018-20)	~	~
Orpheusspotvogel	11	?	onbekend	10-25 (2018-20)	~	~
Graszanger	171	180-200	>90%	125-135 (2022)	++	++
Bruinkopdiksnavelmees	42	?	onbekend	40-50 (2017)	~	~
Kortsnavelboomkruiper	103	?	onbekend	320-450 (2018-20)	~	~
Koperwiek	1	?	onbekend	0 (2022)	~	~
Kramsvogel	6	?	onbekend	10-25 (2018-20)	--	~
Noordse Nachtegaal	2	?	onbekend	0-1 (2018-20)	~	~
Paapje	231	?	onbekend	200-300 (2019)	-	0
Tapuit	300	310-350	>90%	360-440 (2020)	-	+
Roodbuikwaterspreuw	1	1-2	>90%	1-2 (2022)	~	~
Engelse Kwikstaart	16	?	onbekend	10-20 (2019)	~	~
Grote Gele Kwikstaart	248	?	onbekend	300-400 (2018-20)	+	+
Rouwkwikstaart	5	?	onbekend	15-35 (2018-20)	~	~
Roodmus	5	?	onbekend	10-20 (2018-20)	~	~
Grote Kruisbek	4	?	onbekend	0-15 (2013-15)	~	~
Europese Kanarie ⁵	2	?	onbekend	10-20 (2018-20)	--	--
Grauwe Gors	2	2	>90%	0-1 (2022)	--	~

¹ 'Branta-hybriden'. In de driehoek Purmerend-Hoorn-Alkmaar in Noord-Holland is een gemengde populatie van 'Branta-hybriden' aanwezig. De vogels hebben een oorsprong uit mengparen (Brandgans en Canadese Gans), maar vormen inmiddels een op zichzelf staande populatie. Ze vertonen grote variatie in uiterlijke kenmerken waarbij sommige exemplaren op zuivere Brandgansen lijken en andere juist op Kleine of Grote Canadese Ganzen (van Kleunen et al. 2022). De vermelde schatting uit 2013-15 (Sovon 2018) is die van 'Kleine Canadese Ganzen' maar dat betreft dezelfde populatie.

² Tussen haakjes is het aantal broedparen van escapes gegeven (Dwerggans, Wilde Zwaan).

³ Het aantal territoria/paren heeft betrekking op waarschijnlijke en zekere broedgevallen (minimaal broedcode 4, zie handleiding), met daarachter eventueel tussen haakjes het totaal aantal, dus inclusief meldingen met een lagere of ontbrekende broedcode.

⁴ Bij Korhoen is het aantal 'Zweedse' hanen tussen haakjes vermeld.

⁵ Trend lange termijn start niet in 1990 maar in 2007 (Kleinst Waterhoen) of in 1993 (Europese Kanarie).

⁶ Soort werd in 2023 beoordeeld door de CDNA (dutchavifauna.nl). Bij deze soorten wordt het aantal aanvaarde gevallen vermeld dat voldoet aan de criteria voor een territorium, met eventueel tussen haakjes het totaal aantal territoria, inclusief de gevallen die nog niet zijn beoordeeld door de CDNA (gevallen die niet door de commissie zijn aanvaard, worden niet opgenomen).

⁷ Aantal is inclusief hybride adulte broedvogels en mengparen.

⁸ Bij Visarend wordt onderscheid gemaakt tussen broedgevallen met eieren/jongen en (tussen haakjes) alle gevallen met minimaal nestbouw.

5.3. Soortbesprekingen

GROTE CANADESE GANS *Branta canadensis*

Geteld: 3561 (schatting 2018-20: 12.000-16.000)

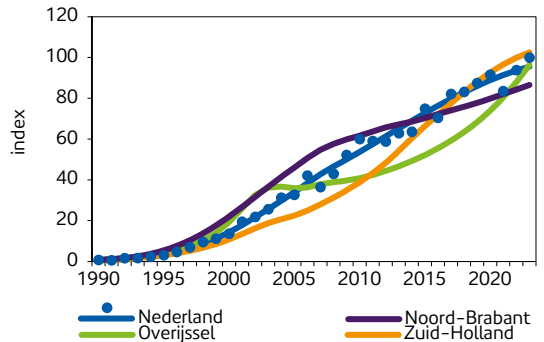
Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / +

Net als in 2022 zijn in 2023 de aantallen Grote Canadese Ganzen verder gestegen en lijkt de afvlakking van de toename die in 2021 werd geconstateerd voornamelijk teniet gedaan. Ook op provinciale schaal is in de drie belangrijkste provincies (samen goed voor ruim de helft van de populatie) van een duidelijke afvlakking geen sprake (figuur 5.1). De trend van de watervogeltellingen, waarmee grotendeels dezelfde populatie wordt gevolgd, is eveneens positief, zij het dat de groeisnelheid over de afgelopen twaalf seizoenen duidelijk afnam (6% per jaar versus 20% over de hele reeks sinds 1975/76) (Hornman *et al.*, 2024).

De soort is met meer dan 12.000-16.000 broedparen inmiddels de talrijkste vogelsoort van Nederland (de ingeburgerde Fazant buiten beschouwing gelaten). Dit is opmerkelijk voor een soort die zich pas in de jaren zeventig en tachtig blijvend in Nederland heeft gevestigd. Daarnaast werden tijdens bestrijdingsacties in verband met landbouwschade per jaar duizenden vogels gedood (van Kleunen 2021a).

Niet alle gebieden waar Grote Canadese Ganzen rijkelijk voorkomen worden jaarlijks geteld, maar wanneer wordt gekeken naar de in 2023 getelde

gebieden dan komen dezelfde regio's met hoge aantallen in Laag-Nederland naar voren als in andere recente jaren: de Yerseke Moer ZI (55 paren), de Binnepolder-West bij Terheijden NB (52), De Kreupel NH (48), Noordwaard - Polder de Zalm bij de Biesbosch NB (45) en de Brielaand bij de Wieden Ov (44).

Figuur 5.1. Grote Canadese Gans. Aantalsontwikkeling (index) in Nederland en drie provincies vanaf 1990 (index 2023=100). / Greater Canada Goose. Population trends in the Netherlands and three provinces since 1990.

Grote Canadese Gans, Millingerwaard Gl, 12 april 2023. Foto: Harvey van Diek

BRANDGANS *Branta leucopsis*

Geteld: 4493 (schatting 2018-20: 14.000-20.000)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / 0

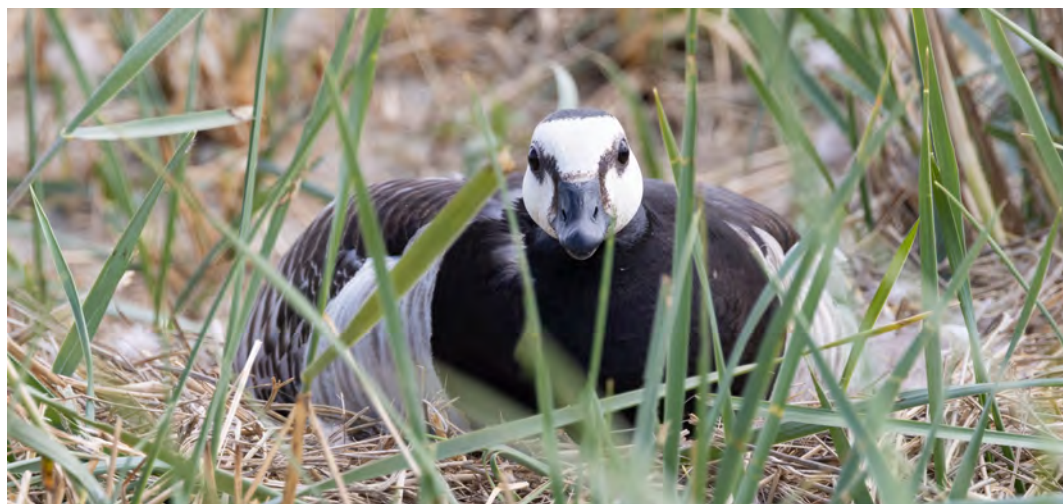
Na de vestiging vanaf 1982 en een snelle toename (Feige *et al.* 2008) is de broedpopulatie van de Brandgans op landelijke schaal in rustiger vaarwater terecht gekomen; de trend over de laatste jaren oogt stabiel. Dit landelijke beeld is een optelsom van plussen en minnen: de forse populaties in Noord- en Zuid-Holland nemen wat af, terwijl in de noordoostelijke provincies sprake is van groei. Een goed beeld van de ontwikkeling wordt bemoeilijkt door gaten in de telreeksen: van de 619 sinds 2015 geregistreerde broedlocaties is slechts 30% jaarlijks onderzocht en is 38% slechts een enkele keer geteld.

Zeker is dat in een aantal provincies met flinke broedpopulaties vergunningen worden verleend om het aantal broedende Brandganzen terug te brengen. Zo is de streefstand voor het aantal broedende Brandganzen in Noord-Holland op 1800 paren gesteld (FBE Noord-Holland 2020); de meest recente schatting komt uit op 3330-4760 paren (2018-20).

Inmiddels is duidelijk dat broedende Brandganzen bij ons blijftertjes zijn. Boom (2022) bestudeerde populaties van hier broedende en naar het Arctisch gebied vertrekkende Brandganzen en concludeerde dat beide strategieën momenteel lonend zijn voor de soort. Dat zien we terug in de trend van zowel de

West-Europese als de Arctische (Russische) populatie, die sinds de eeuwwisseling beide een forse groei vertonen. De groei van de Arctische populatie wordt deels veroorzaakt door uitbreiding van het broedgebied naar laaglandtoendra dankzij vroeger invallend lenteweer terwijl ook de oorspronkelijke broedgebieden bezet blijven (Lameris *et al.* 2022). Gebleven is het feit dat kuikens in de arctische broedgebieden profiteren van het lange licht in de arctische zomer, waardoor ze meer foerageren en sneller groeien dan Nederlandse kuikens. Omdat onze broedvogels echter minder tijdsdruk ervaren (ze hoeven immers niet die duizenden kilometers lange tocht te maken) kunnen ze zich die langzamere groei permitteren (Boom *et al.* 2021).

Brandganzen zijn gevoelig voor vogelgriep. In de winters van 2020/21 en 2021/22 werd aanzienlijke sterfte vastgesteld bij in Nederland overwinterende vogels (Slaterus *et al.* 2024). In het voorjaar van 2022 werd vogelgriep aangetoond in kolonies in het Haringvliet (in 't Veld & van Aart in Slaterus *et al.* 2022), maar de impact op onze broedvogels lijkt vooralsnog beperkt. Onderzoek in de Delta in 2023 leverde 32 dode adulte en 3 dode jonge Brandganzen op, ruim minder dan bij koloniebroedende meeuwen en sterns (Ballmann & Lilipaly 2024).

Brandgans, Hooge Platen ZI, 26 april 2023. Foto: Marcel Klootwijk

BRANTA-HYBRIDE *Branta (hybride)*

Geteld: 134 (schatting 2013-15: 460-770)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Branta-hybriden betreffen ganzen die op Kleine Canadese Ganzen lijken en hun oorsprong hebben uit mengparen van Brandganzen en Canadese Ganzen. Deze hebben in Noord-Holland een opzichzelfstaande populatie gevormd (van Kleunen *et al.* 2022).

In 2023 kwamen de gemelde territoria meest uit het bekende bolwerk in de regio Purmerend - Hoorn - Alkmaar maar de ganzen zitten ook noordelijker, zoals blijkt uit de melding van 13 paren in BMP-telgebied Schagerwad Schagen NH. Hoewel een recente aantalsschatting ontbreekt, moeten de aantallen *Branta*-hybriden in Noord-Holland nog altijd substantieel zijn; zo werden in 2022 maar liefst 357 paren geteld in de Eilandspolder (in 2023 is dit gebied niet volledig geteld).

Buiten Noord-Holland zijn geen hybride vogels gemeld maar wel Kleine Canadese Ganzen. Op de Koudenhoek, Goeree ZH werden drie nesten gevonden van op het oog zuivere Kleine Canadese Ganzen die alle gepaard waren met een Brandgans (D. van Straalen). Bij een nestvondst bij Buren Gl, op dezelfde plek als in 2022, ging het om een zuiver paar (V. de Boer).

INDISCHE GANS *Anser indicus*

Geteld: 6 (schatting 2013-15: 50-90)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Hoewel het beeld in recente jaren zeer onvolledig is, lijkt de eerder vastgestelde afname van de Indische Gans door te zetten. Na vestiging vanaf 1986 en een maximum rond 2008-10 (125-200 paren) zette, door afschot en wegvangen van vogels, een afname in (2013-15: 50-90). De watervogeltellingen van Sovon laten na een piek rond 2006/07 eveneens een negatieve trend zien (stats.sovon.nl).

Of de ondergrens van de laatste broedvogelschatting momenteel nog gehaald wordt, is de vraag. Het aantal meldingen komt al jaren niet meer boven de tien uit (2018-22: 5-9). In 2023 kwamen meldingen van paartjes met één of enkele pullen uit Hardenberg Ov, Vilsteren Ov, Reeuwijkse Plassen ZH, Buttinge Zl en Nummer Een Zl. In Helmond NB ging het om een waarschijnlijke nestplaats van deze exoot.

TOENDRARIETGANS *Anser serrirostris*

Geteld: 1 (schatting 2023: 1)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Een man Toendrarietgans, die al langere tijd in de Eendragtspolder bij Zevenhuizen ZH aanwezig is, was in het voorjaar van 2023 gepaard met een vrouw Grauwe Gans. Op 16 april hadden ze zeven, vermoedelijk hybride, pulli (C. van Rijswijk, G. Bakker). Op 25 april waren nog drie jongen in leven, op 27 april en 21 mei nog twee.

Toendrarietgans, mengpaar met Grauwe Gans, Zevenhuizen ZH, 16 april 2023. Foto: Chris van Rijswijk

Indische Gans, Oostzaan NH, 18 juni 2023. Foto: Wil Sopjes

KOLGANS *Anser albifrons*

Geteld: 48 (schatting 2013-15: 420-700)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / --

Naast een aantal verspreid liggende territoria in Noord-Brabant, Gelderland, Drenthe en Groningen, zijn er twee clusters Kolganzen. Eén in het zuidwesten van Utrecht en aangrenzend Zuid-Holland met 13 territoria; vooral in de Vijfheerenlanden Ut. Verder is er een cluster van 24 gemelde territoria in Midden-Friesland nabij het Sneekerveergebied, de Alde Feanen en De Deelen. Bij 9 van de totaal 48 meldingen werd een broedgeval doorgegeven.

Het gemelde aantal territoria is beduidend lager dan in 2021 (89). De berekende trend laat een sterkte afname zijn in de laatste twaalf jaar (zie trendfiguur in bijlage 2). In 2023 is de Kolgans als broedvogel in het geheel niet meer gemeld uit voormalige bolwerken in de Alblasserwaard bij de Donkse Laagten ZH (onvolledige telling) en uit de Biesbosch NB/ZH (volledige telling).

DWERGANS *Anser erythropus*

Geteld: 0 (+1) (schatting 2023: 0)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De enige melding van een Dwerggans betrof een ongeringde escape die samen met een SoePgans op 7 april een nest had in Rotterdam.

ZWARTE ZWAAN *Cygnus atratus*

Geteld: 27 (schatting 2013-15: 40-60)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De Zwarte Zwaan is een uitheemse soort die sinds 1978 in Nederland broedt. Het gaat om (nazaten van) verwilderde vogels uit siervogelcollecties (van Kleunen 2020). Voor 1998-2000 werd de landelijke broedpopulatie geschat op 70-80 broedparen en 2013-2015 op 40-60. Voor andere jaren of periodes zijn geen aantalschattingen beschikbaar. De watervogeltellingen laten de laatste twaalf jaar stabiele aantallen van de Zwarte Zwaan zien. Hoewel tussen de pleisterende watervogels broedvogels uit omringende landen kunnen zitten, lijkt het aannemelijk dat dit stabiele beeld ook voor de Nederlandse broedpopulatie geldt.

In 2024 kwamen meldingen van broedterritoria uit zeven zuidelijke en westelijke provincies. 18 van de 27 meldingen betrof daadwerkelijk broedgevallen. Opvallend is een concentratie van drie broedgevallen op De Kreupel NH. Een bekende broedplaats zijn de Maasplassen bij Roermond LI, waar vijf territoria gemeld werden. Meldingen ontbraken uit het oostelijke Deltagebied waar het Volkerakmeer en Markiezaatmeer in ieder geval in het verleden meerdere broedparen herbergden.

Zwarte Zwaan, vrijvliegend paar met nest met vijf eieren, Vinkeveense Plassen Ut, 13 juni 2023.

Foto: Laurenske Sierkstra

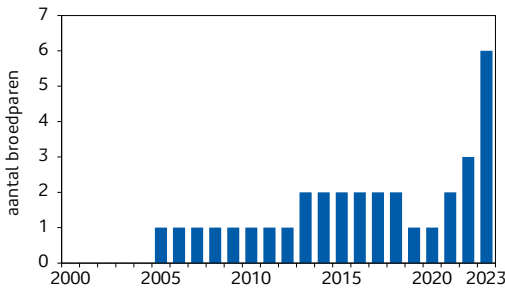

WILDE ZWAAN *Cygnus cygnus*

Geteld: 6 (+1) (schatting 2023: 6)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ~

De Wilde Zwaan broedt sinds 2005 in ons land en niet eerder werden zoveel broedparen geteld. In het Fochteloërveen Dr/Fr zaten drie paren (waarvan één met 4 vliegvlugge jongen), in Diependal Dr broedde een paar (vliegvlug jong), in Midden-Drenthe bouwde een paar aan een nest en in de Oostvaardersplassen was een paar aanwezig maar daarvan werd geen nest gevonden (mislukt broedgeval in 2022). Een vrijvliegend 'niet-wild' paar dat een nest bouwde in het Natuurpark Lelystad Fl is, net als in voorgaande jaren, niet in het landelijk totaal opgenomen.

Figuur 5.2. Wilde Zwaan. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 2000. / Whooper Swan. Dutch breeding population (pairs) since 2000.

CASARCA *Tadorna ferruginea*

Geteld: 10 (schatting 2013-15: 10-30)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

In Nederland is al enige decennia een kleine broedpopulatie Casarca's aanwezig. Het is aanmerkelijk dat het om (nazaten van) ontsnapte vogels gaat. In 2023 werden verspreid over het land tien territoria gevonden. Het ging in de meeste gevallen om solitaire broedparen. Alleen van de Maasduinen Li werden twee territoria gemeld. Deze regio is meerjarig bezet door deze soort. Opvallend is dat slechts een van de tien meldingen betrekking had op een broedgeval: in de haven van Enkhuizen NH.

Het beeld van meldingen is vergelijkbaar met dat van afgelopen jaren. Er zijn vooralsnog geen aanwijzingen voor een toename van de broedpopulatie, zoals die zich in Duitsland heeft afgespeeld. Hier komen mogelijk enkele duizenden broedparen voor en vormt de bron voor de grote zomeraantallen in Nederland op met name het Eemmeer (Kleyheeg *et al.* 2020). De soort broedt in Noordrijn-Westfalen. Het is een interessante vraag of deze ontwikkeling in de toekomst ook de Nederlandse broedaantallen gaat beïnvloeden.

Wilde Zwaan, Fochteloërveen Dr, 14 mei 2023. Foto: Marchel Stienstra

MUSKUSEEND *Cairina moschata*

Geteld: 9 (schatting 2013-15: 50-100)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Watervogeltellingen geven, na een sterke toename van het aantal Muskuseenden vanaf begin jaren negentig en een piek rond 2011, recent stabiele tot licht afnemende aantallen (stats.sovon.nl). Meldingen van zekere broedgevallen van deze van oorsprong Midden- en Zuid-Amerikaanse eend komen vaak uit de bebouwde kom. Zo ook in 2023 met gevallen in Bolsward Fr (jongen), Havelte Dr (2, jongen), Zwolle Ov (2, nesten) en Leiden ZH (jongen). Lagere broedcodes werden doorgegeven bij paren in Zuid-Holland (2) en Overijssel (1).

CAROLINA-EEND *Aix sponsa*

Geteld: 3 (schatting 2013-15: 1-5)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De Carolina-eend is een zeer zeldzame exoot in Nederland met in 2023 slechts drie gemelde broedterritoria: bij Veenendaal Ut, Velp Gl en Oirschot NB. Broedgevallen werden niet aangetoond, alleen paartjes in broedbiotoop. Hoewel van deze soort sinds eind jaren negentig jaarlijks broedterritoria zijn gemeld (Lensink *et al.* 2013), is er geen sprake van een zichzelf instandhoudende populatie, laat staan eentje die groeit. Ook elders in Europa lukt het de soort niet om een bestendige populatie op te bouwen (Keller *et al.* 2020).

Muskuseend, Diever Dr, 21 mei 2023. Foto: Harvey van Diek

MANDARIJNEEND *Aix galericulata*

Geteld: 108 (schatting 2018-20: 350-450)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Broedterritoria van Mandarijneenden werden gemeld uit het hele land, met uitzondering van Zeeland en Flevoland. De meeste meldingen kwamen uit het oostelijke deel van het land. Van de 108 doorgegeven territoria hadden 11 betrekking op broedgevallen, waarvan bij 6 territoria jongen zijn waargenomen. Deze meldingen kwamen alle uit het oosten van Nederland. Helaas ontbreekt het aan systematische tellingen van de bekende clusters in Zuidwest Drenthe, de Achterhoek, de randen van de Veluwe, de zuidelijke rand van de Utrechtse Heuvelrug en de beekdalen van Noord-Brabant en Noord-Limburg (van Kleunen 2021b). Een broedvogeltrend is dan ook niet beschikbaar voor deze soort. Als we kijken naar de wintervogeltrend – hoewel er enige uitwisseling is aangetoond met Engeland en Noorwegen (vogeltrekAtlas.nl) heeft die waarschijnlijk vooral betrekking op lokale vogels – dan lijkt het erop dat deze soort zich niet snel verder verspreidt en toeneemt (van Kleunen 2021b).

SMIENT *Mareca penelope*

Geteld: 14 (26) (schatting 2018-20: 20-40)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ~

Van de 26 territoria waren 14 voorzien van een hogere broedcode (alarm, afleidingsgedrag of nest). Deze kwamen uit Friesland (2), Groningen (3), Noord-Holland (6), Utrecht (1), Gelderland (1) en Zuid-Holland (1) met daarbij één nestvondst (Broek in Waterland NH). Uit acht gebieden werden in totaal twaalf paartjes doorgegeven waarbij verdere aanwijzingen voor een broedgeval ontbraken.

PIJLSTAART *Anas acuta*

Geteld: 8 (20) (schatting 2018-20: 5-15)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Zekere broedgevallen van Pijlstaarten worden regelmatig gemeld maar zijn zeldzaam. In 2018-22 waren er in totaal vijf. Het aantal zekere broedgevallen in 2023 is dan ook opvallend. Er waren drie nestvondsten (Rottumeroog Gr, Hegewiersterfjeld Fr, De Kreupel NH) en vijf vrouwtjes zijn met pullen gezien (Griend 2, Hilversumse Bovenmeent NH, Slikken van Flakkee ZH, Hoofdplaat Zl). Het aantal van in totaal 12 territoria elders is ook relatief hoog: Marker Wadden Fl (4), Griend (2), Bantpolder Fr (2), Ameland, Westerbroeksemadepolder Gr, Hegewiersterfjeld en Den Oever NH.

Mandarijneend, Nunspeet Gl, 30 april 2023. Foto: Pieter Gordijn

KROONEEND *Netta rufina*

Geteld: 240 (schatting 2016: 440-520)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / 0

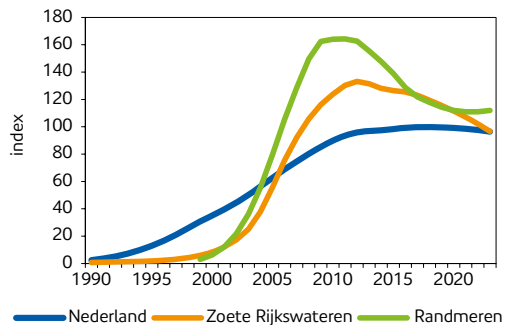
Al meer dan tachtig jaar broedt de Krooneend in ons land en deze sierlijke eend lijkt een blijvertje. Waarschijnlijk zal de soort voorlopig wel een relatief zeldzame verschijning blijven; de landelijke aantallen zijn al enige tijd stabiel (figuur 5.3) en de verspreiding blijft grotendeels beperkt tot een select aantal gebieden. Deze gebieden worden allemaal gekenmerkt door een goede waterkwaliteit met een grote hoeveelheid aan kranswieren, belangrijk stapelvoedsel voor de grotendeels plantenetende Krooneend. Waar hét bolwerk tot ongeveer het jaar 2000 in de Vinkeveense Plassen Ut lag, herbergen de Zoete Rijkswateren tegenwoordig grotere aantallen. Deze broedparen bevinden zich voornamelijk in de Randmeren. Daarbij was het Veluwemeer in ieder geval tot en met 2016 de grote favoriet, met in dat jaar 124 territoria (ca. een kwart van de Nederlandse populatie). Sindsdien ontbreken nauwkeurige aantalschattingen uit het Veluwemeer en het ernaast gelegen Wolderwijd en Nuldernauw. Een onvolledige telling op het Veluwemeer in 2023 liet echter zien dat hier nog steeds grote aantallen voorkomen: minimaal 57 territoria werden vastgesteld en de werkelijke aantallen zullen hoger zijn geweest. Desondanks is er, vanwege het ontbreken van volledige schattingen uit deze gebieden de laatste jaren, enige onzekerheid over de trend van de Krooneend in de Randmeren.

De meest noordelijke Randmeren (Drontermeer, Vossemeer, Ketelmeer en Zwarte Meer) worden wel jaarlijks onderzocht. In 2023 zijn in deze meren in totaal 41 territoria vastgesteld. Dat is fors minder dan de 62 getelde territoria in 2022. Deze sterke fluctuatie komt de laatste jaren vaker voor in dit gebied. Een studie in Tsjechië liet zien dat de lokale aantallen broedvogels doorgaans samenhangen met het broedsucces in het voorgaande jaar (Poláková *et al.* 2018). Mogelijk zorgt dit ook in de Randmeren voor de jaarlijkse verschillen.

Na de vestiging in het Randmerengebied is de uitbreiding van het broedareal van de Krooneend niet gestopt; de laatste jaren herbergen zich ook forse aantallen in het IJsselmeergebied. De soort concentreert zich hier langs de Friese IJsselmeerkust, waar zich in 2023 naar schat-

ting 40 territoria bevonden. Langs de andere hoofdwatersystemen van de Zoete Rijkswateren is de Krooneend zeer schaars. Toch werden in 2023 vijf territoria aangetroffen in de uiterwaarden van de Lek, een relatief hoog aantal voor dit gebied. Opvallend was daarnaast een melding in de uiterwaarden langs de Maas nabij Roermond. In het Benedenrivierengebied is in 2023 geen enkel territorium van Krooneend vastgesteld (maar wel twee territoria in het nabijgelegen Markiezaat).

Het relatieve belang van de Vinkeveense Plassen voor de Krooneend is de laatste jaren verder afgenomen. In periode 2014-21 waren in de meeste jaren rond de 60 territoria te vinden. In 2022 ging dit al flink omlaag tot circa 25 territoria en in 2023 waren het er nog maar 14. Mogelijk is het lokale broedsucces te laag om de aantallen stabiel te houden (Buiten 2014). Het enige andere bolwerk buiten de Zoete Rijkswateren betreft de duinen van Meijndel en Berkheide ZH waar in 2023 53 territoria zijn aangetroffen.

Figuur 5.3. Krooneend. Landelijke trend en trend in de Zoete Rijkswateren en de Randmeren (index 2023=100). / Red-crested Pochard. Population trend in the Netherlands, the National Fresh Water systems and the Randmeren (index 2023=100).

WITOOGEEND *Aythya nyroca*

Geteld: 0 (3) (schatting 2023: 0-3)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

In De Wieden Ov zaten in het broedseizoen twee zuivere paren Witoogeenden (R. Messemaker), een mannetje in het Dwingelderveld Dr trok op met Kuifeenden (J. Kleine). In beide gebieden waren geen aanwijzingen voor een geslaagd broedgeval.

EIDER *Somateria mollissima*

Geteld: 1885 (schatting 2018: 3500-3600)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / ~

Eiders broeden in Nederland vrijwel exclusief in de Waddenzee. De laatste volledige telling dateert van 2018 (integrale waddentelling in kader van Trilateral Monitoring and Assessment Programme (TMAP)) en deze zal in 2024 worden herhaald. De trend in frequent getelde gebieden suggereert voor de Waddenzee een vergelijkbaar populatieniveau als in 2018. Op de lange termijn nam het aantal Eiders wel significant af (sinds 1990 met gemiddeld 3% per jaar); over de laatste twaalf jaar is geen eenduidige trend te detecteren (zie ook trendfiguur in bijlage 2). Mogelijk houdt dit ook verband met problemen met tellingen. Momenteel wordt onderzocht in hoeverre de monitoring van Eiders met moderne technieken (nestentelling m.b.v. drones met warmtebeeldsensoren) uitgevoerd kan worden, en hoe zich deze resultaten verhouden tot de tot nu toe uitgevoerde individuentellingen. Mogelijk zal als resultaat ook een herijking van de tot nu toe verzamelde aantallen moeten plaatsvinden.

In 2023 werden de grootste concentraties Eiders geteld op Vlieland (582-793 paren), Schiermonnikoog (411) en Texel (282). Terschelling werd onvolledig geteld maar zou zonder twijfel in dit rijtje thuishoren. Opvallend was de toename op Griend, waar 210 paren werden gevonden, bijna een verdubbeling van het aantal in 2022 (Veen 2023). De aantallen langs de vastelandskust zijn verwaarloosbaar klein.

BRILDUIKER *Bucephala clangula*

Geteld: 3 (schatting 2018-20: 2-6)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / ~

Zekere broedgevallen van Brilduikers zijn zeldzaam. Voor de laatste broedgevallen (vrouwtjes met pullen) moeten we terug naar 2016 (2, Vaassen Gl) en 2013 (Vaassen en Diependal Dr). In 2023 zwom op 16 juli een vrouwtje Brilduiker met drie pullen op een plas bij Epe Gl (H. Looman). Brilduikers zaten verder ook in het Drents-Friese Wold (paar in april-juni, baltsend op 13 mei, A. van Dijk) en recreatiegebied Heerderstrand Gl (onder andere een paar in mei, M. Bootsma).

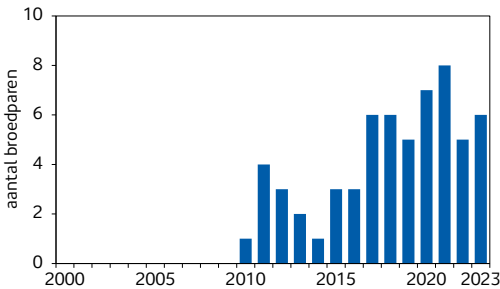
Dit wil niet zeggen dat dit de enige Brilduikers waren in 2023. Het kerngebied voor de soort, de beekdalen met plassen en landgoederen in de regio Heerden-Vaassen Gl (waar de vogels baltsen op plassen en in sloten en vijvers), is namelijk erg onoverzichtelijk. Het is in ieder geval wel duidelijk dat de Brilduiker een zeer zeldzame broedvogel is en de populatie lijkt verder te krimpen. In 2012-16 werden gemiddeld 4,0 territoria per jaar bekend (uitersten 1-6), in 2017-23 gemiddeld 1,4 (uitersten 0-3). Rond de eeuwwisseling werd de populatie nog geschat op 15-20 broedparen, de meeste in het IJsseldal tussen Kampen en Deventer (Sovon 2002).

NONNETJE *Mergellus albellus*

Geteld: 6 (schatting 2023: 6)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

In Friesland werden in twee gebieden 4 resp. 1 nest van het Nonnetje gevonden. Het eerste van de cluster van vier nesten kwam op 30 mei uit (10 pullen). Op een derde locatie in deze provincie werd op 27 mei een vrouwtje met twee pullen gefotografeerd. Bij een melding van een paar met jongen langs de Friese IJsselmeerkust ontbreekt documentatie zodat deze buiten het totaal is gebleven. Het totaal van 6 is redelijk vergelijkbaar met de afgelopen jaren (figuur 5.4). Sinds de vestiging in 2010 zijn er nu in totaal 60 broedgevallen vastgesteld in Nederland.

Figuur 5.4. Nonnetje. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 2000. / Smew. Dutch breeding population (pairs) since 2000.

MIDDELSTE ZAAGBEK *Mergus serrator*

Geteld: 40 (schatting 2023: 40-60)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / -

Het Deltagebied herbergt het leeuwendeel van de bescheiden Nederlandse broedpopulatie van de Middelste Zaagbek. In het Haringvliet (24-30 paren) is de populatie stabiel. In de Grevelingen is de soort sterk afgenomen, al wijzen de 9 paren die dit jaar gemeld werden op enig herstel. De winterpopulatie in de Grevelingen is sinds de eeuwwisseling flink geslonken ten gevolge van veranderingen in de visstand en problemen met de waterkwaliteit (Hoekstein *et al.* 2024). Niet duidelijk is in hoeverre de broedpopulatie hier ook onder te lijden heeft. Uit de andere Delta-wateren is te weinig informatie voorhanden om een goed beeld van het voorkomen te geven. Elders in Nederland werden slechts twee territoria opgemerkt: op de Boschplaat, Terschelling (nest) en vogeleiland De Kreupel in het IJsselmeer (paar).

ROSSE STEKELSTAART *Oxyura jamaicensis*

Geteld: 14 (schatting 2013-15: 15-30)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / +

In 2023 werden van de Rosse Stekelstaart 14 broedterritoria gemeld, waaronder een cluster van 5 territoria in Zuid-Holland tussen Den Haag, Zoetermeer en Rotterdam. Alleen het Nuldernauw en op het Wolderwijd werden vogels met jongen gezien. De aantaltrend van deze soort is nog altijd positief, hoewel de indexwaarde in 2023 wat lager was dan in 2022. Eind 2023 werden tijdens een soortgerichte wintertelling voor het eerst duidelijk lagere aantallen vastgesteld (75 exemplaren in 2023 en 108 exemplaren in 2022). Of een verband bestaat met eventuele afschot is niet bekend (Slaterus 2024). Het is interessant om te volgen of dit beeld de komende jaren te zien zal zijn in de broedvogelaantallen.

KORHOEN *Lyrurus tetrrix*

Geteld: 0 (10) (schatting 2023: 0)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / ~

Op de Sallandse Heuvelrug Ov waren, voordat eind april vogels werden bijgeplaatst, 10 bolderende hanen en 15 hennen aanwezig (P. ten Den). In het gebied worden sinds 2012 in het wild gevangen vogels uit Midden-Zweden uitgezet in een poging de soort voor het gebied en Nederland te behouden. In 2021 is besloten tot en met 2026 door te gaan met bijplaatsen van Korhoenders (Jansman *et al.* 2023). In broedseizoen 2013 werden de laatste twee Nederlandse hanen in dit gebied waargenomen, in 2020 werd nog minimaal één Nederlandse hen gezien (ten Den & Schoonhoff 2021).

NACHTZWALUW *Caprimulgus europaeus*

Geteld: 2073 (schatting 2018-20: 3000-4100)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / +

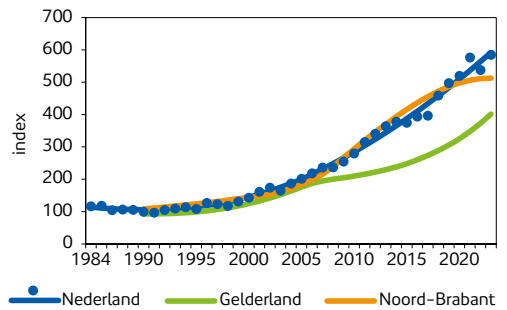
Weer een hogere indexwaarde in 2023; de groei houdt nog steeds aan bij de Nachtzwaluw in Nederland! Bovendien is het een toename die zich in alle regio's (op de zandgronden, waar de soort zit) manifesteert; de van oudsher bezette kernen zitten blijkbaar nog altijd niet vol.

Bij de topaantallen zitten vooral bekende nachtzwaluwregio's: Zuidoost Veluwe Gl (285 paren), Sallandse Heuvelrug Ov (182), Hoge Veluwe Gl (146) en het Leenderbos en de Groote Heide NB (145). Voor het eerst overstijgt het aantal territoria op de Utrechtse Heuvelrug de honderd (105).

In het westen en noorden van het land zijn inmiddels de meeste duingebieden gekoloniseerd. De Schoorlse Duinen NH is een van de langst bezette gebieden en hier werd met 20 territoria het hoogste aantal uit de telreeks vastgesteld. Op Terschelling werden 15 territoria geteld. Bij de vorige integrale telling in 2020 waren dat er zes.

Nachtzwaluw, vrouw, Hulshorsterzand Gl, 22 juni 2023. Foto: Bram Ubels

Figuur 5.5. Nachtzwaluw. Aantalsontwikkeling (index) in Nederland (vanaf 1984) en twee provincies (vanaf 1990, samen goed voor ruim de helft van de huidige populatie). / European Nightjar. Population trends in the Netherlands (since 1984) and two provinces (since 1990).

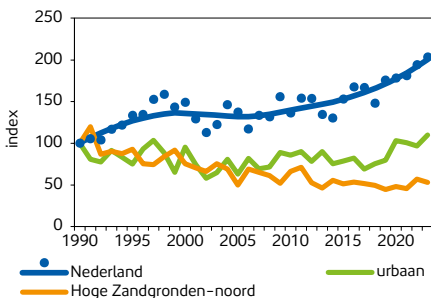
HOLENDUIF *Columba oenas*

Schatting 2018-20: 54.000-67.000

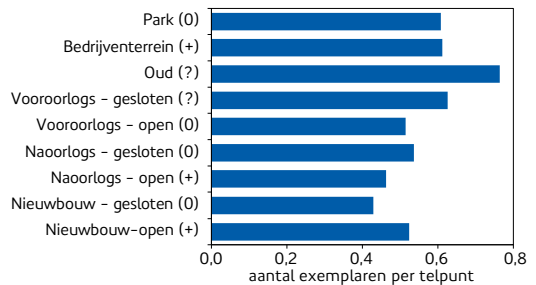
Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

Van de drie algemene duivensoorten is de Holenduif het minst voorkomend. Daarnaast is de soort nogal onopvallend in gedrag waardoor hij minder in het oog springt. In de tweede helft van de vorige eeuw was de soort een vrij schaarse broedvogel in met name het oosten, midden en zuiden van het land. Hoewel de Holenduif nog regelmatig als bosvogel wordt gekarakteriseerd is dat tegenwoordig nog maar gedeeltelijk het geval. Ook het noorden en westen van het land zijn ontdekt door de Holenduif. Bijna 17% van de landelijke populatie broedt in urbaan gebied (Louwe Kooijmans 2014). De Holenduif heeft zich bovendien opmerkelijk goed aangepast aan het intensieve agrarische landschap van tegenwoordig. De hoogste aantallen worden gevonden in het oosten van Noord-Brabant en het aangrenzende deel van Limburg, de Gelderse Vallei, delen van de Achterhoek en Twente: allen gebieden met intensieve veehouderij. Door de positieve aantalsontwikkeling in agrarisch en urbaan gebied is zowel op lange als korte termijn landelijk een matige toename te zien. In bos, hei en moeras is de trend stabiel of licht afnemend zoals op de Hoge Zandgronden-noord (figuur 5.6). In dorpen en steden worden de hoogste dichtheden gevonden in oude wijken, gevolgd door vooroorlogse wijken met relatief gesloten

bouwblokken, bedrijventerreinen en parken. De trend per wijk is licht toenemend of stabiel (figuur 5.7). Waarschijnlijk broeden Holenduiven in urbaan gebied in boomholtes, op en in grote gebouwen en soms in nestkasten. Zo wordt in het Amsterdamse Bos gebroed in door Bosuil bezette nestkasten nadat de jonge uilen zijn uitgevlogen (Groen *et al.* 2022). In dorpen en steden in het westen zoals Nieuwegein, Delft, Amsterdam en Alkmaar is de soort in de jaren zeventig verschenen en duidelijk toegenomen (Abel *et al.* 2009, Mostert & Dumaij 2022, Smit *et al.* 2015, van Groen *et al.* 2022). Interessant is het feit dat de Holenduif in agrarisch gebied voor de wind gaat terwijl zijn forsere evenknie de Houtduif hier over een langere periode een matige afname laat zien (recent weer enig herstel). Beide zijn zaadeters maar Glutz von Blotzheim en Bauer (1980) vermelden dat de Holenduif een wat gevarieerder menu heeft met kruiden en ongewervelden zoals slakken en wormen. Het verschil zit mogelijk (ook) in de nestplek: de Holenduif broedt in holtes in gebouwen en bomen terwijl de Houtduif in losse, rommelige nesten in bomen en struiken broedt. In de duinen kan de Holenduif broeden in konijnenholen maar soms ook op de grond onder een helmgraspol. Het nestsucces lijkt beter bij de Holenduif, hoewel het aantal

Figuur 5.6. Holenduif. Landelijke trend en trend in twee habitats. / Stock Dove. Population trends in the Netherlands and two landscape types.

Figuur 5.7. Holenduif. Gemiddeld aantal exemplaren per MUS-telpunt in 2007-23, uitgesplitst naar bouwperiode en bebouwing met de trend over 2007-23 (+ matige toename, 0 stabiel, ? onzeker). / Stock Dove. Average number of birds for a MUS-point in different types of urban areas in 2007-23 with trend since 2007 (+ moderate increase, 0 stable, ? uncertain).

ZOMERTORTEL *Streptopelia turtur*

Geteld: 390 (schatting 2018-20: 600-900)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / --

Holenduif, Druuten Gl, 6 april 2023.

Foto: Harvey van Diek

nestkaarten bij de Houtduif in recente jaren laag is (stats.sovon.nl, Meetnet Nestkaarten). Het broedseizoen is lang en loopt van eind februari tot eind oktober (Potters 2009) en daarnaast is er ook broedoverlap mogelijk waarbij er nog jongen in het nest aanwezig zijn terwijl eileg en broeden van volgend legsel al is begonnen (Bom 2016). Kortom, de Holenduif is niet voor een gat te vangen en speelt in op nieuwe ontwikkelingen waardoor het de soort landelijk voor de wind gaat.

Met een afname van 96% ten opzichte van 1990 blijft de Zomertortel een van de absolute zorgenkinderen van de Nederlandse (en Europese) avifauna. Geen van de regio's met nog min of meer substantiële aantallen – voor zover daar bij een landelijke populatie van 600-900 paren nog van gesproken kan worden – onttrekt zich aan de negatieve lijn. Op Europese schaal doet de soort het met een afname van 84% sinds 1980 niet veel beter (pecbms.info).

Naar de oorzaken van de desastreuze afname is inmiddels aardig wat onderzoek gedaan. In Nederland is voedselgebrek waarschijnlijk een cruciale factor. Zeeuws onderzoek met getagde vogels bevestigt het beeld dat gevarieerd kleinschalig landschap hoge ogen gooit bij de soort, maar ook dat nauwelijks wordt gefoerageerd op met hoog opschietende kruiden ingezaaide akkerranden. Geschikte akkerranden of voedselveldjes zijn rijk aan maximaal 20 centimeter hoge kruiden die van april tot september voedsel verschaffen en daarnaast dienen ze een percentage van 30-60% kale grond te bevatten (Vreugdenhil-Rowlands 2021).

Ook in de winterkwartieren lopen Zomertortels tegen problemen aan. De sterk toegenomen veebegrazing (vooral in de westelijke Sahel) leidt tot een sterk verminderde beschikbaarheid van graszaad, het stapelvoedsel voor Zomertortels (Zwarts *et al.* 2023). Dat doet het positieve effect van de toegenomen regenval in de westelijke Sahel voor de soort teniet.

Een ander probleem voor de soort is trichomoniasis (ook wel het Geel genoemd), een parasitaire vogelziekte. In 2020 is dit voor het eerst als doodsoorzaak vastgesteld bij een Nederlandse Zomertortel (dwhc.nl). Eerder Europees onderzoek leerde dat de parasiet bij zeker 75% van de populatie in de krop aanwezig is (Marx *et al.* 2017).

KWARTELKONING *Crex crex*

Geteld: 11 (schatting 2023: 15-20)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / --

Hoe lang houdt de Kwartelkoning het nog uit in ons land? Al jarenlang kwakkelen de aantallen en in 2023 werd een nieuw dieptepunt bereikt. In heel Nederland zijn er slechts elf territoria van de Kwartelkoning vastgesteld. Nog nooit was dit aantal zo laag en het is daarnaast ook een zeer forse daling ten opzichte van de aantallen in 2022, toen circa 60 Kwartelkoningen werden geteld. Toegewijde kwartelkoningtellers zullen hun hart vasthouden voor de komende jaren. Is er sprake van een hevige schommeling en zullen de aantallen de komende jaren weer iets hoger liggen, of verdwijnt de Kwartelkoning nu echt uit Nederland?

Ondanks de zeer lage aantallen zijn de meeste Kwartelkoningen nog steeds in de voormalige bolwerken te vinden. In de Groningse akkers van Oldambt zijn drie roepende exemplaren vastgesteld. In eerdere jaren werd in dit gebied ongeveer 20-30% van alle roepende Kwartelkoningen in Nederland aangetroffen (Joest & Koffijberg 2016) en 2023 lijkt daarbij dus geen uitzondering. Territoria werden ook vastgesteld langs het Zwarte Water Ov (1) en in de Drentse Aa (2). Deze gebieden behoren daarmee tot de weinige plekken waar de soort nog (bijna) jaarlijks wordt vastgesteld.

De enige plek waar de Kwartelkoning nog langs de Rijntakken werd aangetroffen, bevond zich langs de IJssel (1 territorium). Ook in 2022 was dit het enige gebied in de Rijntakken waar de soort met zekerheid was vastgesteld (toen vier territoria). Het is de vraag of de Kwartelkoning voor dit gebied behouden kan blijven. De laatste jaren zijn de Rijntakken doorgaans nog de enige plek in de Zoete Rijkswateren waar de soort voorkomt. Extra opvallend dit jaar was dan ook de aanwezigheid van een roepend mannetje langs de Maas in Noord-Brabant. Het is voor het eerst sinds 2007 (toen in het Zuidelijk Maasdal) dat een territorium langs deze rivier werd vastgesteld.

De enige andere territoria bevonden zich in De Wieden Ov (2) en het Sneekermeergebied Fr (1). Ook dit betrof territoria in natuurgebieden, waarmee de drie roepende vogels bij Oldambt dus nog de enige Kwartelkoningen zijn die in agrarisch gebied zijn vastgesteld. De voormalige vestigingen in andere akkergebieden, zoals in Flevoland, zouden daarmee wel eens verleden tijd kunnen zijn.

PORSELEINHOEN *Porzana porzana*

Geteld: 116 (schatting 2023: 130-170)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / --

Door enkele recente vettere jaren, lijkt 2023 geen goed jaar voor het Porseleinhoen te zijn geweest. De schatting (130-170) ligt in lijn met die uit 2022. Sterke jaarlijkse fluctuaties worden onder andere gestuurd door het weer dat zowel in Afrika, tijdens de trek, in de broedgebieden ten zuiden van Nederland als in ons eigen land van invloed is.

In 2023 werd een klein aantal bolwerken van het Porseleinhoen vastgesteld: de Weerribben Ov (9), het Zuidlaardermeergebied Gr (8) en in twee aangrenzende gebieden van het Binnenveld Wageningen en de Bennekomse Meent Gl (7). In de Oostvaardersplassen Fl, de Onlanden-Peizermeden Dr en in De Blauwe Hel Ut ging het in alle gevallen om vier roepende vogels. Bijzonder waren twee territoria in Limburg (Reigersbroek en de Elsbeemden), waar de soort zeer zeldzaam mag heten.

KLEINST WATERHOEN *Zapornia pusilla*

Geteld: 5 (schatting 2018-20: 20-45)

Trend vanaf 2007 resp. 2012: ~ / -

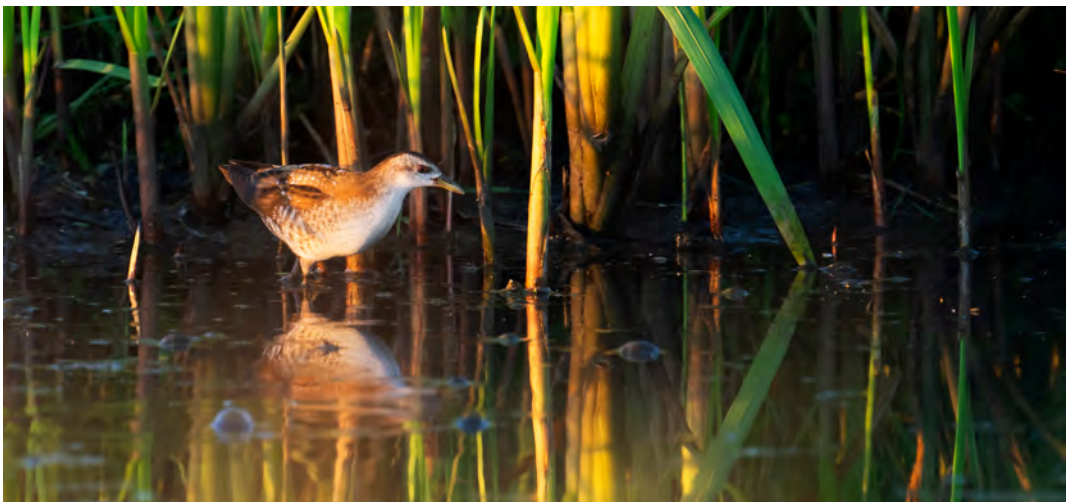
Voor het Kleinst Waterhoen was het een uiterst mager jaar. Met een geteld aantal van vijf roepende vogels lag het aantal gelijk met de jaren 2005-10, de jaren waarin de soort zich definitief is gaan vestigen in ons land. Belangrijke gebieden, zoals te vinden zijn in de Groninger veengordel, De Onlanden Dr en in De Biesbosch ZH/NB, werden wel onderzocht maar bleven verstoken van de aanwezigheid van dit ralle-tje. Territoriale Kleinst Waterhoentjes werden vastgesteld in Den Oever en Durgerdam NH (beide 1), Blokzijl Ov (1), Hengstdijk Zl (1) en Heeze NB (1).

KLEIN WATERHOEN *Zapornia parva*

Geteld: 1 (2) (schatting 2018-20: 0-8)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De rode draad bij de rallen (zie ook Kleinst Waterhoen en Porseleinhoen) is dat 2023 een mager jaar is geweest. Alleen in de Weerribben Ov was sprake van een geldig territorium van Klein Waterhoen. Op 17 juni werd hier een roepend mannetje ontdekt. Deze werd opgenomen, ingediend bij de CDNA en aanvaard. De melding van een Klein Waterhoen op de Dintelse Gorzen NB op 13 juni werd niet ingediend.

Klein Waterhoen, Twijzel Fr, 6 september 2023. Foto: Marcel van Kammen

KRAANVOGEL *Grus grus*

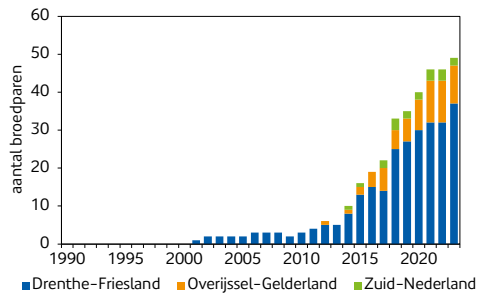
Geteld: 49 (schatting 2023: 49)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Van de 49 kraanvogelparen bouwden circa 45 paren een nest en legden eieren waarvan er 32 kuikens kregen (Feenstra 2023). Minstens 50 kuikens werden geboren waarvan er 33 uitvlogen (gemiddeld 0,73 kuikens per broedpaar met legsel). Overvloedige regen tot in de eerste helft van mei zorgden dit voorjaar onder andere voor minder recreatie in de broedgebieden wat gunstig is voor de Kraanvogels (Feenstra 2023). Het broedsucces was veel hoger dan tijdens de droge jaren van 2018-20 (rond de 0,3 kuiken per paar met legsel). Ook voorgaande jaren 2021-22 waren met 0,5-0,6 vliegvlugge kuikens per legsel al goed.

In Drenthe en Friesland werden 37 paren vastgesteld, waarvan 34 met een nest. Het Fochteloërveen (10), het Dwingelderveld (6 broedparen en 1 territorium) en het Drents-Friese Wold (7 resp. 1) vormen de kern van het verspreidingsgebied. Hier zit de helft van alle broedparen in Nederland. Elders in Drenthe werden in acht gebieden nog eens twaalf paren geteld.

In Overijssel zaten zes broedparen (Engbertsdijksvenen 1, Haaksbergerveen 2, Wierdense Veld 2, Zunasche Heide 1). Het Korenburgerveen (4) was het enige Gelderse broedgebied. In het zuiden van het land werd een territorium gevonden in de Mariapeel Li. In de Deurnsche Peel vloog één kuiken uit, een primeur voor Noord-Brabant.

Figuur 5.8. Kraanvogel. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1990 in drie regio's. / Common Crane. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

Kraanvogel, Drenthe, 21 mei 2023. Foto: Harvey van Diek

DODAARS *Tachybaptus ruficollis*

Schatting 2018-20: 2100-3000

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

De Dodaars beleefde in 2023 weer een prima jaar. Gezien de nog steeds toenemende aantallen wordt het donzige achterwerk waaraan dit kleine fuutje zijn naam dankt steeds moeilijker te missen in veel gedeeltes van het land. Vooral in moerassen, vennen en andere plassen met rijkelijk begroeide oevervegetatie is de kans aanwezig om de Dodaars te treffen. Groot hoeven deze plassen niet te zijn. Zo lang er dekking is om het kunstig gebouwde, drijvende nest te verstoppen en voldoende klein dierlijk voedsel aanwezig is, is de Dodaars al snel tevreden.

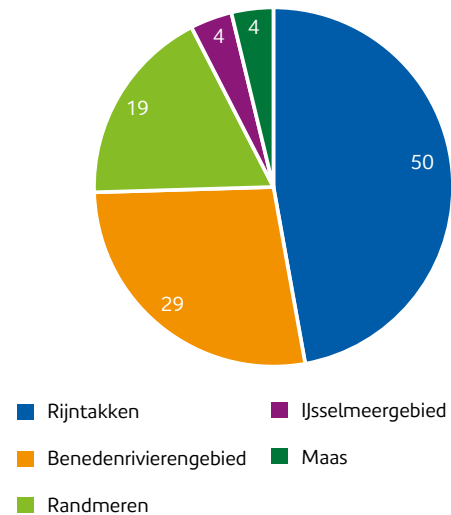
Het leven van de Dodaars in Nederland is zeker niet altijd eenvoudig geweest. Het kleine formaat maakt deze soort kwetsbaar voor strenge winters en flinke vrieskou kon in het verleden dan ook stevig inhakken op de populatieaantallen (Bijlsma *et al.* 2001). Tegenwoordig profiteert de Dodaars van de overwegend zachte winters, zeker in combinatie met de vele natte natuurontwikkelingsmaatregelen die de afgelopen decennia door het hele land zijn genomen. Ook binnen de Zoete Rijkswateren neemt de Dodaars in aantal toe. Omdat de soort redelijk algemeen en wijdverspreid is, is het lastig om precieze aantallen per hoofdwatersysteem vast te stellen. Toch geven de getelde minimumaantallen ook boeiende informatie over het voorkomen van de Dodaars in de Zoete Rijkswateren (figuur 5.9). In 2023 werden in totaal ruim 100 territoria langs de Zoete Rijkswateren geteld. Bijna de helft van deze territoria lag in de Rijntakken.

Door de vele projecten die in het kader van natuurontwikkeling en bescherming tegen hoogwaterstanden zijn uitgevoerd, worden steeds meer uiterwaarden van de Rijntakken geschikt voor de Dodaars. Het is dus aannemelijk dat dit het belangrijkste hoofdwatersysteem is voor de Dodaars. De soort heeft het prima naar de zin in vegetatierijke nevengeulen en plassen. In 2023 zijn er bijvoorbeeld clusters aangetroffen in kleine plassen in de Bemmelse Polder (5) en Gendtse Polder (5), allebei gelegen in de Gelderse Poort.

Ook in het Benedenrivierengebied zijn noemenswaardige aantallen van de Dodaars te vinden. Dit hangt vooral samen met de aantallen in de Biesbosch. In 2023 waren hier naar

schatting twintig territoria aanwezig. Ook het eiland Tiengemeten (2023: 8) biedt geschikte plekken voor de soort. Langs de Randmeren zijn niet van alle gebieden aantallen beschikbaar. In ieder geval zijn de oevers van het Zwarte Meer een populaire plek met in 2023 14 territoria. In het IJsselmeergebied en langs de Maas lijkt de Dodaars minder goed te zijn vertegenwoordigd; in beide hoofdwatersystemen zijn in 2023 slechts enkele paren geteld. Deze aantallen zijn niet helemaal volledig, maar het is aannemelijk dat het relatieve belang van deze hoofdwatersystemen lager ligt.

Ondanks dat de Zoete Rijkswateren van groot belang zijn voor de Dodaars, zijn ook erg hoge dichtheden aanwezig in plassen- en vennen-gebieden op de hoge zandgronden. Belangrijke clusters werden in 2023 bijvoorbeeld aangetroffen op het Dwingelderveld Dr (89), Drents-Friese Wold Dr/Fr (58-62) en de Maasduinen Li (minimaal 31).

Figuur 5.9. Dodaars. Verdeling van de getelde (minimum) aantallen territoria in 2023 over de vijf hoofdwatersystemen in de Zoete Rijkswateren. / Little Grebe. Distribution of the minimum number of territories in the five water systems in year 2023.

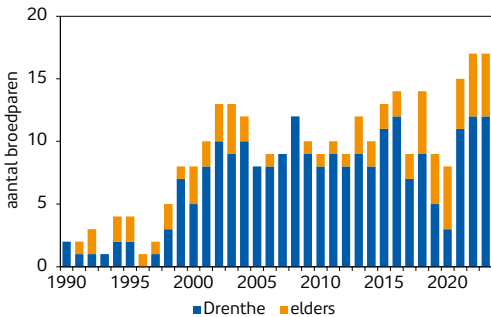
ROODHALSFUUT *Podiceps grisegena*

Geteld: 17 (schatting 2023: 17-18)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ~

In Diependal Dr, van oudsher het bolwerk voor de Roodhalsfuut, waren 8 paren aanwezig. Er werden geen nesten of jongen gezien en vanaf half mei verlieten de vogels het gebied (W. Spoelder e.a.). Territoria werden gemeld bij Dwingeloo Dr (2), Gees Dr (1), Hooghalen Dr (1), Zalk Ov (1), in het Drontermeer (2) en de duinen van Ameland (2). Alleen bij Dwingeloo en Gees werden jongen gezien.

De Roodhalsfuut is waarschijnlijk vanaf het midden van de jaren tachtig een jaarlijkse broedvogel in ons land, met name in Drenthe. In 1990-2023 werd driekwart van alle territoria in die provincie gevonden, met een zwaartepunt in Diependal (driekwart van de Drentse gevallen).

Figuur 5.10. Roodhalsfuut. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1990 in Drenthe (blauw) en elders in het land (oranje). / Red-necked Grebe. Dutch breeding population (pairs) since 1990. Numbers in core area Drenthe are indicated in blue.

GEOORDE FUUT *Podiceps nigricollis*

Geteld: 222 (schatting 2023: 250-310)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / -

Zoals sinds 2012 gebruikelijk lag het zwaartepunt van de verspreiding van de Geoorde Fuut in het Zuidlaardermeergebied Gr/Dr. In 2023 ging het om 90-100 paartjes wat grofweg een derde van de Nederlandse broedpopulatie is. Vanaf 2012 was dit steevast het belangrijkste gebied met uitzondering van 2016 toen de meeste paren (94) in het Dannemeer Gr broedden. In de 'normale' jaren sinds 2012 broedden gemiddeld 130 paren in het Zuidlaardermeergebied. Andere broedgebieden steken daar schril bij af. In het Dannemeer - eenmalig het beste gebied - broeden in de andere jaren vanaf 2012 slechts 0-6 paren (2023: 1). In het Dwingelderveld Dr broedden in 2012-23 gemiddeld 19 paren (2023: 12) en ook het Bargerveen Dr was jaarlijks bezet (gemiddeld 20, 2023: 7). Vanaf 2017 heeft ook De Onlanden Dr zich in het rijtje vaste locaties geschaard (2023: 11). Buiten Groningen en Drenthe zat de belangrijkste cluster in het Noordhollands Duinreservaat (10).

Geoorde Fuut op nest, met Dodaars, Bakkum Fr, 25 juli 2023. Foto: Willem Visser

STELTKLUUT *Himantopus himantopus*

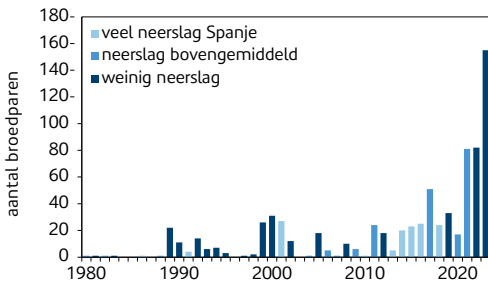
Geteld: 157 (schatting 2023: 160-170)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Met een totaal van 157 broedparen was het een absoluut recordjaar voor de Steltkluut. Hierbij verbleken de aantallen in de recente topjaren 2021-22 (81 resp. 82) en 2017 (51). De meeste vogels zaten in het westen en noorden van het land. Zeeland (43 paren), Drenthe (27) en Friesland (23) waren hofleveranciers met bijna 60% van de broedparen. Substantiële aantallen zaten ook in Flevoland (17), Zuid-Holland (15) en Groningen (12) en kleine aantallen in enkele andere provincies (Ut 8, NH 5, NB 5, Ov 1, Gl 1). Alleen in Limburg ontbrak de soort.

De combinatie van perioden van droogte en een groeiende populatie zorgen voor meer dynamiek bij de Spaanse Steltkluten. Dat merken we ook in Nederland. De topjaren 2017 en

2021-23 volgden, net als eerdere topjaren rond 1990-2000, vrijwel zonder uitzondering op een periode met (relatief) weinig neerslag in Spanje. Ook wanneer rekening wordt gehouden met de groei van de Spaanse populatie is er een significante samenhang tussen de hoeveelheid neerslag in Spanje in januari-maart en het aantal broedparen dat jaar in Nederland (figuur 5.11, Boele 2012, Boele & van Winden 2007, de Jong *et al.* 2023). Na drogere Spaanse winters is er meer kans op veel Steltkluten dan na nattere winters. De extreme droogte die in 2022 in grote delen van Spanje begon en in 2023 doorzette, heeft er ongetwijfeld voor gezorgd dat veel Steltkluten noordwaarts zijn gaan vliegen, op zoek naar geschikt broedgebied.

Figuur 5.11. Steltkluut. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1980 in relatie tot hoeveelheid neerslag in Spanje (weinig: < 150 mm, bovengemiddeld: 150 – 175 mm, veel: > 175 mm) (aangepast naar de Jong *et al.* 2023). / Black-winged Stilt. Dutch breeding population since 1980 and amount of precipitation in Spain (little, above average, a lot).

Steltkluut, Berkel en Rodenrijs ZH, 26 mei 2023. Foto: Peter Soer

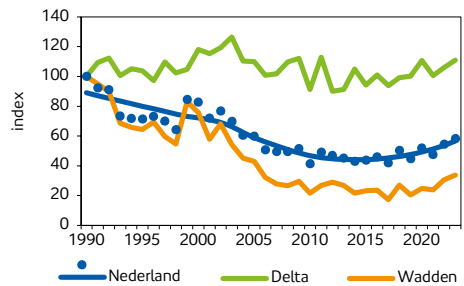
KLUUT *Recurvirostra avosetta*

Geteld: 6690 (schatting 2023: 6800-7100)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / +

Het landelijk aantal Kluten lag in 2023 een fractie hoger dan in 2022, wat ook de recent weer iets toenemende aantallen reflecteert. Over de gehele periode 1990-2023 bezien bevindt de populatie zich nog steeds op ongeveer 60% van het aantal aan het begin van de reeks, zodat we nog niet van een herstel kunnen spreken. Op de schaal van individuele gebieden zijn echter positieve trends gaande. Dit zien we onder andere langs de Friese Waddenkust (in 2023 900 paren, grootste aantal sinds 2013), langs de Groninger Waddenkust (225 paren, grootste aantal sinds 2018) en in de Dollard (690 paren, grootste aantal sinds 2003), samen goed voor ruim een kwart van de landelijke populatie in 2023. In het laatste gebied profiteren Kluten van gerichte maatregelen om het predatierisico (dat langs de vastelandskust een probleem vormt) tegen te gaan door installatie van elektrische rasters rondom de kolonie. Samen met de inrichting van een (in principe tijdelijk) broedeiland op de Dollardkwelder (eveneens beschermd door een raster, Loonstra 2023) is dit een van de weinige regio's in het land met een opvallend sterke toename sinds 2012 (gemiddeld +28% per jaar). Een knelpunt blijft echter het gemiddeld slechte

broedsucces, mede ook omdat de foerageergebieden deels buiten de rasters liggen en kuikens alsnog kunnen worden gepredeerd (Koffijberg *et al.* 2019, Loonstra 2023, Manche *et al.* 2024). Buiten de Waddenzee liggen belangrijke broedplaatsen in het Haringvliet (2023: 190 paren), Volkerakmeer (134), Grevelingen (138) en Oosterschelde (197). Van de landelijke populatie kwamen in 2023 2628 paren in het Deltagebied (Lilipaly & Sluijter 2024) en 2547 paren tot broeden in de Waddenzee.

Figuur 5.12. Klut. Aantalsontwikkeling (index) in Nederland, het Wadden- en Deltagebied. / Pied Avocet. Population trends in the Netherlands, the Wadden Sea and Delta area.

Klut, Arnhem Gl, 9 april 2023. Foto: Gejo Wassink

BONTBEKPLEVIER *Charadrius hiaticula*

Geteld: 370 (schatting 2023: 390-440)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / +

Bijna de helft van de Nederlandse broedpopulatie van de Bontbekplevier vertoef in het Deltagebied, waar 179 paren werden geteld. Dat is het beste resultaat sinds 1994, maar nog onder de aantallen die gebruikelijk waren in de jaren tachtig (Lilipaly & Sluijter 2024). Vooral rond de Oosterschelde en in de Voordelta doet de soort het goed. Op kwetsbare locaties op stranden en dijken leveren beschermingsmaatregelen in het kader van project *Het Groene Strand* goede resultaten. Het opbrengen van schelpen op kleine strandjes was een van de succesvollere maatregelen (Janse *et al.* 2024). Het broedsucces rond de Oosterschelde was met 1,17 jong per nest hetzelfde als in 2022, elders in de Delta lag het veelal wat lager (Janse *et al.* 2024).

In het Waddengebied werden 100 paren geteld, vooral in de Dollard (20) en op de Noordzeestranden (17). Sinds 2015 is sprake van een opwaartse trend in het Natura 2000-gebied Waddenzee, maar de populatie is nog niet op het niveau van de jaren negentig. In de gebieden waar in het kader van het project *Wij & Wadvogels* natuurontwikkeling plaats gaat vinden is de soort vooralsnog schaars tot ontbrekend (Ubels *et al.* 2023). In het IJsselmeergebied profiteert de Bontbekplevier van de grootschalige natuurontwikkeling, met dit jaar 33 paren op de Marker Wadden en 19 op het Trintelzand. Buiten de Delta, de Wadden en de IJsselmeerregio is de Bontbekplevier uitermate schaars.

KLEINE PLEVIER *Charadrius dubius*

Geteld: 1287 (schatting 2018-20: 1500-2000)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

De trend van de Kleine Plevier toont een toename sinds begin jaren negentig, maar na een piek in 2020 blijft de populatie nu op een iets lager niveau schommelen. Vegetatiesuccessie in natuurontwikkelingsgebieden en voortgang in grote bouwprojecten zijn waarschijnlijk debet aan de aantalsschommelingen van deze pionierssoort. Zo leverde plaggen en verwijderen van opslag op de heide een piek van 36 paren op in 2020 in het Dwingelderveld, maar is de stand hier inmiddels weer gezakt naar 16 paren (Kleine 2024). In de Gelderse Poort lagen de 36 paren in 2023 maar net onder het gemiddelde van 38 over de voorgaande twaalf jaar, maar ruim onder de piek van 60 paren in 2020. Het Zuidelijk Maasdal herbergt ruim 100 paren, waarmee het een van de belangrijkste regio's voor de soort in ons land is. Ten opzichte van 2017 (het laatste jaar met een totaalschatting) is de stand verdubbeld. Ongetwijfeld speelt de natuurontwikkeling rond de Maas hierbij een grote rol. Op de Marker Wadden is de Kleine Plevier na een pijlsnelle opkomst alweer op zijn retour, al vormen de huidige 25 paren nog altijd een fikse populatie. Op het later ontwikkelde (nabije) Trintelzand waren eveneens 25 paren te vinden; hier is de stand stabiel. Het goed onderzochte Deltagebied telde 205 territoria, met een accent op IJsselmonde ZH. De stand in het Haringvliet neemt de laatste jaren af, terwijl rond de Oosterschelde juist een opwaartse trend waarneembaar is. Over de hele Delta bezien blijft de trend positief (Lilipaly & Sluijter 2024).

Bontbekplevier, Rottumeroog Gr, 5 mei 2023. Foto: Bram Ubels

STRANDPLEVIER *Charadrius alexandrinus*

Geteld: 205 (schatting 2023: 205-220)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / +

In de Delta – veruit het belangrijkste Nederlandse broedgebied – daalde het aantal broedende Strandplevieren van 569 in 1980 tot 106 in 2018. Sindsdien is de stand iets opgekrabbeld, resulterend in 150 paren in 2023. Het goede nieuws komt niet uit de Grevelingen, waar lange tijd de meeste Strandplevieren van de Delta verbleven. In 2023 werden hier 37 paren geteld wat een verdere afname betekent, al blijven vooral de 20 paren op de noordelijke Slikken van Flakkee substantieel (Lilipaly & Sluijter 2024). Een lichtpunt is de toename van Strandplevieren in een van oudsher bekend habitat: het strand. Vooral het Verklikkerstrand bij Nieuw-Haarnstede (21 paren) en de Oostduinen bij Goedereede (16) deden het goed door een combinatie van natuurlijke aanwas op de stranden en beschermingsmaatregelen als het plaatsen van touw en schapengaas rond nesten en het plaatsen van informatieborden (Janse *et al.* 2023). Het broedsucces op de stranden was onder meer door zomerstorm Poly op 5 juli matig; op genoemde stranden werden 3 respectievelijk 10 jongen vliegvlug. Rond de Ooster- en Westerschelde was het broedsucces met 0,75 uitgevlogen jong per nest hoger. De Scherpenissepolder op Tholen was goed voor 24 paren en 18 uitgevlogen jongen (Janse *et al.* 2023).

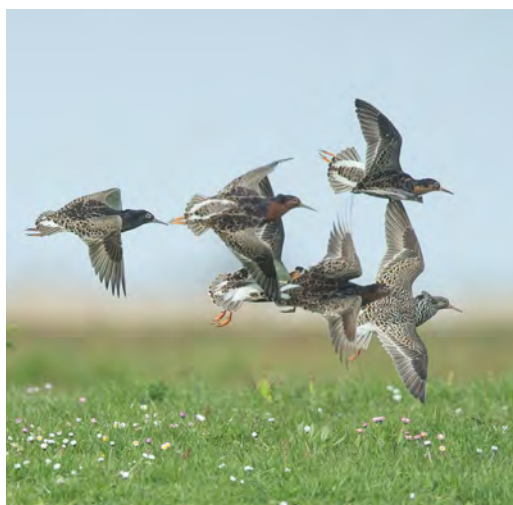
Buiten de Delta waren de natuurontwikkelingsgebieden in het Markermeer met 17 paren op Trintelzand en 8 op de Marker Wadden goed voor een substantieel deel van de Nederlandse populatie. In het Waddengebied waren 19 van de 30 getelde paren te vinden op de Noordzeestranden, met name op Vlieland (10) en Ameland (7).

KEMPHAAN *Calidris pugnax*

Geteld: 6 (schatting 2018-20: 10-30)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / --

Ieder jaar worden uit het noorden van het land nog territoria gemeld en regelmatig ook (waarschijnlijk) broedende Kemphehen maar het lijkt wachten op het eerste blanco jaar. In 2023 werd op 31 mei bij Wommels Fr een nest gevonden (S. Veenstra). Bij Zuidhorn Gr en Putten Gl vloog een vrouwtje met afleidingsgedrag rond (J. Tjoelker, N. Broek). Territoria bij Niezijl Gr (2) en elders in Polder Arkemheen Gl complementeren het zestal meldingen.

Kemphaan, Wommels Fr, 26 april 2023.

Foto: Geert de Vries

BONTE STRANDLOPER *Calidris alpina*

Geteld: 1 (schatting 2023: 1)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Spectaculair is de vondst van het nest van een Bonte Strandloper met drie eieren in het Lauwersmeergebied Gr op 16 mei. Een dag later bevatte het nest vier eieren, op 4 juni was het leeg en waarschijnlijk gepreedeerd (R. Kleefstra). De vorige gepubliceerde zekere broedgevallen dateren uit 1986 (Lauwermeer), 2019 en 2022 (beide Marker Wadden).

OEVERLOPER *Actitis hypoleucos*

Geteld: 6 (schatting 2018-20: 6-15)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: 0 / -

De Oeverloper is een lastig te inventariseren soort, onder andere omdat het broedseizoen overlapt met de doortrekperiode en paren in de eifase zeer onopvallend zijn.

Langs de IJssel bij Deventer Ov alarmeerde een paartje op 20 mei en vertoende afleidingsgedrag. Waarschijnlijk liepen er kleine jongen in de dichte oevervegetatie. De gehele maand juni werden regelmatig 1-2 (ook baltsende) Oeverlopers gezien in Kristalbad, Hengelo Ov ('wakend' vanaf een paaltje in het gebied op 22 juni). In enkele gebieden verbleven langere tijd Oeverlopers die in juni alarmeerden: langs de IJssel bij Veessen Gl, in het Zuidlaardermeergebied Gr en bij IJburg NH (fel reagerend op Blauwe Reiger en Ekster op 20-21 juni). Langs de Maas bij Meers Li baltste eind mei een paartje.

Met zes territoria schaaft dit jaar zich in het rijtje vanaf 2019 (4-6 per jaar) en is het opnieuw een mager jaar ten opzichte van de tien jaren daarvoor (7-14).

DRIETEENMEEUW *Rissa tridactyla*

Geteld: 314 (schatting 2023: > 350)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Drieteenmeeuwen broeden in ieder geval sinds 2000 op olie- en gasplatforms in het Nederlandse deel van de Noordzee. Alle sindsdien bezette platforms liggen in de nabijheid van het Friese Front, een geschikt foerageergebied voor de soort.

Op 6 juni 2023 werden op platform L7-B, 70 kilometer ten noordwesten van Texel, 314 bezette nesten geteld (met een onzekerheidsmarge van circa 20 nesten) en waren naar schatting 350-400 nesten aanwezig (Fijn *et al.* 2023). Op dit platform wordt al langer gebroed: 4 nesten in juli 2006 (Camphuysen & Leopold 2007), resten van 9 nesten in oktober 2016 (Geelhoed & Leopold 2017), 13 nesten in juli 2018 (Geelhoed *et al.* 2019) en waarschijnlijk zo'n 200 broedparen in juni 2021 (Fijn *et al.* 2023). Van andere olie- en gasplatforms ontbreekt informatie uit 2023 maar het is waarschijnlijk dat op meer plaatsen gebroed is.

Drieteenmeeuw, platform L7-B, Noordzee, 6 juni 2023. Foto: Ruben Fijn, Waardenburg Ecology

KOKMEEUW *Chroicocephalus ridibundus*

Geteld: 87.170 (schatting 2022: 95.000-100.000)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / -

De aantallen van de Kokmeeuw lopen in Nederland al lange tijd terug en in 2023 werd een nieuw dieptepunt bereikt. De langlopende afname hangt samen met een structureel te laag broedsucces door predatie en voedselproblemen (Sovon 2018). In 2023 kwam er een nieuwe tegenslag voor de Kokmeeuw: de vogelgriep sloeg fors toe. Waar in 2022 voornamelijk Grote Sterns werden getroffen, verspreidde het virus zich in 2023 naar verschillende andere kolonievogels. De Kokmeeuw was hiervan het grootste slachtoffer (Leopold 2023). Hoewel nog geen goede inschatting van het totaal aantal dode vogels op landelijke schaal beschikbaar is, is wel duidelijk dat vele duizenden Kokmeeuwen slachtoffer zijn geworden. Op een geschatte populatie van 100.000 broedparen moet dat hard aankomen, al zullen de precieze effecten op de broedpopulatie pas de komende jaren duidelijk worden.

Het virus kwam niet in alle kolonies gelijktijdig aan. Zo werden de kolonies op de broedeilanden in het Zwarte Meer Fl al rond eind april/begin mei getroffen, met een grote sterfte van volwassen vogels als gevolg. Na de uitbraak zijn overlevende vogels alsnog tot broeden overgegaan, maar wel in veel lagere aantallen dan in de voorgaande jaren (Goffin *et al.* 2023). Op broedeiland Stern in de Eems Gr werden pas in half juni de eerste signalen van vogelgriep gevonden, op het moment dat de Kokmeeuwen al jongen hadden. De gevolgen waren dramatisch: nagenoeg alle jonge Kokmeeuwen op het eiland

zijn het slachtoffer geworden van vogelgriep, waardoor het broedsucces van de Kokmeeuwen op het eiland nagenoeg nul was (de Boer 2024). Ook in de Zuidwestelijke Delta zijn in verschillende kolonies (bijna) alle jonge vogels doodgegaan. In andere kolonies was er minder sterfte, mogelijk omdat het virus in deze kolonies pas toesloeg nadat de meeste jonge vogels al vliegvlug waren. Desondanks was het broedsucces van Kokmeeuw in de Zuidwestelijke Delta als geheel ondermaats (Ballmann & Lilipaly 2024).

Voordat de vogelgriep in 2023 toesloeg werd de langdurige afname van de Kokmeeuw in Nederland voor een groot deel veroorzaakt door de flinke afname van de aantallen in de Waddenzee (figuur 5.13). Deze afname hangt weer samen met een zeer laag broedsucces in het gebied, met name sinds 2010 (Koffijberg *et al.* 2021). Dit is onder andere een groot probleem in de zeer grote kolonie op Griend, waar in sommige jaren meer dan de helft van de Kokmeeuwen in de Waddenzee broedt. Door grootschalige predatie van eieren en jongen door grote meeuwen, met name de Zilvermeeuw, komen hier echter nauwelijks jongen groot. Ook hier werd in 2023 vooral bij volwassen vogels abnormale sterfte als gevolg van vogelgriep vastgesteld (Veen 2023). In de Zuidwestelijke Delta, waar grofweg een kwart van de Nederlandse Kokmeeuwen broedt, lijken de aantallen sinds de eeuwwisseling ongeveer stabiel en lijken de aantallen in recente jaren zelfs iets hoger (Lilipaly & Sluiter 2024). Het broedsucces is hier doorgaans ook hoger dan in de Waddenzee (Lilipaly *et al.* 2023).

De Zoete Rijkswateren worden een steeds belangrijkere speler voor de Kokmeeuw in Nederland. Tegen de landelijke trend in zijn de aantallen hier sinds de jaren negentig juist toegenomen. De hoogste aantallen komen tegenwoordig voor in het IJsselmeergebied. Wel heeft hier een verschuiving plaatsgevonden: waar de hoogste aantallen voorheen werden aangetroffen op Voegeleiland De Kreupel (in 2011-21 alle jaren meer dan 10.000 broedparen) liggen de aantallen hier in 2022 (ca. 7000 paren) en 2023 (ca. 4000) lager. Hogere

Kokmeeuw, Yerseke ZI, 8 juni 2023.

Foto: Caroline Malipaard-Moelker

aantallen zijn recent aangetroffen in de Marker Wadden, verspreid over verschillende kolonies (in totaal ca. 11.800 paren).

Forse kolonies elders in het IJsselmeergebied zijn die van het Trintelzand en de Workumerbuitenwaard. In totaal ging het in het IJsselmeergebied in 2023 om circa 20.000 broedparen, ongeveer een vijfde van de geschatte landelijke populatie! Er is echter nog maar weinig bekend over het broedsucces van de Kokmeeuw in het IJsselmeergebied. Informatie over het broedsucces op bijvoorbeeld De Kreupel of Marker Wadden zou van grote toegevoegde waarde zijn. Alleen als het broedsucces in deze grote kolonies ook op orde is, kunnen deze locaties een geschikt alternatief zijn voor de door problemen geteisterde kolonies in het Waddengebied.

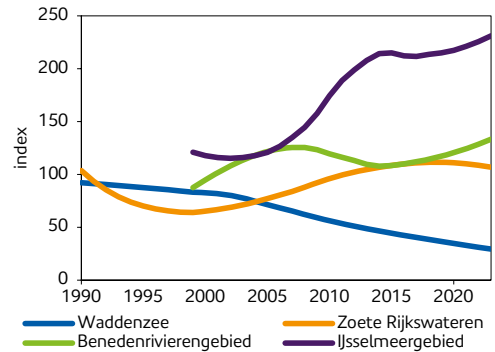
In tegenstelling tot de groeiende aantallen in het IJsselmeergebied, zijn de aantallen in een aantal bekende kolonies in de Randmeren juist afgenomen. Op twee broedeilanden in het Eemmeer, waar voorheen vaak enkele duizenden broedparen broedden, zaten in 2023 nog geen 200 broedparen. Ook hier zijn meer dan honderd vogelgriepslachtoffers aangetroffen. Niet alle kolonies in de Randmeren worden jaarlijks gevolgd; mogelijk is een deel van de vogels naar deze minder goed getelde kolonies verplaatst, of naar kolonies in het IJsselmeergebied.

In het Benedenrivierengebied lijken de aantallen al enige tijd stabiel. Dit komt overeen met de stabiele aantallen die in de volledige zuidwestelijke Delta (waar het Benedenrivierengebied onderdeel van is) worden aangetroffen. De grootste vestigingen liggen in de Biesbosch (2460 paren) en op de Slijkplaat in het Haringvliet (2688; Ballmann & Lilypaly 2023).

Het aantal Kokmeeuwen in de rivieruiterwaarden is laag met slechts twee vestigingen in 2023: Vreugderijkewaard langs de IJssel bij Zwolle Ov (73 paren) en voor het eerst een gebied in de uiterwaarden van de Waal genaamd Munnikenland Gl (3). In de uiterwaarden van de Maas worden in de meeste jaren geen broedparen aangetroffen.

Al met al is het verhaal van de Kokmeeuw in Nederland niet eenvoudig en zal de weerslag van vogelgriep daar de komende jaren mogelijk ook nog een schepje bovenop doen. De positieve trend in de Zoete Rijkswateren, die voornamelijk samenhangt met een aantal forse kolonies in het IJsselmeergebied, zou een stap in

de goede richting kunnen zijn voor deze kleine meeuw met een groot karakter. Om hier meer zekerheid over te krijgen is voortzetting van de monitoring van deze nog relatief nieuwe kolonies en informatie over de broedprestaties van groot belang.

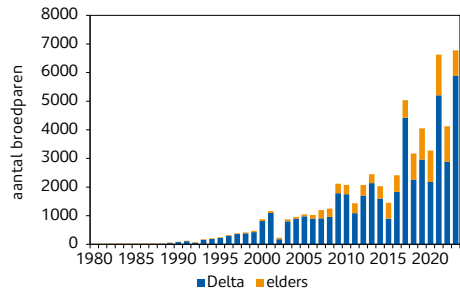
Figuur 5.13. Kokmeeuw. Trend in de Waddenzee, Zoete Rijkswateren als geheel en hoofdwatersystemen IJsselmeergebied en Benedenrivierengebied. / Black-headed Gull. Population trend in the Wadden Sea, the National Fresh Water systems, IJsselmeergebied and Benedenrivierengebied separately.

ZWARTKOPMEEUW *Ichthyaetus melanocephalus*

Geteld: 6702 (schatting 2023: 6700-6850)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Na een wat mager 2022 met 'slechts' 4125 getelde broedparen (waarschijnlijk door het droge voorjaar) vestigde de Zwartkopmeeuw dit jaar maar weer eens een nieuw record. De Delta telde met 5895 paren tenminste 86% van de landelijke populatie. In de Delta telden 14 van de 40 broedlocaties meer dan 50 broedparen (Lilipaly & Sluijter 2024). Veruit de grootste kolonie was die op de Hooge Springer in de Westerschelde; een zandplaat die in het najaar van 2022 werd opgehoogd met 95.000 kubieke meter zand en bedekt met 5000 kubieke meter schelpen, als onderdeel van het 7-Eilandenplan (nederland.boskalis.com). Andere locaties in de Delta met meer dan 300 paren waren Slijkplaat Haringvliet (1247), Markenje Grevelingen (748), Hardenhoek Biesbosch (340) en Inlaag 's-Gravenhoek Noord-Beveland (316). Buiten de Delta werden op 21 locaties in totaal 806 paren geteld. Bekende kolonies bij de Nieuwkoopse Plassen ZH (164 paren) en vogeleiland De Kreupel in het IJsselmeer (41) waren fors geslonken. Met 476 paren op de Marker Wadden en 51 op Trintelzand vormen de natuurontwikkelingsgebieden in het Markermeer nu veruit de grootste vestiging buiten de Delta. Op het opgespoten zand voor de (nieuwe) Vismigratierivier bij Kornwerderzand langs de Afsluitdijk vestigden zich 70 paren. In het Waddengebied blijft het voorkomen marginaal,

Figuur 5.14. Zwartkopmeeuw. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1980. / Mediterranean Gull. Dutch breeding population (pairs) since 1980, Delta region in blue, other area's in orange.

al blijken broedeilanden zoals die bij Bierum nabij de Eemshaven Gr (11 paren) wel enige aantrekkingskracht uit te oefenen. Waar de Zwartkopmeeuwen van de Delta de dans in 2022 nog grotendeels ontsprongen, sloeg de vogelgriep in het voorjaar van 2023 flink toe: er werden 2148 dode Zwartkopmeeuwen geruimd in de kolonies. Dit waren grotendeels bijna uitgevlogen jonge vogels, maar ook 418 adulten (Ballmann & Lilipaly 2024). De komende jaren zal blijken in hoeverre dit de aantallen zal beïnvloeden.

Zwartkopmeeuw met Kokmeeuwen en Grauwe Ganzen, Texel NH, 29 juni 2023. Foto: Bernard van Doormaal

STORMMEEUW *Larus canus*

Geteld: 2668 (schatting 2021: 2900-3400)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / -

Stormmeeuwen broeden pas sinds begin twintigste eeuw in Nederland. Ons land ligt aan de zuidwestgrens van het Europese verspreidingsgebied; in Vlaanderen broeden hooguit enkele tientallen paren en verder zuidwaarts ontbreekt hij nagenoeg. Nederlandse Stormmeeuwen broeden vooral langs de kust; opmerkelijk voor een soort die in Scandinavië en Oost-Europa tot diep in het binnenland nestelt. De populatie groeide begin jaren tachtig tot 11.000 paren, maar de opkomst van grondpredatoren als de vos luidde een forse afname in. De huidige populatieomvang bedraagt een derde van die in 1985 en lijkt recent te stabiliseren.

In 2023 werden 911 paren geteld in het Waddengebied en 698 in de Zuidwestelijke Delta. Voor beide regio's geldt dat niet alle kolonies geteld zijn; vooral het Rotterdamse havengebied is incompleet. De grootste getelde kolonies op de Wadden waren die van De Slufter Texel (175), 't Kuitje Balgzand (162) en Westerduinen Texel (100). In de Delta waren dat de Slikken van Flakkee (243), Neeltje Jans (101) en Moerdijk (78, Lilipaly & Sluijter 2024). Kleine aantallen – deels op al jaren bezette locaties – werden gemeld uit alle provincies, uitgezonderd Utrecht en Drenthe.

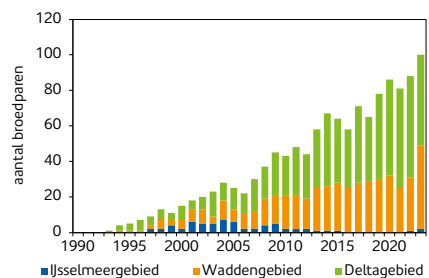
Dat Stormmeeuwen ook in stedelijk gebied tot broeden komen blijkt uit de tellingen in het goed onderzochte Alkmaar waar 292 paren werden vastgesteld, met de 118 paren van bedrijventerrein Oudorp als belangrijkste locatie. De meeste vogels broeden hier op daken; een verschijnsel dat elders in Europa vaker voorkomt, maar in Nederland nog weinig bekendheid geniet. Zeker is dat broeden op daken onder Stormmeeuwen bij ons nog niet zo'n vlucht heeft genomen als bij Kleine Mantel- en Zilvermeeuwen (van Turnhout *et al.* 2023).

GROTE MANTELMEEUW *Larus marinus*

Geteld: 97 (schatting 2023: 100-105)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / +

Grote Mantelmeeuwen broeden sinds begin jaren negentig in ons land en namen geleidelijk in aantal toe. De landelijke populatie groeide in 2023 licht door een verdere toename in het Waddengebied, maar in de Delta nam de soort ten opzichte van 2022 licht af. Vogelgriep in 2022-23 lijkt in deze zuidwestelijke regio de boosdoener. In 2023 werden bij controle van kolonies van kustbroedvogels 11 dode adulte Grote Mantelmeeuwen gevonden (Ballmann & Lilipaly 2024). Besmetting vindt plaats doordat de soort geregeld predeert op vogelgriepslachtoffers (Slaterus *et al.* 2024). De helft van de Grote Mantelmeeuwen broedde in de Delta (51 paren), waar de Grevelingen met 37 paren veruit de belangrijkste regio vormt. Het gros van de vogels broedt hier op stenen vooroevers of op grote open vlaktes. Ook de zuidkust van Schouwen en het Veerse Meer herbergen meerdere paren (Lilipaly & Sluijter 2024). In het Waddengebied (incl. Lauwersmeer) werden 44 paren geteld, waarbij de 18 bezette nesten op Rottumeroog-Zuiderduin (voorheen maximaal 10) in het oog springen. Ook Griend is met 7 paren een gewilde locatie. Buiten de Delta en de Wadden zijn uit 2023 alleen broedgevallen bekend van vogeleiland De Kreupel in het IJsselmeer (2, eerste broedgeval in 2022).

Figuur 5.15. Grote Mantelmeeuw. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1990 in de drie bekende broedgebieden. / Great Black-backed Gull. Dutch breeding population (pairs) since 1990 in the three known breeding areas.

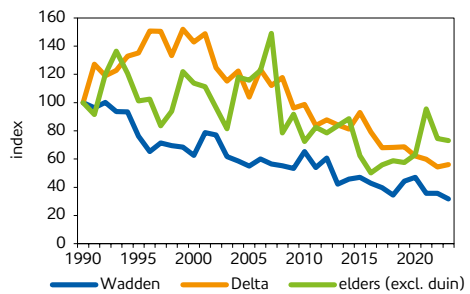
ZILVERMEEUW *Larus argentatus*

Geteld: 29.817 (schatting 2023: 30.000-32.000)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / -

De grootste aantallen Zilvermeeuwen zijn te vinden op de Waddeneilanden, in de Europoort bij Rotterdam en het Deltagebied. Op enkele kleine vestigingen in het binnenland na (Stuweiland, Amerongen Ut; Kleefsche Waard, Arnhem Gl en bedrijventerreinen Den Bosch NB) werden in 2023 alle bekende kolonies geteld of was het mogelijk om een goede schatting te maken. In het Waddengebied werden 15.700 paren geteld en bevonden de grootste kolonies zich in De Geul op Texel (1478 paren), het Oerd/Hon op Ameland (1379) en op Griend (970). In het Waddengebied nam de populatie in 2023 met 13% af. Dit verschil is fors, maar past in de gestage afname in deze regio en elders in Nederland. In de Delta was in 2023 juist sprake van een opleving van 8% ten opzichte van het voorgaande jaar en kwam het totaal op 11.955 paren (Lilipaly & Sluijter 2024). Dit is vooral toe te schrijven aan toenames in de binnenstad van Vlissingen, op het Zuidgors en de Hooge Platen in de Westerschelde. Deze kolonies groeiden vooral dankzij Zilvermeeuwen die zich hervestigden na drie slechte seizoenen in het Sloegebied bij Vlissingen, waar oprukkende bebouwing en predatie door vossen een bedreiging vormden. De grootste kolonies in de Delta waren te vinden op de Veermansplaat in de Grevelingen (1375), op de Spuitkop in het Markiezaat (1140) en de Kop van de Beer in de Europoort (931).

Net als Kleine Mantelmeeuwen broeden Zilvermeeuwen in toenemende mate op daken in het binnenland. Extra inspanningen van vrijwilligers en professionele waarnemers om zo veel mogelijk kolonies op daken te tellen leverden een totaal op van 1957 paren verspreid over 97 dakkolonies (van Turnhout *et al.* 2023). Meer dan 100 paren bevonden zich op daken in Vlissingen ZI (224), Bergen op Zoom en Roosendaal NB (148), Den Haag/Scheveningen ZH (488), IJmuiden NH (247) en Alkmaar NH (267). In alle provincies behalve Limburg werden Zilvermeeuwen op daken vastgesteld. Ten oosten van de lijn Breda - Utrecht - Lelystad betreft het echter nog kleine vestigingen van hooguit enkele paren.

Figuur 5.16. Zilvermeeuw. Aantalsontwikkeling (index) in drie regio's. / European Herring Gull. Population trend (index) in three regions.

Zilvermeeuw, Texel NH, 8 mei 2023. Foto: Harvey van Diek

PONTISCHE MEEUW *Larus cachinnans*

Geteld: 160 (schatting 2023: 160-170)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Bijna alle Pontische Meeuwen broeden samen met andere soorten meeuwen op zandige eilanden en strekdammen in het IJsselmeergebied. De meeste paren bestaan uit twee zuivere Pontische Meeuwen, maar er zijn ook mengparen van een zuivere vogel met een Zilvermeeuw of hybride meeuw. Deze worden meegeteld in de populatie. De Kreupel NH was met 82 getelde nesten de grootste kolonie, gevolgd door 54 nesten op de Bataviahaven, Lelystad Fl. Bij de Bocht van Molkwar Fr ging het om 8 paren. Op de Kinseldam, Durgerdam NH werden 10 paren geteld en op het Natuureiland IJburg NH 2 paren. Op een meerpaal in de Prinses Marijkesluizen bij Rijswijk Gl werd 1 paar aangetroffen en op een eilandje in de Molenplas bij Echterweerd Li ging het om 3 paren. Uit de Delta kwamen geen meldingen, terwijl de soort hier in de vier voorgaande jaren wel broedde. Ten opzichte van 2022 groeide de Nederlandse populatie met minimaal 42%.

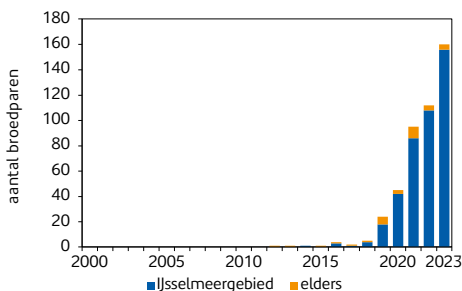
Onderzoek op De Kreupel en bij Lelystad laat zien dat broedvogels uit Polen, Tsjechië en Duitsland zich hier vestigen. Inmiddels keren ook steeds meer in Nederland geboren en geringde vogels terug in de kolonies om zich hier te vestigen. Het broedsucces van de Pontische Meeuw is doorgaans hoog. In 2022 vlogen bij Lelystad minimaal 1,5 jongen per gestart legsel uit (M. Muusse & A. de Jong). De Nederlandse toename is in lijn met de grootschalige, westwaartse expansie van de soort (Przymencki *et al.* 2024).

GEELPOOTMEEUW *Larus michahellis*

Geteld: 16 (schatting 2018-20: 20-50)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Bijna alle broedgevallen van Geelpootmeeuwen in Nederland betreffen mengparen met Kleine Mantelmeeuw of Zilvermeeuw, of hybride nazaten daarvan. Het landelijke totaal betreft een minimum omdat de soort gemakkelijk over het hoofd gezien kan worden in grote meeuwenkolonies. De uit Zuid-Europa afkomstige Geelpootmeeuw lijkt om onbekende redenen niet echt vaste voet aan de grond te krijgen. In 2023 werden 16 paren met een Geelpootmeeuw of hybride geteld. Op 13 juni waren op een eiland in de Stevolplas bij Stevensweert Li 5 nesten te zien waarbij een Geelpootmeeuw betrokken was (T. Vossen). Op het forteiland van IJmuiden NH werden 4 paren met een nest geteld. Het betreft hier hybriden die mogelijk een Geelpootmeeuw als voorouder hebben (Cottaar *et al.* 2023). Op een zandwinplas bij Netterden Gl werd een nest gezien (R. Schwartz). Waarnemingen van een alarmerend paar in juni en juli in het havengebied van Cuijk NB wezen op de aanwezigheid van jongen, waarschijnlijk op een dak waar meer grote meeuwen broeden (G-J Caspers). In zoetwatergebieden in de noordelijke Delta werden verspreid 6 nesten gevonden: 1 op het eiland Lebret en 2 op het eiland Blik in het Haringvliet. Op de Sassenplaat in het Hollandsch Diep ging het om 2 bezette nesten en in de Hardenhoek, Biesbosch NB om 1 nest (Lilipaly & Sluijter 2024).

Figuur 5.17. Pontische Meeuw. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 2000 in het IJsselmeergebied en elders in het land. / Caspian Gull. Dutch breeding population (pairs) since 2000.

KLEINE MANTELMEEUW *Larus fuscus*

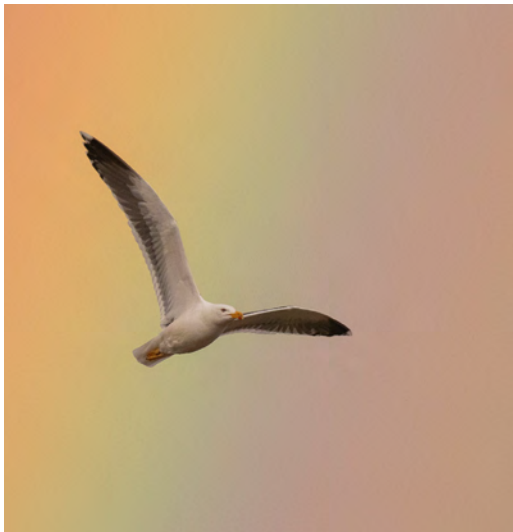
Geteld: 67.754 (schatting 2023: 68.500-72.000)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / -

Kleine Mantelmeeuwen broeden voornamelijk in grote kolonies in het Waddengebied en in de Delta, inclusief het Rotterdamse havengebied. De verspreiding wordt steeds ruimer. Ook allerlei daken en eilanden dieper in het binnenland herbergen tegenwoordig kolonies. In 2023 werden vrijwel alle bekende vestigingen geteld of geschat, behalve in de haven van Drachten Fr, op het Stuweiland, Amerongen Ut, in de Kleefsche Waard, Arnhem Gl en op daken in Den Bosch NB. De goede teldekking is mede te danken aan extra inspanningen van vrijwilligers en professionele waarnemers om zo veel mogelijk dakkolonies te tellen. Naar schatting broedt 5-12% van de Nederlandse Kleine Mantelmeeuwen op daken. Verspreid over 126 dakkolonies werden 4376 paren geteld (van Turnhout *et al.* 2023). Het zwaartepunt van de dakbroedende meeuwen ligt in grote steden in de Randstad, maar er zijn ook forse kolonies daarbuiten, zoals op bedrijventerreinen van Roosendaal NB met 115 paren, Veghel NB (200) en Woerden Ut (112).

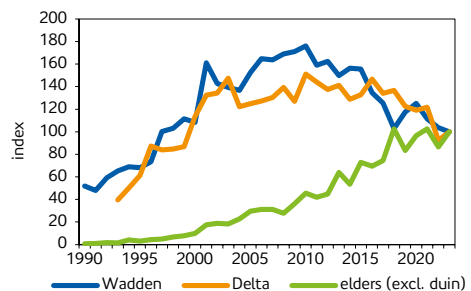
Na decennialang te zijn toegenomen, nemen de Nederlandse aantallen Kleine Mantelmeeuwen sinds 2010 met gemiddeld 3% per jaar af. In 2023 werd deze afname voortgezet in het

Waddengebied, maar compenseerden toenames in de Delta en het binnenland voor een verder landelijk verlies. In de Delta werden in totaal 30.684 paren geteld (Lilipaly & Sluifjter 2024). Ten opzichte van 2022 was er sprake van een kleine opleving, mede doordat vogels zich vanwege de opkomst van de vos hervestigen op veiligere broedplaatsen, zoals de Hooge Platen in de Westerschelde en daken in Vlissingen. De grootste kolonies in de Delta bevonden zich op de Kop van de Beer/Europoort ZH (9832 paren), Maasvlakte ZH (2518) en Sassenplaat, Hollandsch Diep NB (3230). In het Waddengebied werden 30.876 paren geteld. De grootste kolonies waren De Geul, Texel (4170 paren), Rottumerplaat (2996) en de Hoge Oosterkwelder, Schiermonnikoog (2675). Op korte termijn (vanaf 2012) nemen de kolonies in het westelijke deel van de Wadden sneller af (gemiddeld 5% per jaar) dan die in het oostelijk deel (3%). Welke factoren dit verschil veroorzaken is niet bekend. Er zijn aanwijzingen dat het broedsucces in zowel de Waddenzee als de Delta structureel te laag is om de populatie op peil te houden (Koffijberg *et al.* 2021, Schekkerman *et al.* 2021).

Kleine Mantelmeeuw, Rottumeroog Gr, 5 mei 2023.

Foto: Bram Ubels

Figuur 5.18. Kleine Mantelmeeuw. Aantalsontwikkeling (index) in drie regio's (index 2023=100). / Lesser Black-backed Gull. Population trend (index) in three regions (index 2023=100).

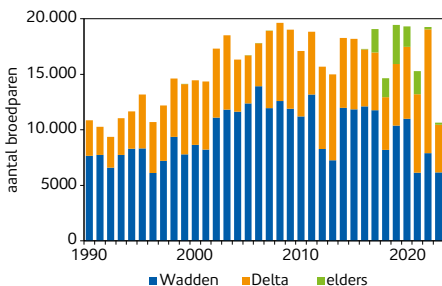
GROTE STERN *Thalasseus sandvicensis*

Geteld: 10.640 (schatting 2023: 10.600-10.700)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / -

Weinig vogelsoorten werden in 2022 dusdanig door vogelgriep getroffen als de Grote Stern. Dicht op elkaar broeden in afgeladen kolonies is nu eenmaal geen goede strategie als een zeer besmettelijk virus rondwaart. Met 19.250 broedparen begon broedseizoen 2022 als een van de beste jaren in een halve eeuw tijd, maar eindigde met een fikse kater: de helft van de adulten liet het leven en er kwamen nauwelijks jongen groot. Berekningen op basis van een populatiemodel toonden aan dat herstel van de populatie vermoedelijk minstens 13 jaar zal duren – en bij nieuwe uitbraken van vogelgriep nog langer (Slaterus *et al.* 2022).

In 2023 was er nog 55% over van het aantal broedparen in 2022. In het Waddengebied waren alleen de kolonies bij de Steenplaat (2149 paren) nabij Vlieland en de Prins Hendrikzanddijk (4021) op Texel bezet. Op Griend ontbraken de Grote Sterns voor het eerst sinds een halve eeuw en ook de grootste wad- en vestiging van vorig jaar in De Petten/'t Stoar op Texel was verlaten. In de Delta moest de nog prille broedlocatie in natuurontwikkelingsgebied Waterdunen (Zeeuws-Vlaanderen) het ontgelden: na de spectaculaire vestiging van meer dan 6000 paren in 2022 keerde geen enkele Grote Stern terug. Op de nabije Hoge Platen waren 982 paren te vinden en in het Haringvliet was eiland Blik met 2989 paren veruit de grootste vestiging.

Figuur 5.19. Grote Stern. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1990 in het Waddengebied, Deltagebied en elders (vnl. De Putten bij Petten NH). / Sandwich Tern. Dutch breeding population (pairs) since 1990 in the Wadden region, Delta and other regions.

Helaas bleven de vogels ook dit jaar niet gevrijwaard van vogelgriep. In de Delta stierf 62% van de kuikens (1195 ex.); het gemiddeld broedsucces was met 0,17 kuiken per paar erg laag (Ballmann & Lilipaly 2024). Ook in de waddenkolonies brak tegen het eind van de broedtijd alsnog vogelgriep uit en stierf een fors deel van de jongen (Leopold 2023). Onder de adulten was de sterfte gering; een teken dat immuniteit wordt opgebouwd.

Het aantal in 2023 broedende Grote Sterns viel na de crash van 2022 nog mee; import van broedvogels van buiten Nederland en de aanwezigheid van een hoeveelheid jongvolwassen vogels door de redelijke resultaten vóór 2022 zijn daar debet aan (Leopold 2023, Lilipaly & Sluijter 2024). De hernieuwde vogelgriepuitbraak maakt echter duidelijk dat een somber toekomstperspectief allerminst valt uit te sluiten. In dat licht is de suggestie om nestjongen vanaf volgend jaar in te enten tegen vogelgriep relevant (Leopold 2023).

Grote Stern, juveniele vogel, Rottumerog Gr, 17 juli 2023. Foto: Gerben Mensink

DWERGSTERN *Sternula albifrons*

Geteld: 1011 (schatting 2023: 1000-1030)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

Het aantal broedende Dwergsters lag iets lager dan in topjaar 2022, maar was nog altijd goed voor het op een na hoogste aantal van de laatste vijftig jaar. Het gros van de Dwergsters bivakkeerde in het Waddengebied (incl. Noordzeestranden, 56% van het totaal) en de Delta van Zuidwest Nederland (41%). Op de Wadden telden enkele gebieden meer broedende Dwergsters dan ooit: twee vestigingen op de Vliehors (Vlieland) waren samen goed voor 211 paren en de Koffieboonplaat (onderdeel van de Boschplaat op Terschelling) telde 153 paren. Andere vestigingen met meer dan 25 paren waren te vinden op Texel (Steenplaat 61, Slufter 35) en Zuiderduin bij Rottumeroog (40). Rottumeroog was in 2022 nog goed voor 37 paren, maar moest het dit jaar zonder Dwergsters doen. Ondanks forse schommelingen van jaar op jaar – een bekend gegeven bij de soort – is de recente opwaartse trend in het Waddengebied onmiskenbaar.

In de Delta neemt de Dwergstern na piekjaar 2013 juist weer wat in aantal af. Dit jaar vestigde de soort zich hier op 22 locaties. Meer dan 25 paren waren te vinden op de Slikken van Flakkee-Noord (60) en Markenje (30) in de Grevelingen, het Vroon Westkapelle (54), Hooge Platen Westerschelde (76) en Waterdunen

Breskens (60). Een drietal kleine vestigingen op Noordzeestranden maken duidelijk dat de soort hier nog altijd kan broeden, mits voldoende beschermingsmaatregelen worden genomen (Lilipaly & Sluijter 2024, Janse *et al.* 2024). Het broeden op binnenlandse locaties als Het Vroon vereist specifieke maatregelen zoals het plaatsen van een predatorenwerend hek (F. Arts pers.med.). Veruit de grootste vestiging buiten de Wadden en de Delta was die op Trintelzand in het Markermeer, waar 33 paren nestelden. De vogelgriep, die bij andere kuststers voor veel slachtoffers heeft gezorgd, lijkt vooralsnog grotendeels aan de Dwergstern voorbij te gaan. Zo werden slechts 2 dode adulten gevonden in kolonies in de Delta en bleek geen van de 18 bemonsterde volwassen vogels hier het virus onder de leden te hebben (Ballmann & Lilipaly 2024).

Dwergstern, Rottumerplaat Gr, 24 mei 2023. Foto: Bram Ubels

VISDIEF *Sterna hirundo*

Geteld: 16.438 (schatting 2023: 17.000-19.000)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / -

Ondanks een afname op lange termijn was het aantal Visdieven in 2023 duidelijk groter dan in 2022 (13.000-14.000 paren). Over de laatste twaalf jaar is sprake van een matige afname, in feite vooral een afwisseling van goede jaren (zoals 2023) en minder goede jaren (bijvoorbeeld 2022). De landelijke populatie was in 2012-23 nog steeds ruim 20% kleiner dan in 1990-2001. De Waddenzee (2023: 3284 paren), het IJsselmeer (5329) en het Deltagebied (5168) herbergden in 2023 de grootste concentraties. De landelijk grootste kolonie was gevestigd op het broedeiland Stern in de Eems ter hoogte van Bierum Gr (1249 paren, de Boer 2024), dat alle andere grote waddenkolonies ver achter zich liet (nummers twee en drie waren Steenplaat, Texel en Griend met resp. 240 en 200 paren). In het IJsselmeergebied bevonden zich vijf kolonies met meer dan 500 paren: vogeleiland De Kreupel (850), Marker Wadden - Natuureiland Noord (840), Marker Wadden - Hoofdeiland (811), Marker Wadden - Natuureiland Zuid (801) en de nieuwe kolonie bij de vismigratierivier bij Kornwerderzand (760). In het Deltagebied bevond zich één grotere vestiging in de Weevers Inlage, Serooskerke ZI (571, Lilipaly & Sluijter 2024).

Kolonies met meer dan 100 paren zijn in het binnenland schaars, maar hier en daar wel te vinden, zoals op het dak van de FloraHolland in Rijnsburg ZH (180 paren) en op het dak van Lamb Weston in Oosterbierum Fr (120). Ook andere grotere kolonies in het binnenland zitten deels op daken van gebouwen.

Na eerste grotere uitbraken in 2022 was lokaal ook in 2023 sprake van sterfte onder Visdieven door vogelgriep. In het Deltagebied werden gedurende het broedseizoen van 2023 in totaal 1426 Visdieven gevonden, waaronder 1092 juvenielen (78% van de op leeftijd gebrachte vogels, n = 1401, Ballmann & Lilipaly 2024). Op het eerder genoemde broedeiland Stern in de Eems werden 2676 dode Visdieven geruimd, waaronder 2467 kuikens en juvenielen (92%, de Boer 2024). Het broedsucces was op dit eiland navenant klein (0,10 vliegvlug jong per paar), maar mede dankzij een cohort Visdieven dat zich laat vestigde en minder door vogelgriep werd getroffen niet nihil (de Boer 2024). Het blijft afwachten in hoeverre deze uitbraken gevolgen zullen hebben voor de aantalsontwikkeling in de komende jaren.

Visdief met Kokmeeuwen, Yerseke ZI, 8 juni 2023. Foto: Caroline Malipaard-Moelker

NOORDSE STERN *Sterna paradisaea*

Geteld: 682 (schatting 2023: 685-710)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / -

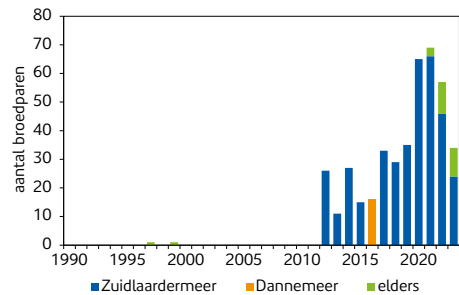
De meeste Noordse Sterns werden in 2023 zoals gebruikelijk geteld in de Waddenzee (650 paren). De grootste kolonies bevonden zich in de oostelijke Waddenzee en de Eems-Dollard regio, met respectievelijk Rottumerplaat (266 paren) en het broedeiland Stern bij Bierum Gr (117) als prominente vestigingen, en samen goed voor 59% van de waddenpopulatie. Ook andere grotere kolonies waren vooral in de oostelijke Waddenzee gesitueerd: kwelder Hollum (Feugelpôle) op Ameland (50) en het Zuiderduin (40). In de westelijke Waddenzee had Griend de grootste kolonie (40). De ontwikkeling op dit eiland (rond 2000 nog meer dan 1200 paren, Veen 2023) vormt een goede afspiegeling van de algehele afname van de soort. Landelijk bedroeg de afname sinds 2012 gemiddeld 5% per jaar, in de westelijke Waddenzee zelfs 11% per jaar. In de oostelijke Waddenzee was de afname minder groot (gemiddeld -3% per jaar) terwijl in de Eems-Dollard het aantal aanvankelijk groeide, maar door de fluctuaties geen goede trendbeoordeling mogelijk is (trend onzeker). Hier vond een opvallende toename plaats van 2012 tot en met 2019, met nieuwe kolonies op geschikt industrieterrein van de Eemshaven (tot en met 2018) en het eerder genoemde broedeiland Stern dat in 2018 beschikbaar kwam (de Boer 2024). Na 2020 vielen de aantallen in deze twee gebieden sterk terug en verplaatste het zwaartepunt zich naar Rottumerplaat (van 2020 tot en met 2023 een toename van 95 naar 266 paren). De oostelijke concentratie van Noordse Sterns past goed bij een soort die bij ons min of meer de zuidwestrand van z'n broedareaal bereikt. Ook Noordse Stern werd in 2023 slachtoffer van vogelgriep, maar met duidelijk kleinere dimensies dan bij Visdief (onder andere de Boer 2024).

WITWANGSTERN *Chlidonias hybrida*

Geteld: 34 (schatting 2023: 34)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Het Zuidlaardermeergebied Gr is sinds 2012 jaarlijks bezet door broedende Witwangsterns met uitzondering van 2016 toen de populatie verhuisde naar het Dannemeer Gr. In 2023 werden in het Zuidlaardermeergebied twee kolonies gevonden met 7 resp. 17 broedparen. Voor het derde jaar op rij broedde de soort in De Onlanden Dr (2023: 10).

Figuur 5.20. Witwangstern. Aantalontwikkeling (paren) vanaf 1990 in het Zuidlaardermeergebied, het Dannemeer en elders in het land (elders: 1997 Soerendonkse Goor NB, 1999 Drontermeer, 2021-23 Onlanden Dr). / Whiskered Tern. Dutch breeding population (pairs) since 1990 in the two core regions and other areas.

Witwangstern, De Onlanden Dr, 26 april 2023.

Foto: Arjan Bakker

WITVLEUGELSTERN *Chlidonias leucopterus*

Geteld: 2 (schatting 2023: 2)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: 0 / ~

Net als in 2021-22 broedde een paar Witvleugelsterns tussen de Zwarte Sterns in de Zouweboezem Ut. In de kolonie Zwarte Sterns bij Kinderdijk ZH was eveneens een broedpaar aanwezig. Beide pogingen mislukten in de eifase.

De enige zuivere broedgevallen vóór 2023 tot vonden plaats in 2007 (4), 2014 (7), 2015 (4), 2019 (1), 2021 (3) en 2022 (1).

Witvleugelstern, Zouweboezem Ameide Ut, 6 mei 2023. Foto: Marcel Duiven

ZWARTE STERN *Chlidonias niger*

Geteld: 1158 (schatting 2023: 1200-1310)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / -

Dat het al een aantal jaren minder goed gaat met de Zwarte Stern blijkt wel uit de neerwaartse trend van de soort in recente jaren. Ten opzichte van 2022 is de soort in 2023 met ruim 4% afgenomen.

Kolonies die aan deze negatieve trend hebben bijgedragen liggen onder andere in de Krimpenerwaard ZH. Hier namen negen kolonies, die beide jaren geteld werden, bijna met een derde af (193 resp. 131 nesten). In polder Kockengen Ut kwam de achteruitgang op 30% uit (2023: 61 nesten). In de zeven kolonies in de Wieden Ov was met een totaal van 113 nesten de afname 22%. Procentueel is Overijssel de provincie met de meest sombere cijfers: de 17 kolonies die geteld werden in 2022 en 2023 laten een gezamenlijk verlies zien van ruim 18%. Utrecht (tien kolonies) -11% en Zuid-Holland (twaalf kolonies) deden het met een afname van 13%. In de tien Gelderse kolonies bleef het aantal precies gelijk (161).

Ondanks een iets lager aantal in de Kobbelan, Goëngahuizen Fr (2022: 36 en 2023: 29) is Friesland de enige provincie waar het aantal hoger uitkwam dan in 2022. De 13 kolonies die in beide jaren werden geteld telden 26 nesten meer in 2023, een stijging van bijna 14%.

Ook buiten Friesland zijn er enkele successen te melden. In de Zouweboezem Ut werden 30 nesten geteld, tien meer dan in 2022. In de Hoge Boezem van de Nederwaard, Kinderdijk ZH werden 26 nesten geteld (+8). In twee andere Zuid-Hollandse kolonies werden eveneens acht nesten meer geteld: Nieuwdorperweg Reeuwijk en Kromme Mijdrecht.

Zwarte Stern, Kekeerderdom Gl, 7 juni 2023.

Foto: Harvey van Diek

Ooievaar *Ciconia ciconia*

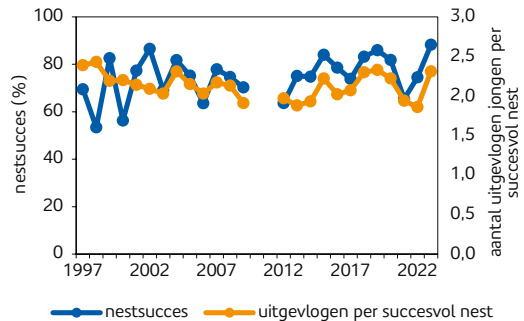
Geteld: 1337 (schatting 2023: 1550-1750)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Ruim 50 jaar na de start van het herintroductieproject van de Ooievaar zien we nog steeds fors toenemende aantallen tot inmiddels naar schatting meer dan 1500 broedparen. De Ooievaar is daarmee een van de meest bekende boegbeelden die laat zien dat correct toegepaste beschermingsmaatregelen groot effect kunnen hebben. Inmiddels begint hier en daar zelfs het geluid te klinken of er misschien niet tévéél Ooievaarders zijn: deze opportunist wordt er regelmatig van beschuldigd een rol te spelen in de achteruitgang van weidevogels. Wetenschappelijke onderbouwing voor deze beschuldigingen is echter mager: eerder onderzoek naar weidevogels vond geen gevallen van nestpredatie door Ooievaarders (Oosterveld *et al.* 2017) en slechts zelden gevallen van kuikenpredatie (Teunissen *et al.* 2005).

Hoewel de aantallen fors zijn toegenomen, zijn er nog steeds plekken waar de soort een zeldzame broedvogel kan worden genoemd. Zo zijn in 2023 slecht 5 broedparen geteld in Zeeland, 16 in Flevoland en ontbreken meldingen uit in het noorden van Noord-Holland en van de Waddeneilanden. Hoewel het moeilijk voor te stellen is als je bijvoorbeeld in het rivierengebied woont, zijn Ooievaarders zijn dus zeker nog niet overal een vanzelfsprekendheid. Maar ook in regio's waar de soort nog niet algemeen is kunnen zich clusters vormen op plekken met grote aantrekkingskracht. Zo zijn bijna alle Ooievaarders van Flevoland (14 broedparen) te vinden in Lelystad en broedt ongeveer een derde van alle Noord-Brabantse Ooievaarders in of nabij Safaripark Beekse Bergen (Veenhuizen & Ballering 2024).

De Ooievaar is op weg geholpen door speciale nestpalen te plaatsen die nog steeds op veel plekken een iconisch onderdeel van het cultuurlandschap vormen. De soort is echter ook prima in staat zelf nestplaatsen te vinden. Bomen, schoorstenen, hoogspanningsmasten, borden langs snelwegen en zelfs bovenleidingen langs het spoor: elke hoge en stevige structuur in geschikt habitat weet de Ooievaar tot een thuis te maken. Ze trekken zich er weinig van aan dat deze plekken niet altijd even handig of veilig zijn. Zelfs een klimconstructie voor de chimpansees in Safaripark Beekse Bergen moest

Figuur 5.21. Ooievaar. Het jaarlijkse gemiddelde van nestsucces (percentage nesten dat minimaal één vliegvlug jong voortbrengt) en het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest. In 2010 en 2011 was onvoldoende data beschikbaar. / White Stork. Yearly average nest success (%) in blue and number of fledglings per successful nest (2010 and 2011 not sufficient data available) in orange.

eraan geloven, ware het niet dat de chimpansees roet in het eten gooiden door het nest uiteindelijk naar beneden te trekken (Veenhuizen & Ballering 2024).

In 2023 was het nestsucces hoog. Bij bijna 90% van de nesten die in Meetnet Nestkaarten is ingestuurd, vloog minstens één jong succesvol uit (figuur 5.21). Het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest was met 2,3 hoog voor Nederlandse begrippen. Een goede score en ook erg opvallend omdat het in de eerste helft van mei zeer nat was. Een natte meimaand is doorgaans niet gunstig voor de Ooievaar omdat de kleine jongen die dan vaak in het nest aanwezig zijn bij bovenmatige regenval risico lopen op onderkoeling (van Turnhout *et al.* 2017). Dit was bijvoorbeeld het geval in 2021 toen het nestsucces slechts 65% bedroeg (Goffin & Enters 2022). Een positief effect van de regenval is dat er veel voedsel beschikbaar is in de vorm van bijvoorbeeld regenwormen; wellicht is in 2023 hiervan geprofiteerd. Ook het relatief goede veldmuizenjaar kan een rol spelen. In eerdere jaren bleken goede veldmuizenjaren vaak samen te hangen met een goed broedsucces (van Turnhout *et al.* 2017).

Ooievaar, Leuth Gl, 27 maart 2023. Foto: Harvey van Diek

Een jaar eerder (2022) was het nestsucces met 75% gemiddeld, maar het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest met nog geen 1,9 juist historisch laag. Hoewel al enige tijd sprake lijkt te zijn van een dalend aantal uitvliegers per succesvol nest, mogelijk als gevolg van dichtheidsafhankelijke effecten, zou nog een boosdoener aanwezig kunnen zijn geweest. Ook de Ooievaar blijkt namelijk niet immuun voor vogelgriep. In 2022 zijn minimaal tachtig Ooievaars doodgegaan aan vogelgriep. Onder de slachtoffers bevonden zich zowel volwassen Ooievaars als niet-vliegvlugge kuikens, die regelmatig uit het nest vielen door evenwichtsproblemen. Een kleine opsteker is dat een deel van de vogels in getroffen nesten het toch wist te redden (Enters & van Nee 2022). Sterfte als gevolg van vogelgriep zou het lage aantal uitgevlogen jongen per nest in ieder geval gedeeltelijk kunnen verklaren.

In 2023 kwamen minder meldingen binnen van Ooievaars met vogelgriepsymptomen en de impact van het virus lijkt daarmee gering te zijn geweest, wat ook wordt ondersteund door de

goede broedprestaties in dit jaar. Dat het virus in volgende jaren wederom toeslaat binnen de ooievaarspopulatie is niet uit te sluiten, maar zo lang vogelgriep geen grote rol gaat spelen in de populatieontwikkeling ligt een verdere toename van de soort in Nederland in het verschiet.

AALSCHOLVER *Phalacrocorax carbo*

Geteld: 18.637 (schatting 2023: 18.750-19.250)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / -

In 2023 werden vrijwel alle kolonies van de Aalscholver geteld. Uit die gegevens komt een vooruitgang naar voren van maar liefst 26%. Een van de successen vond plaats in de kolonie van de Vooroever NH waar de dip van 2022 hersteld werd (2021: 1755; 2022: 850 en 2023: 2073). De kolonie Kamperhoek Fl liet een vergelijkbaar herstel zien (2021: 940; 2022: 340; 2023: recordaantal van 1880). In 2018 zaten hier nog slechts 8 paren. In een derde zogenaamde IJsselmeerkolonie De Kreupel NH werden met een totaal van 1533 nesten ruim 400 nesten meer geteld dan in 2022.

Meer in het binnenland zat de kolonie bij Windesheim Ov met 202 nesten ook in de plus (2022: 63). In het oosten van het land zat de kolonie van Pannerden Gl eveneens goed in de veren: hier werden in 2023 169 nesten geteld, 37 meer dan in 2022.

Het aantal kolonies dat in 2023 in aantallen broedparen afnam ten opzichte van 2022 is op één hand te tellen. Bij twee daarvan gaat het

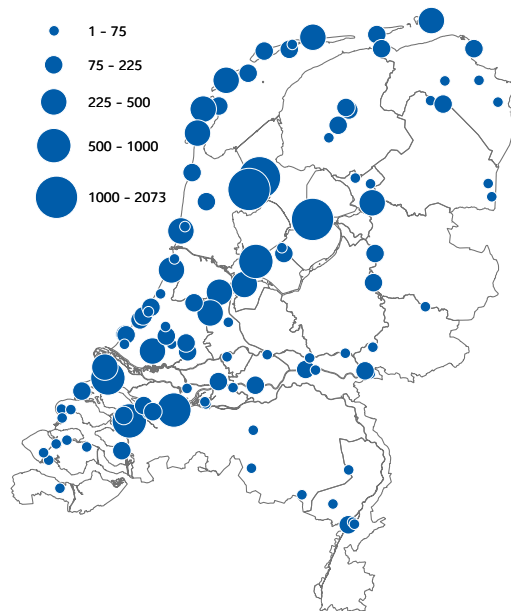
om een verlies van 20 paren of meer: kolonie Stille, bij Leeuwarden Fr werd verlaten (2022: 23). In de Bakkerskooi Wieden Ov was met een totaal van 407 nesten de afname in aantallen nesten bijna 10%.

Een sluitende verklaring voor de sprong voorwaarts is lastig te geven. Een deel van het antwoord ligt in het feit dat 2022 juist een minder goed jaar was en er (deels) sprake is geweest van herstel in 2023.

Aalscholver, Zuiderduintjes Gr, 7 mei 2023.

Foto: Bram Ubels

GROTE AALSCHOLVER *Phalacrocorax carbo carbo*

Geteld: 1 (schatting 2023: 1-2)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Zeker één paar Grote Aalscholvers broedde in een kolonie van in totaal 8 paren Aalscholvers op een strekdam in de Oosterschelde (M. Sluijter). Sinds de vestiging in 2008 van deze ondersoort is dit de enige vaste broedplek (1-6 paren).

Figuur 5.22. Aalscholver. Broedverspreiding in 2023. / Great Cormorant. Breeding distribution in 2023.

LEPELAAR *Platalea leucorodia*

Geteld: 3734 (schatting 2023: 3750-3825)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / +

Vanaf 2019 wordt het aantal paren Lepelaars in Nederland op 3500- 3800 paren geschat. Een bescheiden groei in 2023 ten opzichte van 2022 zorgde ervoor dat de 'dip' van 2022 deels werd weggewerkt.

Voor het negentiende jaar op rij was de kolonie bij Geulplas op Texel de grootste kolonie van ons land. Een dronetelling kwam uit op bijna 300 nesten (296), een stapje voorwaarts ten opzichte van 2022 (278). Op de Sassenplaat bij Moerdijk NB was sprake van herstel (215) ten opzichte van 2022 (142). Op de kazematten bij Den Oever NH werden door middel van een vliegtuigtelling 135 nesten geteld (2022: 92). In de Delta pakte 2023 ook positief uit voor de Lepelaar. In deze regio werden 22 bezette kolonies gemeld, variërend van 2 tot 215 nesten, met in totaal gaat 1035 nesten. Dit is een groei van ruim 9% ten opzichte van 2022.

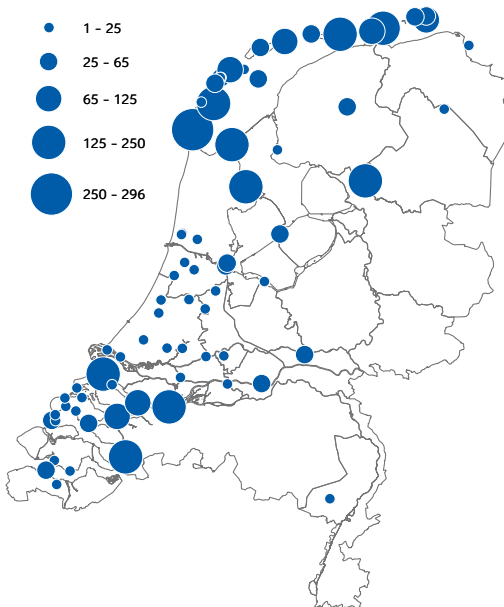
Meer in het binnenland gelegen kolonies toonden wisselende resultaten, alhoewel de mineur enigszins overstermt. In veruit de grootste kolonie, de hoogwaterzone in De Wieden Ov, kwam

het totaal uit op 162 (2022: 223 nesten). Daarmee komt deze kolonie op de tweede plek als het gaat om grootste verliezen op basis van het aantal getelde paren. De sterkste absolute achteruitgang werd vastgesteld op Oerd-Hon te Ameland waar ruim 100 nesten minder geteld werden (272 resp. 162).

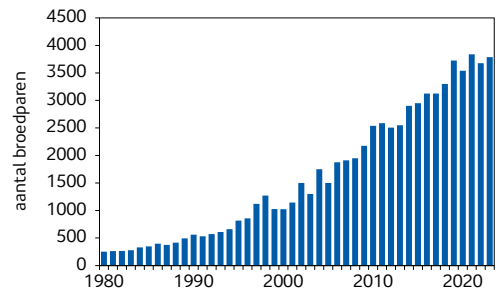

Lepelaar, Zuiderduintjes Gr, 7 mei 2023.

Foto: Bram Ubels

Figuur 5.23. Lepelaar. Broedverspreiding in 2023. / Eurasian Spoonbill. Breeding distribution in 2023.

Figuur 5.24. Lepelaar. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1970. / Eurasian Spoonbill. Dutch breeding population (pairs) since 1970.

ROERDOMP *Botaurus stellaris*

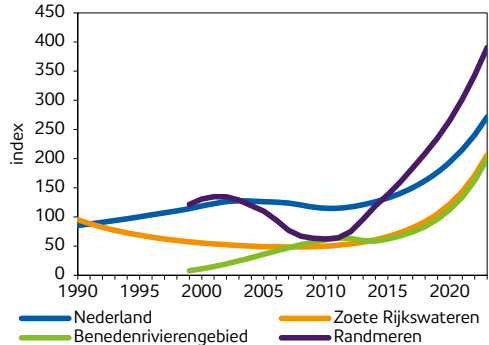
Geteld: 630 (schatting 2023: 630-710)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ++

Het kenmerkende gehoemp van de Roerdomp zal voor tellers van moerasgebieden als muziek in de oren klinken. En inmiddels gebeurt dat steeds vaker: na een dip eind vorige eeuw nemen de aantallen van de Roerdomp weer flink toe. Met naar schatting 630-710 territoria in Nederland zit de soort weer op het niveau van de piekperiode in de jaren zeventig. Als de toename zo doorgaat, zouden de aantallen uit die jaren binnenkort zelfs overtroffen kunnen worden.

De Roerdomp zal de afgelopen decennia ongetwijfeld hebben geprofiteerd van moerasontwikkelingsprojecten die op verschillende plaatsen in het land hebben plaatsgevonden. Maar ook een afname van strenge winters kan positief uitpakken: een deel van de Nederlandse Roerdompen overwintert in eigen land en met flinke ijsvorming kan aanzienlijke sterfte optreden (Sovon 2022). Klimaatverandering lijkt vooralsnog dus positief uit te pakken voor de Roerdomp in Nederland. Of dat zo blijft is niet zeker: Pools onderzoek laat namelijk zien dat roerdompkuikens kwetsbaar zijn voor hevige wind en regenval (Polak & Kasprzykowski 2013), wat als gevolg van klimaatverandering naar verwachting ook vaker in voorjaar en zomer voor zal gaan komen. In 2023 was zomerstorm Poly op 5 juli daar een sprekend voorbeeld van.

In de Zoete Rijkswateren liet de toename van de Roerdomp iets langer op zich wachten, maar sinds enkele jaren nemen ook hier de aantallen fors toe; sinds 2017 is de populatie zelfs meer dan verdubbeld. De Zoete Rijkswateren zijn daarmee op landelijk niveau van belang voor de Roerdomp: in 2023 zijn minimaal 82 territoria van de Roerdomp binnen de grenzen van de Zoete Rijkswateren vastgesteld, grofweg 12% van de landelijke populatie. De kans is groot dat dit aantal enigszins is onderschat omdat enkele gebieden waar de soort eerder is vastgesteld niet zijn geteld. Deze forse aantalstoename binnen de Zoete Rijkswateren zien we vooral in de hoofdwatersystemen die verscheidene grote moerasgebieden bevatten: het Benedenrivierengebied, de Randmeren en in iets mindere mate het IJsselmeergebied.

Figuur 5.25. Roerdomp. Landelijke trend en trend in de Zoete Rijkswateren en twee hoofdwatersystemen. / Eurasian Bittern. Population trend in the Netherlands and for the Zoete Rijkswateren (National Fresh Water systems) as a whole and the Benedenrivierengebied and Randmeren separately.

In het Benedenrivierengebied werden de hoogste aantallen geteld: 38 territoria. Omdat van alle belangrijkste gebieden gegevens beschikbaar zijn is dit naar verwachting een goede benadering van het totaal aantal. Het grootste deel van deze territoria is, hoe kan het ook anders, aangetroffen in de Biesbosch (geschat 26). Maar ook in het Haringvliet zijn met twaalf territoria forse aantallen aangetroffen, met name op eiland Tiengemetten (9).

In de Randmeren is het gehoemp van de Roerdomp langs bijna elk meer aangetroffen, in totaal op 26 plekken. Veruit de meeste exemplaren zijn gehoord langs het Zwarte Meer (14). In het IJsselmeergebied is met name de Friese IJsselmeerkust een belangrijk gebied voor de Roerdomp, maar de teldekking is hier laag. In 2023 zijn hier vijf territoria vastgesteld, maar omdat een aantal belangrijke gebieden voor de soort niet zijn geteld, is hiermee geen betrouwbare totaalschatting voor het gebied te maken (2021-22: 8-10). Ook op de Marker Wadden wordt de soort inmiddels aangetroffen; in 2023 twee territoria. Een teken dat de rietontwikkeling op de kersverse eilanden de goede kant opgaat.

Langs de grote rivieren zijn de echte moerasgebieden doorgaans kleiner en minder aaneenge-

sloten, waardoor de Roerdomp hier vooralsnog wat minder geschikte locaties vindt. De uitzondering vormt het forse bolwerk in de Gelderse Poort, waar maar liefst 26 territoria zijn geteld waarvan 3 in de uiterwaarden die onderdeel uitmaken van de Zoete Rijkswateren. Langs de rest van het stroomgebied van de Rijn is de Roerdomp zeldzaam. Langs de IJssel zijn twee roepende Roerdompen vastgesteld en in de uiterwaarden van de Nederrijn en Lek drie. In het stroomgebied van de Maas wordt in de meeste jaren geen enkele Roerdomp vastgesteld. Toch is er in 2023 één territorium aangetroffen in de Hemelrijkse Waard NB.

Ook buiten de Zoete Rijkswateren deed de Roerdomp het in 2023 goed. Flinkke bolwerken bevonden zich bijvoorbeeld in het Leekstermeergebied Dr (27), De Wieden Ov (22-25) en de Alde Feanen Fr (19). Gezien de sterk positieve trend van de afgelopen jaren ligt een verdere toename in het verschiet. Op hoeveel plekken in Nederland zal de Roerdomp in komende jaren nog voet aan de grond krijgen?

WOUDAAP *Ixobrychus minutus*

Geteld: 39 (schatting 2018-20: 25-50)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: 0 / +

Het was, met een totaal van 39 gemelde territoria, een voor huidige begrippen bijzonder goed jaar voor de Woudaap. Er kwamen meldingen uit Groningen (5), Drenthe (2), Overijssel (2), Gelderland (9), Utrecht (3), Flevoland (2), Noord-Holland (3), Zuid-Holland (9), Zeeland (1), Noord-Brabant (1) en Limburg (2). Alleen Friesland moest het zonder het 'blaffen' van onze kleinste reiger doen.

Dat het niet alleen om roepende vogels ging bleek op verschillende plekken. In Zuid-Holland vlogen bij vier broedgevallen minstens 14 jongen uit. Succesvolle nesten waren er ook in Zeeland (twee jongen, start eileg geschat op 30 juni) en Noord-Brabant (twee jongen).

Het getelde aantal territoria ligt hiermee voor de vierde keer op rij (deze eeuw) boven de 20 nadat ook 2020 (22), 2021 en 2022 (beide 26) relatief goede jaren waren voor de soort. Deze aantallen zijn echter nog een magere afspiegeling van het voorkomen in de jaren zestig van de vorige eeuw toen het waarschijnlijk om '400 paren of zelfs meer' ging (Sovon 2002).

Woudaap, Zuid-Holland, 8 juni 2023. Foto: Hans Overduin

KWAK *Nycticorax nycticorax*

Geteld: 44 (schatting 2023: 45-50)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ~

Het zwaartepunt van broedende Kwakken is de laatste jaren verschoven van Artis, waar de soort sinds 1989 broedt (2023: 9 nesten), naar Middelburg Zl waar het eerste nest in 2013 werd gevonden (2023: 20). In Alphen aan de Rijn ZH werden zeven nesten geteld waarvan vier in Avifauna. Solitaire gevallen van vrijvliegende vogels werden gevonden op een eilandje in het Krammer-Volkerak ZH (1 vliegvlug jong), en in dierenparken in Beesd Gl en Leeuwarden Fr (beide 1 nest). Territoria werden gemeld in Overijssel (2), Drenthe (1), Utrecht (1), Zuid-Holland (1) en Noord-Brabant (1).

KOEREIGER *Bubulcus ibis*

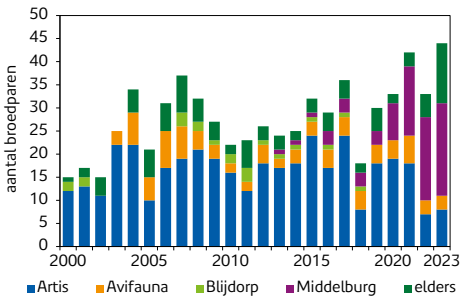
Geteld: 5 (schatting 2023: 5)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

In 2021 broedde de Koereiger voor het eerst succesvol in ons land (De Wieden Ov) en ook in 2022 (3 nesten) en 2023 (4 nesten) vlogen daar jongen uit (R. Messemaker, Natuurmonumenten). De nesten lagen in een prachtige gemengde kolonie met Lepelaars (162 nesten), Purperreigers (136), Grote Zilverreigers (90), Blauwe Reigers (86), Aalscholvers (30) en Kleine Zilverreiger (1).

Op een eiland in het Hollands Diep ZH werd op 10 juni een niet-vliegvlugge Koereiger gekleur-ringd door de Werkgroep Lepelaar, een primeur voor Nederland. De vogel zat in een kolonie met Aalscholvers (662 nesten), Lepelaars (215), Blauwe Reigers (73) en Kleine Zilverreigers (42). Op het moment van ringen waren nog twee andere paartjes Koereigers aanwezig maar of het op om meer dan één broedgeval ging bleef onduidelijk.

Met drie jaar op een rij succes in De Wieden en in 2023 voor het eerst ook een zeker broedgeval op een tweede plek lijkt een 'definitieve' vestiging in het vooruitzicht. De enige twee zekere broedgevallen vóór 2021 vonden plaats in 1998 (De Wieden, mislukt in jongenfase) en 2006 (Braakman Zl, mislukt in eifase).

Figuur 5.26. Kwak. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 2000 in Artis Amsterdam, Avifauna Alphen a/d Rijn, Blijdorp Rotterdam, Middelburg Zl en elders in Nederland. / Black-crowned Night Heron. Dutch breeding population (pairs) since 2000 in four zoos/parcs (free flying birds) and elsewhere in the Netherlands ('elders').

Koereiger, adult met twee met jongen en een jonge Lepelaar, De Wieden Ov, 26 juli 2023.

Foto: Ronald Messemaker

BLAUWE REIGER *Ardea cinerea*

Geteld: 10.737 (schatting 2023: 12.800-13.500)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / +

De stand van de Blauwe Reiger kreeg een forse knauw tussen 2008 en 2013, niet toevallig de laatste periode waarin koudere winters vielen. Sindsdien is sprake van een herstel dat ook dit jaar doorzette. Desondanks ligt de huidige stand nog ruim onder die van rond de eeuwwisseling. In 2023 werden 484 bezette vestigingen gemeld, met gemiddeld 22,2 paren per kolonie. De soort broedt in alle provincies, met een accent op Laag-Nederland. Noord- en Zuid-Holland herbergen een derde van de landelijke populatie. Tien kolonies telden meer dan 100 paren, met Artis Amsterdam (142), Binnen-Nes Groot-Ammers ZH (131) en Bakkerskooi De Wieden Ov (125) als uitschieters. 163 vestigingen telden minder dan 10 paren

De gemiddelde koloniegrootte is sinds 1985 met ruim een kwart afgenomen, maar lijkt de laatste jaren te stabiliseren. Dit jaar was de gemiddelde koloniegrootte het hoogst in Friesland (31,9) en het laagst in Zeeland (18,1). Veel kolonies zijn al vele decennia aanwezig en worden goed gevolgd door plaatselijke vogelaars. Publiceren van gegevens over dergelijke vestigingen is zeer waardevol. Zo blijkt de kolonie op landgoed Offem bij Noordwijk ZH een complete transitie van loof- naar naaldhout gemaakt te hebben en bleken oude reigernesten bewoond te worden door Buizerd, Havik en Lepelaar (Verkade 2020).

Blauwe Reiger, Delft ZH, 3 april 2023. Foto: Peter Soer

PURPERREIGER *Ardea purpurea*

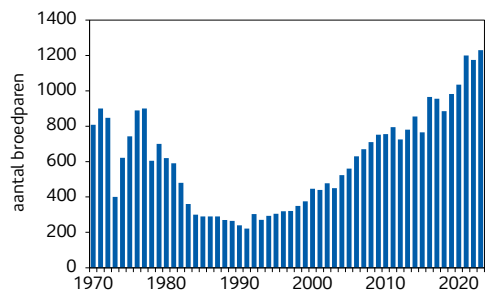
Geteld: 1169 (schatting 2023: 1210-1250)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

Los van enkele (veelal kleine) kolonies werden alle kolonies van Purperreigers geteld. In 2023 ging het in totaal om 26 bezette kolonies. In vijf daarvan lag het aantal (met drone) getelde nesten tussen de 118 en 218. Zuid-Holland en Utrecht herbergden met respectievelijk 34% en 28% het leeuwendeel van de populatie.

De grootste kolonie was dit jaar te vinden in de Zouweboezem bij Ameide Ut (218 paren). In de jaren 2020-22 was dit stevast de kolonie bij Kinderdijk ZH waar nu 190 nesten geteld werden. Deze kolonie leverde met een verlies van 40 paren wat in. In de Zouweboezem kwam de teller 48 paren hoger uit in vergelijking met 2022. Dergelijke sterke fluctuaties zijn niet onbekend bij Purperreigers. Mogelijk zijn Purperreigers niet zo sterk gebonden aan een eerder gekozen kolonie.

Verder kwam goed nieuws uit het Naardermeer NH waar de kolonie met een totaal van 122 paren flink groeide ten opzichte van 2022 (76). In de Hoogwaterzone van De Wieden Ov werden 136 paren geteld hetgeen vergelijkbaar is met 2022 (142). In 2023 werden drie nieuwe vestigingen gemeld (Ov, ZH, Ut) met in totaal vijf paren.

Figuur 5.27. Purperreiger. Aantalontwikkeling (paren) vanaf 1970. / Purple Heron. Dutch breeding population (pairs) since 1970.

GROTE ZILVERREIGER *Ardea alba*

Geteld: 540 (schatting 2023: 530-580)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Met een geteld aantal van 540 broedparen is de Grote Zilverreiger in 2023 door de 500-grens gestoten. Een recordaantal en tevens een stevige toename ten opzichte van 2022 waarin 344 paren werden geteld. Op provinciaal niveau groeide de populatie in Friesland het hardst; van 40 paren in 2022 naar 93 in 2023. Ook elders vestigden zich in 2023 meer paren: Noord-Holland (26 resp. 58), Overijssel (56 resp. 90), Zuid-Holland (43 resp. 73), Flevoland (172 resp. 211) en Gelderland (6 resp. 15). Het solitaire Utrechtse broedpaar uit 2022 werd niet meer gezien.

Op het Sleuteleiland in de Oostvaardersplassen Fl werden voor het derde jaar op rij geen broedende vogels meer aangetroffen. Dit is de locatie waar het voor de Grote Zilverreiger in 1977 allemaal begon in Nederland. Desondanks blijft de Oostvaardersplassen het belangrijkste broedgebied. Hier werden in het Oostelijk Peilgebied tijdens een vliegtuigtelling 119 nesten geteld. Gebruikmakend van dezelfde telmethode kwam het de nabijgelegen Lepelaarplassen uit op 78 nesten.

In een jaar met zoveel goede resultaten valt een verlaten kolonie zoals in het Harderbroek Fl op. De zestien paren van 2022 werden daar in 2023 niet meer teruggevonden. In 2023 werd één nieuwe kolonie gemeld bij Franeker Fr (8 nesten).

Tabel 5.2. Grote Zilverreiger. Aantal nesten in kolonies met een sterke toename in 2023 ten opzichte van 2022. / Great White Egret. Number of nests in colonies with with a strong increase in numbers in 2023 compared with 2022.

Kolonie	2022	2023
Oostvaardersplassen, Oostelijk Peilgebied Fl	89	119
Hoogwaterzone, De Wieden Ov	56	90
Lepelaarplassen Fl	53	78
Nieuwkoopse Eilanden ZH	23	41
Rottige Meenthe & Brandemeer Fr	5	35
Eiland Natte Hond, Eemmeer NH	7	34
Jan Durkspolder FR	7	31
De Pot, Nieuwkoopse Plassen ZH	12	22
Kil van Hurwenen, Zaltbommel Gl	5	15
Den Oever kazematten NH	5	11

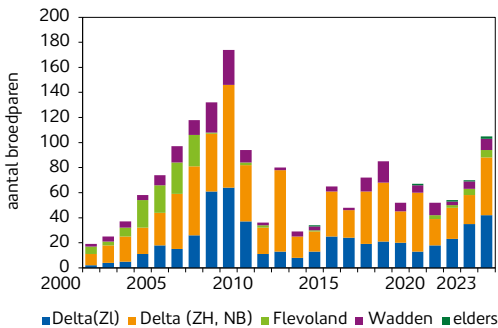
KLEINE ZILVERREIGER *Egretta garzetta*

Geteld: 103 (schatting 2023: 110-115)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / +

In 2009 kreeg de Nederlandse populatie Kleine Zilverreigers een enorme klap te verduren vanwege een aanhoudende vorstperiode met lokaal temperaturen tot -20°C . De reigers hebben er lang over gedaan om uit dat dal op te krabbelen. Enkele navolgende winters met (korte) vorstperiodes (figuur 3.1) maakten het blijkbaar onmogelijk voor de soort om te herstellen. De afgelopen drie winters waren echter (zeer tot vrij) zacht en dat heeft de reigers klaarblijkelijk goed gedaan. De populatie breidde zich namelijk uit van 50-60 paren in 2020 naar 110-115 in 2023.

Kolonies van enige omvang werden onder andere vastgesteld op eiland Sassenplaat NB (42), in het Sloegebied Zl (23) en op de begraafplaats van Yerseke Zl (19). Buiten de delta zijn noemenswaardige kolonies gevonden op Rottumerog Gr (7) en bij Lelystad Fl (3).

Figuur 5.28. Kleine Zilverreiger. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 2000 in vier regio's en elders. / Little Egret. Dutch breeding population (pairs) since 2000 in four regions and elsewhere.

VISAREND *Pandion haliaetus*

Geteld: 3 (6) (schatting 2023: 6)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ++

De uitbreiding van de Visarend zette in 2023 op bescheiden schaal door met een nieuw territorium op een kunstnest op de Slikken van de Heen Zl. Dit nieuwe paar broedde nog niet. In de Biesbosch keerden twee ervaren mannetjes terug bij hun nesten langs het Boomgat en in de Huiswaard, maar kwamen door respectievelijk de afwezigheid van de vaste partner en een partnerwissel niet tot broeden. Op een boomnest in de Sliedrechtse Biesbosch ZH werden wel twee jongen grootgebracht en een nest in hoogspanningsmast in een spaarbekken in de Brabantse Biesbosch NB leverde drie uitgevlogen jongen op. Op de Noord-Veluwe werd een nest voor het derde jaar bezet en was voor het tweede jaar succesvol. Er vlogen twee jongen uit (2022: 1).

Sinds het eerste geslaagde broedgeval in 2016 in de Biesbosch zijn in totaal 46 jongen grootgebracht. Met een gemiddelde van 2,3 uitgevlogen jongen per gestart legsel ligt het broedsucces op een goed peil in vergelijking met andere West-Europese Visarenden (A. de Jong *in prep.*) en is op termijn uitbreiding van de broedpopulatie te verwachten.

Visarend, Slikken van de Heen Zl, 25 juni 2023.

Foto: Marcel Klootwijk

BRUINE KIEKENDIEF *Circus aeruginosus*

Geteld: 862 (schatting 2018-20: 800-1100)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / 0

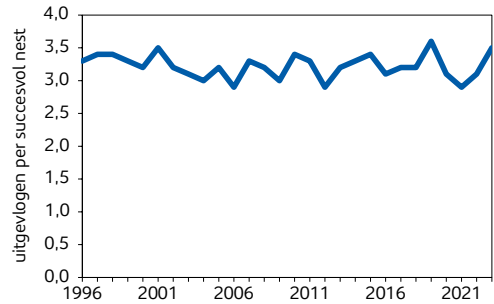
Waar veel moerasvogels het goed doen in Nederland, weet de Bruine Kiekendief deze trend nog niet te volgen. Sinds pakweg de eeuwwisseling zijn de aantallen met ongeveer een derde afgenomen. De soort heeft baat bij grootschalige rietlanden met weinig bebossing. Bij gebrek aan dergelijke habitat is de Bruine Kiekendief als grondbroeder erg kwetsbaar voor predatie op het nest door zoogdieren, met name de vos. Op plaatsen met meer bebossing liggen ook bijvoorbeeld Buizerds en Zwarte Kraaien op de loer (Sovon 2022). Sinds 2012 is de afnemende trend afgevlakt. Deze stabilisering in aantallen Bruine Kiekendief is in de meeste gedeeltes van het land zichtbaar, al is het nog pril. Mogelijk werpt de moerasontwikkeling die op veel plaatsen in het land plaatsvindt toch zijn eerste vruchten af.

In het Waddengebied, waar jaarlijks zeker meer dan honderd paren Bruine Kiekendieven tot broeden komen, zet de afname voorlopig echter door. Aangezien dit op landelijke schaal een belangrijk gebied is voor de Bruine Kiekendief, is het belangrijk dat de aantallen óók hier op termijn stabiliseren. De strijd voor populatiebehoud van deze soort is dus nog niet gestreden. Deze moerasliefhebber broedt bijna uitsluitend in Laag-Nederland; broedgevallen op de hoge zandgronden zijn inmiddels behoorlijk

Bruine Kiekendief, Rottumerplaat Gr, 19 mei 2023.

Foto: Bram Ubels

Figuur 5.29. Bruine Kiekendief. Het jaarlijks gemiddelde aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest, in de praktijk meestal het aantal geringde jongen (Bijlsma 2024). (Bijlsma 2024). / Western Marsh Harrier. The average number of fledglings per successful nest.

schaars. Op geschikte plekken kunnen echter redelijk hoge dichtheden worden gehaald. Belangrijke gebieden in 2023 waren bijvoorbeeld de Oostvaardersplassen Fl (49), de duinen van Terschelling Fr (24), het Verdrongen Land van Saeftinghe Zl (16-24) en De Wieden Ov (17-20). Een opvallende, en relatief geïsoleerde, cluster bevond zich in de Gelderse Poort (8), een locatie waar normaal maar één tot enkele paren tot broeden komen.

De soort weet ook de moerasgebieden van de Zoete Rijkswateren te vinden en ook hier zijn, in lijn met de landelijke trend, de aantallen de afgelopen twaalf jaar gestabiliseerd. De grootste aantallen zijn te vinden in het Benedenrivierengebied, met belangrijke clusters in de Biesbosch NB/ZH (14) en het Haringvliet ZH (18-21). Ook in de Randmeren komen aantallen van betekenis voor met bijvoorbeeld acht territoria langs het Zwarte Meer. In het IJsselmeergebied broedt de soort voornamelijk langs de Friese IJsselmeerkust, maar van dit gebied is er niet elk jaar een aantalsschatting beschikbaar (2022: 5-7). Ook de Marker Wadden zijn inmiddels ontdekt als broedgebied met in 2023 drie territoria. In de uiterwaarden van de Rijn zijn, naast de broedparen in de Gelderse Poort, in totaal nog vier broedparen langs de Lek geteld. Langs de Maas is de Bruine Kiekendief, zoals in de meeste jaren, niet aangetroffen.

Op verschillende plaatsen in het land wordt de Bruine Kiekendief niet alleen geteld maar worden ook de broedprestaties bijgehouden. Dat is zeker geen eenvoudige taak: deze roofvogel broedt op lastig toegankelijke plekken en nesten die in een vroeg stadium mislukken worden waarschijnlijk regelmatig gemist. Hierdoor is het lastig om betrouwbare uitspraken over het nestsucces te doen. In succesvolle nesten kan doorgaans wel een aardige schatting van het aantal jongen worden gemaakt, waardoor het broedsucces van succesvolle paren tussen jaren vergeleken kan worden (figuur 5.29). In de meeste jaren schommelt het gemiddelde aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest tussen de 2,9 en 3,5 (Bijlsma 2024). Een duidelijke trend over de jaren lijkt niet zichtbaar, hoewel de schommelingen de laatste jaren wat heviger lijken. 2023 is een van de beste jaren in de reeks met gemiddeld 3,5 uitgevlogen jongen per succesvol nest. Dit hangt waarschijnlijk samen met een hoger aanbod aan veldmuizen. Zo was ook in goed muizenjaar 2019 het broedsucces relatief hoog.

Zoals eerder genoemd heeft de Bruine Kiekendief het als grondbroeder niet altijd makkelijk. Bij mislukte nesten die wél worden ontdekt, is de mislukking vaak door toedoen van de mens veroorzaakt. Bij de Bruine Kiekendief speelt opzettelijke verstoring een relatief grote rol; regelmatig worden er meldingen gedaan van het uithalen van nesten met eieren en zelfs het doden van nestjongen. Nesten in agrarische gebieden worden ook vaak zonder directe opzet verstoord door landbouwwerkzaamheden. In rietlanden zijn de jongen van latere legfels zijn nog niet altijd vliegvlug op 15 juli, wanneer het maaien in moerasgebieden weer toegestaan is. In 2023 zijn naar schatting circa 8% van de nesten van de Bruine Kiekendief in Nederland door menselijk toedoen mislukt (Bijlsma & van Tulden 2024).

Al met al zijn nog niet alle problemen voor de Bruine Kiekendief verholpen. Het is afwachten of na de recente stabilisatie ook herstel volgt.

BLAUWE KIEKENDIEF *Circus cyaneus*

Geteld: 8 (schatting 2023: 8)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / ~

Blauwe Kiekendieven broedden zoals inmiddels gebruikelijk alleen in het noorden van het land. Op Terschelling hadden drie paren een nest waarvan één met jongen (P. de Boer). In de duinen van Texel lagen drie nesten van drie vrouwtjes en (slechts) twee mannetjes (L. Dijkse). Op akkers in het oosten van Groningen bouwden twee paren een nest (D. Moerbeek, Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels).

STEPPEKIEKENDIEF *Circus macrourus*

Geteld: 1 (schatting 2023: 1)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De afgelopen decennia is de voorheen zeer zeldzame Steppekiekendief een schaarse doortrekker geworden met de meeste waarnemingen in april–mei en september–oktober maar tegenwoordig ook waarnemingen in zomer en winter (van Winden & Boele 2024).

Het is bekend dat aan de randen van het verspreidingsgebied Steppekiekendienven soms mengparen vormen met andere soorten kiekendienven. Inmiddels zijn al deze kiekendienven die in ons land broeden bekend. In het voorjaar van 2023 vormde een man Steppekiekendief in Groningen, net als in 2022 (Ubels & Bijlsma 2023), een trio met een paar Bruine Kiekendienven. Er vlogen vier jongen uit, drie zekere hybriden en één jong dat oogde als een Bruine Kiekendief. De drie jongen met een hybride uiterlijk (twee vrij donker, één wat lichter) hadden onder andere een karamelkleurige stuit (R. Ubels, foto's op dutchbirding.nl). Een vergelijkbare hybride werden ook in 2017 al eens in Duitsland vliegvlug (Ławicki & van den Berg 2017).

Eerdere mengparen werden vooral in het noorden van het land gevonden. In 1985 was op Schiermonnikoog een mannetje Steppekiekendief gepaard met een vrouwtje Blauwe Kiekendief. In 2014 baltste een derde kalenderjaar (3kj) mannetje Steppekiekendief met een vrouwtje Grauwe Kiekendief en sleepte met nestmateriaal (paring op 7 mei). In 2017 baltste een mannetje met een vrouw Bruine Kiekendief in het Bentwoud, Alphen aan den Rijn ZH maar voor zover bekend leidde dit niet tot een broedgeval.

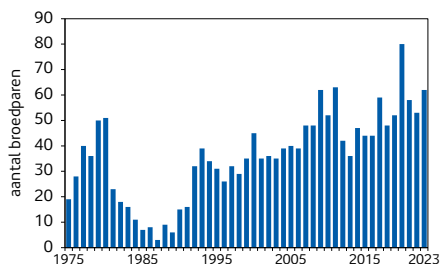
Het eerste zuivere paar 'Steppekieken' broedde in 2017 in Groningen (vier uitgevlogen vrouwtjes, waarvan één in 2019 voor het eerste zuivere broedgeval in Spanje zorgde). Het vrouwtje van het succesvolle paar kwam in 2018 terug naar Groningen en deed een broedpoging met een 3kj mannetje Grauwe Kiekendief, wat mislukte in de eifase. In 2019 kreeg mogelijk hetzelfde vrouwtje met een adult mannetje Steppekiekendief zes jongen (vijf mannen en een vrouw) in Groningen. In 2020 was er opnieuw een mengpaar in Groningen, dit keer van een vrouw Steppekiekendief met een man Grauwe Kiekendief maar het nest was niet succesvol.

GRAUWE KIEKENDIEF *Circus pygargus*

Geteld: 62 (schatting 2023: 62)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

Het was een topjaar voor de Grauwe Kiekendief. Er werden 62 broedparen geteld die samen 156 jongen tot uitvliegen kregen (Bijlsma 2024, Klaassen *et al.* 2023). Sinds de start van de tellingen van Grauwe Kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels (GKA) in 1990 vlogen niet eerder zoveel jongen uit. Het vorige recordjaar was 2019 met in totaal 142 vliegvlugge jongen. Opvallend waren twee legsels met zes eieren. De goede resultaten hangen samen met het forse aanbod veldmuizen (zie bijvoorbeeld ook Velduilen) en de nestbescherming door de GKA die zorgde voor minder predatie en verlies door landbouwwerkzaamheden.

Figuur 5.30. Grauwe Kiekendief. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1975. / Montagu's Harrier. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

Grauwe Kiekendief, Meeden Gr, 30 juli 2023.

Foto: Frits Hoogeveen

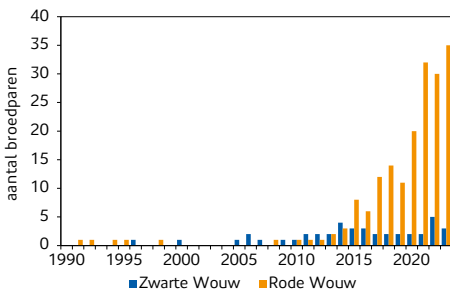
RODE WOUW *Milvus milvus*

Geteld: 35 (schatting 2023: 35)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Tot 2010 was de Rode Wouw een onregelmatige broedvogel in ons land maar sindsdien duikt de soort ieder jaar in ons land op. In 2023 werden 35 nesten gevonden wat iets boven het hoge niveau van 2021-22 lag. In 28 nesten vond eileg plaats waarvan vijf pogingen mislukten. De resterende paren brachten één (3 keer), twee (7) of drie (13) jongen groot (S. van Rijn, Bijlsma 2024).

De broedpogingen vonden plaats in Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant, Limburg en Utrecht, een primeur voor deze provincie. Het broedgeval in Utrecht, het meest westelijke nest tot nu toe in Nederland, mislukte in de eifase. Op het moment dat beide adulte vogels dood werden gevonden (30 mei) waren ze te ver heen voor analyse maar de vindomstandigheden maakten acute vergiftiging zeer waarschijnlijk, hoewel direct bewijs daarvoor ontbrak (van Rijn *et al.* 2024b).

Figuur 5.31. Rode Wouw & Zwarte Wouw. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1990. / Red Kite (orange) & Black Kite (blue). Dutch breeding population (pairs) since 1990.

ZWARTE WOUW *Milvus migrans*

Geteld: 3 (schatting 2023: 3)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ~

De Zwarte Wouw is in vergelijking met de Rode Wouw een jaar langer een jaarlijkse broedvogel in ons land (sinds 2009) maar van een spectaculaire groei zoals bij de Rode Wouw is geen sprake. Vanaf 2011 gaat het steeds om 2-3 paren met slechts een enkele uitzondering (2014: 4, 2022: 5). In 2023 waren er meldingen in ZO-Brabant (paar met nest, 3 jongen) en Limburg (2 paren, beide met uitgevlogen jongen).

ZEEAREND *Haliaeetus albicilla*

Geteld: 36 (schatting 2023: 36)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Het aantal paren Zeearenden met nest of nestbouw groeide in 2023 verder naar 36 (2020-22 resp. 20, 22 en 30) (zie ook figuur 4.11). Van de 36 paren gingen tenminste 32 over tot eileg over, waarvan vervolgens 26 succesvol jongen grootbrachten met één (10x), twee (14x) of drie (2x) jongen. Van de 44 uitgevlogen jongen konden 24 worden gekleurnd door de Werkgroep Zeearend Nederland. De nesten werden gevonden in Noord-Nederland (12), Flevoland en Randmeren (12), de Delta (7) en het rivierengebied (5) (van Rijn *et al.* 2024a).

Zeearend, Krammer-Volkerak ZI, 8 februari 2023. Foto: Marcel Klootwijk

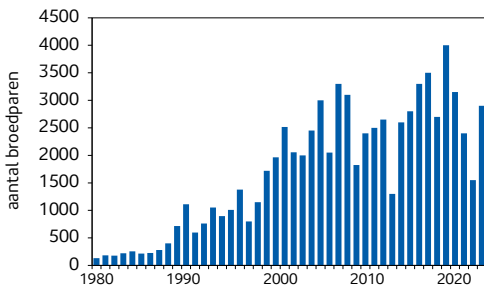
KERKUIL *Tyto alba*

Geteld: 2799 (schatting 2023: 2850-2950)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

Dankzij een goede veldmuizenstand was het een prima jaar voor de Kerkuil met een groei in alle regio's van de Kerkuilenwerkgroep Nederland. In veel regio's verdubbelde de populatie (Friesland, Groningen, Achterhoek-Noord, Veluwe, Noord-Brabant, Limburg). Sinds 1981 was de landelijke groei (+87%) slecht één keer groter (exacte verdubbeling in 2014).

De werkgroep noteerde 2799 eerste legsels met gemiddeld 3,6 uitgevlogen jongen per nest, 242 tweede legsels (gemiddeld 3,2) en 3 derde legsels. In totaal vlogen (minstens) 10.745 jongen uit (Kerkuilenwerkgroep Nederland).

Figuur 5.32. Kerkuil. Jaarlijkse landelijke aantalschatting sinds 1980. / Western Barn Owl. Dutch breeding population (pairs) since 1980.

RUIGPOOTUIL *Aegolius funereus*

Geteld: 0 (schatting 2023: 0-1)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Op 23 en 24 april riep een Ruigpootuil bij Eibergen Gl. Het geluid werd opgenomen en aanvaard door de CDNA (dutchavifauna.nl). Omdat de vogel geen tien dagen riep ging het niet om het eerste territorium sinds 2010, toen de Werkgroep Ruigpootuil (in januari-juli) drie roepende mannetjes op Drentse Hondsrug wist te documenteren. Waarschijnlijk waren dit terugkerende vogels uit het voorjaar van 2009 toen er bij een broedgeval ook een jong uitvloog. Voorjaarsmeldingen zijn na 2010 zeldzaam met verder alleen solitaire mannetjes in mei 2012 en maart 2016 (dutchavifauna.nl).

STEENUIL *Athene noctua*

Geteld: 3140 (schatting 2018-20: 8000-9500)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / +

De landelijke trend laat in de jaren negentig afnemende aantallen zien maar die afname is rond 2003 omgebogen in stabiele aantallen met recent (vanaf 2012) zelfs weer een matige toename (+0,9% per jaar). Er zijn echter duidelijk regionale verschillen. De recente groei vindt plaats op de hoge zandgronden waar ook de meeste Steenuilen broeden (+1,8% per jaar) terwijl de soort in de lagere delen van Nederland in dezelfde twaalf jaar is afgenomen (-3,6% per jaar).

Dankzij de inspanning van een groep tellers werd 2023 Zeeuws-Vlaanderen voor de zesde keer sinds 2003 integraal geteld (de Smet 2023). Er werden 283 territoria op de kaart gezet (0,4 territoria per 100 hectare) wat vergelijkbaar is met de vorige telling (2019: 275). In vergelijking dat jaar nam het aantal in West-Zeeuws-Vlaanderen af (-18%) terwijl er in Oost-Zeeuws-Vlaanderen een groei was (+18%). Ten opzichte van 2007 - met 419 territoria het topjaar in de reeks van zes tellingen - is het aantal in Zeeuws-Vlaanderen met 32% afgenomen. De afname is onder andere het gevolg van verminderde nestgelegenheid door sloop van gebouwen en kappen van erfbeplanting. Het aanbieden van nestkasten heeft lokaal een positief effect (de Smet 2023).

In een groot aantal 'steenuiltelgebieden' wordt (vrijwel) jaarlijks geteld. Prachtige aantallen werden in 2023 genoteerd in onder andere de naast elkaar gelegen telgebieden Kootwijkerbroek, Essen en Barneveld Gl (respectievelijk 86, 46 en 32 paren), uit de Betuwe bij Opheusden-Zetten Gl (55), het werkgebied Vogelwerkgroep De Haeselaar in Midden-Limburg (39), IJzevoorde-Zelhem in de Achterhoek Gl (34) en Sint-Oedenrode noord NB (33).

VELDUIL *Asio flammeus*

Geteld: 62 (schatting 2023: 75-100)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / -

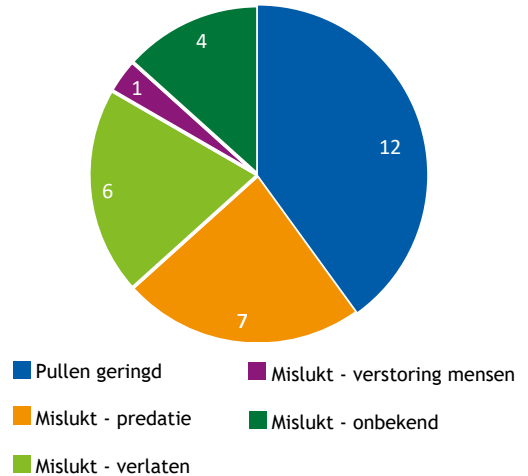
Slechts weinig vogelpopulaties zijn in staat om zo'n sterke dynamiek te tonen als die van de Velduil. In 2021 en 2022 werd de broedpopulatie geschat op een zeer magere 5-15 paren. Daarbij werd in het broedvogelrapport van 2022 (Boele *et al.* 2023) nog opgemerkt: 'Het is afwachten hoe lang het duurt voordat er weer zo'n jaar met tientallen broedgevallen in (Friese) weilanden komt.'

Lang hoefden we niet te wachten! Het vorige broedvogelrapport lag nog niet eens op de deurmat van tellers of de meldingen van broedende Velduilen in het agrarisch gebied van Friesland begonnen binnen te stromen. De teller stakte uiteindelijk op 62 getelde territoria in heel Nederland, waarbij het waarschijnlijk is dat de werkelijke aantallen nog hoger liggen. Niet overal wordt op de onregelmatig voorkomende Velduil gelet en nesten worden regelmatig per toeval gevonden.

In het Waddengebied zijn uiteindelijk 24 territoria aangetroffen. Een flink deel daarvan (8) bevond zich in de kwelders langs de Friese Waddenkust. Maar ook de Waddeneilanden waren populair, en dan met name Schiermonnikoog met maar liefst tien territoria (Kleefstra & Bresser 2023). Het totaal van 24 territoria in het Waddengebied komt waarschijnlijk in de buurt van het werkelijke aantal.

In het binnenland van Friesland zijn 33 territoria gemeld wat moet worden gezien als een minimumaantal. Veel van deze territoria zijn gevonden in de weilanden van het Friese merengebied. Elders in Nederland zijn slechts enkele territoria aangetroffen: in Groningen (3), Twente (2) en Noord-Brabant (1).

De tientallen territoria in 2023 gaven ons ook een uniek inkijkje in de broedbiologie. In totaal zijn van dertig broedsels gegevens binnengekomen in Meetnet Nestkaarten, allen vanuit agrarisch gebied op het Friese vasteland. Net als in vorige piekjaren zijn veruit de meeste nesten gevonden in grasland (27) naast enkele in akkerland (3). Het volgen van nesten van de Velduil is niet eenvoudig, ten eerste omdat de nesten niet eenvoudig te vinden zijn en ten tweede omdat de jongen ruim voordat ze kunnen vliegen het nest al verlaten en zich

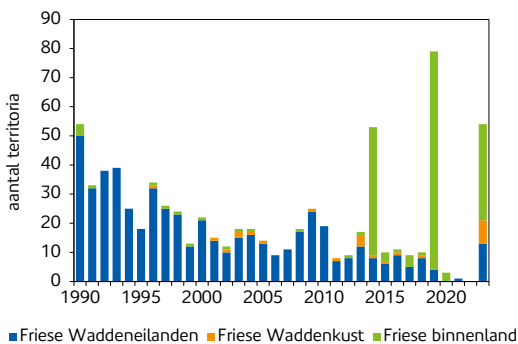
Figuur 5.33. Velduil. Lotgevallen van de dertig nesten die in 2023 bij Meetnet Nestkaarten zijn ingevoerd. / Short-eared Owl. Results of the thirty nests that have been entered into the Nest Record Scheme in 2023.

dan in de omgeving van het nest schuilhouden. Het is daarom lastig te bepalen hoeveel jongen uiteindelijk vliegvlug worden.

De nestkaartgegevens laten in ieder geval zien dat het grootbrengen van jongen in de Friese weilanden geen vanzelfsprekendheid is: van de 30 broedsels mislukten 18 in de eifase of vroege jongenfase (figuur 5.33). Hoewel de oorzaak van de mislukking niet altijd met zekerheid te bepalen is, lijken predatie en nestverlaten de grootste boosdoeners. Het nestsucces (percentage nesten dat minimaal één nest verlatend kuiken of vliegvlug jong voortbrengt) is met de nestkaartgegevens daarnaast mogelijk nog overschat omdat ontdekte nesten in agrarisch gebied vaak gespaard kunnen worden tijdens het maaien. De ontdekte nesten zullen in veel gevallen worden uitgemaaid voordat de uilen de kans hebben om de jongen groot te brengen. In 12 van de 30 ingestuurde broedsels zijn uiteindelijk één of meer pullen geringd. Dit is nog geen garantie voor een vliegvlugge vogel, maar geeft in ieder geval aan dat de jongen aardig op weg zijn.

In totaal zijn uit de gevolgde nesten naar schatting 68 tot 75 jongen uitgevlogen, waarbij vaak sprake was van grote legfels. Maar omdat ook veel nesten mislukken, lag het aantal uitgevlogen jongen per gestart nest in het Friese binnenland waarschijnlijk rond de 2,0 tot 2,3 (Kleefstra 2024). Dat komt aardig overeen met het broedsucces dat in piekjaren 2014 en 2019 is vastgesteld in Friesland (Kleefstra *et al.* 2015, Barkema–Drost 2020). Ook is het vergelijkbaar met oudere cijfers over broedsucces in Finland (Korpimäki & Norrdahl 1991) en Duitsland (Hölzinger *et al.* 1973).

Met inmiddels al drie piekjaren voor de Velduil in tien jaar is in ieder geval duidelijk geworden dat deze nomadische soort ons land nog prima weet te vinden wanneer de omstandigheden gunstig zijn. Over de lange termijn nemen de aantallen echter behoorlijk af: de soort blijkt niet goed opgewassen te zijn tegen de lage hoeveelheden veldmuizen in meeste jaren en de intensivering van de landbouw (Sovon 2022). Buiten de piekjaren om zijn er tegenwoordig nog maar enkele paren te vinden. In de meeste gevallen houden deze paren zich op in de duingebieden van de Waddeneilanden, wat de grote aantallen in de agrarische gebieden van het Friese binnenland in piekjaren extra opvallend maakt (figuur 5.34). Als de trend zich doorzet is het zomaar mogelijk dat we het in komende jaren soms zonder zekere broedgevallen van Velduilen moeten doen en met smacht moeten wachten op de volgende veldmuizenpiek.

Figuur 5.34. Velduil. Aantalsontwikkeling (territoria) in Friese binnenland, Friese Waddenkust en Friese Waddeneilanden vanaf 1990. / Short-eared Owl. Breeding population (territories) in Frisian Wadden Sea islands, Frisian Wadden Sea coast and Frisian inland.

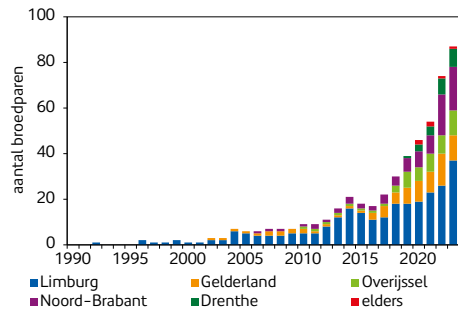
OEHOE *Bubo bubo*

Geteld: 87 (schatting 2023: 90-100)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Het succesverhaal van de Oehoe mag duidelijk zijn. Pas in 2012 kwam het landelijk totaal net boven de 10 uit en inmiddels kruijen we naar de 100.

Met minstens 87 (getelde) territoria groeide de populatie flink (2022: 74). Bijna twee derde van de meldingen kwam uit Limburg (37) en Noord-Brabant (19) met ook broedparen in Overijssel (11), Gelderland (11), Drenthe (8) en – voor het eerst – Utrecht (1) (Wassink 2023, met enkele aanvullingen). De 84 territoria waarvan de ligging bekend is lagen vooral in bos (69%), een steengroeve (12%) of een zandgroeve (7%). Bij de resterende territoria werd het biotoop beschreven als natte zandwinning, vuilstort, hellingbos en industrieterrein (alle 2-4%). In 2023 werden 49 nesten gevonden. Bijna de helft van de paren zat op een oud roofvogelnest (24). De overige nesten lagen op richels of in hopen van steile groeiewanden (11), in speciale nestkisten of plastic hondenmanden in bomen (8), op technische installaties of silo's (3), op de grond in het bos of op een zandheuvel (3) (Wassink 2023).

Figuur 5.35. Oehoe. Populatieontwikkeling (aantal paren/territoria) vanaf 1990 (elders is Groningen 2020, Noord-Holland 2020, Zeeland 2021, Noord-Holland 2021, Friesland 2022 en Utrecht 2023). / Eurasian Eagle-Owl. Dutch breeding population (territories/pairs) since 1990 per province.

HOP *Upupa epops*

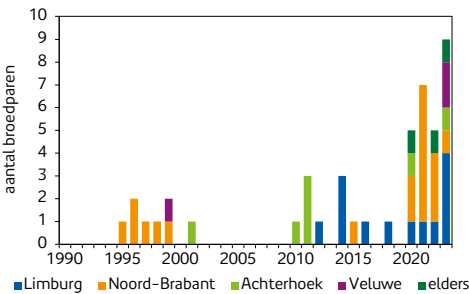
Geteld: 9 (schatting 2023: 9)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ++

Een bijzonder jaar voor de Hop! Voor het vierde jaar op rij broedden Hoppen in ons land. In de dertig jaren daarvoor werd alleen in 1995 (Noord-Brabant) en 2012 (De Hamert Li) met zekerheid gebroed. De broedgevallen in afgelopen drie jaar vonden plaats in de Amsterdamse Waterleidingduinen (2020), Noord-Limburg (2021), het Leenderbos NB (2022) en elders in Noord-Brabant (2022).

In 2023 werden negen territoria gemeld waarbij maar liefst vier zekere broedgevallen (zie pag. 9). Dat is beide een record sinds de start van de jaarlijkse overzichten in 1990 (figuur 5.36). Jongen vlogen uit in Limburg (minstens 1), in het oosten van Noord-Brabant (3) en op twee plaatsen op de Veluwe (3 en waarschijnlijk 2). Territoria werden daarnaast nog bekend uit Limburg (3), de Achterhoek (1) en Zeeland (1) maar in alle gevallen zonder duidelijke aanwijzingen voor een broedpoging.

Vrijwel alle territoria sinds 1990 lagen in Noord-Brabant (19), Limburg (13) of Gelderland (10). De enige uitzonderingen op deze regel waren gevallen in 2020 (Noord-Holland), 2022 (Twente) en 2023 (Zeeland).

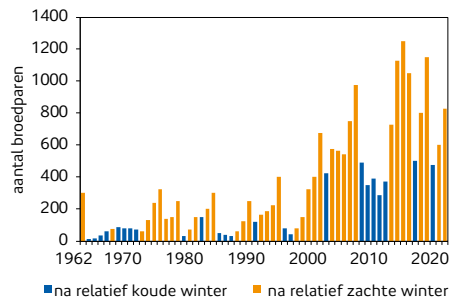
Figuur 5.36. Hop. Populatieontwikkeling (aantal territoria) vanaf 1990 (elders: zie tekst). / Eurasian Hoopoe. Dutch breeding population (territories/pairs) since 1990 for four regions and elsewhere.

IJSVOGEL *Alcedo atthis*

Geteld: 720 (schatting 2023: 750-900)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

Met in De Bilt een gemiddelde temperatuur van 5,1°C in december-februari (normaal 3,9°C) was de winter 2022/23 'zacht' te noemen. Ook korte periodes met felle kou zoals in februari 2021 in de verder 'vrij zachte' winter 2020/21 ontbraken. In (relatief) zachte winters is de overleving van Ijsvogels hoog en groeit de populatie. In 2023 bedroeg deze groei een derde, oftewel een paar honderd broedparen. Verschillende broedgebieden lieten een groei zien zoals Het Gooi & Vechtstreek NH/Ut (71, was 54), Groot Amsterdam (57, was 30), Twente (52, was 45), Gelderse Poort (13, was 9) en De Wieden (11, was 3). In andere gebieden bleef de stand (vrijwel) stabiel (Biesbosch, ZO-Achterhoek, Zuidelijk Maasdal, Roer).

Figuur 5.37. Ijsvogel. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1962 na relatief zachte en relatief koude winters (incl. 'zachtere' winters met een korte felle periode met kou). / Kingfisher. Dutch breeding population (pairs) since 1962 after mild (orange) and (relatively) cold winters (blue).

BIJENETER *Merops apiaster*

Geteld: 8 (schatting 2023: 8)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ~

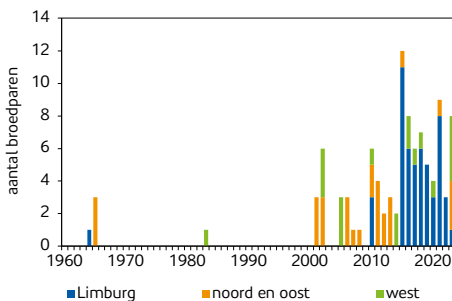
Met dank aan de Werkgroep Bijeneters Nederland kunnen we terugkijken op een goed geregistreerd en ook succesvol broedseizoen. Met een totaal van minimaal 8 territoria komt 2023 samen met 2016 op een gedeeld derde plek (figuur 5.38). Niet eerder werden in vier provincies broedgevallen vastgesteld.

In Groningen werd laat in het broedseizoen melding gemaakt van een drietal broedparen, op een geheim te houden locatie, die bezig waren met het voeren van bijna vliegvlugge jongen. Mogelijk was hier nog een vierde paar aanwezig als het aantal nestgangen in combinatie met het aantal adulten dat rondvloog leidend zou zijn. Het aantal uitgevlogen jongen is niet exact bekend maar waarschijnlijk gaat het om minimaal acht jongen.

In Noord-Holland ging het om één broedgeval, de eerste sinds 2014. In juli werd waargenomen dat door adulten prooien werden aangevlogen bij een nestholte. Het nest werd geprepareerd door (waarschijnlijk) een vos.

In Zeeland werden in juli drie territoria gemeld. Zes Bijeneters vlogen steeds naar hetzelfde gebied waar zich drie nesten bevonden. Bijzonder was dat de drie nesten op 100-200 meter afstand van elkaar lagen. Het is niet bekend of er ook jongen zijn uitgevlogen. In dit gebied hielden zich na het broedseizoen tientallen Bijeneters op met daarbij ook een aantal juvenielen. Dit zou kunnen suggereren dat er in het gebied meer dan drie paren hebben gebreed.

Tot slot werd in Limburg bij de zandafgraving waar al jarenlang Bijeneters broeden tijdens meerdere gebiedsdekkende inventarisaties één zeker broedpaar aangetroffen. Gezien de voedselvluchten in juli moeten daar ook jongen aanwezig zijn geweest. Eenmaal werd een tweede paar aangetroffen dat mogelijk is verhuisd naar een naburige Duitse kolonie (Werkgroep Bijeneters Nederland 2024).

Figuur 5.38. Bijeneter. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1960 in drie regio's: west (duinen Noord- en Zuid-Holland, Zeeland), noord en oost (Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Flevoland) en Limburg. / European Bee-eater. Dutch breeding population (pairs) since 1960.

Bijeneter, Groningen, 29 juni 2023.

Foto: Marcel van Kammen

DRAAIHALS *Jynx torquilla*

Geteld: 201 (schatting 2023: 210-260)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: 0 / ++

In 2014 was de Draaihals nog zeldzaam in Drenthe en werden hier 11 territoria geteld. In 2023 waren dat er met een vergelijkbare telinspanning maar liefst 118. Bolwerken liggen in het (zuid-)westen van de provincie: in het Drents-Friese Wold (46, waarvan 4 in Friese deel), in de omgeving van Havelte (26) en in het Dwingelderveld (23). Aangevuld met een schatting voor niet-getelde gebieden wordt de Drentse populatie geschat op 135 paren (A. van Dijk). De tweede, oudere kern van de Draaihals is de Veluwe waar 58 territoria zijn geteld met name op de goed onderzochte zuidelijke helft van het gebied (ZO-Veluwe 22, Kootwijk 9, NP Hoge Veluwe 9, Harskampse Zand 8). Buiten genoemde regio's kwamen meldingen uit Friesland (1), Overijssel (5), Achterhoek Gl (3), Utrecht (1), Noord-Brabant (6) en Limburg (5).

MIDDELSTE BONTE SPECHT *Dendrocoptes medius*

Geteld: 1655 (schatting 2020: 1900-2100)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

Wie had in 2005, tien jaar na de hervestiging in ons land en met een populatie van 30-40 territoria, gedacht dat we anno 2023 ruim boven de 2000 territoria zouden zitten met territoria in alle provincies?

Lensink *et al.* (2023) beschreven de aantalsontwikkeling en verspreiding van de soort en lieten zien dat de specht Nederland in 1995-2020 veroverde met een aantalstoename van rond de 10% per jaar en een kolonisationsnelheid van 6,4 km per jaar. Tussen 2002 en 2006 waren de populatiegroei en snelheid zelfs nog twee maal zo groot. In de meest geschikte grotere oud loofboscomplexen loopt de dichtheid inmiddels op tot 2,5 paren per 10 hectare (Zuid-Limburg en de Achterhoek) en 4 paren per 10 hectare (Twente, Lensink *et al.* 2023).

In 2022 werd als laatste de provincie Flevoland veroverd waarbij het territorium - niet geheel toevallig - werd gevonden in het oudste deel van deze jonge provincie (Voorsterbos in de Noordoostpolder). Sinds de laatste schatting uit 2020 (1900-2100 territoria) is de populatie verder gegroeid (bijlage 2) met in 2023 forse populaties in bijvoorbeeld Twente (400-500), op de Veluwe (> 300) en in Drenthe (> 100).

Middelste Bonte Specht, Mook Lb, 17 april 2023. Foto: Jeroen Veeken

SLECHTVALK *Falco peregrinus*

Geteld: 136 (schatting 2023: 160-180)

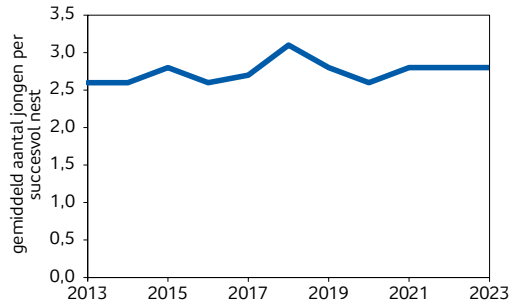
Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / +

De Slechtvalk komt uit een diep dal. Niet alleen in Nederland was de soort in de jaren zestig en zeventig nagenoeg verdwenen als broedvogel, maar over de hele wereld waren populaties bedreigd. Als echte vogeljager aan de top van de voedselketen had de Slechtvalk zeer ernstig te lijden onder zware pesticiden zoals het beruchte DDT. Sinds het middel is verboden, krabbelt de populatie wereldwijd weer op en ook in Nederland staat het er inmiddels goed voor. Nu de DDT-crisis voor de Slechtvalk achter de rug lijkt, heeft zich echter een nieuwe forse uitdaging aangediend voor de populatie: vogelgriep. De Slechtvalk is gespecialiseerd in het vangen van vogels, maar niet kieskeurig in welke vogels hij vangt. Nagenoeg alle vogelsoorten die de Slechtvalk omhoog kan zeulen naar zijn nestkast staan in het broedseizoen op het menu. De kans dat met vogelgriep besmette prooien worden genuttigd is dus behoorlijk groot en recent beginnen we dat terug te zien in de aantallen. In het winterseizoen werden Slechtvalken al langer als vogelgriepslachtoffer vastgesteld (Kleyheeg *et al.* 2017) en nemen de aantallen sinds pakweg 2016 af (Hornman *et al.* 2024). Sinds 2022 zien we echter, na een voorheen forse toename, ook in het broedseizoen afnemende aantallen. In 2021 betrof het geschatte aantal territoria in Nederland nog 210-240. In 2023 ging het om 160-180 territoria, waarmee de populatie dus met circa een kwart is afgenomen in twee jaar tijd. Het is zeer aannemelijk dat deze afname samenhangt met vogelgriep (Slaterus *et al.* 2024). De testresultaten van het

Slechtvalk, grondnest, Waddengebied, mei 2023.

Foto: Bram Ubels

Figuur 5.39. Slechtvalk. Het jaarlijks gemiddelde aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest, in de praktijk meestal het aantal geringde jongen (Bijlsma 2024). (Bijlsma 2024). / Peregrine Falcon. The average number of fledglings per successful nest.

Dutch Wildlife Health Centre (DWHC) spreken boekdelen: van de twintig dode Slechtvalken die in 2023 zijn onderzocht, zijn maar liefst vijftien positief getest op vogelgriep (DWHC 2024).

Sporadisch broedt de Slechtvalk op de grond (met name in het Waddengebied) en in kraaien-nesten in hoogspanningsmasten en zelden in bomen. De belangrijkste broedplek in Nederland betreft voornamelijk nestkasten die speciaal voor de soort zijn geplaatst op hoge gebouwen, regelmatig midden in grote steden of op forse industrieterreinen. Gebouweigenaren zijn vaak erg betrokken met 'hun' Slechtvalken en installeren zelfs regelmatig webcams in nestkasten waarmee broedgevallen nauwkeurig gevolgd kunnen worden. Een snelle internetzoektocht kan al tientallen webcambeelden opleveren. Niet alle nestkasten zijn weliswaar jaarlijks bezet, maar er is waarschijnlijk geen andere soort waarbij zo'n fors aandeel van de broedpopulatie met een paar muisklikken in beeld kan worden gebracht.

De vele continue camerabeelden van deze nestkasten kunnen een bijzonder inzicht geven in het broedgedrag van de soort en, wanneer deze gegevens worden vastgelegd in Meetnet Nestkaarten, een waardevolle toevoeging zijn aan onze kennis van de broedprestaties in Nederland. Bij sommige cameranesten is bijvoorbeeld te zien dat de Slechtvalk zijn eigen

grootste vijand is: mislukte broedpogingen hangen regelmatig samen met felle territoriumgevechten, soms tot de dood erop volgt. Het surplus aan territoriumzoekende vogels heeft echter een positieve keerzijde. Zo kon in 2023 een deel van de plaatsen waar een vogel wegviel als gevolg van vogelgriep al snel worden overgenomen door een nieuweling (Bijlsma 2024).

De gegevens van Meetnet Nestkaarten laten zien dat het gemiddelde aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest vrij consistent is over de jaren heen, met niet al te grote schommelingen (figuur 5.39). Als vogeletter heeft de Slechtvalk wellicht een wat stabielere dieet dan muizenspecialisten zoals de Torenvalk, waar grotere schommelingen in aantallen uitgevlogen jongen te zien zijn. In 2023 vlogen bij Slechtvalken gemiddeld 2,8 jongen per succesvol nest uit. Het eerste ei werd gemiddeld op 16 maart gelegd. In verschillende regio's worden ook de aangetroffen prooien bijgehouden. Op veel plaatsen bestaat de merendeel van het dieet uit Stadsduiven en Postduiven, maar ook Spreeuwen zijn relatief populair. De prooigegevens laten vooral zien dat de Slechtvalk in staat is om enorm veel soorten te vangen, van Putter tot Wilde Eend. Ongewone prooien in 2023 betroffen bijvoorbeeld Geoorde Fuut, IJsvogel en Wielewaal (Bijlsma 2024). De Slechtvalk laat zich vooral leiden door wat beschikbaar is. Zo vangen de valken in het Waddengebied veel steltlopers, hoewel ook de Postduif nog steeds een belangrijk deel van het dieet uitmaakt (van Nus & Kleefstra 2017). In de Randstad heeft het dieet een exotisch tintje met, naast de alom aanwezige Stadsduiven, regelmatig Halsbandparkieten (Bijlsma 2024; Meetnet Nestkaarten).

Het uitgebreide vogeldieet heeft de Slechtvalk in staat gesteld om grote delen van Nederland te heroveren na de beruchte DDT-crisis, maar blijkt ook een struikelblok nu er regelmatig soorten worden geconsumeerd met grote vatbaarheid voor vogelgriep. Het is mogelijk dat de aantallen de komende jaren blijven afnemen totdat de soort deze ingrijpende ziekte weet te overwinnen (Slaterus *et al.* 2024).

MONNIKSPARKIET *Myiopsitta monachus*

Geteld: 7 (schatting 2013-15: 15-20)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Van de bekende broedregio voor de Monniksparkiet bij Ouddorp op Goeree ZH werden zes territoria gemeld, waarvan vier zekere broedgevallen. Uit de andere, Apeldoorn GI, kwam slechts één losse melding van één territorium. Wellicht zitten er daar wat meer parkieten; in de winter van 2021/22 werden er nog 18 exemplaren geteld (van Els 2022).

Een echte aantaltrend is er niet, sinds 2000 lijkt het landelijk om hooguit 20 broedparen te gaan. Het gemelde aantal van zeven territoria in 2023 wijst geenszins op een toename. Ook slaapplaatstellingen uitgevoerd in de winter van 2021/22 wijzen op afnemende of hooguit stabiele aantallen (van Els 2022)

De meest recente schatting van de Europese populatie bedraagt 24.000 exemplaren (Keller *et al.* 2020). Die vogels zitten vooral in Zuid-Europese landen. In tegenstelling tot daar lijkt deze soort in Nederland niet invasief.

Monniksparkiet, Ouddorp ZH, 23 mei 2023.

Foto: Minne Feenstra

GROTE ALEXANDERPARKIET *Psittacula eupatria*

Geteld: 29 (schatting 2013-15: 20-40)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Van de 29 gemelde territoria van de Grote Alexanderparkiet hadden er elf betrekking op zekere broedgevallen. Vrijwel alle meldingen kwamen uit de bekende broedgebieden in Amsterdam en Haarlem NH. De melding van een territorium in Zaandam NH wijst wellicht op enige uitbreiding. Buiten de regio Amsterdam zijn nauwelijks territoria bekend. Wel is er al jarenlang een Grote Alexanderparkiet aanwezig in het Noorderplantsoen in Groningen, gepaard met een Bonte Boertje (Senegalpapegaai).

Het is aannemelijk dat het doorgegeven aantal territoria geen benadering is van de werkelijke broedpopulatie in Nederland. Zo werden in de winter van 2021/22 maar liefst 591 vogels geteld op slaappleatsen, vooral in Amsterdam (van Els 2022). Daarnaast werden er in februari 2024 zelfs circa 770 exemplaren geteld op één slaappleats in die stad (Meetnet Slaappleatsen, F. van Groen). Net over de grens in de Duitse Rijnvallei komt een eveneens grote populatie voor (Keller *et al.* 2020). Dus alles wijst erop dat deze soort de Halsbandparkiet qua populatieontwikkeling achterna gaat in Nederland.

Grote Alexanderparkiet, Amsterdam NH, 4 mei 2023.

Foto: René Oosterhuis

GRAUWE KLAUWIER *Lanius collurio*

Geteld: 1057 (schatting 2023: 1250-1550)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ++

Ondanks dat langlopende monitoring en een veelheid aan studies ons enorm veel hebben geleerd over vogelpopulaties in Nederland, zijn er altijd soorten die blijven verbazen. De Grauwe Klauwier is hier een sprekend voorbeeld van. Na de populatiecrash in de tweede helft van de vorige eeuw werd de toekomst voor deze felle zangvogel in Nederland somber ingezien (Ministerie van LNV 2006). De soort verbaasde vogelend Nederland vervolgens met een spectaculair herstel. De aanvankelijk gestage toename die kort na de eeuwwisseling is ingezet, zit sinds 2018 in een sneltreinvvaart. Tussen 2018 en 2023 zijn de aantallen meer dan verdubbeld. De gemaskerde bandiet had duidelijk nog wat geheimen om te onthullen. De toename is ook in andere delen van Noordwest-Europa te zien: de soort profiteert, naast lokale natuurherstelmaatregelen, van het warmere weer dat klimaatverandering met zich meebrengt (Keller *et al.* 2020).

De aantallen van de hoogtijdagen rond de jaren vijftig (naar schatting ruim 2000 broedparen) zijn nog niet bereikt, maar de Grauwe Klauwier is goed op weg. Daarbij lijkt het erop dat niet alle potentieel geschikte broedgebieden zijn heroverd. De beperkte dispersieafstand van de soort (Geertsma & Waasdorp 2012) lijkt bijvoorbeeld voorlopig een duurzame populatie in de duinen in de weg te staan. Vooralsnog worden jaarlijks hooguit enkele paren vastgesteld in de duinen van het vasteland en de Waddeneilanden. De herovering van gebieden neemt daardoor wat meer tijd in beslag en zal vooral afhankelijk zijn van nabijgelegen bolwerken. Deze liggen tot nu toe vooral in Drenthe, waar naar schatting bijna de helft van de landelijke populatie huist. Belangrijke gebieden in Drenthe in 2023 waren bijvoorbeeld het Dwingelderveld (54), Bargerveen (circa 94) en het Drents-Friese Wold (110-118).

Gelderland is momenteel de op een na belangrijkste provincie voor de Grauwe Klauwier. De Veluwe begint zich hier als een steeds belangrijker bolwerk aan te dienen met in 2023 naar schatting al meer dan honderd broedparen. Verspreid over de Achterhoek zijn eveneens een aardig aantal territoria te vinden met in 2023 minimaal 33. Ook buiten de echte bolwerken

begint de soort zich steeds meer te vestigen. Zo broedden in 2018 nog geen Grauwe Klauwieren in de Gelderse Poort terwijl in 2023 al negen geteld werden. Inmiddels zijn in alle provincies broedgevallen van de Grauwe Klauwier aangetroffen. Zeeland was in 2022 als laatste aan de beurt (2023: 2).

Hoewel de belangrijke bolwerken momenteel allen in natuurgebieden liggen, is de laatste jaren te zien dat Grauwe Klauwieren zich eveneens beginnen te vestigen in de omliggende cultuurlandschappen. De soort vestigt zich daarbij uitsluitend in kleinschalige agrarische landschappen met voldoende hagen en struwelen, die nodig zijn als nestplaats en als uitkijkpost tijdens het jagen. Plaatsen waar deze locaties al voorzichtig worden gevonden liggen bijvoorbeeld in de Achterhoek, Noord-Brabant en Zuid-Limburg. Dichtheden zoals in de gro-

te natuurgebieden zullen daar voorlopig niet worden gehaald. Plekken waar kleinschalige cultuurlandschappen worden afgewisseld met kleine natuurgebieden kunnen echter wel een belangrijke verbinding vormen naar nog nieuw te veroveren grote natuurgebieden. Omdat de verspreidingsafstand van de Grauwe Klauwier doorgaans beperkt is, kan de soort deze verbindingzones goed gebruiken om zich verder te verspreiden over Nederland. De Grauwe Klauwier laat hiermee zien dat óók kleinschaligere gebieden van groot belang kunnen zijn voor een voorspoedig herstel van vogelpopulaties.

Grauwe Klauwier, Earnewald Fr, 27 juni 2023. Foto: Marcel van Kammen

KAUW *Coloeus monedula*

Schatting 2018-20: 100.000-150.000

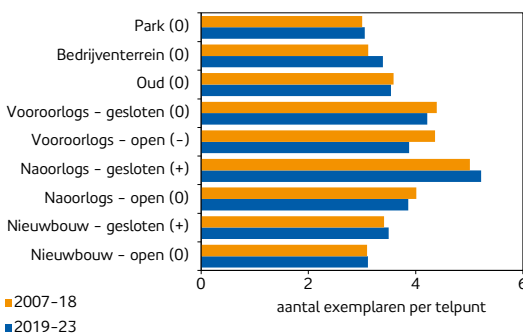
Trend vanaf 2007 resp. 2012: - / -

De Kauw roept tegenstrijdige reacties op. De één bewondert hem om zijn mooie uiterlijk met lichtblauwe iris, statige pas, trouw en slimheid, en de ander vindt dat er te veel van deze herriemakers en rovers zijn. Landelijk heeft de soort de grootste verspreiding in het westen, midden en zuiden (met uitzondering van Veluwe, Utrechtse Heuvelrug en Zuid-Limburg). In Laag-Nederland verblijft ruim 80% in urbaan gebied, in Hoog-Nederland ligt dit percentage lager en is het ruim een kwart (Louwe Kooijmans 2014).

De landelijke trend geeft vanaf 2007 een matige afname (zie ook bijlage 2). Door het hoge aandeel Kauwen in urbaan gebied en de onvolledigheid van tellingen in dat biotoop vóór de start van MUS in 2007 is de landelijke trend tot 2007 niet bekend. Van een aantal regio's is wel een langere trend beschikbaar. In bos op de hoge zandgronden en op half open cultuurland is vanaf 1990 een matige afname te zien en in de recente twaalf jaar een stabiele trend. In open duin en bos is op landelijk niveau zowel over lange als kortere periode een matige afname. Ondanks de hiaten kunnen we stellen dat de aantallen niet zijn toegenomen maar eerder afgenomen.

Het leefgebied van de Kauw is gevarieerd en bestaat voornamelijk uit open landschappen met verspreide begroeiing (del Hoyo *et al.* 2009, Madge & Burn 1994). In open landbouwgebieden en dichte bossen is de Kauw spaarzaam vertegenwoordigd (Bijlsma *et al.* 2001). Kauwen zoeken hun voedsel voornamelijk op de grond, in paren of in kleine groepjes. De voedselkeuze is zeer gevarieerd en verschilt per seizoen en per locatie. Zo kwam uit één studie dat het voedsel grotendeels (tot 84%) uit plantaardig materiaal bestaat (Madge & Burn 1994) en uit een andere studie grotendeels (81%) uit dierlijk materiaal, insecten en ongewervelden (Cramp & Perrins 1994). In bewoond gebied maakt de Kauw (al dan niet bewust) gebruik van door mensen aangeboden voedsel: op voedertafels, van de straat of door het afstruinen van vuilnisbakken. Daarnaast wordt gefoerageerd op gazons en in agrarische gebied. Eieren of jonge vogels worden door Kauwen zelden gepredeerd, maar specialisten kunnen zich soms toeleggen op nesten van bijvoorbeeld Zeekoet, Stadsduif en Turkse Tortel en een significant effect hebben (Cramp & Perrins 1994).

In urbaan gebied worden de hoogste aantallen gevonden in de voor- en naoorlogse wijken en dan vooral in de gesloten bebouwing (figuur 5.40). Dat is aaneengesloten bebouwing waarbij de tuinen binnen het huizenblok liggen. In zulke wijken zijn meer huisadressen met bijbehorende schoorstenen waar de soort graag in broedt. Gas- en kolenkachels zijn inmiddels verdwenen en de centrale verwarming kwam daarvoor in de plaats maar de schoorstenen zijn overeind gebleven. Nestplekken lijken ruim voorradig, maar we weten te weinig over het broedsucces en de overleving van de jonge vogels na het uitvliegen om de vastgestelde afname te verklaren. In wijken met oude bomen en in parken worden vaak in holtes nesten gemaakt. Soms wordt door bewoners overlast ervaren (door poep en/of geluid) wanneer er een slaapplek aanwezig is in de bebouwde kom (Brinkman *et al.* 2023). Door de inrichting van de wijk of het gebied door de blauwe ogen van de Kauw te bekijken kan de omgeving leefbaar gemaakt worden voor ons én de Kauw, om zo conflict-situaties te voorkomen.

Figuur 5.40. Kauw. Gemiddeld aantal exemplaren per MUS-telpunt in 2007-18 en 2019-23, uitgesplitst naar bouwperiode en bebouwing met de trend voor 2007-23 (+ matige toename, 0 stabiel en - matige afname). / Western Jackdaw. Average number of birds for a MUS-point in different types of urban areas in 2007-18 and 2019-23 with trend since 2007 (+ moderate increase, 0 stable, - moderate decrease).

NOORDSE KAUW *Coloeus monedula monedula*

Geteld: 1 (schatting 2013-15: 0-5)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Er was één melding van een (vogel met kenmerken van) Noordse Kauw. De vogel was gepaard met een 'gewone' Kauw en broedde in een schoorsteen in Nijmegen (B. Aarts). Territoria van deze ondersoort worden met enige regelmaat en verspreid over het land gemeld, zoals in 2010-14 en recenter ook in 2021 (5) en 2022 (2). Of het hierbij echt om deze ondersoort ging, of bijvoorbeeld om een hybride met *spermologus* (onze broedvogels) valt niet te zeggen.

ROEK *Corvus frugilegus*

Geteld: 49.957 (schatting 2023: 52.200-53.500)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / -

Nadat de Roek in ons land rond de eeuwwisseling zijn hoogtepunt bereikte en daarna gestaag afnam lijkt die afname steeds verder af te vlakken. De laatste jaren is een stabilisatie op bijna twee derde van het niveau in de topjaren te zien. In 2023 was sprake van een lichte toename ten opzichte van 2022.

In Gelderland werden de meeste bewoonde kolonies geteld (249 met gemiddeld 40 nesten), op enige afstand gevolgd door Noord-Brabant (147 kolonies, gemiddeld 34 nesten) en Drenthe (112 kolonies, gemiddeld 94 nesten). Met gemiddeld 95 nesten in de 70 bezette kolonies scoort Friesland het hoogste gemiddelde. De kolonie bij Laarwoud, Zuidlaren Dr was met 850 getelde nesten wederom de grootste van ons land. Daarmee was het een van de 59 kolonies met meer dan 200 nesten in 2023.

Op Europees niveau nam de soort tussen 1980 en 2000 toe om daarna wat af te nemen. Er zijn flinke regionale verschillen met bijvoorbeeld in 1989-2013 een ruimere verspreiding in zowel Zwitserland als Frankrijk maar in het eerstgenoemde land met een sterke populatiegroei en in Frankrijk juist bijna een halvering van het aantal (-45%) (Keller *et al.* 2020).

BONTE KRAAI (HYBRIDE) *Corvus cornix*

Geteld: 4 (schatting 2023: 4-5)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Meldingen van hybriden Bonte x Zwarte Kraai kwamen uit Terschelling (1), Vlieland (2) en Petten NH (1). De hybride op Terschelling, waarschijnlijk gepaard met een Zwarte Kraai, bracht twee jongen groot waarvan één jong zonder hybride kenmerken en de andere met een licht getekende borst (M. den Uijl). Op Vlieland waren twee hybride vogels beide gepaard met een Zwarte Kraai (B. van Dort). Een hybride vogel die al jaren in Petten NH pleistert was eveneens gepaard met een Zwarte Kraai (C.S. Roselaar).

Met vier territoria was het een goed jaar. In de voorgaande tien jaren werden in totaal slechts 9 gevallen bekend uit Vlieland (twee in 2014 en één in 2013, 2015, 2017 en 2019), Texel (2016), Zijpe NH (2016) en Terschelling (2021).

Roek, Noord-Brabant, 8 mei 2023. Foto: Bram Ubels

RAAF *Corvus corax*

Geteld: 223 (schatting 2023: 220-250)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / ++

In 1992 broedden in ons land naar schatting 82 paren Raven. Tot 2009 was de stand vergelijkbaar (75-90) maar sinds 2010 gaat het de soort duidelijk voor de wind. Met 220-250 broedparen werd in 2023 een nieuw record bereikt.

De soort werd voor het vijfde jaar op rij in alle provincies gemeld. Ruim driekwart van de paren zat in de provincies Gelderland (72, waarvan 51 op de Veluwe), Drenthe (33), Overijssel (28), Noord-Brabant (23) en Limburg (19). Ook Utrecht (16) en Flevoland (10) hebben beide een mooie populatie. In de 'laagste' provincies is de soort meestal schaars tot zeldzaam (Friesland 8, Noord-Holland 6, Groningen 4, Zeeland 3 en Zuid-Holland 1).

De Ravenwerkgroep Nederland volgde maar liefst 120 nesten met in totaal 263 jongen waarvan 117 konden worden geringd. Van 102 nesten was de nestplaats bekend: grove den (36), douglas (20), andere dennen/sparren (6), loofboom (12), hoogspanningsmasten (25) en andere bebouwing (3). De meeste paren startten tussen 14 februari en 4 maart met broeden (de Vos Burchart & Hartman 2023).

Raaf, Kekerdom Gl, 3 september 2023.

Foto: Harvey van Diek

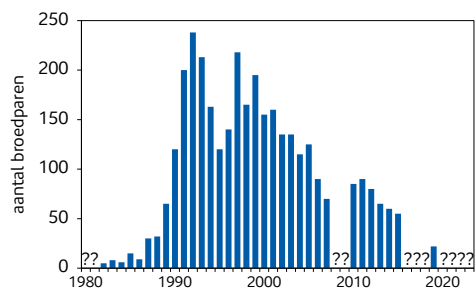
BUIDELMEES *Remiz pendulinus*

Geteld: 13 (schatting 2019: 15-30)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / --

De aantallen Buidelmezen schommelen tegenwoordig op een laag niveau, in lijn met de terugtrekkende beweging die de soort in West-Europa maakt (Flade 2020). In enkele gebieden waar broedvogelmonitoring plaatsvindt wordt de soort nog jaarlijks vastgesteld, maar nergens meer in de aantallen van rond de eeuwwisseling.

Het accent lag in 2023 in moerasgebieden in het noorden van het land. In de Kroon's Polder op Vlieland ging het om één territorium. Bij het Lauwersmeer werden twee bezette nesten aangetroffen en werd op een andere plek nestbouw gezien. Waarnemingen in de omgeving van Oudeschans Gr en het Burgumer Mar Fr leverden beide een territorium op. Langs de oever van het Zuidlaardermeer Gr werd een territorium aangetroffen en in natuurgebied Dannemeer Gr ging het om 2 bezette nesten. Het voormalige bolwerk Ketelmeer Ov lijkt te zijn ingestort. Hier werd nog slechts 1 territorium gevonden, terwijl dit in 2015 nog 28 territoria betrof (Goffin *et al.* 2023, Boele *et al.* 2017). In de Gelderse Poort Gl waren waarnemingen van een bezet nest en van nestbouw op een andere locatie, goed voor 2 territoria. Op 14 april werd langs de Kraaienbergse plassen NB een gebruikt nest aangetroffen.

Figuur 5.41. Buidelmees. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1980. / Eurasian Penduline Tit. Dutch breeding population (pairs) since 1980.

BAARDMAN *Panurus biarmicus*

Geteld: 963 (schatting 2019: 1750-2050)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / +

In de Oostvaardersplassen – het belangrijkste bolwerk van de Baardman – was 2022 met 247 territoria een van de slechtste jaren van deze eeuw. In het westelijke deel van het gebied was verdroging van het moeras, met als gevolg minder foerageermogelijkheden, waarschijnlijk de oorzaak van het lage aantal. De oorzaak van de afname in het oostelijk moerasdeel was minder duidelijk (Beemster *et al.* 2023). In 2023 herstelde de populatie tot een kleine 600 territoria wat boven het niveau is van andere recente jaren (2019-21 gemiddeld 455). De topaantallen uit de jaren negentig met 1500 tot zelfs 2000 paren in 1993 blijven echter uit beeld. In 2023 werden ook andere belangrijke gebieden geteld zoals het Zwarte Meer (163, vorige telling 2019: 162), het Lauwersmeer (128, 2022: 137) en het Leekstermeergebied (87, 2022: 98). Belangrijke hiaten in de teldekking waren Verdrongen Land van Saeftinghe (2018: 318) en Friese IJsselmeerkust (2019: 111).

Baardman, Linden NB, 18 maart 2023.

Foto: Jeroen Veeken

OEVERZWALUW *Riparia riparia*

Geteld: 22.267 (schatting 2023: 27.500-36.500)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / 0

Na een forse toename tot pakweg de eeuw-wisseling, zijn de aantallen van Oeverzwaluwen al enige tijd gestabiliseerd. De term 'stabiel' is echter relatief voor de Oeverzwaluw aangezien er jaarlijks nog steeds flinke fluctuaties kunnen plaatsvinden. Het grillige voorkomen wordt onder andere bepaald door de situatie in de overwinteringsgebieden in de Sahel-regio en de lokale beschikbaarheid van nestplaatsen in het broedgebied (Sovon 2022).

De grootste kolonies Oeverzwaluwen bevonden zich in 2023 op de Marker Wadden Fl (Hoofdeiland 938 nesten, Natuureiland E 685), waar in korte tijd veel geschikte habitat voor de soort is ontstaan. Andere grote kolonies bevonden zich bijvoorbeeld in de zandafgravingen van de Bakelse Plassen NB (679) en Milsbeek Li (503). Ook het rivierengebied blijft van groot belang voor de Oeverzwaluw. Zo werden langs de Rijn takken 3461 broedparen geteld en langs de Maas 3406 paren (beiden minima). Samen komt dit neer op grofweg een vijfde tot een kwart van de Nederlandse populatie.

Dat ook kunstmatige oeverzwaluwvanden zeer goede resultaten kunnen behalen, wordt bijvoorbeeld bewezen door de vanden in de Sophiapolder Zl (samen 385 paren). In sommige kunstvanden is het tegenwoordig zelfs mogelijk om toegang te krijgen tot de nesten en daarmee informatie te kunnen verzamelen over de broedprestaties. Het nestsucces van Oeverzwaluwen ligt in hun relatief veilige holtes doorgaans behoorlijk hoog. Op sommige plekken kan, met name bij natte omstandigheden, wel overstromingsgevaar op de loer liggen waardoor het nestsucces van een kolonie in één klap gedecimeerd wordt. Bij kolonies die het drooghouden en succesvol jongen grootbrengen, vliegen jaarlijks gemiddeld tussen de vier en vijf jongen per succesvol nest uit (Meetnet Nestkaarten).

HUISZWALUW *Delichon urbicum*

Geteld: 42.346 (schatting 2018-20: 85.000-120.000)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

Na een piek in 2019 is de stand van de Huiszwaluw wat gedaald, al blijft de trend over de laatste 12 jaren licht positief. Van een herstel richting de in de jaren zeventig nog op enkele honderdduizenden paren geschatte stand is echter geen sprake. Ten opzichte van de voorgaande drie jaren was de afname het grootst in zeelei- en veengebieden in het noorden en op de zandgronden van Midden-Nederland, terwijl de zandgronden en het heuvelland van het zuidoosten en zuiden niet of nauwelijks een afname lieten zien. De dichtheid ligt hier echter beduidend lager dan op de klei- en veengronden, waar afname overheerst. In Friesland en Groningen is sinds 2019 een kwart van de huiszwaluwpopulatie verdwenen. Gemiddeld ligt de trend per provincie dit jaar 20% onder die van 2019, met een klein plusje (2%) in Noord-Brabant als opmerkelijke uitzondering. Droge voorjaren, zoals die in 2022, kunnen een negatief effect hebben op het broedsucces vanwege verminderde beschikbaarheid van goed (is vochtig) nestmateriaal en mogelijk ook van vliegende insecten.

Een analyse van het gebruik van zwaluwtilen en kunstnesten leert dat deze artificiële nest-

gelegenheden vooral op zandgrond een fikse steun voor de vogels vormen. Gebrek aan klei als bouw materiaal voor eigen nesten speelt daar namelijk een grote rol bij het mislukken van veel nesten (van den Bremer *et al.* 2024). De schaal waarop kunstmatige nestgelegenheden wordt aangeboden lijkt nog te gering om de regionale trendverschillen te verklaren, al dient gezegd dat Noord-Brabant op dit vlak stevig aan de weg timmert (van den Bremer *et al.* 2024). Zorgwekkend is het feit dat de in de jaren negentig fors geslonken Europese populatie nog altijd geen herstel toont (pecbms.info/trends-and-indicators/species-trends/species/delichon-urbicum) en dat de Britse populatie sinds 2010 gehalveerd is (data.bto.org/trends_explorer/?species=House+Martin). De Britten reppen over een toename van afvallende nesten door een stijging van het gebruik van het slecht hechtende PVC als gevelbekleding aan gebouwen, maar sluiten andere oorzaken als voedselgebrek (ook op de trekroute) niet uit. Meer onderzoek naar factoren die het wel en wee van onze Huiszwaluwen bepalen is gewenst.

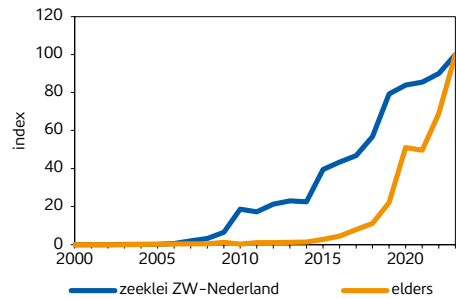
Huiszwaluw, nest met jongen, Batenburg Gl, 16 augustus 2023. Foto: Caroline van Oostveen

CETTI'S ZANGER *Cettia cetti*

Geteld: 4115 (schatting 2023: 5300-6300)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

De Cetti's Zanger wordt een steeds algemenere verschijning in vochtige gebieden in Nederland. Nadat de soort vanaf 2006 een stevige opmars inzette, namen de aantallen territoria aanvankelijk jaarlijks met tientallen procenten toe. Vanaf 2012 is de groeisnelheid iets vertraagd, maar bedroeg deze nog altijd gemiddeld ruim 8% per jaar. In moerasgebieden die aan het begin van de kolonisatie werden ontdekt, zoals het Haringvliet ZH, Hollands Diep en de Biesbosch (beide NB/ZH), bedraagt de dichtheid van Cetti's Zangers in delen met veel ruigte en struweel al 20-40 territoria / 100 hectare (Lensink *et al. in prep.*). In de moerasgebieden op zeeklei in Zuidwest-Nederland groeit de populatie niet zo snel meer als elders in Nederland (figuur 5.42) en bedroeg het verschil met 2022 'slechts' 10%. In de overige delen van Nederland was dat 31%. In gebieden waar jaarlijks (bijna) vlakdekkende broedvogeltellingen worden gedaan, werden forse toenames vastgesteld: in de Boezems van Kinderdijk ZH van 15 naar 31 (van de Wetering & Slagboom 2024), in de duinen van Berkheide en Meijndel ZH van 50 naar circa 80, in het Drontermeer van 16 naar 28 en op de platen van het Lauwersmeer van 0 naar 4 territoria. Op de zangronden en in uitgestrekt agrarisch gebied in Oost-Nederland is de soort nog zeldzaam. De uitbreiding van de Cetti's Zanger verloopt voornamelijk via waterlopen in Laag-Nederland, waarbij voorkeur voor

Figuur 5.42. Cetti's Zanger. Aantalsontwikkeling (index) in twee regio's (index 2023=100). / Cetti's Warbler. Breeding population (index) two regions (index 2023=100).

moeras en laagveen duidelijk wordt. Opmerkelijk genoeg weet deze uitgesproken standvogel ook grote watervlaktes als de Waddenzee over te steken; in 2023 werden op Terschelling na op alle bewoonde Waddeneilanden territoria gevonden. De opmars ging in de afgelopen jaren vooral richting het noorden, maar in 2023 bereikte de Cetti's Zanger ook het zuidelijkste deel van Nederland, met een territorium langs de Maas bij Itteren en bij Maastricht. Ook werden minimaal 5 zingende vogels ontdekt in het stroomgebied van de Maas tussen Kessel en Roosteren.

Cetti's Zanger, Linden Gl, 21 april 2023. Foto: Harvey van Diek

IBERISCHE TJIFTJAF *Phylloscopus ibericus*

Geteld: 3 (schatting 2018-20: 0-5)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Van de zuidelijke Iberische Tjiftjaf werden territoria vastgesteld in Maasland ZH (17 april t/m 25 mei), in Boswachterij De Kempen, Bladel NB op steenworp afstand van de grens (14 mei t/m 10 juni) en in de Klotterpeel bij Bakel NB (18 mei t/m 16 juni) (CDNA, dutchavifauna.nl). Bijzonder is dat het in de Klotterpeel om een broedgeval ging. Op 7 juni vloog de vogel meerdere keren met voedsel laag het dichte struikgewas in. Na korte tijd kwam de vogel er weer uit, foerageerde hoog in de bomen, en dook op exact dezelfde plek weer het struikgewas in. Tussendoor was de vogel volop aan het roepen en soms voorzichtig aan het zingen. Op deze dag werd ook een tweede tjiftjafachtige vogel gezien, maar hiervan bleef onduidelijk of het een 'gewone' Tjiftjaf was of ook een Iberische (van der Heuvel & Ballering 2024).

Iberische Tjiftjaf, Bladel NB, 15 mei 2023.

Foto: Frank Neijts

GROTE KAREKIET *Acrocephalus arundinaceus*

Geteld: 131 (schatting 2023: 135-150)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / -

Na een decennialange afname van deze rietvogel, die midden jaren zeventig nog in een kwart van de Nederlandse atlasblokken voorkwam, zijn er slechts twee gebieden over met (min of meer) serieuze populaties: de noordelijke Randmeren en de Oostelijke Vechtplassen NH/Ut. Grote Karekieten broeden hier in brede, hoge rietkragen langs stromend water (het zogenaamde stromingsriet).

In 2023 waren Grote Karekieten in deze twee kerngebieden ongeveer 10% talrijker dan in 2022. Het Zwarte Meer is momenteel de belangrijkste Nederlandse broedlocatie. De gehele landelijke broedpopulatie bedroeg 135-150 territoria, maar in een deel daarvan waren alleen zingende mannetjes aanwezig.

Bij 30% van de gevolgdde nesten in de Randmeren en Vechtplassen werden eieren of jongen gepreedeerd, maar er waren ook succesvolle nesten waar zes jongen uitvlogen (van der Winden & Deuzeman 2024). Resultaten van recent kleuringonderzoek bevestigen het beeld dat broedende Grote Karekieten veelal plaatsrouw zijn en binnen een straal van 10 kilometer van de geboorte- en/of eerdere broedplaats broeden (van der Winden & Deuzeman 2024). De toename van zomerstormen kan negatief uitpakken voor de soort, niet alleen door directe verliezen, maar ook omdat het riet dat tijdens de storm geplet wordt de rietgroei in het erop volgende voorjaar belemmert. Sinds 2018 neemt de Grote Karekiet in Nederland niet verder af en valt zelf een bescheiden herstel te bespeuren. De gerichte maatregelen in de kerngebieden (zoals het tegen ganzenvraat uitrasteren van geschikte rietkragen) spelen daarbij een rol. Gezien de nog altijd minimale omvang van de populatie – nu 22% ten opzichte van de in 1990 al fors geslonken populatie – is van een definitief herstel echter nog geen sprake.

STRUIKRIETZANGER *Acrocephalus dumetorum*

Geteld: 3 (schatting 2018-20: 0-3)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Struikrietzangers zongen in Den Haag (13-25 juni, C. Walta), Beuningen Gl (13 juni - 3 juli, J. van Zuijlen) en bij Culemborg Gl (16 juni - ca. 5 juli, Klop 2023). De vogel bij Culemborg paarde op 21 juni met een Bosrietzanger of Struikrietzanger en werd ook daarna nog regelmatig gezien en gehoord maar het bleef onduidelijk welke soort de partner was en of er daadwerkelijk gebroed is (Klop 2023).

Het aantal voorjaarsmeldingen is deze eeuw sterk toegenomen (zie ook dutchavifauna.nl/species/struikrietzanger). Vanaf 2020 hebben we jaarlijks enkele territoria waarin een mannetje minstens tien dagen zingt (2020-22: 4, 4 resp. 3). In de jaren daarvoor waren territoria zeldzaam met alleen gevallen in 1996 (Valkenburg Li) en 1998 (zie hierna). De enige zekere broedgevallen vonden plaats in 1998 (Nieuwegein Ut, mannetje gepaard met vrouwtje Bosrietzanger, Poot *et al.* 1999) en 2021 (Texel, zuiver paar, van Beusekom *et al.* 2021).

ORPHEUSSPOTVOGEL *Hippolais polyglotta*

Geteld: 11 (schatting 2018-20: 10-25)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De geleidelijke toename van de Orpheusspotvogel blijkt uit het gemelde aantal territoria per jaar. Van 0-7 (2000-18), naar 11-13 (2019-20) en 18-21 (2021-22). Hier zal betere herkenning van de zang een rol spelen maar het gaat ook om een daadwerkelijke groei van deze soort die vanuit het zuiden opschuift. De 11 territoria in 2023 liggen onder het niveau van de twee recente topjaren maar nog steeds boven dat tot 2019.

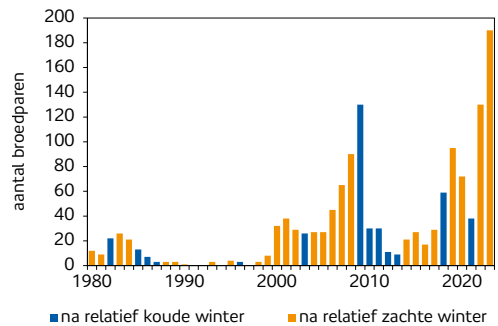
Meldingen kwamen zoals gebruikelijk vooral uit de drie zuidelijker gelegen provincies: Limburg (7; 5 in het zuiden, 1 bij Weert en 1 bij Mook), Noord-Brabant (1; Baarle-Nassau) en Zeeland (1; Braakman, Zeeuws-Vlaanderen). In Zuid-Holland zongen vogels in Strijen ZH en Meijndel ZH.

GRASZANGER *Cisticola juncidis*

Geteld: 171 (schatting 2023: 180-200)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ++ / ++

De landelijke populatie van de Graszanger kende de laatste jaren een sterke toename en bereikte in 2023 een nieuw record. Het Verdronken Land van Saeftinghe was met 112 getelde territoria (schatting: 123) wederom veruit de belangrijkste Nederlandse broedlocatie. Elders in Zeeland werden 43 territoria geteld, en in de andere provincies in totaal 16. De komende jaren zullen uitwijzen of er een doorbraak à la Cetti's Zanger in het vat zit. Daarbij dient wel gezegd dat de opmars van die soort ook elders in Noordwest-Europa aanzienlijk grootschaliger is. Zo zijn er in Engeland nu minimaal 3500 territoria van de Cetti's Zanger, terwijl de Graszanger hier nog ontbreekt (BTO.org). Wellicht zet de Graszanger mede door het fenomenale reproductietempo (in Zuid-Europa geboren vrouwtjes kunnen veertig dagen na de geboorte al geslachtsrijp zijn) een tussensprint in?

Figuur 5.43. Graszanger. Aantalsontwikkeling (paren) vanaf 1980 na relatief zachte en relatief koude winters (incl. 'zachtere' winters met een korte felle periode met kou). / Zitting *Cisticola*. Dutch breeding population (pairs) since 1980 after mild (orange) and (relatively) cold winters (blue).

BRUINKOPDIKSNAVELMEES*Sinosuthora webbiana*

Geteld: 42 (schatting 2017: 40-50)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De Bruinkopdiksnavelmees is een van de minst bekende vogelxoten van Nederland. Eind jaren negentig werd bij Weert Li een kleine populatie diksnavelmezen ontdekt. Pas in 2012 werd vastgesteld dat het de Bruinkopdiksnavelmees betrof, een soort uit Zuidoost-Azië. In de periode 1997-2013 werden enkele broedgevallen gedocumenteerd en namen de aantallen toe van enkele individuen naar maximaal vijftien exemplaren. Voor de Vogelatlas van 2013-15 is een voorzichtige aantalsschatting gemaakt van 20-35 paren en op basis van broedvogeltellingen van de Provincie Limburg is de populatie geschat op 40-50 paren in 2017.

In het voorjaar van 2023 werd een soortgerichte telling verricht in en rond het bekende verspreidingsgebied (Hissel 2023). Er werden 42 territoria vastgesteld waarvan het gros binnen de bekende kerngebieden gesitueerd was, naast enkele territoria in de nabije periferie. Waarnemingen van paren en zwervende groepen met uitgevlogen juvenielen tonen aan dat er succesvol werd gebreed.

KORTSNAVELBOOMKRUIPER*Certhia familiaris macrodactyla*

Geteld: 103 (schatting 2018-20: 320-450)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Het beeld van Kortsnavelboomkruiper is erg onvolledig. Soortspecifieke tellingen van eind februari tot half april in geschikte bossen zijn waardevol om een beter zicht te krijgen op de aantalsontwikkeling.

Op de ZO-Veluwe, waar het zwaartepunt van de Veluwse populatie ligt, werden in 2023 28 territoria gevonden. Elders op de Veluwe bleef het stil maar net oostelijk daarvan (bij Brummen Gl) was wel een territorium aanwezig. Ook in de bolwerken in Oost-Nederland kwam het getelde aantal in de dubbele cijfers: Twente (16 territoria) en Achterhoek (15). In Zuid-Limburg werden, mede dankzij een inventarisatie van gebieden door de Provincie, 38 territoria opgespoord. Buiten de genoemde bolwerken zaten zingende vogels in ZO-Groningen (1), in de Maasduinen Li (2) en bij Montfort Li (2).

KOPERWIEK *Turdus iliacus*

Geteld: 1 (schatting 2022: 0)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Zeer bijzonder is de melding van een zingende Koperwiek bij Pijnacker ZH (6 mei t/m 7 juni, C. van Rijn). De vogel zong de gehele periode regelmatig 's avond hoog vanuit een boom (ge-luidsopnames van onder andere 13 mei en 7 juni) maar liet zich in de ochtend en overdag niet horen of zien.

Bij eerdere verdachte (zich territoriaal gedragende) Koperwieken zoals op 28 mei 2003 (zang) en 10 juni 2008 (vleugelflappen) ontbraken vervolgwaaarnemingen zodat het geval van 2023 als eerste territorium de boeken in gaat. De dichtstbijzijnde broedgebieden bevinden zich in Schotland, het zuiden van Noorwegen en Zweden, de Baltische staten en het uiterste oosten van Polen (Keller *et al.* 2020).

KRAMSVOGEL *Turdus pilaris*

Geteld: 6 (schatting 2018-20: 10-25)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / ~

In 2023 werden in totaal zes kramsvogelterritoria gemeld, alle zonder duidelijke aanwijzingen voor een broedgeval. De meldingen kwamen uit de Achterhoek Gl (3; omgeving van Winterswijk, Ruurloo en Lochem), Nijverdal Ov, Gemert NB, Borkel NB en Eijsden Li.

Hoewel er ieder jaar ongetwijfeld territoria gemist zijn is wel duidelijk dat de populatie gedecimeerd is. De oorzaken voor de afname zijn onduidelijk, al kan habitatverslechtering meespelen, bijvoorbeeld door verdroging van het grasland (Sovon 2018). Op het hoogtepunt rond 1990 werd de populatie geschat op 700-900 paren.

Kramsvogel, Grevenbicht Lb, 30 juli 2023.

Foto: Ran Schols

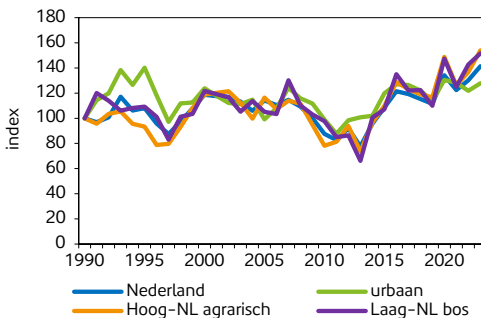

ROOBBORST *Erithacus rubecula*

Schatting 2018-20: 300.000-430.000

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

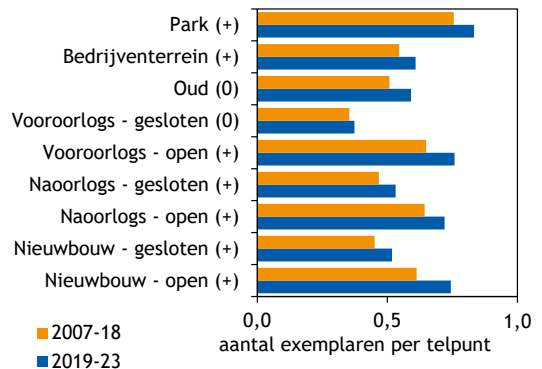
De Roodborst heeft in ons land een ruime verspreiding en de soort broedt het liefst in bossen, kleinschalig boerenland, parken en grote groene tuinen. Dit impliceert dat de soort overal gevonden kan worden maar het zwaartepunt van de populatie ligt vooral op de hogere zandgronden (Sovon 2018). Landelijk zien we vanaf 1990 en over de recente twaalf jaar een matige toename (figuur 5.44). In 1996-97 en 2009-13 zorgden koudere winters voor een terugval in aantallen broedvogels. CES-gegevens laten zien dat koude winters kunnen leiden tot verhoogde wintersterfte. In zulke winters is de overleving van adulte vogels significant lager dan in zachte winters. Bij juveniele Roodborsten is zo'n verband opmerkelijk genoeg niet zichtbaar. Dat zou bijvoorbeeld te maken kunnen hebben met het trekgedrag van de jonge vogels, die mogelijk verder wegtrekken (de Jong 2022). Het is opvallend dat de trend in alle habitats overeenkomstig is. In Groot-Brittannië werd na de eeuwwisseling een vergelijkbare afnemende trend gezien met daarna herstel (BTO.org).

Figuur 5.44. Roodborst. Landelijke trend en trend in drie habitats. / European Robin. Population trends in the Netherlands two landscape types and urban areas.

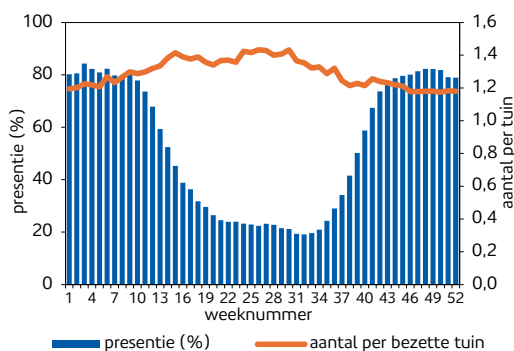
Als we verder inzoomen op urbaan gebied dan worden de hoogste aantallen per MUS-telpunt gevonden in parken en in de open wijken, dus de plekken waar meer groen aanwezig is (figuur 5.45). Op wijkniveau is bijna overal een matige toename te zien vanaf 2007, behalve in vooroorlogse wijken met gesloten bebouwing en oude wijken (beide stabiele trend). Dit zijn beide doorgaans meer versteende wijken en blijkbaar secundair habitat voor de Roodborst. De hoogste aantallen per telpunt worden waargenomen in park en de open wijken waar meer ruimte is voor groen.

Als we naar de broedprestaties kijken dan is het legbegin vanaf 2012 vervroegd van begin mei naar eind april en waarschijnlijk ook vervroegd ten opzichte van de periode daarvoor. De overleving van de eerstejaars vogels is de laatste vijftien jaar gelijk gebleven terwijl die van de adulte vogels iets lijkt toegenomen. Wellicht is dat de oorzaak van de recente toename van de soort.

Figuur 5.45. Roodborst. Gemiddeld aantal exemplaren per MUS-telpunt, uitgesplitst naar bouwperiode en bebouwing in 2007-18 en 2019-23 met de trend over 2007-23 (+ matige toename, 0 stabiel). / European Robin. Average number of birds for a MUS-point in different types of urban areas in 2007-18 and 2019-23 with trend since 2007 (+ moderate increase, 0 stable).

Onze broedende Roodborsten zijn vooral standvogel, doortrekkers zijn vogels uit Noord- en Noordoost-Europa en wintergasten. De soort is onder de Nederlandse bevolking al bijzonder populair maar in Groot-Brittannië werd hij in 2015 zelfs verkozen tot nationale vogel. Het is daar ook een graag geziene tuingast met een hoge presentie in de winter maar ook in het voorjaar (in bijna 70% van de tuinen per week). Alleen in de zomermaanden is de presentie wat lager, door rui zijn de vogels dan minder zichtbaar (BTO.org). Bij ons is de presentie in de winter ook hoog (gemiddeld ruim 80%) maar keldert in het voorjaar (vanaf april) naar 25-30% in de maanden daarna (figuur 5.46). Vermoedelijk zijn onze tuinen voor broedvogels minder geschikt en kleiner dan de deelnemende tuinen aan de andere kant van het kanaal. Roodborsten zingen bijna jaarrond; in de winter verdedigen ze hun voedselterritorium en in het voorjaar het broedterritorium. Ondanks dat onze broedvogels vooral standvogel zijn, lijkt het erop dat er buiten het broedseizoen wel (lokale?) verplaatsingen zijn. Wellicht hebben bijvoorbeeld bossen in winter minder te bieden aan voedsel dan tuinen (voedertafels, etc.) en maakt de soort daar gebruik van.

Figuur 5.46. Roodborst. Aandeel tuinen met een Roodborst (presentie in %) en gemiddeld aantal exemplaren in tuinen waar de soort is aangetroffen (lijn). / European Robin. Presence per garden (bars, in %) and average number of individuals per garden where Robins were present (line).

NOORDSE NACHTEGAAL *Luscinia luscinia*

Geteld: 2 (schatting 2018-20: 0-1)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

In het Harderbroek Fl zong van 9 mei tot en met 8 juni een Noordse Nachtegaal die voor zover bekend ongepaard bleef. Langs de Drentsche Aa bracht een paartje minstens drie jongen groot. Op 5 juni werd een zingende vogel ontdekt, twee dagen later sleepte een paar met nestmateriaal en op 2 juli stonden de jongen op het punt van uitvliegen (W. van Zwieten e.a.). Eerdere broedgevallen vonden plaats in 1995 (5 uitgevlogen jongen, Zeewolde FL, van Beusekom 2001) en waarschijnlijk 2005 (Lelystad FL, dutchavifauna.nl).

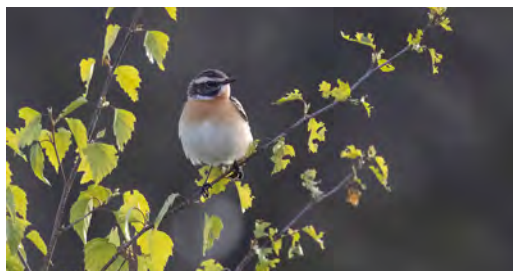
PAAPJE *Saxicola rubetra*

Geteld: 231 (schatting 2019: 200-300)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / 0

Na een snelle landelijke afname in de jaren negentig stabiliseerde de populatie op een niveau van circa 40% van het aantal in 1990 (bijlage 2). Wie nu in de broedtijd Paapjes wil zien kan het beste naar Drenthe gaan waar de helft van de Nederlandse populatie huist in onder andere het Dwingelderveld (26), Drentse Aa (26), omgeving van Havelte (20) en Onlanden-Peizermaden (17). Een deel van deze rijke Drentse gebieden loopt door in Friesland zoals het Fochteloërveen (circa 50-60) en Drents Friese Wold (20).

Territoria ruim buiten deze regio werden onder andere gemeld uit de Veluwe (2), Terschelling, het Aamsveen Ov, Zwolle Ov, Arkemheen Gl, Monster ZH en Noord-Brabant (Vliegbasis Gilze-Rijen, Markiezaat, Diessen, Lieropsche Heide) (allen 1).

Paapje, Nieuw Bergen Lb, 26 april 2023. Foto: Harvey van Diek

TAPUIT *Oenanthe oenanthe*

Geteld: 300 (schatting 2023: 310-350)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / +

De jarenlange afname is na de eeuwwisseling omgebogen in een behoorlijk stabiele trend met zelfs een matige toename over 2012-23. De 310-350 broedparen in 2023 ligt duidelijk boven het daljaar 2013 (210-250) maar is nog steeds een magere afspiegeling van de 1700 paren rond 1990.

In vergelijking met 2020-22 was het een vrij mager jaar zoals ook blijkt uit de aantallen in de belangrijkste gebieden Noordduinen bij Den Helder NH (2020-22 gemiddeld 57, 2023: 49) en Drents-Friese Wold (2020-22 gemiddeld 41, 2023: 22). In de duinen van Vlieland bleef de populatie op niveau (zowel 2020-22 als 2023: 25). De 65 territoria in de duinen van Terschelling in 2023 betekenen een afname ten opzichte van 2018 (74, geen schattingen uit tussenliggende jaren beschikbaar). Het duingebied van Ameland (2021: 50) werd onvolledig geteld maar in het jaarlijks getelde deel zaten iets minder territoria (2020-22 gemiddeld 17, 2023: 14). Van de duinen van Texel is geen complete telling beschikbaar maar de populatie lijkt hier licht gegroeid ten opzichte van 2022 (74).

Langjarig onderzoek in de duinen van de Noordduinen toonde aan dat de afname van konijnen tot een vermindering van geschikt foerageerhabitat en nestaanbod leidde voor Tapuiten. Waarschijnlijk moesten roofdieren zoals vossen en marterachtigen hierdoor overschakelen op andere prooidieren waaronder de Tapuit, met een toename van gepredeerde nesten tot gevolg. Vanaf 2015 worden in de Noordduinen steeds meer nesten beschermd tegen predatie door een stuk kippengaas over de ingang van het nesthol te spannen. Daarnaast is Landschap Noord-Holland gestart met beheermaatregelen-op-maat: kleinschalig maaien en kortdurende winterbegrazing door een kudde schapen. Vanaf 2019 is de jaarlijkse jongenproductie weer terug op het oude niveau en groeit het aantal broedparen (van Turnhout *et al.* 2023). In 2023 werden circa 230 jongen vliegvlug (F. Majoor).

ROOBUIKWATERSPREEUW*Cinclus cinclus aquaticus*

Geteld: 1 (schatting 2023: 1-2)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

In Zuid-Limburg broedde een paar Roodbuikwaterspreeuwen. Twee jongen vlogen uit (A. Haanraats).

Heel voorzichtig lijkt deze (onder)soort houvast te krijgen als broedvogel. Na incidentele gevallen in de vorige eeuw in Limburg (1910-13, 1915, 1920, 1993-94), Nijmegen (1913) en Winterswijk (1933) duikt de 'Roodbuik' sinds 2013 regelmatig op in Midden- en Zuid-Limburg: 2013 (uitgevlogen jongen), 2014 (jongen), 2017 (nest één meter op Duits grondgebied), 2018 (jongen), 2020 (drie succesvolle broedgevallen), 2022 (minstens 2 jongen) en nu dus 2023. Een intrigerende melding van een juveniele, vliegvlugge, Waterspreeuw (ondersoort onbekend) op de Veluwe eind mei 2020 geeft aan dat het belangrijk is ook buiten Limburg op te letten.

ENGELSE KWIKSTAART*Motacilla flava flavissima*

Geteld: 16 (schatting 2019: 10-20)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Het aantal Engelse Kwikstaarten piekte aan het begin van de jaren tachtig (200-350 paren) maar zakte daarna snel in. In de van oudsher grootste (en tegenwoordig enige) kern de Zuid-Hollandse Bollenstreek werden dit jaar acht territoria vastgesteld waarbij één zeker broedgeval (nest met eieren, P. Spierenburg). Bij Berkel en Rodenrijs ZH werd eveneens gebroed (voedseltransport van een mannetje, later uitgevlogen jong). Territoria elders in het westen van het land lagen bij Camperduin NH (juli, alarmerend), Uitgeest NH (mei, zang en alarm), Heemskerk NH (april-juli, zingend en alarmerend), Zoetermeer ZH (april-mei zingend) en Rhoon ZH (zang, mei). Opvallend zijn de waarschijnlijk broedgevallen bij Stiens Fr en Aalst NB (man met voedseltransport op 11 juni resp. 31 mei).

GROTE GELE KWIKSTAART *Motacilla cinerea*

Geteld: 248 (schatting 2018-20: 300-400)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: + / +

In het oosten nam het aantal Grote Gele Kwikstaarten toe zoals in Twente (2022: 55, 2023: 67 territoria) en de ZO-Achterhoek (respectievelijk 27 en 43). In Limburg was van groei geen sprake. In 20 goed getelde gebieden waaronder de Geul, Jeker en Geleenbeek werden in 2022 44 paren geteld, in 2023 waren dat 39 paren. Van de belangrijke Brabantse populatie (2017-20 rond de 60 paren) is geen compleet overzicht beschikbaar (2023 minstens 31). Territoria buiten de genoemde regio's werden onder andere doorgegeven uit het Sneekermeergebied Fr, ZO-Groningen (2), Veenhuizen Dr, Emmen Dr, Dalfsen Ov, langs de zuidrand van de Veluwe (4) en net buiten Nijmegen Gl.

Grote Gele Kwikstaart, Nunhem Lb, 29 mei 2023.
Foto: Fred van Gelder

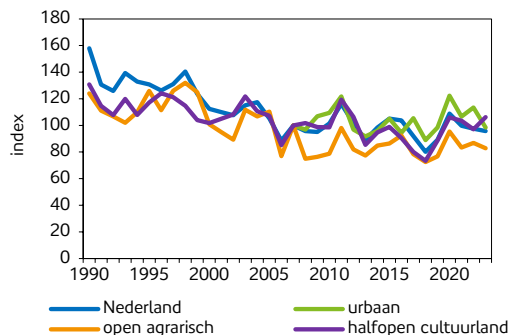
WITTE KWIKSTAART *Motacilla alba alba*

Schatting 2018-20: 70.000-110.000

Trend vanaf 1990 resp. 2012: - / 0

De Witte Kwikstaart heeft de grootste verspreiding als broedvogel (97% van de atlasblokken in 2013-15, Sovon 2018) en moet alleen de Merel naast zich dulden. Dit is opvallend omdat de Merel veel algemener is en zo'n tien keer meer voorkomt. De Witte Kwikstaart komt voor in een grote variatie aan landschappen en habitat. De hoogste positie qua verspreiding staat wellicht op wankelen; in vergelijking met de voorgaande broedvogelatlas (Sovon 2002) kleurt de veranderingskaart overwegend rood. Dit duidt op een afname van de soort in bepaalde gebieden.

De soort laat landelijk vanaf 1990 een lichte afname zien met een stabilisatie over de recente twaalf jaar (figuur 5.47). De habitats waar de soort het meest voorkomt, open agrarische gebied en halfopen cultuurland, gaan mee in die ontwikkeling. In urbaan gebied is de laatste twaalf jaar juist een lichte toename vastgesteld. Over het geheel zijn de betere en mindere jaren tussen de verschillende habitats overeenkomstig. Dat impliceert dat de trend niet zozeer een habitatkwestie is maar vooral ingegeven is door abiotische factoren zoals neerslag, wind of temperatuur. De Staat van Instandhouding is voor alle onderdelen (areaal, populatie, leefgebied en toekomstperspectief) gunstig beoordeeld voor de Witte Kwikstaart (Foppen & Vogel

Figuur 5.47. Witte Kwikstaart. Trend in Nederland, open agrarisch gebied en halfopen cultuurland (vanaf 1990) en in urbaan gebied (vanaf 2007) (index 2007=100). / White Wagtail. Population trends in the Netherlands and two landscape types (since 1990) and urban areas (since 2007) (index 2007=100).

2022) maar een verdere intensivering van de landbouw zou mogelijk effect op de populatie-ontwikkeling kunnen hebben. In Denemarken is vanaf de jaren zeventig een forse toename van het aantal Witte Kwikstaarten vastgesteld, die mogelijk in verband staat met de toename van biologische landbouw (Moshøj *et al.* 2017). Het aandeel biologische landbouw is hoger dan in ons land.

Op provinciaal niveau worden vanaf 2012 voornamelijk stabiele trends gezien (acht provincies) naast een matige toename in Zuid-Holland en Zeeland en een matige afname in Drenthe en Flevoland.

In urbaan gebied is een groter aandeel van de populatie vastgesteld in Laag-Nederland dan in Hoog-Nederland (resp. 17% en 10%, Louwe Kooijmans 2014). Bedrijventerreinen en nieuwbouw zijn daarbij populair; wellicht dat nieuwbouw een gunstig resultaat heeft op aantalsontwikkeling de komende jaren. Op basis van de gegevens uit MUS blijkt trend van de Witte Kwikstaart in urbaan gebied in Hoog-Nederland stabiel en Laag-Nederland matig toenemend vanaf 2007. Op wijkniveau zien we vanaf 2007 een stabiele of matig toenemende trend en alleen in parken is er een matige afname.

Witte Kwikstaart, Rheebruggen Dr, 18 mei 2023.
Foto: Harvey van Diek

ROUWKWIKSTAART *Motacilla alba yarrellii*

Geteld: 5 (schatting 2018-20: 15-35)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Bij meldingen van Rouwkwikstaarten gaat het, indien de partner bekend is, meestal om mengparen van een eenvoudiger te herkennen mannetje Rouwkwikstaart met een Witte Kwikstaart. In 2023 was dat echter niet het geval. Bij vier van de vijf gevallen ging het om voedseltransport van een vrouwtje waarbij de partner buiten beeld bleef: Texel NH, Bergerden Gl, Lopik Ut en Milsbeek Li. Overigens is de 'zuiverheid' van zulke vrouwtjes niet altijd duidelijk en lijkt er soms ook sprake van enige hybride invloed.

Alleen in De Onlanden, waar de ondersoort voor het vierde achtereenvolgende jaar werd vastgesteld, ging het om een mannetje dat met voedsel naar een schuur vloog. Ook hier was de partner onbekend.

ROODMUS *Carpodacus erythrinus*

Geteld: 6 (schatting 2018-20: 10-20)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

Roodmussen zongen minstens 10 dagen in de Kennemerduinen NH (2), het Noordhollands Duinreservaat (1), de Duinen van Goeree ZH (1) en langs het Oostvoornse Meer ZH (1). Bij Muiden NH zong drie weken lang een tweede kalenderjaar mannetje, enkele dagen vergezeld van een tweede vogel en op 9 juni van een derde. Aanwijzingen voor een succesvol broedgeval ontbraken dit jaar.

GROTE KRUISBEK *Loxia pytyopsittacus*

Geteld: 4 (schatting 2013-15: 0-15)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: ~ / ~

De Grote Kruisbek is een van de vroegst broedende soorten, soms al in januari. In de broedgebieden zijn de vogels gebonden aan oud dennenbos met vruchtdragende percelen. In 2023 werden territoria gevonden in het Drents-Friese Wold (2) en op de Veluwe (2).

In Drenthe werden van 20 januari tot 1 maart vrijwel dagelijks 2 tot 16 vogels gezien, waarvan enkele paren en op verschillende dagen in januari en februari twee zingende en baltsende vogels. Na 1 maart werd alleen op 14 maart nog één mannetje gezien. In een BMP-gebied op de noordelijke Veluwe zaten op 4 april twee paartjes waarvan één mannetje zachtjes zong. Twee weken later was nog één paartje aanwezig. Bij Doornspijk op de Veluwe werd vanaf eind december regelmatig een groepje van maximaal 21 vogels (januari) en later maximaal 9 (tot 19 februari) gezien. Een gepaard mannetje zong van in ieder geval van 28 januari tot 7 februari. Territoria van deze lastig te herkennen soort zijn deze eeuw verder alleen bekend uit 2002 (1), 2004 (2), 2014 (15), 2018 (16) en 2019 (1).

EUROPESE KANARIE *Serinus serinus*

Geteld: 2 (schatting 2018-20: 10-20)

Trend vanaf 1993 resp. 2012: -- / --

Met slechts twee meldingen in 2023 is het de vraag of de ondergrens van de meest recente schatting uit 2018-20 nog gehaald zal worden. De enige langdurig territoriale vogels zaten in Maastricht (1) en Hout-Blerick Li (minstens 1). Een zingend mannetje in Bergen NH (13-21 mei) bleef een dag te kort om officieel van een territorium te kunnen spreken en blijft daarom net buiten het landelijk totaal.

GRAUWE GORS *Emberiza calandra*

Geteld: 2 (schatting 2023: 2)

Trend vanaf 1990 resp. 2012: -- / ~

Een Grauwe Gors zong van 30 april tot en met 20 mei in het Rijnstrangengebied Gl, raakte gepaard (5 mei) maar er kon geen broedgeval worden aangetoond (G. Verhoef, M. Gal). In de Autrichepolder in Zeeuws-Vlaanderen zong een (ongepaard) mannetje van 10 tot en met 22 mei (M. Sluijter).

Rond 1975 waren er nog meer dan 1000 paren Grauwe Gorzen in Nederland. De aantallen daalden vervolgens tot 40-50 rond 2000. In 2016 werd voor het eerst geen enkel territorium gemeld en ook in 2017, 2020 en 2022 was dat het geval. In de tussenliggende jaren ging het om 1-2 gevallen.

Grote Kruisbek, Elspeet Gl, 3 maart 2023. Foto: Jan Aalders

Literatuurlijst

- Abel G., van Vliet M., Stoopendaal W., de Bruijn L., Lichtenbeld H., de Nooijer P. & Korver-Benschop D. 2009. Broedvogels van Nieuwegein. Waar, hoeveel en trends. Vogelwacht Utrecht, Utrecht.
- Balling L. 2024. Jaarverslag NESTKAST, broedseizoen 2023. NESTKAST/Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Ballmann M.Z. & Lilipaly S.J. 2024. Vogelsterfte in het Deltagebied in 2023. Deltamilieu Projecten rapportnr. 2024-02. Deltamilieu Projecten, Vlissingen.
- Barkema-Drost L. 2020. Opmerkelijk aantal broedgevallen van de velduil in Zuidwest-Friesland in 2019. *Uilen* 10: 28-35.
- Beemster N., Sikkema M., Attema S. & Stoker O. 2023. Broedvogels in de moeraszone van de Oostvaardersplassen in 2022. Altenburg & Wymenga rapportnr. 20-469-22. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.
- Beintema A. 1992. Mayfield moet: oefeningen in het berekenen van uitkomstsucces. *Limosa* 65: 155-162.
- van Beusekom R.F.J. 2001. Broedgeval van Noordse Nachtegaal in Flevoland in 1995. *Dutch Birding* 23: 203-208.
- van Beusekom R., Kok D. & Steijn L. 2021. Struikrietzangers broedend op Texel: nieuwe broedvogel voor Nederland. www.dutchbirding.nl/dbactueel/1740/struikrietzangers_broedend_op_texel_nieuwe_broedvogel_voor_nederland.
- Bijlsma R.G. 1997. *Handleiding veldonderzoek roofvogels*. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Bijlsma R.G. 2024. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2023. *De Takkeling* 32(1): 5-61.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. *Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2)*. GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Bijlsma R.G., Majoor F. & Nienhuis J. 2020. Handleiding Sovon nestonderzoek. De nestkaart: hoe, wat, waar, waarom. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Bijlsma R. G. & van Tulden P. W. 2024. Vervolg van roofvogels in Nederland in 2023. *De Takkeling* 32(1): 62-78.
- Boele A. 2012. De Steltkluit als broedvogel in Nederland in 1990-2011. *Limosa* 85: 68-72.
- Boele A. & van Winden E. 2007. Steltkluit: zomergast uit het droge zuiden. *Sovon-nieuws* 20(2): 9-10.
- Boele A., van Bruggen J., Hustings F., Koffijberg K., Vergeer J.W. & van der Meij T. 2017. Broedvogels in Nederland in 2015. Sovon-rapport 2017/04. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Boele A., van Bruggen J., Hustings F., van Kleunen A., Koffijberg K., Vergeer J.W. & van der Meij T. 2020. Broedvogels in Nederland in 2018. Sovon-rapport 2020/07. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Boele A., van Bruggen J., Goffin B., Kavelaars M., Koffijberg K., Vergeer J.W. & van der Meij T. 2022. Broedvogels in Nederland in 2021. Sovon-rapport 2022/59. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Boele A., Vergeer J.W., van Bruggen J., Goffin B., Kavelaars M., Louwe Kooijmans J., Koffijberg K., van Kleunen A., Schoppers J., van Turnhout C. & Jansen D. 2023. Broedvogels in Nederland in 2022. Sovon-rapport 2023/40. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- de Boer P. 2024. Broedvogels en broedsucces van Visdief en Noordse Stern op het broedeiland Stern in de Eems in 2023. Sovon-rapport 2024/03. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Bogaart P., van der Loo M. & Pannekoek J. 2016. RTRIM: Trends and Indices for Monitoring Data. R package version 1.0.1. CRAN.R-project.org.
- Born R.A. 2016. Broedseloverlap bij Holenduiven. *Limosa* 89(4):185-188.
- Boom M.P. 2022. Rewarding round-trips or tiresome travels: Comparing migratory and non-migratory lifestyles in Barnacle Geese. PhD thesis, University of Amsterdam. Amsterdam.
- Boom M.P., van der Jeugd H.P., Steffani B., Nolet B.A., Larsson K. & Eichhorn G. 2021. Postnatal growth rate varies with latitude in range-expanding geese: The role of plasticity and day length. *Journal of Animal Ecology* 91(2): 417-427.
- van den Bremer L., Piersma T. & van Turnhout C.A.M. 2024. Does the provisioning of artificial nest cups and nesting structures help House Martins *Delichon urbicum*? *Ardea* 112: 63-72.
- Brinkman C., Louwe Kooijmans J. & Schoppers J. 2024. Onderzoek naar overlast Kauw in Hilversum 2023. Sovon-rapport 2023/83. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Buiter R. 2014. In de klei: Sjoerd Dirksen & Krooneenden. *Sovon-nieuws* 27(3): 12-13.
- Camphuysen C.J. & Leopold M.F. 2007. Drieteenmeeuw vestigt zich op meerdere platforms in Nederlandse wateren. *Limosa* 80: 151-154.

- CBS. 2020. Nederland in cijfers aan de hand van 38 vragen verbeeld. longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2020/hoe-wordt-de-nederlandse-bodem-gebruikt
- CBS. 2024. Meetprogramma's voor flora en fauna. Kwaliteitsrapportage NEM over 2023. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
- Cottaar F., Muusse M., Verbeek-Cottaar J., van Kleinwee M., Shamoun-Baranes J., Camphuysen K. & Kentie R. 2023. Onderzoek aan Kleine Mantelmeeuw, Zilvermeeuw en Scholekster op het Forteiland IJmuiden in 2023. Verslag in eigen beheer.
- Cramp S. & Perrins C.M. 1994. *Handbook of the Birds of Europe, the Middle East, and North Africa: The Birds of the Western Palearctic. Vol VIII: Crows to finches*. Oxford University Press, Oxford.
- ten Den P. & Schoonhoff T. 2021. De korhoenpopulatie van de Sallandse Heuvelrug in 2020 en 2021. Verslag van het monitoronderzoek in het 5e en 6e jaar van bijplaatsing. Voortgangsrapport Korhoen, december 2021. Ten Den Flora & Fauna, Haarle.
- van Dijk A.J., Noback M., Troost G., Vergeer J.W., Sierdsema H. & van Turnhout C. 2013. De introductie van Autocluster in het Broedvogel Monitoring Project. *Limosa* 86: 94-102.
- DHWC. 2024. Laatste informatie testresultaten vogelgriep. dwhc.nl/laatste-informatie-testresultaten-vogelgriep/#custom-collapse-0-1. Geraadpleegd 17 mei 2024.
- van Els P. 2022. Parkieten in Nederland in de winter van 2021/22. Verslag van slaapplaatstellingen. Sovon-rapport 2022/11. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Enters A. & van Nee W. 2022. Ooievaars en vogelgriep. STORK, Ankeveen.
- FBE Noord-Holland. 2020. Faunabeheerplan Ganzen Noord-Holland 2021-2024. Stichting Faunabeheereenheid Noord-Holland. Haarlem.
- Feenstra H. 2023. 33 Kraanvogelkuikens uitgevlogen in 2023. www.kraanvogels.net/33-kuikens-uitgevlogen-in-nederland-in-2023.
- Feige N., van der Jeugd H.P., van der Graaf A.J., Larsson K., Leito A. & Stahl J. 2008. Newly established breeding sites of the Barnacle Goose *Branta leucopsis* in North-western Europe - an overview of breeding habitats and colony development. *Vogelwelt* 129: 244-252.
- Fijn R.C., van Bemmelen R.S.A., Verhoek L. & Schekerman H. 2023. Drieteenmeeuwenonderzoek op de Nederlandse Noordzee. *Limosa* 96 (3): 130-136.
- Flade M. 2020. Eurasian Penduline Tit. Pp. 582-583 in: Keller V., Herrando S., Vorišek P., Franch M., Kipson M., Milanese P., Martí D., Anton M., Klvanová A., Kalyakin M.V., Bauer H.-G. & Foppen R.P.B. 2020. *European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change*. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- Foppen R. & Vogel R. 2022. Staat van instandhouding van soorten van de Vogelrichtlijn zonder instandhoudingsdoelen in Natura 2000-gebieden. Sovon-rapport 2022/81. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Geelhoed S.C.V. & Leopold M.F. 2017. Cruiser rapport scheepstellingen van zeevogels op het Friese Front en op de Bruine Bank, 2016. Wageningen Marine Research rapportnr. CO32/17. Wageningen Marine Research, Wageningen.
- Geelhoed S.C.V., Lagerveld S., Leopold M.F. & Verdaat J.P. 2019. Cruiser rapport scheepstellingen van zeevogels op het Friese Front, 2018. Wageningen Marine Research rapportnr. CO98/19. Wageningen Marine Research, Wageningen.
- Geertsma M. & Waasdorp S. 2012. Gekleurde Grauwe Klauwier beantwoordt vraag bronpopulatie niet. *Vogelnieuws* 25(6): 12-14.
- Gill F., Donsker D. & Rasmussen P. (eds). 2023. *IOC World Bird List (v13.1)*. doi: 10.14344 / IOC.ML.13.1.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1980. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 9 Columbigiformes - Piciformes*. Aula-verlag, Wiesbaden.
- Goffin B. & Enters A. 2022. Ooievaarskinderen tellen. *Sovon-nieuws* 35(1): 8-9.
- Goffin B., Abma J., de Boer V. & Deuzeman S. 2023. Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren 2023. Sovon-rapport 2023/46, Rijkswaterstaat rapportnr. BM 23.17. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen. Rijkswaterstaat, Lelystad.
- Groen F., Louwe Kooijmans J., Timmermans G. & Wonders K. 2022. *Vogelatlas Amsterdam. Broedvogels en wintervogels in en rond de hoofdstad*. Uitgeverij Noordboek, Gorredijk.
- van der Heuvel R. & Ballering L. 2024. Broedgeval Iberische Tjiftjaf in de Klotterpeel in Noord-Brabant. www.sovon.nl/actueel/nieuwsberichten/broedgeval-iberische-tjiftjaf-de-klotterpeel-noord-brabant
- Hissel B. 2023. Inventarisatie van Bruinkopdiksnavelmees in 2023. Sovon-rapport 2023/103. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

- Hoekstein M.S.J., Sluijter M., van Straalen K.D. & Janse W. 2024. Watervogels en zeehonden in de Zoute Delta in 2022/2023. Rijkswaterstaat, Centrale informatievoorziening rapportnr. BM 24.01. Deltamilieu Projecten Rapportnr. 2024-01. Deltamilieu Projecten, Vlissingen.
- Hölzinger J., Mickley M. & Schilhaus K. 1973. Untersuchungen zur Brutund Ernährungsbiologie der Sumpfhohreule (*Asio flammeus*) in einem suddeutschen Brutgebiet mit Bemerkungen zum Auftreten der Art in Mitteleuropa. *Anzeiger der Ornithologischen Gesellschaft Bayern* 12: 326-333.
- del Hoyo J., Elliot A. & Christie D.A. (eds.) 2009. *Handbook of the Birds of the World. Vol. 14. Bush-shrikes to Old World Sparrows*. Lynx Edicions, Barcelona.
- Hornman M., Koffijberg K., van Oostveen C., van Winden E., Louwe Kooijmans J., Kleefstra R., Vergeer J.W. & Soldaat L. 2024. Watervogels in Nederland in 2021/2022. Sovon-rapport 2024/22, RWS rapportnr. BM 24.04. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Jnsen F. 1991. Karaktergetallen van de winters vanaf 1706. *Zenit* 18: 313-315.
- Janse W., Sluijter M., Hoekstein M. 2023. Strandbroeders op dijken en stranden in het Deltagebied. Dwergsterns, bontbekplevier en strandplevier rond de Oosterschelde, Westerschelde en op stranden in de Voordelta in broedseizoen 2023. Deltamilieu Projecten rapportnr. 2023-11. Deltamilieu Projecten, Vlissingen.
- Jansman H.A.H., Vogels J.J., van den Burg A., ten Den P. & Krijgsveld K.L. 2023. Het korhoen op de Sallandse Heuvelrug anno 2022: Set van criteria om de uitvoering van noodzakelijke maatregelen voor behoud van de soort te evalueren en om de aantalsontwikkeling van de soort te duiden. Wageningen Environmental Research rapportnr. 3244. Wageningen Environmental Research, Wageningen.
- Joest R. & Koffijberg K. 2016. Corncrakes *Crex crex* in crops - population dynamics, habitat use and conservation strategy in two intensively managed arable farming areas in The Netherlands and Germany. *Vogelwelt* 136: 163-173.
- de Jong A. 2022. Minder broedende Roodborsten na koude winters. *Sovon-Nieuws* 36(2): 8-10.
- de Jong A., van Turnhout C., Foppen R., van Oostveen C., Wortel M. & van Diek H. 2023. Boodschappers uit het droge zuiden. *Vogelbalans* 2023: 12-15.
- Kampichler C. & van der Jeugd H.P. 2011. Monitoring passerine reproduction by constant effort ringing: evaluation of the efficiency of trend detection. *Ardea* 99: 129-136.
- Klaassen R., Klaassen O. & Schlaich A. 2023. Een topjaar voor de grauwe kiekendief. *Grauwe Kiekendief* - Kenniscentrum Akkervogels, Zuidlaren. grauwe-kiekendief.nl/news_posts/een-topjaar-voor-de-grauwe-kiekendief/
- Keller V., Herrando S., Vorišek P., Franch M., Kipson M., Milanese P., Martí D., Anton M., Klvanová A., Kalyakin M.V., Bauer H.-G. & Foppen R. P. B. 2020. *European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change*. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- Kleefstra R. 2024. Velduilen piekten in 2023. Wat brengt het broedseizoen dit jaar? *Nature Today*. www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=32006
- Kleefstra R., Barkema L., Venema D. J. & Spijkstra-Scholten W. 2015. Een explosie van Veldmuizen, een invasie van broedende Velduil in Friesland in 2014. *Limosa* 88: 74-82.
- Kleefstra R. & Bresser S. 2023. Broedvogelmonitoring op Schiermonnikoog in 2023. Sovon-rapport 2023/71. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Kleine J. 2024. Avifauna Nationaal Park Dwingelderveld en omgeving, 2023. Rapport, Dwingelloo.
- Kleyheeg E., Slaterus R., Bodewes R., Rijks J.M., Spierenburg M.A.H., Beerens N., Kelder L., Poen M.J., Stegeman J.A., Fouchier R.A.M., Kuiken T. & van der Jeugd H.P. 2017. Deaths among wild birds during highly pathogenic avian influenza A(H5N8) virus outbreak, the Netherlands. *Emerging Infectious Diseases* 23: 2050-2054.
- Kleyheeg E., Dirksen S.†, van Beusekom R., Eggenhuizen T., Jonkers D., Koffijberg K., Majoor F. & Nagtegaal J. 2020. Ruiende Casarca's in Nederland: aantalsontwikkeling, herkomst en ecologie. *Limosa* 93: 1-14.
- van Kleunen A. 2020. Zwarte zwaan in Nederland stabiel, zwarthalszwaan in opkomst? *Kijk op Exoten* 32: 12-13.
- van Kleunen A. 2021a. Canadese ganzen in Nederland. *Kijk op Exoten* 34: 14-15.
- van Kleunen A. 2021b. Mandarijneend in Nederland. *Kijk op Exoten* 37: 12-13.
- van Kleunen A., Foppen R. & van Turnhout C. 2017. Basisrapport voor de Rode Lijst Vogels 2016 volgens Nederlandse en IUCN-criteria. Sovon-rapport 2017/34. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

- van Kleunen A., Slaterus R., Koffijberg K. & Schekkerman H. 2022. Hybridisatie bij ganzen. *Kijk op Exoten* 38: 8-9.
- Klop G.J. 2023. Struikrietzanger nieuw voor het NVWC-werkgebied. *Hak-al* 2023-3: 10-11.
- Koffijberg K., de Boer P., Geelhoed S.C.V., Nienhuis J., Schekkerman H., Oosterbeek K. & Postma J. 2021. Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddensee in 2019. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 209, Sovon-rapport 2021/40, Wageningen Marine Research-rapport C064/21.
- Korpimäki E. & Norrdahl K. 1991. Numerical and functional responses of Kestrels, Short-Eared Owls, and Long-Eared Owls to vole densities. *Ecology* 72: 814-826.
- Lameris T.K., Pokrovskaya O.B., Kondratyev A.V., Anisimov Y.A., Buitendijk N.H., Glazov P.M., van der Jeugd H.P., Kampichler C., Kruckenberg H., Litvin K.E., Loshchagina J.A., Moonen, S., Müskens G.J.D., Nolet B.A., Schreven K.H.T., Sierdsema H., Zaynagutdinova E.M. & Boom M.P. 2022. Barnacle geese *Branta leucopsis* breeding on Novaya Zemlya: current distribution and population size estimated from tracking data. *Polar Biology* 46(1): 67-76.
- Ławicki Ł. & van den Berg A.B. 2017. WP reports: August to mid-September 2017. *Dutch Birding* 39(5): 335-350.
- Lensink R., Ottens G. & van der Have T. 2013. Vreemde vogels in de Nederlandse vogelbevolking: een verhaal van vestiging en uitbreiding. Bureau Waardenburg rapport nr. 13-025. Bureau Waardenburg bv, Culemborg.
- Lensink R., van Turnhout C., Bakhuizen J.J., Boele A., van Dongen R., Foppen R., Hulsebos B., Lanjouw R., Rademaker J. & Wouda S. 2023. Toename en uitbreiding van de Middelste Bonte Specht in Nederland in 1995-2021: een schoolvoorbeeld van een invasie. *Limosa* 96: 2-16.
- Leopold M.F. 2023. De impact van vogelgriep op de grote stern in Nederland en het handelingsperspectief voor het omgaan met vogelgriep bij wilde vogels. Wageningen Marine Research rapportnr. C084/23. Wageningen Marine Research, Wageningen.
- Lilipaly S.J., Sluijter M., Hoekstein M.S.J. & van Straalen K.D. 2023. Broedsucces van kustbroedvogels in het Deltagebied in 2022. Deltamilieu Projecten rapportnr. 2023-02. Deltamilieu Projecten, Vlissingen.
- Lilipaly S.J. & Sluijter M. 2024. Kustbroedvogels in het Deltagebied in 2023. Rijkswaterstaat, Centrale informatievoorziening Rapport BM 24.07. Deltamilieu Projecten Rapportnr. 2024-05. Deltamilieu Projecten, Vlissingen.
- Loonstra A.H.J. 2023 Broedvogelmonitoring op de Dollard in 2022. Altenburg & Wymenga rapportnr. 21-435. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.
- Louwe Kooijmans J. 2014. *Stadsvogels in hun domein*. KNNV Uitgeverij/Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Madge S. & Burn H. 1994. *Crows & jays*. Christopher Helm Publishers Ltd., London.
- Marx M., Reiner G., Willems H., Rocha G., Hillerich K., Masello J.F., Mayr S.L., Moussa S., Dunn J.C., Thomas R.C., Goodman S.J., Hamer K.C., Metzger B., Cecere J.G., Spina F., Koschkar S., Calderón L., Romeike T. & Quillfeldt P. 2017. High prevalence of *Trichomonas gallinae* in wild columbids across western and southern Europe. *Parasites & vectors* 10(1): 1-11.
- Manche P., Ubels B., de Boer P., Oosterbeek K., Koffijberg K. & Duijns S. 2024. Voortgangsrapportage Wij&Wadvogels projectlocaties en verdiepende monitoring voor kustbroedvogels en weidevogels broedseizoen 2023. Sovon-rapport 2024/14. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Ministerie van LNV. 2006. Natura 2000 doelendocument. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- Moshøj C.M., Eskildsen D.P., Nyegaard T., Jørgensen M.F. & Vikstrøm T. 2017. Overvågning af de almindelige fuglearter i Danmark 1975-2016. Årsrapport for Punkttællingsprogrammet, Dansk Ornitologisk Forening.
- Mostert K. & Dumaij G. 2022. De vogels van Delft en omgeving 1962-2022. Vogelwacht Delft en omstreken, Delft.
- van Nus T. & Kleefstra R. 2017. Voorjaars- en zomerdieet van Slechtvalken in relatie tot voedselaanbod op de oostelijke Waddeneilanden. *Limosa* 90: 13-24.
- Oosterveld E.B., Mulder J., de Hoop P. & Davids L. 2017. Predatie en predatoren bij weidevogels in Noordwest-Overijssel. Altenburg & Wymenga rapportnr. 2236. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.
- Pannekoek J. & van Strien A. 2001. TRIM 3 Manual (Trends and Indices for Monitoring data). Research Paper 0102. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

- Polak M. & Kasprzykowski Z. 2013. The effect of weather conditions on the breeding biology of the Eurasian Bittern *Botaurus stellaris* in eastern Poland. *Ethology Ecology & Evolution* 25(3): 243-252.
- Poláková K., Musil P., Musilová Z. & Zouhar J. 2018. Density-dependent regulation of breeding success in the Red-crested Pochard *Netta rufina*. *Bird Study* 65(1): 92-97.
- Poot M., Engelen F. & van der Winden J. 1999. Een gemengd broedgeval van Struikrietzanger *Acrocephalus dumetorum* en Bosrietzanger *A. palustris* bij Utrecht in voorjaar 1998. *Limosa* 72: 151-157.
- Potters H. 2009. Broedbiologie van een kleine populatie nestkastbewonende Holenduiven in westelijk Noord-Brabant. *Limosa* 82(1):1-12.
- Przymencki M. & Litwiniak K., Adriaens P., Atamas N, Bertalan L., Betleja J., Cerkuskas A., Dubois P., Horst T., Jelínek M., de Jong A., Karaska D., Klein R., Muusse M., Peev S., Pyshko A., Samusenko I., Smislovs E., Trapp H., Vratny J. 2024. Breeding-range expansion of the Caspian Gull in Europe: 2021-22 update. *British Birds* 117: 26-35.
- van Rijn S. H. M. & van Eerden M. R. 2021. Actualisatie Doeluitwerking Vogelrichtlijnsoorten IJsselmeergebied 2020. Deltamilieu Projecten rapportnr. 2021-08. Deltamilieu Projecten, Culemborg.
- van Rijn S., van den Berg A., de Boer P., Dekker J., Deuzeman S., Kleefstra R. & van Straalen D. 2024a. Broedende Zearenden *Haliaeetus albicilla* in Nederland in 2023. *De Takkeling* 32(1): 68-72.
- van Rijn S., Jousma R. & Bos A. 2024b. Waarschijnlijke vergiftiging van een broedpaar Rode Wouwen *Milvus milvus* in de provincie Utrecht. *De Takkeling* 32(1): 73-78.
- van Rijssel J C., van Keeken O. A. & de Leeuw J. J. 2023. Vismonitoring Rijkswateren t/m 2022. Wageningen Marine Research rapport C079/2, RWS rapportnr. BM 23.21. Wageningen Marine Research, IJmuiden.
- van Roomen M.W.J., Boele A., van der Weide M.J.T., van Winden E.A.J. & Zoetebier D. 2000. Belangrijke vogelgebieden in Nederland, 1993-97. Sovon-rapport 2000/01. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Schekkerman H., Arts F.A., van der Jeugd H., Stienen E.W.M. & van Roomen M. 2017. Naar een demografische analyse van populaties van karakteristieke vogels in het Deltagebied. Sovon-rapport 2017/58. CAPS-rapport 2017/01. Sovon Vogelonderzoek Nederland/ Vogeltrekstation/Delta-ProjectManagement/ Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Nijmegen.
- Schekkerman H., Arts F., Buijs R.J., Courtens W., van Daele T., Fijn R., van Kleunen A., van der Jeugd H., Roodbergen M., Stienen E., de Vries L. & Ens B.J. 2021. Geïntegreerde populatieanalyse van vijf soorten kustbroedvogels in het Zuidwestelijk Deltagebied. Sovon-rapport 2021/03, CAPS-rapport 2021/01. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Schoppers J., van Turnhout C. & van Diek H. 2020. Handleiding Meetnet Urbane Soorten (MUS). Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Slaterus R. 2024. Landelijke telling van de Rosse Stekelstaart in 2023. Sovon-rapport 2024/10. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Slaterus R., Schekkerman H., Kleyheeg E., Sierdsema H. & Foppen R. 2022. Impact van hoogpathogene aviaire influenza op vogelpopulaties in Nederland. Sovon-rapport 2022/90. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Slaterus R., Bresser S. & Brinkman C. 2024. Hoogpathogene aviaire influenza als bedreiging voor vogelpopulaties in Nederland. Sovon-rapport 2024/19. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- de Smet A.R.G. 2023. Onderzoek naar de verspreiding van de steenuil in Zeeuws-Vlaanderen 2023. Natuurbeschermingsvereniging 't Duumpje / Natuurbeschermingsvereniging De Steltkluit, Terneuzen.
- Smits H., Platteeuw M. & Damm T. 2015. Broedvogels van het stedelijke gebied van Alkmaar. Resultaten van 2014 vergeleken met drie voorgaande inventarisaties. Vogelwerkgroep Alkmaar e.o, Alkmaar.
- van Strien A. & Pannekoek J. 1999. Missen is gissen. Ontbrekende tellingen in vogelmeetnetten. *Limosa* 72: 49-54.
- Sovon Vogelonderzoek Nederland. 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Sovon Vogelonderzoek Nederland. 2018. Vogelatlas van Nederland. Broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- Sovon Vogelonderzoek Nederland. 2022. Bouwstenen voor het Strategisch Plan Natura 2000: factsheets van vogelsoorten die betrokken zijn bij de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebieden. Sovon-rapport 2022/92. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

- Teunissen W.A., Schekkerman H. & Willerns F. 2005. Predatie bij weidevogels. Op zoek naar de mogelijke effecten van predatie op de weidevogelstand. Sovon-onderzoeksrapport 2005/11, Alterra-document 1292. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen, Alterra, Wageningen.
- Teunissen W.A., Wiersma P., de Jong A., Kleyheeg E. & Vergeer J.W. 2019. Handleiding voor het Meetnet Agrarische Soorten. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- van Turnhout C. 1999a. Naar een broedvogelmeetnet voor de Zoete Rijkswateren: Meetplan. Sovon-onderzoeksrapport 1999/01, RIZA-rapport 99.014. Sovon, Beek-Ubbergen.
- van Turnhout C. 1999b. Naar een broedvogelmeetnet voor de Zoete Rijkswateren: Achtergronddocument bij het Meetplan. Sovon-onderzoeksrapport 1999/02, RIZA-rapport 99.014. Sovon, Beek-Ubbergen.
- van Turnhout C., Willems F., Plate C., van Strien A., Teunissen W., van Dijk A. & Foppen R. 2008. Monitoring common and scarce breeding birds in the Netherlands: applying a post-hoc stratification and weighting procedure to obtain less biased population trends. *Revista Catalana d'Ornitologia* 24: 15-29.
- van Turnhout C., Enters A., van Nee W. & Nienhuis J. 2017. Trends in broedprestaties van Nederlandse Ooievaars. *Limosa* 90: 178-185.
- van Turnhout C., Boele A. & Zoetebier D. 2022. Update stratificatie en weging in trendberekening broedvogels. Sovon-rapport 2022/55. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- van Turnhout C., Majoor F. & Zutt T. 2023. Populatie dynamiek en bescherming van Tapuiten in de Noordduinen in 2022. Sovon-rapport 2023/06. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- van Turnhout C., van Bruggen J., Buijs R.J., Glastra T., Kleyheeg E. & Wolf P. 2023. Monitoring van op daken broedende meeuwen in Nederland. Sovon-rapport 2023/96. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Ubels B., Brinkman C., de Boer P., Manche P., Postma J. & van Roomen M. 2023. Voortgangsrapportage Wij&Wadvogels projectlocaties voor kustbroedvogels en weidevogels 2022. Sovon-rapport 2023/37. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Ubels R. & Bijlsma R.G. 2023. Mannetje Steppiekendief *Circus macrourus* als helper bij het nest van een Bruine Kiekendief *C. aeruginosus*. *De Takkeling* 31(1): 78-85.
- Veen J. (red.) 2023. Griend: vogels en bewaking 2023. Vereniging Natuurmonumenten, 's Graveland.
- Veenhuizen R. & Ballering L. 2024. De Beekse Bergen, een bijzondere plaats voor de wilde Ooievaar! www.sovon.nl/actueel/nieuwsberichten/de-beekse-bergen-een-bijzondere-plaats-voor-de-wilde-ooievaar
- Vergeer J.W., Boele A., van Bruggen J. & van Turnhout C. 2023. Handleiding Sovon Broedvogelmonitoring: Broedvogel Monitoring Project en kolonievogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Verkade H. 2020. Blauwe Reigers op landgoed Offem in de jaren 1973-2020. *De Strandloper* 53 (3): 12-14.
- Vreugdenhil-Rowlands J. 2021. Turtle Doves in a Changing Landscape. Gaining Insight into the Daily Movements of Turtle Doves in relation to the landscape. Report: 2019 – 2020. Goes.
- Vogel R., Foppen R., van den Bremer L., van Turnhout C.A.M. & van Roomen M. 2021. Methodiek voor de bepaling van de staat van instandhouding van vogels. Sovon-rapport 2021/26. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Voorbergen A. 2023. Zout en schelpen voor de visdief in het Eemmeer. www.boswachtersblog.nl/noord-holland/zout-en-schelpen-voor-de-visdief-in-het-eemmeer
- de Vos Burchart H. & Hartman M. 2023. De raaf *Corvus corax* in Nederland in 2023. Jaarverslag Ravenwerkgroep Nederland. Ravenwerkgroep Nederland.
- Wassink G.J. 2023. De Oehoe *Bubo bubo* in Nederland in 2023. Jaarverslag Stichting Oehoewerkgroep Nederland (OWN) 2023.
- Werkgroep Bijeneters Nederland. 2024. De Bijeneter *Merops apiaster* in Nederland en het Duitse grensgebied, Jaarverslag 2023. Rapport in eigen beheer.
- van de Wetering B. & Slagboom R. 2024. Monitoringsverslag Boezems van Kinderdijk 2023. Natuur- en Vogelwacht 'de Alblasserwaard', Papendrecht.
- van der Winden J. & Deuzeman S. 2023. Beschermingsproject grote karekiet 2023. Jaarrapport aantallen, broedsucces, habitatverbetering en dispersie. Rapport 2023-05. Jan van der Winden Ecology, Utrecht.
- van Winden E. & Boele A. 2024. Steppiekendief, van dwaalgast naar schaarse doortrekker. *Sovon-nieuws* 37(1): 9-11.
- Zwarts L., Bijlsma R.G. & van der Kamp J. 2023. Downstream ecological consequences of livestock grazing in the Sahel: a space -for-time analysis of the relations between livestock and birds. *Ardea* 111: 269-282.

Graszanger, Ternaard Fr, 25 augustus 2023. Foto: Marcel van Kammen

Bijlagen

Bijlage 1. Tellers in 2023

Overzicht van tellers die in 2023 tellingen hebben verricht en/of telgegevens hebben ingeleverd bij Sovon. Het overzicht is niet compleet, want sommige gegevens komen binnen via contactpersonen. Wij verontschuldigen ons voor eventuele fouten en onvolledigheden.

M. van der Aa; P. Aaldring; G.W.M. van Aalst; M.J.P.M. van Aalst; L. Aandeweg; M. Aantjes; C. Aardema; J. Aarden; H. Aarnoudse; M. van der Aart; A. Aarts; F. Aarts; G. Aarts; R. Aarts; G.H.A. Abel; H. Abma; H.P. Abma; J.F. Abma; M. Abma-Steenstra; J. Ackermans; V.M.F. Adamson; K. Adriaanse; B. Adriaanssens; W.L. Aelen; H.C. Afman; P.W. Agterberg; G.M. van den Akker; P. van den Akker; R. van den Akker; A. Akkerman; K. Akkerman; V.T. Akkerman; B. Akkermans; R.M.J. Akkermans; B. Akkermans-Kaaiatoep; B.J.C. Alards; T. Albada; Y. Albada; W. Alberts; P.W. Alblas; R. Alblas; W.F.G. Alblas; N. Alderliesten; M.L. Alders; K. Aleman; T. van Alen; G.L. Alferink; W. Algra; H. Alink; J.G. Alink-in Traa; R. Alkema; J.M.G. Alkemade; A.A.H. van Alphen; K.J. Alsem; C. van Altena; F. Altenburg; J.F. Altenburg; R.G.M. Altenburg; H.F.W. van Alteren; H.B. Alting; J.E.M. Ambagts; R.C. Amersfoort; F.H.M. Ammerlaan; J.E. van Amstel; A.H. van Andel; J. van den Andel; J.P.J. Andela; C.F. André; H. Andringa; J. Annen; M. Anneveldt; L.P. Apon; N.S. Appelmelk; B. Apperlo; A.M.M. Arends; W.M.J. Arets; G. Arfman; J.H. Ariaansz; H.P.W. Ariens; W. Ariëns; N.J.C. van der Ark; J.M. Arnts; F.A. Arts; B. van As; C.W. van As; J.J. van As; T. Asbreuk; J.P. Asjes; D.A. van Asperen; M. Aspelagh; G. van Assen; H.M. van Assendelft; G.L.M. ter Avest

S. van Baalen; T. Baan; B. Baar; P. de Baar; R.G.M. Baars; C. Baart; G. Baartman; H. Baas; H. Baas; T. Baas; W. Baas; W. Baaten; D. Baatenburg; E. de Backere; G.T. de Back-Fibbe; M. Backx; M. Bahler; U.B.J.M. van Bakel; J.J. Bakhuizen; A.G. Bakker; G. Bakker; J. Bakker; J. de Bakker; M.D. Bakker; P.T. Bakker; R. Bakker; R. Bakker; S. Bakker; S.D.A. Bakker; S.M. Bakker; T. Bakker; T.J. Bakker; W. Bakker; W.L. Bakker; H. Baks; F. Balduk; B. van Balen; J. Balk; M.E. Balk; L. van Balkom; J. Ballast; L. Ballering; G. Band; R. van de Bank; W. Baplu; S. Bardijn; A. van Baren; C. Barendregt; M.J.C. Barendse; E. Barf; L.P. Barkema-Drost; G.J. van Barneveld; P.F. de Barse; A. Bartelds; N. Barten; P. Bartlema; J. Barwegen; E.C.L.M. Bary-Peters; N. Bas; G.M. Batist; B. Bats; E.M. Baudoin-Tamis; P. Bauwens; P.W.M.M. Bax; E. Bayens; I.E.A. Bayzid; G.H. Beck; H.J.M. Beckers; E. Becue; C.J.J. van Beek; P.J. van de Beek; R. van Beek; P.C. Beeke; W. Beeke; B. Beekers; M. Beekhof; G. Beekman; J. Beekman; N. Beemster; J. Beenen; R.J. Beentjes; H.G.J. de Beer; I.M. Beer; J. de Beer; W.J. Beeren; B. van Beerendonk; N. Beerends; J.G.M. Beerntsen; J. Beers; P. van Beers; R. van Beest; G. van Beesten; R.G.M. Beijik; M. van Beijsterveldt; C.C. van Beinum; A. Bekkers; E. den Belder; A. Belfroid; J. van Belkom; R. Bello; F.E. van Bemmelen; R. van Bemmelen; R.A. van Bemmelen; R.L. Benjamins; J.A.M.

Benoist; E. Benschop; G. van der Bent; J. van Bente; H.C.M. Berbee; A. Berben; M.J. Berendsen; A. van den Berg; A.A. van de Berg; A.E. van den Berg; A.H. van den Berg; A.J. van den Berg; A.J.G. van den Berg; B. van den Berg; B.M. van den Berg; G.H. van den Berg; G.T. van den Berg; H.M. van den Berg; J. van den Berg; J. van den Berg; J.A.M. van den Berg; J.J. van den Berg; J.W.M. van den Berg; K.J. van den Berg; M. van den Berg; N.J. van den Berg; R.I. van den Berg; T. van den Berg; T. van den Berg; T.J. van den Berg; V. van den Berg; S.H. van den Berg-Blok; J.H.I.J.M. ten Berge; T.G. van den Berge; A. van Bergen; D. van den Bergen; V. van Bergen; D. Berger; G. Berger; A.M. Berger-van Leeuwen; A. Berghuis; M.T. Berghuis; P.Y. Bergkamp; A.J.J. Bergman; E. Bergsma; H. Bergsma; A.H. van Berkel; P.L.J. van Berkel; W. van Berkel; R. Berkelder; L.B. Berkhoff; D.D. van Berkum; M. Berlijn; M. Berman; F. Berndsen; B. Bernhard; L.B. Berris; M.T.J. Bertens; H.M. Bes; G.J.J. Besten; L. den Besten; J.N.F. van Betteray; F. Beukema; R. Beunen; M. van Beveren; S. de Bie; J. Biemans; J.A.L.M. Biemans; P.J. Bieren; H. Bieren; R. Bies; H. van der Bij; K. van der Bij; B. Bijl; M.G. van der Bijl; M.G.M. de Bijl; R. Bijl; F. Bijmold; G.M. Bijster; J.L. van Bijsteren; W. Bil; K. Blaakmeer; M. Blaas; D. Blaauboer; J. Blaauw; R. Blaauw; R.H.B. Blanke; I. Blijleven; J. Blijleven; M. Blind; A.U. Bloem; M. Bloem; W. Bloemendal; F.W. Bloemers; E. Bloeming; D. Blok; M. Blok; F.E. Bloklander; A.M.A. Blom; F. de Blom; G. Blom; H. Blom; I. Blom; J.W. Blom; M.A. Blom; I.B.A. Blommers; R.A. Blommers; E.J.M. Blommestijn; H.M. Blouw; G. Bochem; B.C. Bockwinkel; E. Boddeke; A.D. Bode; L.M. Boeij; I. van Boeijen; G.J. Boeijink; W. van Boekel; M. Boeken; H. Boekhoff; A. Boele; P.J. Boelee; A. Boele-van der Rest; P. Boelhouwer; A. de Boer; A.A. den Boer; A.J.H. den Boer; B. de Boer; C. Boer; C.N. de Boer; G. de Boer; H. Boer; H. Boer; H. de Boer; H.H.M. Boer; J. Boer; J. Boer; J. de Boer; J. de Boer; J.C. Boer; J.H. de Boer; M. de Boer; P. de Boer; R. de Boer; R.E. de Boer; S. de Boer; T. de Boer; T.M. Boer; V. de Boer; W. de Boer; G.C. Boere; O.P. Boeren; W.S. Boeren; L. Boerjan; J. Boerlage; H. Boerma; P.P.B.M. Boermans; G.J.J. Boersma; L.S. Boersma; R.A. Boersma; S. Boersma; C. Boesenach; H.A. Boesveld; S.W. Boeve; G. Bogaert; Q.L.J. Bogards; F.H.M. ter Bogt; A. Bok; E. van Bokhorst; J.H. Bolhuis; N. Bolle; R. Bolle; J.H.G.M. Bolscher; R. Born; M.F. Bongers; M. Bons; M. de Bont; J.C. de Bonte; J.A.M. Bontemps; S. Bonthuis; S.Y. Booi; D.J. Booi; G.M.G. van de Bool; A.T. van den Boom; M.J. Boom; T. van den Boomen; P. van den Boomgaard; G. Boomhouwer; A. Boomkamp; M. Booms; V. van der Boon; W. Boon; P. Boone; S. Boone; S. Boonstra;

J.H.H.G. van den Boorn; G.C. Boot; J. Boot; J. Bootsma; M.A. Bootsma; J.G. Borckink; T. van der Borg; W. Borgdorff; B.M. Borkent; R. Borkent; T. Bors; P. Borsch; R. Borst; D. Bos; D.A. Bos; D.H.W. Bos; E.M. Bos; H.J. Bos; J. Bos; J. Bos; N. Bos; R. Bos; Bos en Maas; A. Bosch; C. Bosch; C.B.M. Bosch; J.C. Bosch; J.W.G. Bosch; M.A.G. van den Bosch; T.J. Bosch; P. Bosland; A.E. Bosma; O. Bosma; T. Bosma; G.C. Bosma; F. Bosman; F.T. Bosman; G. Bosman; H.J. Bosman; A.G. Bosman-de Haan; J.C. Bossenbroek; J.K. Bossenbroek; H. van Bostelen; C. Both; C. Both; N.C. Both; N.J. de Both; P.T. Both; F. Botha; S. Botman; S. Botman; T.J. Boudewijn; D. Bouma; E. Bourma; J. Bourma; H.B. Bouman; B.R.H. Bousché; M. Bouts; M.J.R.J. Bouts; D. Bouwhuis; S. Bouwhuis; J. Bouwhuizen; M.G. Bouwman; H. Bouwmeester; F. Boveland; H. van de Bovenkamp; M.A.P. Bovens; K. Boxhoorn; H.J.A. Braafhart; A. van Braak; M.J. van den Braak; H.A.J. Braakhuis; C.W. Braat; J. Braat; W.H. van Bragt; A.J. ter Brake; E.J. Brandenburg; E.W.F. Brandenburg; K. Brandenburg; H. Brandes; W. Brandhorst; A.T. Brandsma; C.L. Brandsma; H.C. Brandsma; J.B. Brandt-Wiersma; P.J.M. Brassé; H. Brassé; W.M. de Brauw; J. Bredeneek; H. de Bree; M. van Bree; R. van Bree; P.C. Breebaart; C.J. Breek; L. Breekland; R.C.J. van Breemen; J.N. Breemer; J. Breidenbach; E.J. Breider; H. Breij; A. Brenkman; A. Brenninkmeijer; S.G.R. Bresser; S. van Breukelen; T.D. Breur; C. Briek; M. Brijker; G. Bril; B. van den Brink; H. van den Brink; G. Brinkman; L.C.C.F. Brinkman; L.J.M. Brocken; H. Broeders; C. van den Broek; J.P.J.M. van den Broek; N.A. Broek; P.A.J. van den Broek; T. van de Broek; T. van den Broek; G. Broekgerrits; L.J.M. van Broekhoven; B. Broekhuijsen; D.L.F. Broekhuizen; V. Broers; B. Broersma; L.J. Bron; J. Brons; T. Brontsema; J. Brook; B. Brouwer; F. Brouwer; L.D. Brouwer; P. Brouwer; R.E. Brouwer; F. Brouwers; H. Bruckman; G. Bruens; I.J. van Bruggen; M.J. van Bruggen; A.A. Bruggink; B. de Bruijn; C.J. de Bruijn; F.W. de Bruijn; L.L.M. de Bruijn; R.H.C. Bruijn; G.W. de Bruijne; B. de Bruin; C. de Bruin; E. de Bruin; J. Bruin; J. de Bruin; W. de Bruin; M. Bruining; D. Bruins Slot; W. Bruins Slot; S. Bruinsma; J. Brunink; E. Bruulsema; J.B.W. Bucking; H. Buckx; M. Budding; H. Buesink; J.M. van Buggenum; I. Buijnsters; R. Buijnsters; A. Buijs; A. op den Buijs; R.J. Buijs; A. Buijtenhek; C.C. Buijze; J. Bultjes; S.E. Buis; J.U.P. Buise; M.A. Buise; D. Buisman; N.C.M. Buiten; D. Buitenhuis; H. Bult; M.T.J.W. te Bulte; H. Bun; J.E. Buning; M. Bunschoek; F. Bunt; J.I. du Burck; P. du Burck; B. van den Burg; B. van der Burg; G. van der Burg; H. van den Burg; L. van der Burg; S. van der Burg; A.P. Burgel; F. van den Burger; T. Burger; B. Burgering; R. Burgmans; G. van der Burgt; M.H. Buruma; P. Busink; J. van Bussel; E. Busser; J. Buursink; J.C. Buys; H. Buysse

W. Calame; P. Calle; A.A.C. de Caluwé; O. Carmi; H. Casander; G.J. Caspers; M. Castelein; H. Castelijns; J.W. Castelijns; M. Castenmiller; L.M. de Castro Bisschops; N.E. ten Cate; J.M. Cathalina; A.W. Cazander; S.R. Chamberlain; T. van der Chijs-van Seters; S. Christijns; M. Claessens; A.N. Clements; J.G. Cock; M.W. Cock; L. van der Coelen; B.G.P. Coenen; G.H.J. Coenen; E. Coerwinkel; V. Cohen; F.C.M. Coolen; M.J. Coolen;

B.A. Cooper; M. Corbier; J.G. Cornelissen; J.H.C. Cornelissen; H. Cornet; T. Cornett-Bos; N.J. Cornips; E. Corssmit; M.P.C. Corstiaensen; W.F.M. Corten; H.R. Costers; C.A.M. Cottaar; F. Cottaar; A. Cox; H.G. Craens; C.J. Cramer; G. de Croock; R. van Cuijk; A.J.G.H. Cuijpers; J.G.L. Cuijpers; H. Cuijters Bakermans; M.B. Cuperus; B.C.M. Custers; F. Custers; G. Custers; J.J.M. Custers; M.W.M. Custers; A. Cuyppers-de Jong

L. Daanen; J.H.G. den Daas; G. van Daele; B. Daemen; J. Daemen; N.D. Daemen; R.L.A. Daemen; G. Dahlhaus; T. Dalem; A. Dam; B.H. van Dam; J.J.M. ten Dam; L. van Dam; N. van Dam; P.A.Th. van Dam; M. van Dam-Bijleveld; L.W.A. Damen; P.A. Damen; T. Damm; E. van Damme; J. van Damme; M. van Damme-Jongsten; H. Damste; J.W.M. Dankbaar; S.B.A. Dapper; W.F. van Dartel; B. Darwinkel; R. Decae; W. Deeben; J. Deelder; G. van Deelen; W.L.L. Deguelle; A. Dekker; A. Dekker; A.M. Dekker; B. den Dekker; C. Dekker; D.C. Dekker; E. Dekker; G. Dekker; G.J. Dekker; G.R. Dekker; J. Dekker; L. Dekker; M. Dekker; N.J.M. Dekker; R. Dekker; R.B. Dekker; M.P. Dekker-Stam; F.J.M. Delcroix; J. van Delft; R. van Delft; A.J. Delzenne; C.D. Demets; I. Derks; O. Derks; P. Derks; M.A. Derksen; L.S.E. Desertine; F.A. Deuring; S.B. Deuzeman; C.F.M. D'hoore; H.A.M. van Diek; R. van Dien; E.J. van Diepen; M. van Diepen; P.W. Dieperink; H.A. Diephuis; H.P.A. Diephuis; P. Dierckx; H. van Dieren; R.J. Diertens; R.J. Diertens; A.J. van Dijk; D. van Dijk; D. van Dijk; E.A. van Dijk; F. van Dijk; G. van Dijk; G.J. van Dijk; G.W.L. van Dijk; H.J. van Dijk; J. Dijk; J. van Dijk; J. van Dijk; K. van Dijk; Q.R.C. van Dijk; R. van Dijk; S. van Dijk; S.C. van Dijk; S.D. van Dijk; T.M.R. van Dijk; T.R. van Dijk; E. Dijkema; J. Dijkema; J.H.M. Dijkers; C.M. Dijkhuis; A. van Dijkhuizen; J.A. Dijkhuizen; A.J. Dijkse; L. Dijkse; L.J. Dijkse; D. Dijkshoorn; A. Dijkstra; A.A. Dijkstra; A.R. Dijkstra; B. Dijkstra; E.S. Dijkstra; E.T. Dijkstra; H. Dijkstra; J. Dijkstra; K.D. Dijkstra; T. Dijkstra; J. Dijs; R.J.L. van den Dikkenberg; R. Dillerop; C.J. Dingemans; G.P. Dirks; C.M. Dirks; I. van Dis; P. Dobbelaar; J. Docter; M.A. van der Does; K.A. Doesburg; C.M. Dofferhoff-Smit; L. Dokter; R. Dokter; D. Dolman; J. Dolmans; H. Dorn; G.J.G. Dommerholt; H.J. Dommerholt; J. Dommerholt; H. Don; I.B. Donga; C.P.M. van Dongen; M. van Dongen; R. van Dongen; W. van Dongen; J.J.M. Donkers; P.F. Donkers; S. van Donselaar; D. Doodeman; H. van den Dool; M.C.J.W. van Dooren; J. van Doorn; P. Doornbos; M. van Doorne; J.K. Doorten; J. Dorgelo-Kleine Staarman; A. van Dorp; D. van Dorp; G. van Dorrestein; L. Dorst; R. Dorst; A. Dotinga; H. Dotinga; R.A. Douma; M. Douwes; V.Y.P. Douwes; E. Douwma; F. Draaisma; R. Dragt; R.A. Dragtstra; C. Dreef; O. Drent; P.H. Drenth; R. Drevijn; R.H. Drewes; F. Drieman; J. op den Dries; M. op den Dries; H. Driessse; A. Driessen; A.P.P.M. Driessen; J. Driessen; J. Drijfhout; E. van Drimmelen; L. van Drimmelen; W.J.A. Drok; W. van Drongelen; H.P.J. Droogers; J. Drop; N.J. Drost; G.L.M. Drüggen; M. Dubois; K. van Dueren; A. van Duijnen; A. van Duijvenboden; I.G.M. Duijvestein; H. van der Duim; J. Duindam; A. Duisings; H.M.J.M. Duisings; T.J. Duits; A.J.G. Duivenvoorden; J. Duivenvoorden; C. Dullaart; P.J. Dullemeijer; G.J.M. Dumaij; H. Dumoulin; K. van Dun; A. Dupuis; A.J. Durville

C.M. Ebben; G. Ebbers; B. Ebbinge; D. Ebbinge-Dallmeijer; E. Eblink; R. Echten; M. van Eck; W.B. van Ede; G.W. Ederveen; K. van Ee; I.I. Eegerdingk; I.L. van Eekelen; K.A. van Eerde; M. van Eerden; A. van Eeuwen; E.M. Egers; T. Eggenhuizen; V. Eggenhuizen; A. Ehrenburg; A. van der Eijk; W.B. van Eijk; D. van den Eijkel; J.C. Eijkelboom; M.A. Eijkelkamp; P. van den Eijnden; D.W.N. Eilander; L. Eindhoven; J. Eisenga; G.J. van Ek; D. Ekkel; S. Ekkel; A.J. van Ekris; M. Eland; M. van Elderen; H.A. van Eldik; C. Elfferich; P. Elfferich; J. Elfrink; K. Elgersma; R. Elizen; R. ter Ellen; R.W.C. Ellenkamp; J. Ellens; T. van den Elsdonk van Kilsdonk; T. van den Elsen; W.H. Elsinga; D. van der Elskan; G. van Elst; G. van der Elst; M. Elstgeest; M.J.M. van den Elzen; A.A. Elzerman; S.D. Elzerman; J. Elzinga; A.M. van Emmerik; R.A. van Empel-Nicolai; A. van der Ende; G.F.C. van den Ende; A.W. Engel; A.C. Engelen; F. Engelen; H. Engelmoer; M. Engelmoer; B.W.R. Engels; G.J.N. Engels; M. Engelshoven; J. van Enk; B.J. Ens; L.J. van der Ent; A. Enters; H.R.S. Enting; H.W. Enzerink; A. Eradus; H. Erkelens; M. Ermers; E.A.W. Ernens; F.J.H. van Erve; E. van der Es; T. van der Es; T.M. van der Es; C.M.I. van Esbroeck; F.J. Esmeijer; J. Esselaar; M. Essens; D.M. van Etten; M. van Etten; M. van Ettinger; G. Euverman; B. Evenhuis; S. Evens; M.E. Everink; E. Evers; P.J.M. Evers; H.C.M. Everwijn; J.J. den Exter

H.J.R. van Faassen; A. Fabriek; H.E. Fabritius; B.J. Falke; H. Farenhorst; H. Feenstra; M. Feenstra; R. Feenstra; S. Feitz; P. Feld; J. van Felius; R.W. Feringa; D.W. Fey; H. Fey; M.J. Fikkert; H. Fischer; M. Fischer-Geevers; R.H. Fisscher; G.M. Fix; J. Flapper; A. Fleming; L. de Fleuren-Haan; Flevolandschap; D.E. Flierman; M. van der Flier-Visser; M. Flikweert; H. Flinterman; A. Flipsen; E.T. Florijn; C.H.M. Floris; H. Floris; M. Floris; P.A.M. Floris; E. Foekens; D.T. Fokkema; A. Fokkens; C. Fokker; W. Fokker; J. Folkers; H. Folkerts; H. Folkertsma; R. Fopma; R.P.B. Foppen; A. Formsmma; M.M. Franken; M. Frantzen; L. Frerichs; J.C.M. Frijters

D. van der Gaast; B. Gaikhorst; M. Gal; S. Galavazi; T. Galema; F.J.R.M. Galle; L. Gans; R. Gans; D.D.C. Garritsen; H. Gasseling; A. van Gastel; H. van Gasteren; B.V. Gaxiola; M. Geboers; J. Gebraad; J.P. Geelen; S.C.V. Geelhoed; F. Geene; D.B. de Geer; A. Geerards-Buijs; M. Geerink; R. Geerlings; R. Geerts; C. Geertse; T.J. Geertsma; N. Geertzen; B. van Geffen; H.C.A. van Gelder; S.L.G. Gelderland; P.B. Gelderloos; F. Geldermans; G.J. Gelling; A.C. van Gelswijk; B. van Gemerden; H.P.J. van Gemert; M. van Genderen; F. van Geneygen; D.V. van Gennep; G.T.P. van Gent; K. van Gent; L.J.G. Geraets; M. Gerards; D. Gerrets; A. Gerrits; W.G. Gerritse; E. Gerritsen; G.J. Gerritsen; P. Gersen; Y.M. Gerz; A.H.M. van Gestel; J.G.W. van Gestel; J.W.H. van Gestel; P. van Gestel; P. Geurts; S. Geurts; Y. de Geus; A.J.G. Gevers; J.H.J. Gielen; M.A. Gieskens; J. van der Giessen; M. van der Giessen; K. Gieteling; P. Gijsen; A. Gil; H. Gilbers; F. van Gils; H. van Gils; S. van Gils; G. van Ginkel; L. van Ginkel; R. van Ginkel; M.J. Glastra; J.F.W. Glaudemans; J.H. de Glee; J.M. Gleichman; G. Glotzbach; N. Godfried; N. Godijn; I. Goedbloed; W. de Goede; A. de Goede-van den Burg; H.A. Goedhart; A.A.M. de Goeij;

N. Goemaere; E.M.T.A. Goertz; A.J. Goes; P.J. Goes; B. Goffin; R.J. Gommer; R.F.J. van Gompel; G. van Gool; J.A.M. van Gool; D.G.C. van de Goorbergh; J. Goosen; N.K. Goosen; J.T.H. Goossen; M.E. Goossens-Lub; P. Gorissen; R. Gorissen; E. Gorter; B. Gouda; D.L.J. Goudswaard; H.J. Goudzwaard; P. Gouman; E. Goutbeek; A. Gouw; A. Goverse; D. de Graaf; J.W. de Graaf; M. de Graaf; H. de Graaff; M. de Graaff; H. Graaf-land; P.H. Graansma; R. Graaumans; L.C.J.M. Gras; F.L. Grassotti; J.J. Gravekamp; J. Graveland; C.P. Gravestijn; M. Grazell; D. van der Grefte; C.J. van Grevendijk; G. Greving; D. Greydanus; G.W. Grievink; E.G. Griffioen; R. Grijpstra; C. Grimbergen; D.J. van der Groef; A.F.W. Groen; F.M. van Groen; N.M. Groen; S. Groen; D. Groenendijk; H. Groeneveld; P. Groeneweg; A.W. Groenewold; D.M.J.M. Grol; L. van Groningen; A. de Groot; B. de Groot; C.J.A. de Groot; E. de Groot; G. Groot; H. de Groot; J.B. Groot; L. de Groot; M. de Groot; N. Groot; R. de Groot; S. de Groot; T. de Groot; W. de Groot; W. de Groot; W.G. de Groot; W.L.W. de Groot; W. Grootendorst; J.E.G. van de Grootvheen; I. Grosfeld-Buntsma; M. Grosveld; J.W. Grotenhuis; P. Grubben; M.L.H.M. Grutters; J.A. Guldemond; B. van Guldener; P.T.S. van der Gulik; M. Gunst; A. Gyimesi

B. van Haafden; D. Haaijema; F. van den Haak; B.R. Haamberg; A. de Haan; A. de Haan; B. de Haan; H.A. de Haan; L. de Haan; R. Haan; A.C.M. Haanraats; H. Haanstra; B. ter Haar; G.P. van de Haar; H.J.M. ter Haar; R. ter Haar; M. Haas; W. de Haas; A.G.M. Haase; A.H. de Haas-Heidema; M. Haasjes; J.M. Haasnoot; J.E.D. van Haaster; G.S. Habers; A.C.T.A. van Haelst; A. van Haeringen; P.A.A. Haers; G.C.H.A. Hageman; M.J.A. Hageman; W. Hagemeyer; F.H.J. van Hagen; T. Hagedoorn; J. Hakkert; J. Hallema; G.J.J. Hallink; J.W. Hallink; C.A.H. Hallmann; G. Halman; M.E. Ham; R.W.J.M. van der Ham; W.A. van der Ham; F.A. Harmelijnc; A.C.M. Hamers; K.J. Hams; M.F. Handels; S. Handgraaf; J. Hanken; Y. Hankmann; A. Hannewijk; I. Hanselman; C.J. van Haperen; R.M. Harbers; H. Harder; O. 't Hardt; T.A. van Haren; K.E. Harmsen; P. Harmsma; A. 't Hart; G. Hart; J. van Harten; M. Hartman; W. Hartman; A. Hartog; D.A. Hartog; U.A. Hassefras; L.W. Hassing; J.A.M. van de Haterd; A. van Hatterm; S.T. van Hattum; E.H.M. Hauser; J. Havekes; E. Haven; F. Haven; J. van der Haven; G.J. Haverkamp; J.A.T. Haverkate; J. Haverkort; H. van Heck; T.W.M. van Heck; J. van Heek; L.M. Heemskerck; R. Heemskerck; M.V.A.J. ter Heerdt; A. Heeres; K. Heeres; D. Heerkens; I.J.M. Hegeman; A. Heida; IJ. van der Heide; J.C. van der Heide; C. Heideveld; J.G. Heij; M.P. de Heij; C. van der Heijden; E.H. van der Heijden; J.A.W. Heijckers; B. Heijman; L. Heijman; C.A. Heijmen; B. Heijne; L.M.J.G. Heijnen; T.R. Heijnen; J. Heijnis; M.A. Heinen; J.M. van Heiningen; R.F. Heinsius; A.G. van der Hel; A.G. Helder; M. Hellinga; J.A. Helling; J. van der Helm; M.J.H.M. van der Helm; D.M. Helmers; G.B.M. Helmes; F. Helmig; P.G.M. Helmond; R. Helstoot; S. Hempenius; C. Hendriks; H.F. Hendriks; J.P. Hendriks; M. Hendriks; R. Hendriks; R.B.M. Hendriks; A. Hendriksen; A.F. Hendriksen; A.J.M. Hendriks; W. Hendrix; E. ter Hennepe; R. Hennevanger; G. Hensgens; B. Henstra; Z.G.J. Herbert; H. Herfs; P.G.P. Herfs;

A. van de Herik; A.J.G. van Herk; G. van Herk; B. Hermans; D.C. Hermans; J.J.H. Hermans; J.J.M. Hermans; J.L.B. Hermans; P. Hermelink; P. Hermens; C. Hermesen; M.T.F. Hermesen; R. Hermesen; W.H.P. Hermus; H. Hertogh; P. Hesseling; J.E. Hessels; M. Hessels; L. van Hesteren; H.G.L. Het Groninger Landschap; J.P. van Heteren-Ditzel; E.A. Hettinga; E. Heunks; T. van Heusden; H. Heutink; H. van den Heuvel; I. van den Heuvel; I.T.J.A. van den Heuvel; J. van den Heuvel; R. van den Heuvel; B. Heuveling; A. Heykamp; J.E. Hibels; H. Hiddink; K. Hiddink; R.E. van Hiele; H.A. Hiemstra; M.W. Hiemstra; C. Hiensch; G. Hijbeek; J. Hijlkema; P.J.M. Hijne; F. Hijnen; R. van Hijum; P. Hikspoor; M. Hilboezen; H. Hilderink; D. Hilgers; N.G.M. Hilgers; K.L.T. Hillekens; M. Hilverda; G. Himmelreich; K. Hinkamp; H.A.C. Hinke; M. Hirschler; B.P.L. Hissel; J. Hissink; P.A. Hitzert; R.E.A.M. Hodzelmas; P. van Hoek; M.S.J. Hoekstein; B. Hoekstra; D.S. Hoekstra; E. Hoekstra; H. Hoekstra; U. Hoekstra; Y. Hoekstra; Y.S. Hoekstra; M.T. Hoekzema; J.A. Hoenders; B.J. Hoentjen; H. van Hoeve; M. van der Hoeven; A.B.M. Hof; H.J. Hof; S. Hof; W. Hofen; H. Hofman; T.J.W. van Hofslot; M. Hofstra; S. van Hofwegen; C. Hogerheijde; L. Hogervorst; J. Hogerwaard; N.B. Hogeveen; E. den Hollander; K. Holleman; M. Holleman-ter Meulen; P.F. Hollenberg; N.J. Hollenberg; G. Holman; H. Hols; A.G.M. Holtmaat; B. Homma; Th.C.M. Honigh; T. van der Honing; J. van Hoof; R.A.C. van Hoof; M. van Hoof-Hijman; M. Hooftman; G.L. de Hoog; J. op 't Hoog; J.L. Hoogenboom; M. Hoogendoorn; J. Hoozeveld; W. Hoogland; M.H.Th. Hoogstraat; A.E.J. Hooijboer; L. van Hooijdonk; F.C. Hooijmans; J.W. Hooijmans; J.C.E.W. Hooijmeijer; P. de Hoop; A.J. ten Hoopen; F.R. ten Hoop; P. ten Hoop; L. D'Hoore; B. Hoorens; B.B. van der Hoorn; G. van Hoorn; G. van Hoorn; H.J. van Hoorn; M. Hoosbeek; F. Hopman; S. Hopmans; P.M.W. Hoppenbrouwers; O.C. Horiot; G. van de Horn; M. Hornman; P. van Horssen; R. ter Horst; L.K.J. Horsten; J. Horstmann; J. Hortensius; T. Hortensius; D. Hörters; L.H. Hoste; M. Hotting; A. Hottinga; W.A. Hottinga; J.T.H. Houkes; P.J. van den Hout; M. van Houten; H. Houtman; M. Houtstra; G. Houweling; D. van Houwelingen; G. Houwen; J.L. Houwen; J.A.G. Hoveling; P. Hovenkamp; A. Hoving; J. Hoving; R. Hovinga; M. Huge; E. Huibers; P. Huijgen; C.J.M. Huijben; M. Huijgens; M. Huijsman; G.W. Huijzers; A. Huiskamp; A. Huisman; J.J. Huisman; A. Huitema-It Fryske Gea; R. Huiting; H. Huizenga; J. Huizenga; P. Huizenga; R. Huizinga; A. Huizinga; G. Huizinga; M. Huizinga; M. Huizinga; J. Hulkenberg; R.C.H.L. Hulleger; R.J.W. Huls; N. Hulsbosch; B.H.H. Hulsebos; H. Hulsebos; R.W. Hulsebos; E. Hulshoff; B. van der Hulst; H. Huneke; A. van Hunnik; H.W. Hupkes; M.C.E. van den Hurk; A. Hurks; J. Husslage; M.F.H. Hustings; M. Hutten; S.C.M. Hutten; J.G. Huurneman; R. Huyssen; G. Hylkema

J. Idema; R.J. Idema; P. Idserda; P.B.W. van Iersel; L. IJlst; J.L. Ijszenga; G.J. Imming; P. Imthorn; J. van Irsel; IVN Rijsen-Enter; IVNDB Vogelwerkgroep; H.A. van Iwaarden

K. Jaarsma; B. Jacobs; F.H.H. Jacobs; J. Jacobs; J.A.W. Jacobs; N. Jacobs; J.A.M. Jaegers; B. Jager; J.J. Jager; K. Jager; W. Jager; E. van der Jagt; P. van der Jagt;

P. Janknegt; C.S. Janse; F.J. Janse; J.W.E. Janse; M. Janse; T. Janse; A.J. Jansen; B. Jansen; B. Jansen; E. Jansen; F. Jansen; G.J.M. Jansen; J. Jansen; J.B.W.A. Jansen; L. Jansen; M. Jansen; P. Jansen; R. Jansen; T.P.M. Jansen; W. Jansen; R.H.A. Jansen op de Haar; A. Jansma; B.M. Janssen; E.W.A. Janssen; G. Janssen; G.W.H. Janssen; H. Janssen; H.C.M. Janssen; M.H. Janssen; M.P.W. Janssen; R. Janssen; R.B.M. Janssen; R.J. Janssen; W. Janssen; K. Janszen; G. Janze; G. Jellema; F. Jelsma; C. Jeninga; R. Jentink; J. Jes; H. van der Jeugd; M. Jeurissen; N.L. Jeurissen; G. Jilderda; F. Jochems; P. Jokhan; A. de Jong; A.J. de Jong; B. de Jong; C. de Jong; C. de Jong; C. de Jong; F. de Jong; G. de Jong; G.J. de Jong; H. de Jong; H.D. de Jong; J. de Jong; J. de Jong; K.H. de Jong; L. de Jong; M.L. de Jong; M.M. de Jong; M.W.G.M. de Jong; N. de Jong; N.H. de Jong; P. de Jong; P.J. de Jong; S. de Jong; T. de Jong; T. de Jong; V. de Jong; A. Jongbloed; J.H. de Jonge; J.M.K. de Jonge; J. Jongejans; S. Jongeling; L. Jongema; K. Jongkind; M.V.M. Jongmans; D. Jonker; D.A. Jonkers; B. Jonkhans; P. Joossen; M.M.A. Joosten; R.P.H. Joosten; M. Jordens; F.J.M. Jorna; K. Joustra; L.D. Joziase

G.E. van der Kaaij; T. Kaal; E. van Kaathoven; L.J. Kaats; M. Kahmann; C.D. Kalisvaart; A. Kalverboer; E. de Kam; M. de Kam; R. Kamer; A. Kaminski; E. Kamminga; H.G. Kamminga; J. Kamp Jansen; P. Kampff; B.D.E. Kamphuis; C. Kamphuis; J.J. Kamphuis; L. Kamphuis; J.H. Kampjes; L.B. Kampjes; A. Kamstra; W. Kamstra; P. van Kan; M. Kapoen; R. Karreman; C.A.F. Karsmakers; R. Karsenbarg; H. Karssen; R. Karssen; J. van Kasteel; A. Katsman; J. Katsman; D. van Katwijk; K.A.M. Kauw; C. Keijzer; J. Keijzer; J.J.L.J. Keijzer; M. Keijzer; G. Keizer; P.J. Keizer; A. van Keken; L. Kelder; M.C.P. Kelders; H. Kemna; G.P. van Kempen; J. van Kempen; A. Kemper; Kenniscentrum Akkervogels Grauwe Kiekendief; G. Kenter; H.J. Kenter; J. van Kerckhoven; H.J. Kerkhoff; Kerkuilenwerkgroep regio Groningen; D.E. Kers-Oosthof; T.E. Kersseboom-Spaan; P. Kerssies; E.K. Kersten; J.W.M. Kerver; C. Kes; E.H.A.M. Ketelaar; G. Kets; G. Kets; L. Keularts; P.W. Keuning; W. Keuper; B. Keurentjes; T. Keurntjes; B. ter Keurs; Y.L. Khoe; E.N. Kieft; M. Kienhuis; J.F. Kienstra; J.L. Kienstra; M. Kievits; H.J. Kiewiet; W. Kijlstra; E. Kikkert; J.E. Kikkert; R. Kikkert; R.C.J.P. Kimenai; J.M. Kimstra; P. Kipp; H.A. Kivit; C. Klaassen; H.J.P. Klaassen; N.A. Klaassen; O. Klaassen; R. Klaassen; E. Klaassens; J. van der Klaauw; K. Klaij; A.D.A.A. Klaren; A. Klaver; I. Klaver; S.M. Klaver; C. van Kleef; G. Kleefman; S.W. Kleefman; J. Kleefstra; R. Kleefstra; E. van der Kleij; B.A. Kleijn; W. Klein; G. Klein Baltink; B. Klein Elhorst; J. Kleine; M.C.M. Klemann; G.J.W.M. Klerks; A. van Kleunen; J.J. Klever; E. Kleyheeg; J.C. Kling; F.D. Klinge; A. van Klinken; A.R. van Klinken; G.J. van Klinken; W. van Klinken; P.H. Klip; F. Klomp; F.P.A.J. Klomp; H. Klomp; J. Klomp; P.R. Klomp; S. Klomp; N.R.J. van 't Klooster; C.E. Kloosterboer; H. Kloosterboer; B. Kloosterman; J. Kloosterman; M.A.C. Kloosterman; P. Klootsema; M. Klootwijk; G. Klop; M. Kloppe; G.C. van der Klugt; H.M. de Kluijver; R. Kluit; H.M.M. Kluiwstra; E. Klunder; B.H. Knegtering; M. Knijnsberg; E.L.J. van Knippenberg; F.M.L. Knipping; L. Knol;

L.J.A Knoopsvan Lin; R.K. Knotters; W. Koch; T. de Koe; K.J. Koedijk; M.M.G. Koehorst; E. de Koeijer van Leeuwen; S.G. Koekkoek; W.E.W.M. Koekkoek; H. Koel; J. Koeleman-Groen; C. Koelewijn; F.J.M. Koelmans; N. Koeneman; M. Koeslag; H.G.B. Koetsier; H. Koffijberg; K.H. Koffijberg; H. Kogelman; E.J.M. Kok; J. Kok; J. Kok; K.H.J. Kok; Y. de Kok; P.G. Kole; S.D.P. Kole; A.M.C. Kolen; R. van de Kolk; H. Kolman; J.W.M. Kolsters; A.E. Kommer; M. Kommer-Sourdeval; P.A.M. Konijn; T.F. Konijn; A. de Koning; M.M. de Koning; N. de Koning; R. de Koning; L.J. Konings; J.A. van Koningsveld; R.R. van der Kooi; A.D. Kooij; C. Kooij; H. van der Kooij; W. Kooij; E. Kooijman; C.H. Kooiman; W. Kooistra; M.M. Kool; B. Koole; E.M. Koole; M. Koole; G.K. Koomen; H. Koopman; J. Koopman; K.K. Koopmans; J.L. Koopsen; N. Koot; R. van Kootwijk; S.J. Koppes; M.A. Korbijn; J.C. Koreneef; R. Korevaar; B. Korf; N. Kornet; M. de Kort; S.M. Kortekaas; A.J. Korteknie; I. Kortebach; B. Koster; B.J. Koster; J. Koster; M. Koster; D. Kösters; N.E. Kösters; J.W. Kouwenhoven; J. Kovacs; H. Kraaijkamp; A. Kraak; E.J.L. Kraal; P. van der Kraan; R.J. Kraan; W. van de Kraats; J. Kramer; L. Kramer; C.P.J. Kraneveld; S. Krap; H.A. van der Kreek; T. Kreetz; P. Kreijen; B. Krenmer; E.B.C. Kriek; M. Krielen; C. van der Krift; M.J.M. Krijnen; D. van Krimpen; H. Kroes; R.J.J. Kroeskop; B. Kroeze; D. Kroeze; I.A.M. Kroft; H. Krol; J. Krol; R. Krom; F. Kromme; L. Kromwijk; G.M. Krösschell; G. Krottje; P. Kruger; J.G.M. de Kruijf; N. Kruijts Voorberge; P.E. Kruijt; J.S. van Kruiningen; D. Kruit; H. Kruit; M. Kruit; H. Kruk; P.J. van der Kruk; J.F.K. Kruse; M. Kubbe; R.H. Kugel; E.R. Kuif; M.S. van Kwijk-Rooseboom; I.J. Kuijpers; J.P.M. Kuijsten; B. van Kuik; A. Kuiper; A.C. Kuiper; A.C.J. Kuiper; C. Kuiper; L.H. Kuiper; R.J. Kuiper; A. Kuipers; H.D.R. Kuipers; H.F. Kuipers; J. Kuipers; O.D. Kuipers; G.J.A. Kuitenbrouwer; W. Kulsdom; H.A. Kunnen; T. Kunst; F. Kuper; H. Kuperus; G. Kurstjens; O. Kwak; R.G.M. Kwak; J. Kwakernaat; B. Kwakkel; F.J. Kwant; P.L. Kwast; H.J. Kwikkel; N.D. Kwint

E.A. ter Laak; L.S.C. ter Laak; P.J.E.M. op de Laak; R. van der Laak; W. van der Laak; E. van der Laan; P. Laan; S.T.J.M. van der Laan; M. van Laanen; J.G.M. van de Laar; J.H.L. van de Laar; C. van Laarhoven; J.H. Labots; G. Lagendijk; J.A. Lagendijk; A. Lagrouw; M.W.E. Lambermon; F. Lamers; G.B.J.M. Lamers; V. Laming; H. Lammers; I.B. Lammers; J. Lammers; H. van Lamoen; S. Landa; Landschap Noord-Holland; W. van Lanen; C. Langbroek; M. Langbroek; W. Langbroek; H. de Lange; J. de Lange; J.H. de Lange; L. de Lange; P.G.M. de Lange; W.B.M. de Lange; G. Langedijk; F.P.W. Langelaan; J.M.W. Langenbach; A. Langendoen; B. Langenkamp; M. de Lange-van Buren; A.M.Q.W. Langeveld; H. Langezaal; D. Langwerden; D. Laning; W. Laning; R.M. Lanjouw; H. Lankhaar; H. Lankhof; R. Lankhorst; A. van der Lans; T. Lansdaal; A.H.M. Lansink; F. Lap; D. Laponder; A. Laro; A. Lassche; F.J. Lausberg; J. Lautenbach; D. Lautenbag; P.A.C.M. Lauwers; W. Lebbink; H. Leblanc; H.G.M. Leblanc; C. van der Lee; G.A. van der Lee; M.J.H. van der Lee; A. Leegwater; M.E.D.J. Leemans; C. Leernhuis; P. Leernreise; M.J. Leenman; I. Leentvaar; N. Leerling; J. Leertouwer; V.M. van Leest; A. de Leeuw; G. de Leeuw; J. de Leeuw; J.J. de Leeuw;

J.P.W.M. de Leeuw; K. de Leeuw; P. de Leeuw; G. van Leeuwen; G.H. van Leeuwen; H. van Leeuwen; J. van Leeuwen; J. van Leeuwen; J. van Leeuwen; J.H. van Leeuwen; J.J.J.M. van Leeuwen; M. van Leeuwen; M. van Leeuwen; T.W. van Leeuwen; J.J. Leeuwenburgh; H. Leever; A. Leferink; B.M.C. Leferink; J. Leferink; J.M. Leferink-Foppele; H. van der Leij; B. van Leijen; A. Leijstra; J. Leijstra; E. Lekkerkerk; L.J.A. Lekkerkerk; T. Lekkerkerk; W. Lelij; F.M.W. Lemmens; V. de Lenne; J. Lenselink; R. Lensink; W.K. Lenten; M. Leopold; J.J.F.M. van de Leur; A. Leusink; J. van 't Leven; A.W. Lever; H. Levering; H.S. Lichtenbeld; J. van Liebergen; M. van Lierop; S. van Lierop; C.J. van Lieshout; S.M. Lievaart; H.J.M. Lieverdink; E.C.M. Ligthart; C.A.W.M. Ligtfoot; G.F.C.M. Lijten; S. Lilipaly; R. van Limburg Stirum; H. van Limpt; C.C. van Lin; L.A.J. van Lin; M. van der Linde; P.J. Lindeboom; P.R. Lindeboom; R. Lindeboom; C. van de Linden; J. van der Linden; J.W.J.M. van der Linden; P. van der Linden; P. Lindhout; L. Linnartz; A. de Lint; W. van Lint; L. Lippens; P.J.C.M. Litjens; R. Lobel; I. Lodder; M. Loeffen; E. Loeffen-Coenen; A. Loeve; M. Loeve; J. Lohuis; J. Lok; F.M. Lokhorst; G. Lokker; J. Lok-Lodewijks; C. Lornbaerts; T.M.A. Lommen; C. Longhurst; D. van der Loo; L. van der Loo; M. van de Loo; A. Loof; H. Looman; J.A.A.M. van Loon; M.S. van Loon; Th.M.J. van Loon; J. Loonstra; T. Loorij; R. van Lopik; M. Los; T. Los; L.H. Louwe Kooijmans; M.H.A. de Louwere; M.M.H. Loven; J. Lubach-van de Linden; A.E.J. van der Lubbe; A. van Lubeck; B. Lucas; N. Lucassen; J.M. Luchies; L. Lugtmeier; H.H.G. Luijten; L.G. Luijten; M. Luitwieler; C. van de Lustgraaf; R. Lutterlof; C. van Luxemborg; J. Luymes; R. Luyten

P.J.I. de Maagt; T. van Maanen; H.W. van Maar; C. Maas; D.W. Maas; F.J. Maas; G.J. Maas; P. Maas; E.J. Maassen; B. de Maat; H.P.M. van der Maat; B.A. Maatkamp; G. Maatkamp; H. Maatman; H.C.M. Macco; M.J.G. Mackus; A.A. Madou; J.P.C. Maes; K. Maes; W.R. Maier; F.A. Majoor; J. Maljers; P. Manche; M. Manchester; A. Mandemaker; E. Mandemaker; H. Mandt; W.E. van Manen; G.A.M. Mangnus; M. Manschot; J. Mansens; R. Manting; D. Marburger-Rabe; P.J. Marcus; J. Mariën; A. Marijnis; R.M.A. Marissen; R.P.F. van der Mark; M. Markx; B.J. Mars; G. Marsman; E.C.L. Martijn; A. Martens; R. Martens; P.G.M. te Marvelde; L. Marx; J.M.A. van de Mast; J.A.M.A. Mastenbroek; F.J.M. Mathijssen; E.R.E. Matthijs; M. Matthijs; A.G. Matthijssen; A.H. Matthijssen; J.M. van Maurik; J. Medenblik; J. Medenblik; L. van Meegen; H.A. Meek; A.C. van der Meer; C. van der Meer; G. van der Meer; J. van der Meer; L. van der Meer; R. van der Meer; S. van der Meer; S. van der Meer; P. Meerdink; W.W.A. van Meerendonk; J.L. Meerman; B.J. Meerstra; I. van Meerveld; M. Meeuwisse; H.A.M. Meeuwssen; J. van der Meij; S. van der Meij; A. Meijer; D. Meijer; M. Meijer; T. Meijer; G. Meijers; T. Meijers; J.A.J. van der Meijs; J. Meilof; P. Meima; J. Meindertsma; M.T. Meiningner; L.H.P. Meinsma; M.P. Melchers; A.M. Melis; E.M.G. Melis; J.A.M. Melis; P. Melissen; J. Mellenberg; P.F.H.M. Mennema; G.C. Mennen; M. Menon; R.M.M.B. Mens; V. Mensing; I. Mensink; T.P. Menting;

N. Mentink; B. Merk; M.H.A. Merkus; J.W.F. Mes; R.G. Mes; C. Mesker; R. Messemaker; B.P.M. Messiaen; N. Metaal; A. Metselaar; A.H. van der Meulen; J. van der Meulen; M. van der Meulen; R.H.A. Meulendijks; A.H.M. van de Meulengraaf; J.O.M. van de Meulengraaf; H. Meulepas; W.M. Middel; G. Middelkoop; B. Middendorp; H. Miedema; F.E. van der Mijn; A.C. Mijnheer; G. Mijnhout; F.J. Mijs; J.A.M. Millenaar; J. Minderhoud; M. Mink; E. Minke; E. Minnaar; G.A. Minnerma; R. van Minnen; T. van Minnen; J. Miske; C. Mix; P. Modderkolk; G. Modderman; R.E. Modderman; G. Moek; M. Moens; H. J. Moeskops; C.K. Mol; J.J. de Mol van Otterloo; H. van der Molen; M. van der Molen; G. Molenaar; H. Molenaar; J.A. Molenaar; W. Molenbuur; H.J. Molkenboer; H.E. Morn; M.A. Mornbarg-Post; E. Monster; F.A. Montagne; H. Monteiro; R. Montsma; A.M. de Mooij; J.H. Mooij; R.G. Moolenbeek; S.Y.M. Mordac; P. te Morsche; M.H. Morsman; K. Mostert; H.J. Mos-van de Tang; G. Mourik; V. Mourik; C.R. Mous; N. Mudde; R.K. Muhring; L. van Muijden; J. Muisers; E. Mulder; F. Mulder; J.R. Mulder; S. Mulder; S.A. Mulder; T. Mulder; A. Muller; B. Muller; G. van Munster; M. Murray; A. Muskens; S. Muskens; M.A. Musschenga; A. Musters; M.J.M. Muusse; A.A.C.M. Muynis

R. Nabben; C.E.H. Naber; N. Nachbar; J.C. Nagel; L. Nagelkerke; J.H.C. Nagtegaal; R.E. Nagtegaal; R.J. Nagtegaal; E.S. van Narnen; D.M.J. Nanne; K.J. Nanninga; Natuurmonumenten ZHE; N. Nauta; G.J. Navis; W. van Nee; M. Nelissen; C.M.F. Neutkens; J. Nicolai; H.W. de Nie; F. Nieland; D.T. Niemantsverdriet; J. Nienhuis; P. van Nies; H. Niesen; M.I. Nieuw; R. Nieuwstad; M. van Niftrik; F. Nijboer; H.F. Nijenhuis; H.J. Nijenhuis; G.J.A. Nijenhuis-Jansen; M.S.E. Nijhof; A.A. Nijhoff; J.L.J. Nijhuis; S.J. Nijkamp; F. Nijland; W. Nijlunsing; W.M.B.F. Nijmeijer; N. Nijsingh; P. Nijskens; J.G.M. Nijssen; J.G.M. Nijssen; M. Nijssen; A. Nikkessen; H. Nilsen; M.A.J. van Nistelrooy; L.A. Nizet; W.T. de Nobel; C.W. Nollen; A.A. Nolten; A. Nooitgedagt; H. Nool; P. Noomen; H. van der Noord; P. van Noord; J.V.M. Noordeloos; B. van Noorden; H. Noordhuis; J. Noordhuizen; H. Noordkamp; E. Noorduin; C. Noorman; B.C.E. van Noort; E. van Noort; J.A. van Noort; C. Nouta; H.M.C. Nouws; H. Nugteren; J.A.P.M. van Nunen; P. van Nuys

F. Oelmeijer; H.R. Offereins; G. Olde Bijvank; D. Olinga; F.J. Olk; H. Olk; S. Olk; A.G. Olsthoorn; H. Oltheten; N.B. Omlo; G. van Ommering; M. Onderwater; J.G.M. van Ooijen; M. Oomen; A. Ooms; B. Ooms; D.M. Ooms; G.E. Oonk; C.M. van Oort; E. van Oort; L. van Oort; A. Oortgiesen; M. Oosshot; A.C. van Oosten; H.H. van Oosten; P. Oosten; A. Oosterbaan; B. Oosterbaan; K. Oosterbeek; J. Oosterhof; I.C.L. van Oosterhout; S.P.M. van Oosterhout; C. Oosterhuis; H. Oosterhuis; J. Oosterhuis; R. Oosterhuis; P. Oosterkamp; A.T. Oosterlaar; R. Oosterlaar; R.J. Oosterling; E.B. Oosterveld; G. Oosterwijk; E.D.H.J. Oosthof; H. Oosting; J. Oosting; N. Oostinga; C. van Oostveen; H. Oostwouder; M. van Opdorp; L. Oppewal; A. van Opstal; J.A.M. Ordelmans; B.L.J. van Os; S.S.E. Osinga; C.G.A. Oskarn; E. van Osnabrugge; M. Ossevoort; L. Oteman;

T. den Ottelander; H.J. Ottens; L. Oudejans; J.M.H. den Ouden; L. den Ouden; A.C. van den Oudenalder; M. Oudshoorn; R. Ousen; T. den Outer; H. Ouwehand; A. Ovaa; H.J.J. Overbeek; G. Overdijkink; H. Overduin; S.G. Overkempe; G.A.M. Overmars

W. van Paasen; H.J. van Paassen; H.J. van Paddenburgh; F.H.W.M. Pakbier; R. Pannekoek; G.G. Panneerman; R.G.T. Papendorp; J. Papenhuijzen; W. Parent; F. Parmentier; J. Passchier; M.G. Pater; A.M. Patterson; R. Paulissen; A. Paulus; J.J. Paulusma; O.C.F. de Pauw; L. Pauwels; J. Peddemors; M. Peelen; J.J.M. Peeraer; J. Peeters; M. Peeters; P.G. Peeters; P.W.C. Peijs; K. Pelgrim; C.J.N. van Pelt; F.W.G.A. van Pelt; H. van Pelt; J.A. van Pelt; N. van Pelt; P. van Pelt; R. Pen; P.J. van der Pennen; M. Pennings; P. Pennock; R. Pepping; M.J. Perk; A.J. Peters; F.M. Peters; M.P.A. Peters; M.W.D. Peters; P.P.M. Peters; R.H.M. Peters; T.P.J. Peters; M.W.F. Peters-Dullaert; M. Peterse; J.M. Petersen; M.J.C. Pethke; G.F.H. Pether; J. Pether; G.M. Peulen; E. Piebenga; F.H. Pierik; R. Pieters; C. Pieterse; D. Pieterse; P. Pieterse; J. Pijcke; J. Pijnacker; J.M.H. Pijnenburg; J.W.R. Pilzecker; E.V.M. Piron; R. Pirson; E. Pit; W.P. Plaatzer; L.H.W. van der Plas; M. van de Plas-Haarsma; H. Plat; E.D. van Pletzen; A.T. Pleunis; J. van der Ploeg; K.H. van der Ploeg; L.J.M. van der Ploeg; R. van der Ploeg; T.H. Ploeg; E.J. Plomp; J. Plooi; R.L.H. van Poecke; N. van der Poel; P. van der Poel; H.W.J. Poelen; W. Poelmans; J. Poffers; A.M.J. vander Pol; P. Polak; P. van de Polder; R. Polder; A.A. Polderman; J.J. Polderman; W.A. Poldervaart; S. Poley; K. Pols; M. Pommé; H. Pompstra; A.C.M. Pont; B.E.J. Pont; C. Poolen; S. Poorta; J. Poortstra; J. Poortvliet; B. Popma; W. Poppe; B.J.H.M. Possen; A.J. Post; B. Post; M.P. van der Post; R. Post; R.A.G. Post; V.W. Posterna; M. Posthumus; A. Postma; J. Postma; M.A. Postma; A. Pot; J. Pothof; A. Potiek; M. Poulussen; J.G.W. Pouw; P.J.M. Pouwels; J. Prescher; F.W. Prins; G.A.H. Prins; M.A. Prins; M.D. Prins; M.J. Prins; P. Prins; P. de Prins; E. Prinse; A.C.M. Prinsen; G. Prinsen; H.A.M. Prinsen; C. Procé; J. Procee; B.D.M. Pronk; A.E. Proot; D. Prop; J. Pruis; L.J.J.M. Prüst; M. Pruyssers; M.A. van Pul; A. Pull; A. van Putten; R. van Putten; N. Putters; T. Putters

K. Quaadgras; B. Quadflieg; E. de Quartel; F. Quené Y.H.I. Rabe; L.H. Raben; J.F. Rademaker; J.B. Rademakers; D.J. Radstake; G.P.J. Raedts; J. Raedts; J.H. Rahder; R. Rakers; A.A.P. Ram; L.C.P.M. Ras; W. Rasink; S. Rausch; T. Raven; W.J. Ravensburg; T. van Ravesteijn; R.W. Reddingius; E. de Ree; G.S. de Ree; L. de Ree; A. van Reenen; M. van Reenen; M.F.J. van de Reep; F. Regeer; C. Reijman; P. Reijs; G.H.M. Reimert; S. Reinders; A.J. Reinhard; J. Reinhold; W. Reinink; J. van Reisen; J. Reitsma; A. Remeuse; W. Remmelzwaal; S. van Remmerden; H. Remmerswaal-Groen; M. Renes; M. Renkema; A.J.M. Rennen; R. Rense; G.A. Rensink; J.J. van der Rest; V. Retel Helmrich; B. Reussien; C. Reuther; C.J. Richards; O. Ridder; M.B.W. Riekert; M.C.M. van Riel; S. Rienstra; J.A. van Riet; A. Rietberg; L. Rigouts; G. Rigter; P. Rigterink; C. de Rijk; B. Rijke; R. Rijkers; P.J.L. Rijks; C.M.J. van Rijn; K. van Rijn; S. van Rijn; S.H.M. van Rijn; J. Rijnders; C. van Rijnsbergen; W. Rijpkerna; G.W. Rijsdijk; J.H.S. Rijsdijk;

L. Rijsdijk; J.M. van Rijsewijk; C. van Rijswijk; R. van Rijswijk; J. van der Rijt; J. Rinsma; G.H. Roebeling; G.J. Roebersen; T. Roeke; B. Roelen; H. Roelofs; F. Roels; P. Roelse; J.H.M. Roemen; R.V. Roemers; A. Roering; A. van Roessel; D.J. van Roest; F. Roffel; J.B. Roggeveen; W.B. Rohde; W. Roke; A. Römer; N.J. Rommes; L.C. de Ronde- van Zwet; J.H. Rondhuis; A.L. Roobeek; C.F. Roobeek; Y.B. Roobol; T. van Roode; J. Roodhart; G.R. Roodstaart; A.W. de Rooij; H. de Rooij; M. van Rooijen; N.C. Rook; M. van Roomen; M.W.J. van Roomen; A. van Room; F. Roording; B. de Roos; M. Roos; M. Roos; M. Roos; R.M.J. Roos; T. Roos; A.P. Ros; M. Rosier; M.T. Roskam; F.M.A. Rosmalen; S. van Rossem; E. van Rossum; F. Rotman; M. van de Rotte; G. Rotteveel; J.J.F. Rotteveel; B.L.H. de Rouw; C. Rövekamp; M.W.I. Roza-Scholten; E.H.A. Roze; G. Rozeboom; J.C. Roze- ma; C.M. Rozemeijer; D.E.J. Rozenberg; R. Ruesink; E. Ruessink; J.G. Ruijter; R. Ruis; C.L.M. van Ruitenbeek; E. de Ruiter; H. Ruiter; J.L.R. Ruiter; M.J.C. Ruiter; R. de Ruiter; S.H.J. Ruiter; R.H. Ruks; J. Runhaar; P. Rust-
D.J. Saaltink; R. Saaltink; J.N.C. van der Salm; P. Sal- verda; A.H. Sampiomon; G.M.H. Sand; E.M. van de Sande; C. van de Sanden; J.G.M. Sanderink; A. Sanders; M.E. Sanders; V.P.H. Sanders; Y. Sanders; A.M. van Santen; J.C. van Santen; M. van Santen; J. Santing; L. Santing; C.P. van der Sar; F.J.A. Saris; F.J. Sauter; N.W. Schaafstra; K. Schaap; L.H.J. Schaap; M. Schaap; P. Schaap; C. Schaap-Müller; H. Schadenberg; B.F. van Schaffelaar; H. van Schaijk; A.N.K.E. Schajik; M. Schalkwijk; C.J.G. Scharringa; T. Schaub; F.P.C. Scheen- stra; J.J. Scheepers; M. Scheeringa; Z. Scheeringa; J.L. Scheijbeler; H. Schekkerman; J. Schelfhorst; A. van Scheltinga; A. Schenk; J. Schenkels; C. Schepen; D. Scheper; F. Schepers; K. Schepers; K. Scheppe; A. Scherff; E.F.M. Schermer; T.A.N. Schermer; P.W. Schermerhorn; P.P. Schets; P. Scheutjens; A.J.A. van Schie; A.W.E. van Schie; C.A.J. van Schie; M. van Schie; B.P.A.M. van Schijndel-Bakk; T. Schijvens; A. Schild; B. Schilder; M. Schildwacht; J.W. Schilperoort; N. de Schipper; P.J. Schipper; T. Schipper; W. Schipper; R. Schippers; J.M. Schmidt-van de Beek; H.P.M. Schob- ben; S. Schodts; L. Schoen; G.J.W. Schoenmaker; T. Schoenmaker; F. Scholte; A.T. Scholten; E. Scholten; H. Scholten; J. Scholten; J. Scholten; K. Scholten; P. Scholten; P.J.G.M. Scholten; S. Scholten; S.H. Schol- ten; R. Scholtens; T. Scholtens; D.K. Schonebaum; K.K. Schonebaum; H. Schoonderwoerd; J. Schoonder- woerd; D.G. van der Schoot; L.A.W.M. Schoot Uiter- kamp; M. van Schooten; E.J. Schoppers; H.J. Schop- pers; J. Schoppers; A. Schortinghuis; S. Schotanus; E. Schothorst; A.G.M. Schotman; E.G. Schouten; J.C. Schouten; N. Schouten; R.W.H. Schouten; V.S. Schou- ten; P.A.L. Schrader; L. Schramme; S. Schraven; M. Schrijver; D. Schreiner; J.P. Schreiner; R. Schreuder; A.H. Schreuders; E. Schreurs; R.A. Schrijber; T. Schrij- vers; P.G. Schrijvershof; J.J. Schroder; R.J.H. Schroder; J. van der Schuit; K. van der Schuit; S. van der Schuit; J. Schuitemaker; J.E. Schumacher; N. Schumacher; T. Schuringa; F.J.W. Schussler; C. Schut; H. Schut; J. Schutjes; M. Schutten; P. Schutten; F. van de Schuur; W. Schuurman; W. Schuurman; W.N.P. Schuurman;

R.A.J.M. Schwartz; R.T.J.M. Schwartz; K.J. schweg- man; P. schwegman; P. Schyns; H. Scipio; F.M.T. van Sebillie; N. Sebregts; G.J.M.A. Seegers; N. Seegers; I. Seelen; C.A.M. van Seggelen; M. Segond von Ban- chet; J.M. Seijkens; J. Seinstra; L. Seinstra; P.W.J. Se- keris; A.H.M. Senden-Vanhommerig; E. Sentjens; L. Servaes; A.J. van Servellen; E.E. van Seters; B. Set- ton; J. Sidler; M. Siebelink; G. Siebring; R.C.M. Sier; H. Sierdsema; K. Siewertsen; A. Sijbrandij; T.B. Sijterna; J. Sikkema; M. Sikkema; M. Simmers; P.J.C. Simon; J. Simonis; E.L.A.N. Simons; R. Sinke; D. Sinnema; J. Sinnema; J.D. Sinnighe; P. Sipkes; G. Sipma; H.J.J. Sips; W. Sjaarda; E. Slabbeekorn; A. Slabbers; R. Slag- boom; H. van Slageren; G.W. Slagter; J. Slagter; M.C. Slaterus; R. Slaterus; G. Steeuwenhoek; H.E. Sleijster; D.W. Slingerland; E.J.C. Slingerland; P.A.G. Slingerland; Q.L. Slings; M. Sloendregt; J.J. Slood; M.W. van der Slood; S. van Slooden; H. Sloods; J. Sloods; E.J. Slot; H. Slot; H. van der Slot; J.G. Slotboom; G. Slotman; J. van der Sluijs; M. Sluijter; T.C.J. Sluijter; D.S. van der Sluis; J. van der Sluis; K.J. van der Sluis; M. van der Sluis; R.F.J. Sluis; N.A. van der Smagt; Y. Smakman; F. Smal; Q. Smeele; E.M. Smeenk; J.G. Smeenk; W. Smeenk; C.H. Smeets-Schiesl; T. Smink; A. Smit; A. Smit; A. Smit; C.J. Smit; F. Smit; F.J.L. Smit; G. Smit; G.T. Smit; H. Smit; J.C. de Smit; L. Smit; S. Smit; E. Smith; J.H. Smith; L. Smits; M. Smits; R. Smits; T. Smits; A. Smit- Zijm; R.T.M. Smokers; N.H.A. Smulders; G. Snaak; M. Snaterse; H.C. Snel; L.J. Snellink; M.A. Snijder; M.I. Snijder; P.M. Snijder; J. Snijders; T. Snippe; J. Snoei; A. Snoep; I. Snoeren; E.W. Sodderland; B. van Soest; M. Soethoudt; L. van Soldt; M.G. Sol-Sikkema; G. Somers; C.M. Sommeling; J. van Son; N. Sonneveld; P.E.J. Soons; H.J.F.M. Soyer; A.L. Spaans; G. Spanoghe; A.M. Sparreboom; J. van der Spek; V. van der Spek; E. Speksnijder; E. van der Speld; G. Spierenburg; P.J. Spierenburg; M. Spierings; J. Spies; C. Spijkerboer; F. Spikmans; J.B.M. Spinnewijn; J. Spits; A. van der Spoel; D. van de Spoel; W.F. Spoelder; M. Sponselee; R. Sponselee; A.A.M. Spoor; P.M. Spooenberg; M.G. Sprangers; P. Spreuwenberg; J. Spronk; M.F.A. Spruit; T. Spuesens; A. Staal; A.P.G. Staals; E. Staats; D. Stada; L. Staemmler; S. Staes; J.J.M. Stals; B. Stam; F.M. Stam; N.C. Stam; M.J. Stam-Kenter; A.P. Stans; T. Stapels; J. Stapersma; J. Starken; M.A. Starken; J.P.M. Starmans; J.C. van der Steeg; S. van der Steeg; B. ter Steege; H.H.W.M. Steeghs; A.J. Steen; B.J. van der Steen; J. van der Steen; J.P.C. van der Steen; N.G.J. van der Steen; H.A.J. Steenbakkers; A. Steenbergen; B. Steen- bergen; A.H.M. Steenbruggen; H.J. Steendam; K.R. Steendam; O. Steendam; F. Steenhuis; T. Steenhuis; S. van Steenwijk; A. Steg; E. ter Stege; J. ter Stege; J. Stegeman; J. Stegeman; R. Stegeman; A. Stegenga; J.A.H. Steinmann; Y.M. Stek; J. Stel; P.J.M. Stelder; G. Sterk; M.H.M. Sterken; S.P.M. Sterken; J.S. Sternfeld; A.J. St- evens; T.W. Steverink; Stichting LandschappenNL; S.H.T. Stienstra; T. Stienstra; M. Stigter; J.A. Stigters; H.J. van Stijn; A. Stip; E. Stock; J.B.H. Stok; A.C. Stolk; L. Stolp; G.A.C.R. Stooker; A.M. Stoop; F.P.J.J. Stoop; W. Stoopendaal; K.P. Stork; B.J. Stortelder; H.R. van der Stouwe; K.D. van Straalen; S.P.L. van de Straat;

R.P. van Straaten; E.G.P. Straatman; J. van Stralen; G.J.C. Strang; M. Straver; A. Streefland; J.J. van de Streek; S. Streekstra; A. van Strien; N. van Strien; I.B. Strijland; D. Strijtveen; S.F. Strik; P.M. Stroeken; D.C. Stronks; J. Stronks; A.A. Strootman; R. Strucker; J.J. Stuart; J. Stufkens; K. Sturris; R. Surink; Y.H. Swart; J.J.M. Swarts; R.F. Swarttouw; R. van Swieten; M.W.C. Swinkels; S. Sybrandi

A.J. Taam; J.W.A. Tackenberg; G. Tacoma-Krist; P. Tak; H. Takke; F. Takken-Karninker; T. Tal; H.J. Talen; E. Talens; W.I.L. Tameling; W.L.M. Tarnis; G. Tamminga; J. Tamminga; M. Tamminga; G. Tanis; K. Tanis; W. van Tarel; J. Tazelaar; H.J. van Telgen; telgroep Rottumeroog & Zuiderduin; B. van Tellingen; C. van den Tempel; M.C. Ten Bosch; H. Tenhagen; W. Tenner; P.G. Tepper; R. Terlouw; S. Terlouw; A. Terpstra; E. Terpstra; G. Terpstra; J. Terpstra; T. Terpstra; L. Tervelde; L.G. Terwisscha van Scheltinga; J.L. Tetteroo; C. Teule; A.H. Teunissen; E.C.C. Teunissen-Bolle; D. Thibaudier; S. Thiers; C.J.H. Thijs; F.M. Thijs; H.A.J.M. Thijssen; C. Thomas; O. Thomas; P. Thomas; S. Thomassen; J. Tibbe; R.N.F.A. van Tiel; O. Tieleman; G. Tielemans; L. Tiesinga; I. Tigchelaar; M.A. Tigchelaar; H. Tijs; M. Tijs; W.C. Tijssen; R.A.C.M. van Tilburg; J.P.G. van den Tillaart; T. van den Tillart; C. van Tillo; D. Timmer; H.L. Timmer; R. Timmer; J. Timmerman; J.G.A. Timmermans; D. Timmers; G.M.W.E. Tindemans; A. Tirion-Jurgens; J. Tito; F. Tjeerdsma; J. Tjoelker; A. Tol; M. van der Tol; M.H. van der Tol; M.W.M. van der Tol; W. Tolman; J.S. Tolsma; T.W.M. Tomassen; F.L.L. Tombeur; J.J.M. van Tongeren; B.W.M. Tonissen; J. Toonen; R. van Toor; A.G.J. Top; P. Top; J.F. Torn; B. Toussaint; R.S. Toussaint; L. van Trigt; P.A.M. van Trigt; C.M. Tromp; J. Tromp; M. Tromp; L. Tromper; G. Troost; P.J.P.M. Troost; L. Truijens; G.J.M. Tubbing; C. van Tuijl; F.A.W. van Tuijl; A. den Tuinder; J. Tuinhof; W. Tuinman; H.J. Tuls; L. van Tunen; A. Turk van der Maden; E. Turksema; J. Turksema; J.A. Turkstra; C.A.M. van Turnhout; G. Twigt; F. Twisk

B. Ubels; A.A. van Uchelen; G. Udding; H.P. Uebelgunning; M. den Uijl; E. Uiterlinden; A.M.A. Ultee-van Dullink; J. Ummels; B. Unkel

C. de Vaan; E. Vaane; I. Vaane; J. van der Vaart; J.W. Valk; S. Valkenburg; C. Valkhoff; S. Valkonet; A.D.A. Vandenberg; J.H. Vanhouttem; G.P.C. Varkevisser; P. Vastenhout; J. Veeken; A. Veen; A. van der Veen; A.C. van Veen; A.W.M.J. Veen; C.M. van der Veen; D. van Veen; D. van der Veen; F. van der Veen; J. Veen; M. van der Veen; M. van Veen; M. van der Veen; P. van Veen; P. van der Veen; S. van der Veen; W. van Veen; G. Veenbaas; P. Veendorp; H. Veenema; D. Veenendaal; F. Veenstra; J. Veenstra; R. Veenstra; S. Veenstra; S. Veenstra; B.C.A. ter Veer; S. van der Veer; T. van der Veer; W. de Veer; J.C.G. Vegelin; P. van der Vegt; W. van de Vegte; K. Vegter; A. in 't Veld; C. van de Velde; G.A. van der Velde; H.J. van der Velde; J. van de Velde; P. van der Velde; R.P. van der Velden; W.J.M. van der Velden; A. Veldhoen; E. Veldhoen; H.H. Veldhuijzen van Zanten; K. Veldkamp; G.W. Veldman; H.S. Veldman; J. Veldman; M. Veldman; K. Veling; R.C. Vellinga; J.J.M. van Velsen; A. Velstra; R.J.A. Velter; A. Veltman;

E.F. Veltman; J. van Velzen; M. van der Ven; P.W.M. Venderbosch; D.J. Venema; D.M. Venema; P. Venema; P. Venema; P.W. Venema; L.H.M. Venhorst; N. Vens; R. de Vent; A.M.C.A. Verbeek; J.W.L.M. Verbeek; T. Verbeek; M.J.M.J.B. Verbeeten; A.W.J. Verbiest; B. Verboog; D.J.A. Verboom; J.J. Verboom; W.F. Verbosken; J.L. Verbruggen; C.A. Verburgh; H. Vercammen; D. Vercruyjsse; M. Verdarn; A.Th. Verdick; M.E. Verduijn-de Hullu; J.W.J. Vereijken; R.F. Verfaillie; J. Vergeer; J.W. Vergeer; L. Vergunst; P. Verhaar; T.L. Verhage; D. Verhagen; J. Verhagen; M.J. Verhagen; N. Verhagen; T. Verhagen; M. Verharen; M. Verheijen; H. Verheul; R.A.J. Verheul; G. Verhoef; B. Verhoeven; J.G. Verhoeven; J.L. Verhoeven; N.M. Verhoog; J.A. Verhulsdonck; J.A. Verjaal; H.J.S. Verkade; L.P. Verkade; E. Verkaik; J. Verkamman; J. Verkerk; J.J. van 't Verlaat; P. Vermaas; A. Vermaat; J. Vermaat; H. Vermeer; L. Vermeer; M. Vermeer; C.L. Vermeulen; J.J.M. Vermeulen; M.M. Vermeulen; P.E.J. Vermeulen; R. Vermeulen; E.C.M. Vermolen; R.T. Vermoolen; G.S.J. Vernooij; P.J. Verra; M. Verrips; D. Verroken; F. Verschoor; K. Verschuere; A.J. Verschuren; H. Verschuren; M.A.A. Verschuren; Y.D. Verschuren; F. Versloot; H.B. Versloot; H.T.W. Versloot; W. Versloot; A. Verstuis; J.A.A. Versmissen; M. Verstappen; M. Versteegen; T.J. Verstraet; H. Verstraete; L.A. Vervoort; J.C. Verweij; J.J.L. Verweij; R. Verweij; E.J.M. Verwer; M. Veugelaers; G.R.C. Veurink; H.J. Veurman; C.L.J.G. Vincent-Lamberts; A. Vink; C.W. de Vink; H. de Vink; J.A.J. Vink; W. Vink; H. Vinke; M. Vinke; J. Vis; F.A.J. Visbeen; G. Visscher; A. Visser; A.W.J. Visser; B.W. Visser; C.J. Visser; C.S.M. Visser; H. Visser; J. Visser; J. de Visser; J.S.J. Visser; K.R.H. Visser; L.J. Visser; M.W. Visser; R.E. Visser; S.M. Visser; A. Visser-de Vries; P. van Vlaardingen; H.M. Vlaardingerbroek; S. Vlaardingerbroek; R. Vlak; F.J.M. Vlaskamp; G. Vlasma; K. Vledder; M.D. Vledder; M. de Vlieter; M. van Vlieter; C.S.L. van der Vliet; F. van Vliet; M. van Vliet; M.F.J. van der Vliet; P.J. van Vliet; S. van Vliet; W. van Vliet; W.A. van Vliet; R. Vlijm; J.W. Vlottes; D. Vlugt; G.J. van der Voet; J.L.M. Voet; H. Vogd; M. Vogel; R.L. Vogel; M.J.C.D. Vogelzang; H. Vogt; J.F.A.M. van Vonderen; M.H.G.W. van Vonderen; H. Vonk; M.S. Vonk; B. Voogt; H.A.M. van de Voorde; M. van de Vorm; M.C.J. Vorstenbosch; M. Vorstermans; A. Vos; E.V. Vos; G. Vos; H. Vos; H.F.J. Vos; H.J. de Vos; I. de Vos; M.F. Vos; O.R.J. Vos; R. Vos; H. de Vos Burchart; G. Vossebelt; M.H.G. Vossen; J. de Vreede; T. van Vreeswijk; D. Vreugdenhil; E. Vrieling; A. Vrieling; J.G. Vrieling; J. Vriend; T. Vriens; A. de Vries; A. de Vries; A.W.W. de Vries; C. de Vries; E. de Vries; F. de Vries; G. de Vries; G. de Vries; H. de Vries; H. de Vries; I. de Vries; J. de Vries; J.A. de Vries; J.H. de Vries; J.J. de Vries; J.P. de Vries; J.S.M. de Vries; K. de Vries; M. de Vries; M. de Vries; M. de Vries; N. de Vries; O.L. de Vries; R. de Vries; J. Vrijlink; A.H.C. Vrijssen; B. Vroegindewey; J. Vrolijk; E. de Vroome; W. de Vroome; D.J. de Vroomen-Heijl; H. van Vugt; R.C. van Vugt; J.P.J. Vullings; M. Vullings; VWG Boekel; VWG de Peel; VWG Wageningen; VWG Zeewolde

W. van der Waal; H.F. Waanders; H. Waarsing; H. Waarts; S. Waasdorp; R. Waenink; L.G.E. Wagenaar; G. Waijer; A.W. van der Wal; H. van der Wal;

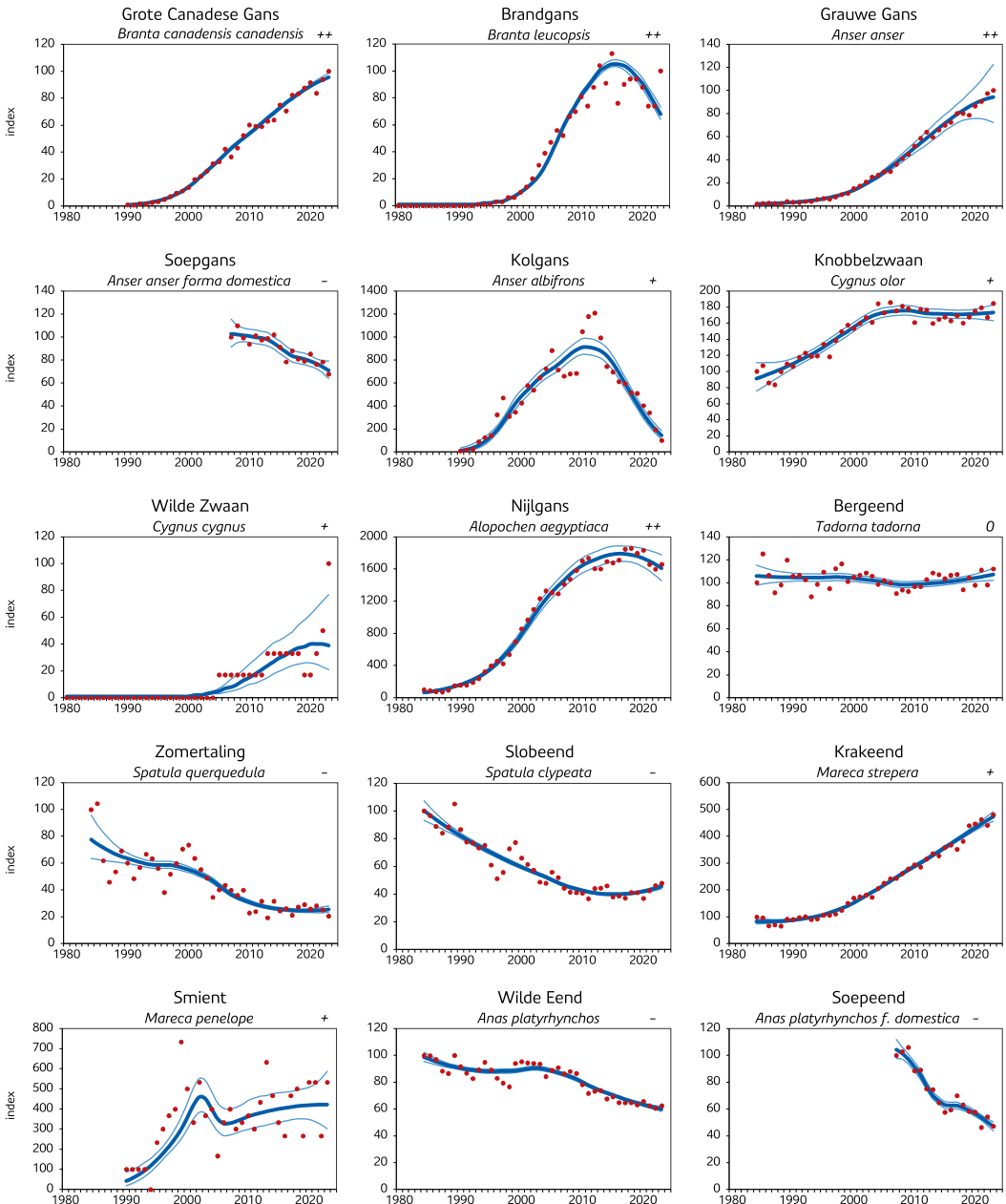
H. van der Wal; K. van der Wal; W. van de Wal; W.A.A.M. Walen; C.J.J. Walet; J.M. Walhout; L. Walraven; H.C. Wals; N.E. Wals; C. Walta; J. Walta; T.M. Walta; C.J.M. van Warnel; M.L. van Warnel; S. Wamelink; L. Wanders; H.H. Waning-Vos; A. Wansing; T. van Wanum; C. Wassenaar; W. van Wassenberg; G.J. Wassink; E. van de Water; S. Waterlander; K.D. Waterreus; A.E. Weck-Brinkman; S. Weddepohl; J. van Weeghel; M. van Weeghel; A. Weekhout; F. Weel; J. Weel; H. Weenen; G.E. de Weerd; G. van der Weerden; B. van Wees; M.J.J. van de Wege; R. Wegman; M.J.T. van der Weide; R.N. van der Weijde; M. van der Weijden; T. Weijers; J. weijn; G.J.F. Weijschede; S.M. Weima; K. Welbedacht; M.J.L. Welbers-Tebarts; J.T. ter Welle; H. Wellenberg; J.S.M. Wennemers; B.A. van der Werf; E.J. van der Werf; P.H. van der Werf; R. van der Werf; D.Y. van der Werff; H. van der Werff; I. van der Werff; S. van der Werff; T. van der Werff; M.N.M.J. Werker; F.M. Werkhoven; M. van Werkum; D.A.A. van Werven; C.A. Wessel; I. Wesseling; M.A. Wesselingh; H. Wesselink; M. Wesselijs; H. Wessels; L. Westdijk; W.B. Westdijk; T. van t Westeinde; J.T. Westenberg; H. Westendorp; G.J. Wester; J.L. Wester; A. Westerhof; R.J. Westerhof; M.J.H. van Westerhoven; G. Westerhuis; B. Westerink; F. Westerink; H. Westerlaken; M. Westermann; J.C.P. Westgeest; L.M. van Westing; R. van Westrienen; H. Westrik; R. Weststrate; B. van de Wetering; J.C.J. van Wetten; N. Wetzels; R. Wever; M.J. Wichers Schreur; M. Wiebing; A.P. Wieland; H.A. Wieleman; A. Wielink; F. Wienholts; B. van Wieringen; A. Wiersma; H. Wiersma; M. Wiersma; P. Wiersma; T. Wiersma; B. van Wierst; G. Wierstra; G.J. Wieten; M. Wiggers; S. Wiggers; L. Wijbenga; H. Wijbrands; M. Wijbrandts; R.A.M. Wijering; P.A. van Wijgerden; E. van Wijk; H. van Wijk; M.E.C. van Wijk; P.C.M. van Wijk; H. Wijkhuisen; D.C.H. Wijma; F.J.M. Wijn; J.P.M. Wijnands; R. Wijnbergen; D. van Wijnen; J.M.G. Wijnen; M. Wijnhold; J.W. Wijnhoven; P.G.M. Wijnhoven; J.H.A.M. van der Wijst; W.J. Wilde; A.J. Wildemors; A.N. van der Wildt; J.J.C. Willems; R. Willems; T. Willems; D.M.C. Willemsen; M.H. Willemsen; F.P.M. Williams; W.J.J. Wilmers; G.G. Wiltink; A. Wind; D.J. Wind; L.C. van der Wind; E.A.J. van Winden; J. van der Winden; R. van Wingerden; A. Wink; A.R. te Winkel; P.A. Winkel; R. Winnubst; J.A. van Winsum; A. de Winter; A.E. de Winter; M.L. de Winter; S. de Winter; W. Winter; R. Wintering; B. Winters; C.J.W. Winters; S.W.A. van Wirdum; P. Wirtz; B. Wisse; J.D. Wisselink; A.A.N. de Wit; P.A.M. de Wit; R. de Wit; T. de Wit; F. Witjes; M.C. Witte; E. Witter; D.J. Witteveen; J.H. Witteveen; I.W. van Woerssem; B. Woets; T. Woldendorp; L.Y. de Wolf; P. Wolf; J.G.H. Wolfkamp; J. Wolfs; F. Wolfswinkel; H. Wolfswinkel; H. Wolfswinkel; R.A. Wolterman; J.G. Wolters; R.J. Wolters; T. Wolters; M.R. Woltman; H. Wondergem; J. Wondergem; M.J. Wortel; H.A. Wouda; E. van der Woude; Y.J.C. Woudenberg; W.H. Woudman; A. van 't Wout; P. Wouters; M. van Wouwe; F.C. Wynia

T. Zandstra; A.G.M. Zandvliet; J.M. van Zanten; A. van Zantvoort; A. van der Zee; L. de Zee; T. van der Zee; P. Zeegers; L. van Zeeland; J.D. de Zeeuw; Zeeuwse Landschap; P. Zegers; R.M. Zeijpveld; M. Zekhuis; G. Zeldenrust; C. van t Zelfde; D. van 't Zelfde; J.L. Zevenbergen; M. Zevenbergen; E. Zielemans; J. Zielman; J.M.M. van de Zijden; M. van Zijderveld; B. Zijlstra; E.F. Zijlstra; L. Zijlstra; W. Zijlstra; M. Zijm; J. Zijp; S. van Zimmeren; H.H. Zindel; H.H. van Zoelen; B. Zoer; D.J. van Zoest; T.K.G. Zoetebier; H. Zomer; P. Zomer; H.J. van Zon; J.D. Zondervan; M. Zondervan; J. Zonneveld; J. Zonneveld; Zoogdierverseniging; J. Zorgdrager; C. Zuhorn; C.J.T. Zuhorn; G. Zuidema; R. Zuidema; P.A. Zuidhof; H. van Zummeren; T. Zutt; T. Zuur; C. Zuyderduyn; H.J. van Zuulen; J. Zwak; A. van der Zwan; S. Zwanenburg; D. Zwart; D.I.O. van der Zwart; N. Zwartjes; J.M. van Zweeden; M. van Zweeden; H. Zweekhorst; M. Zweemer; R.A. Zwier; B. Zwinselman; P. van Zwol

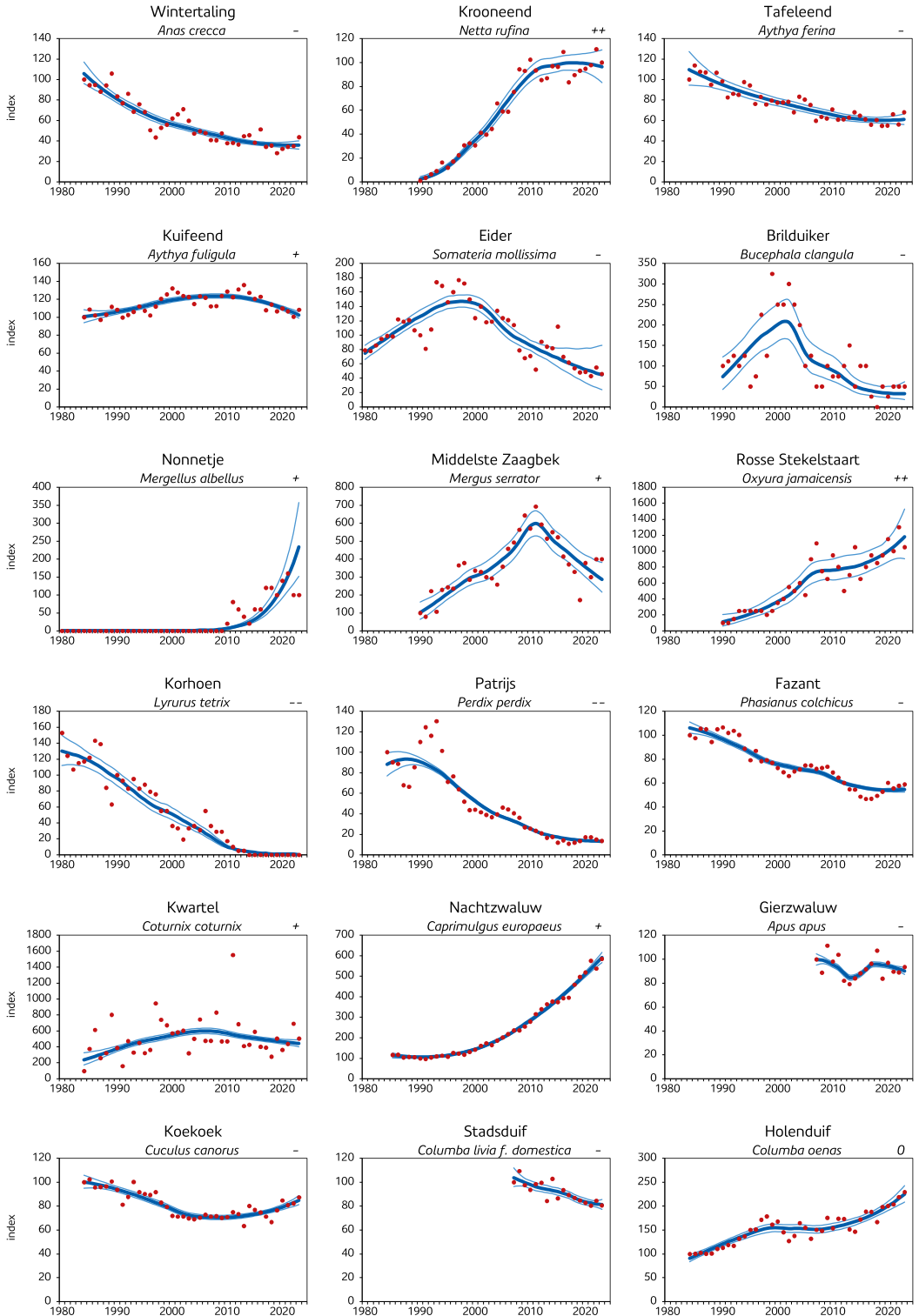
J.F. Ybema; K. Ykema; Y.J. Yntema; J.N. van Yperen
 R.J. Zagt; R. Zakee; M. Zandberg; A. Zandbergen;
 L.H. Zandbergen; G. van de Zandschulp; A.T. Zandstra;

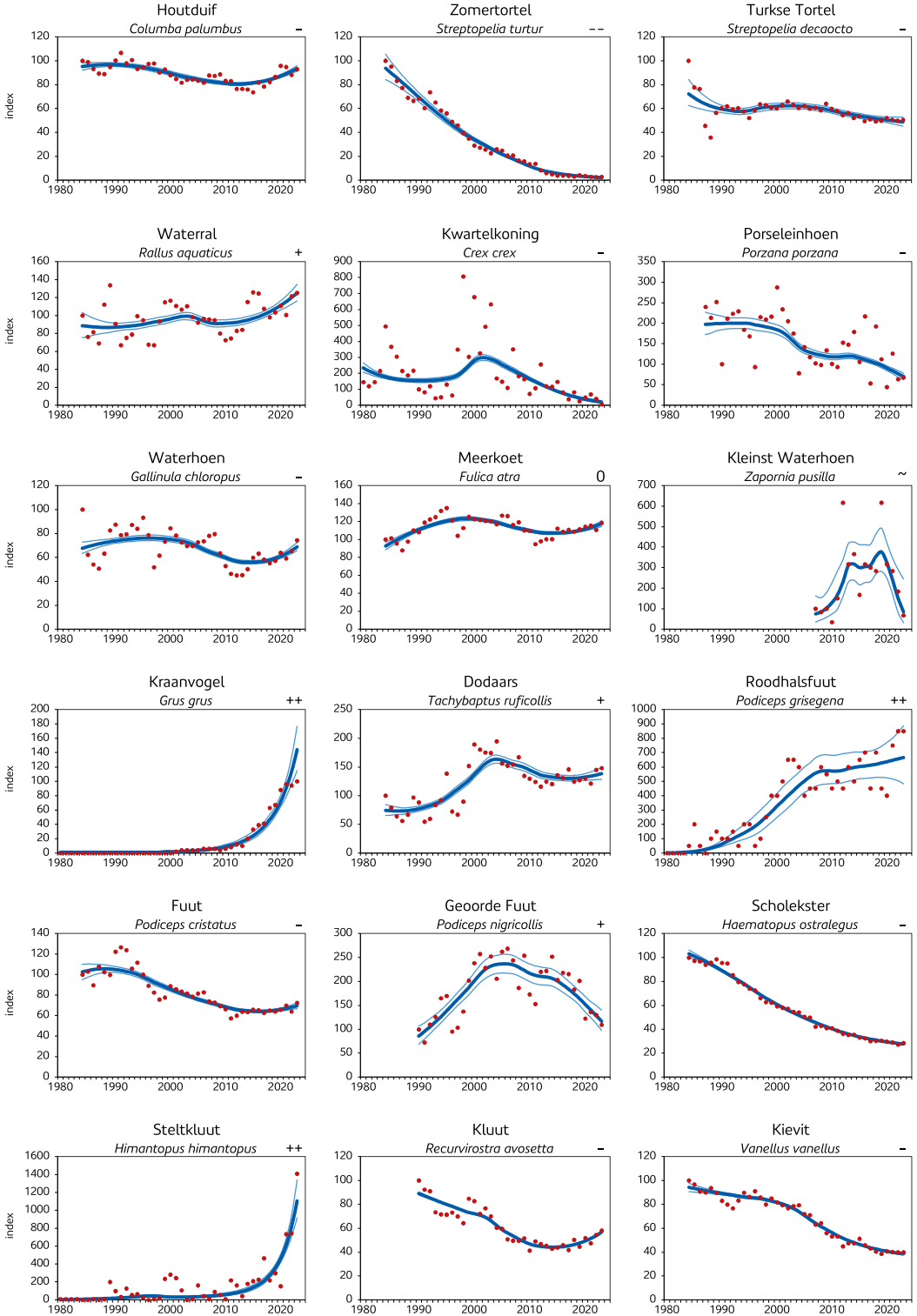
Bijlage 2. Grafieken van landelijke indexen

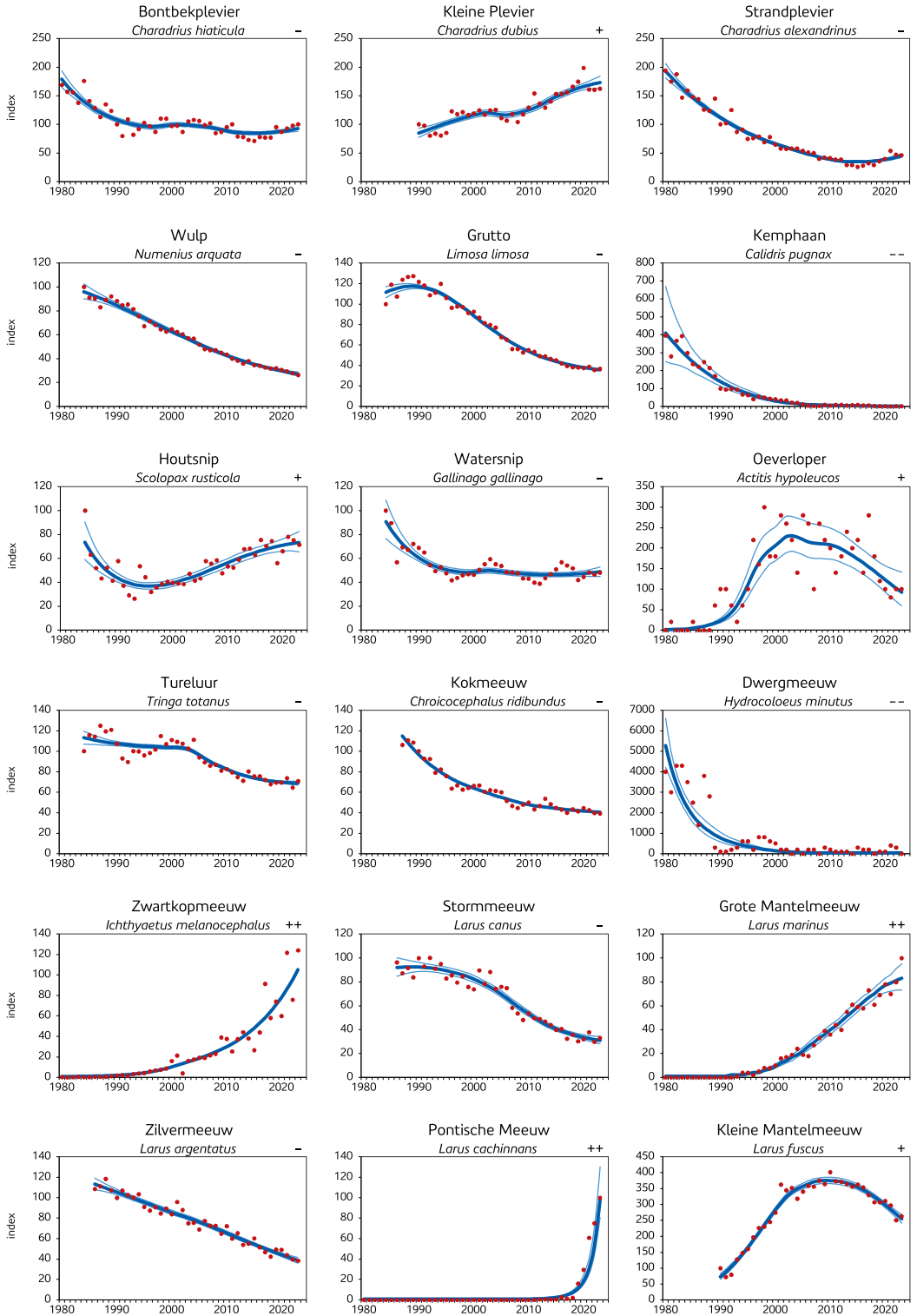
Landelijke trends tot en met 2023 van in totaal 200 broedvogelsoorten. Startjaar van de trend varieert van 1980 tot 2007. In het 'basisjaar' is de index op 100 gezet; bij de meeste algemenere soorten is dat 1990, bij veel bij zeldzame soorten en kolonievogels 1990 en bij nieuwkomers 2023. Boven de grafiek staat de trendindicatie over de gehele trend (zie tabel 2.5). De flexibele trendlijn is berekend met de MSI-tool in R van het CBS (Bogaart *et al.* 2016). Van soorten die ontbreken in dit overzicht kan geen betrouwbare trend berekend worden.

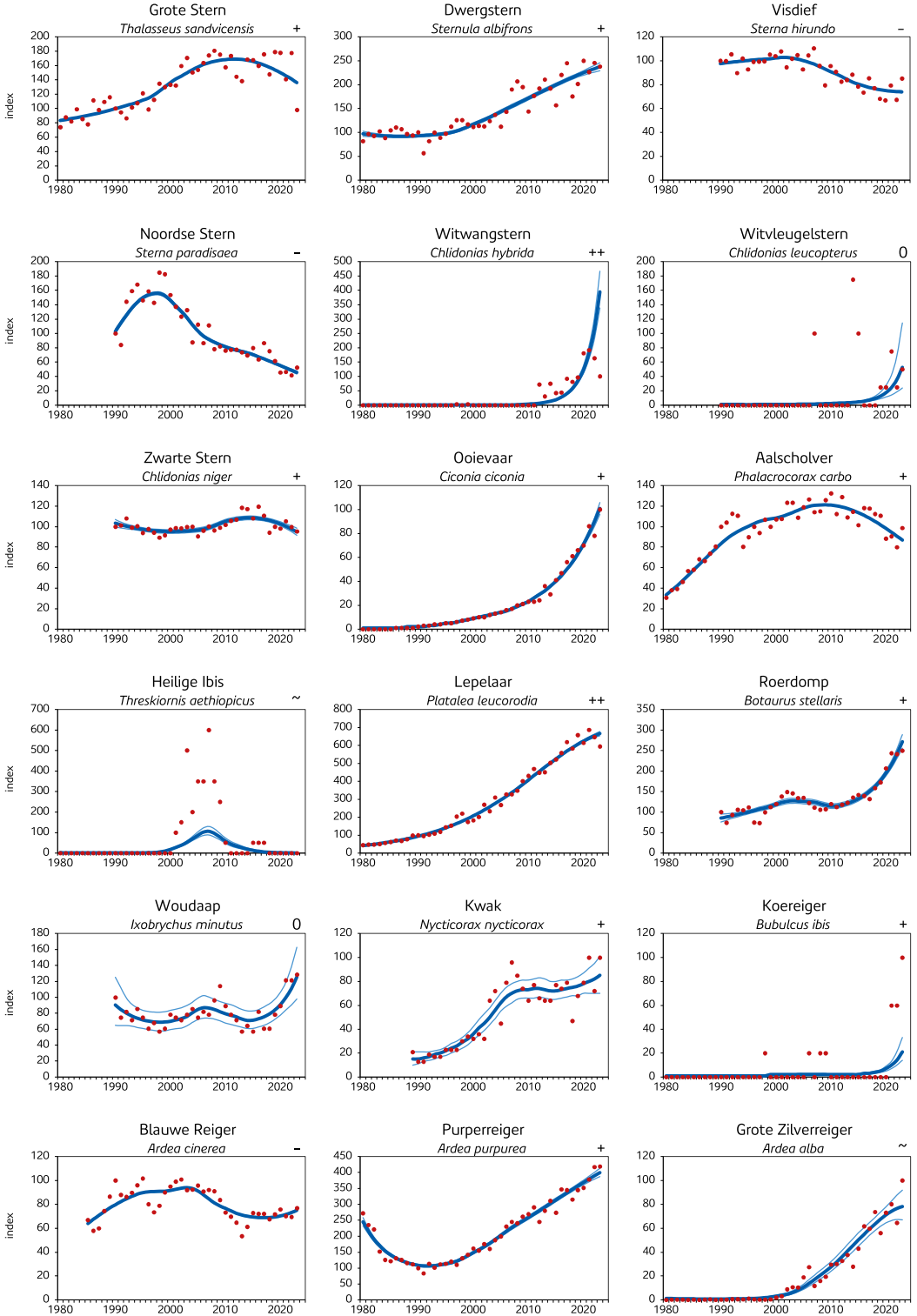

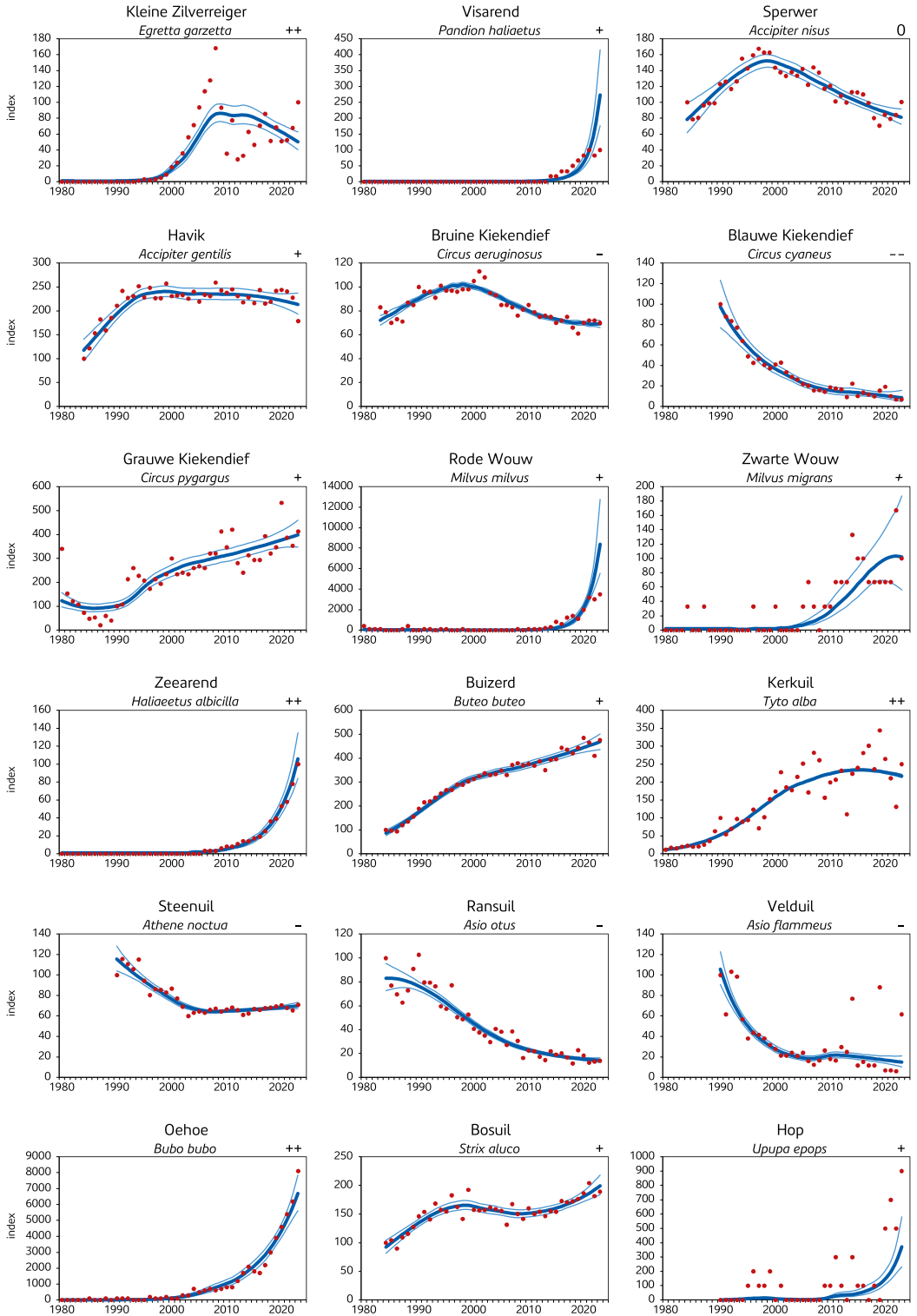

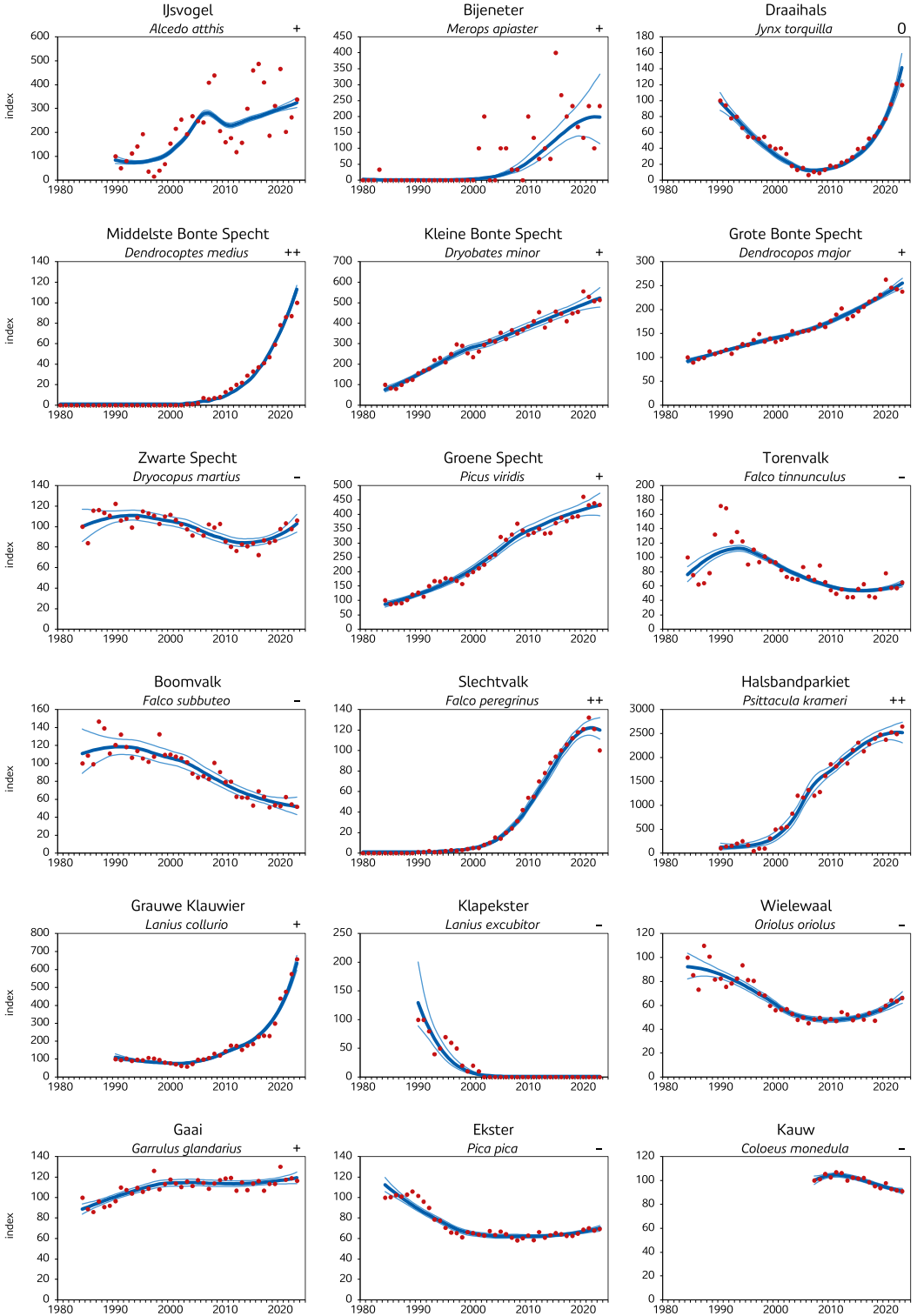

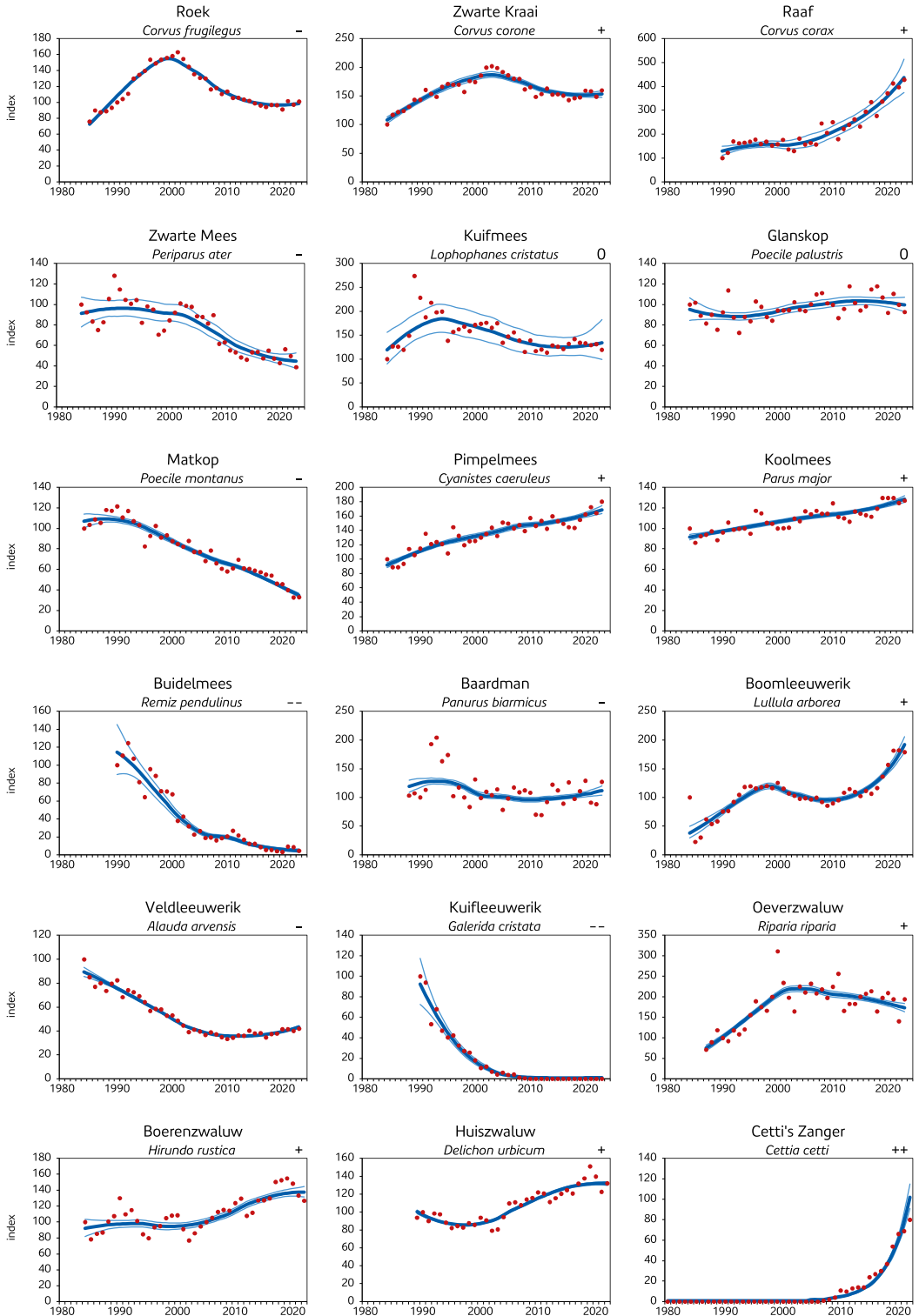

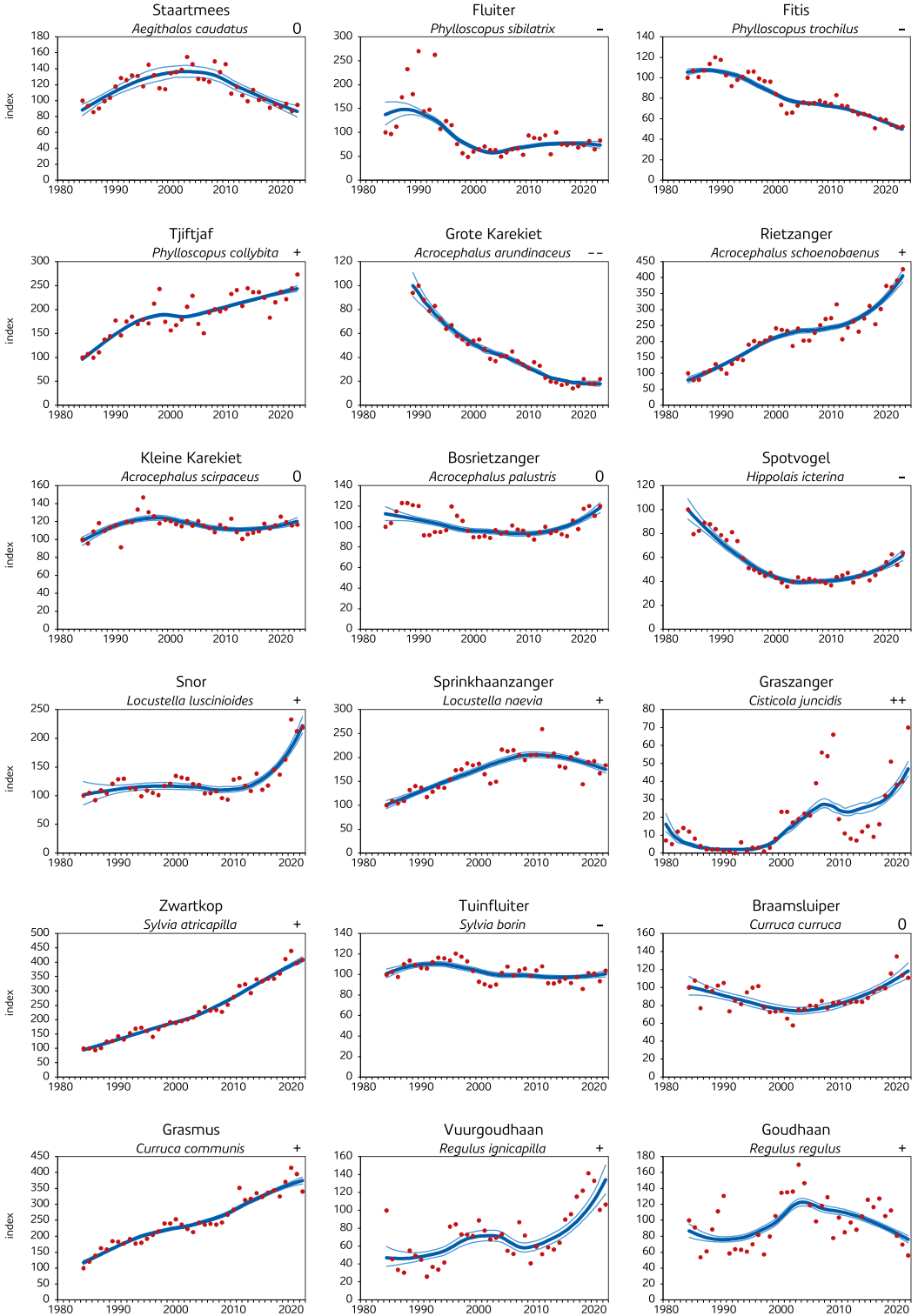

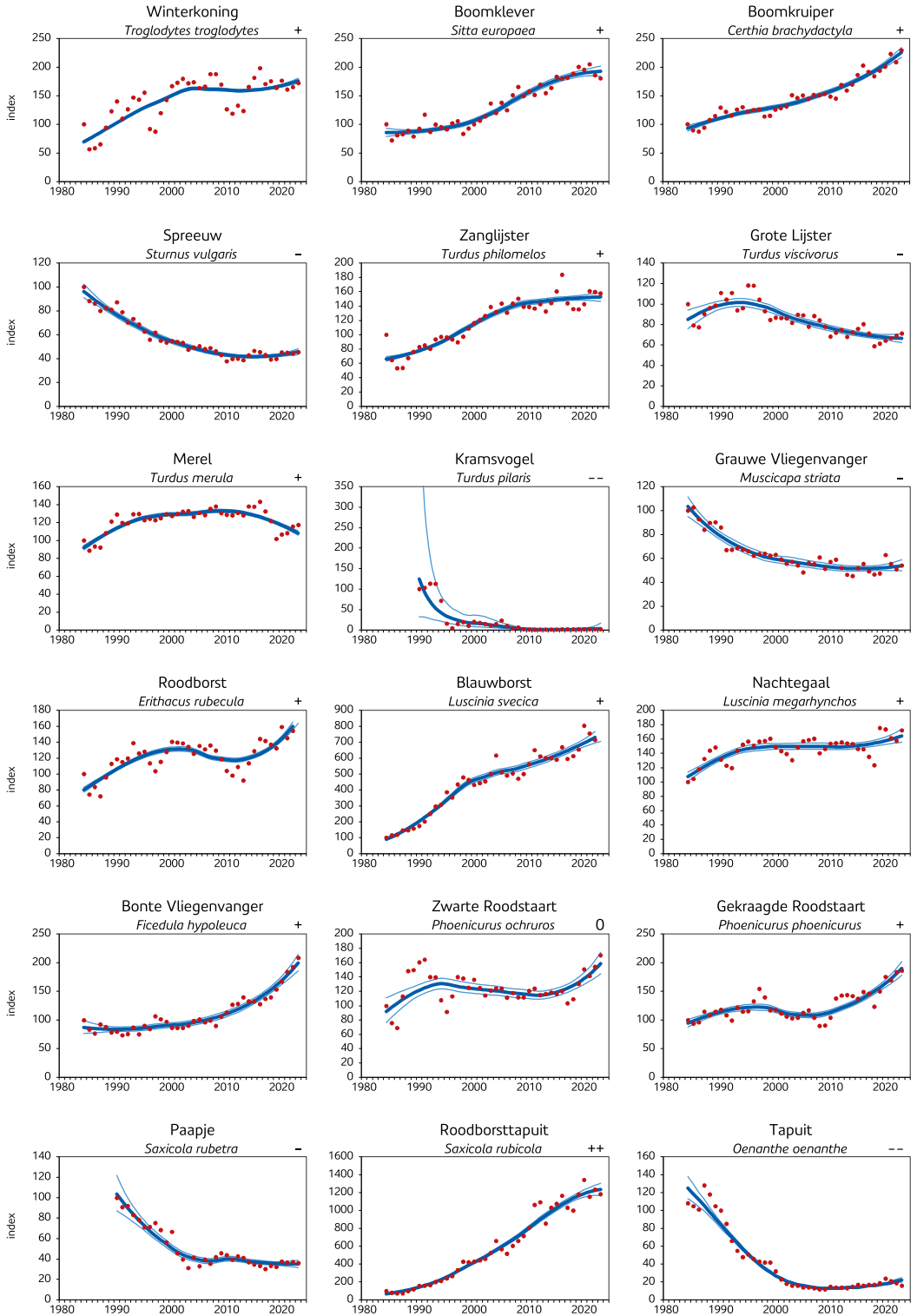

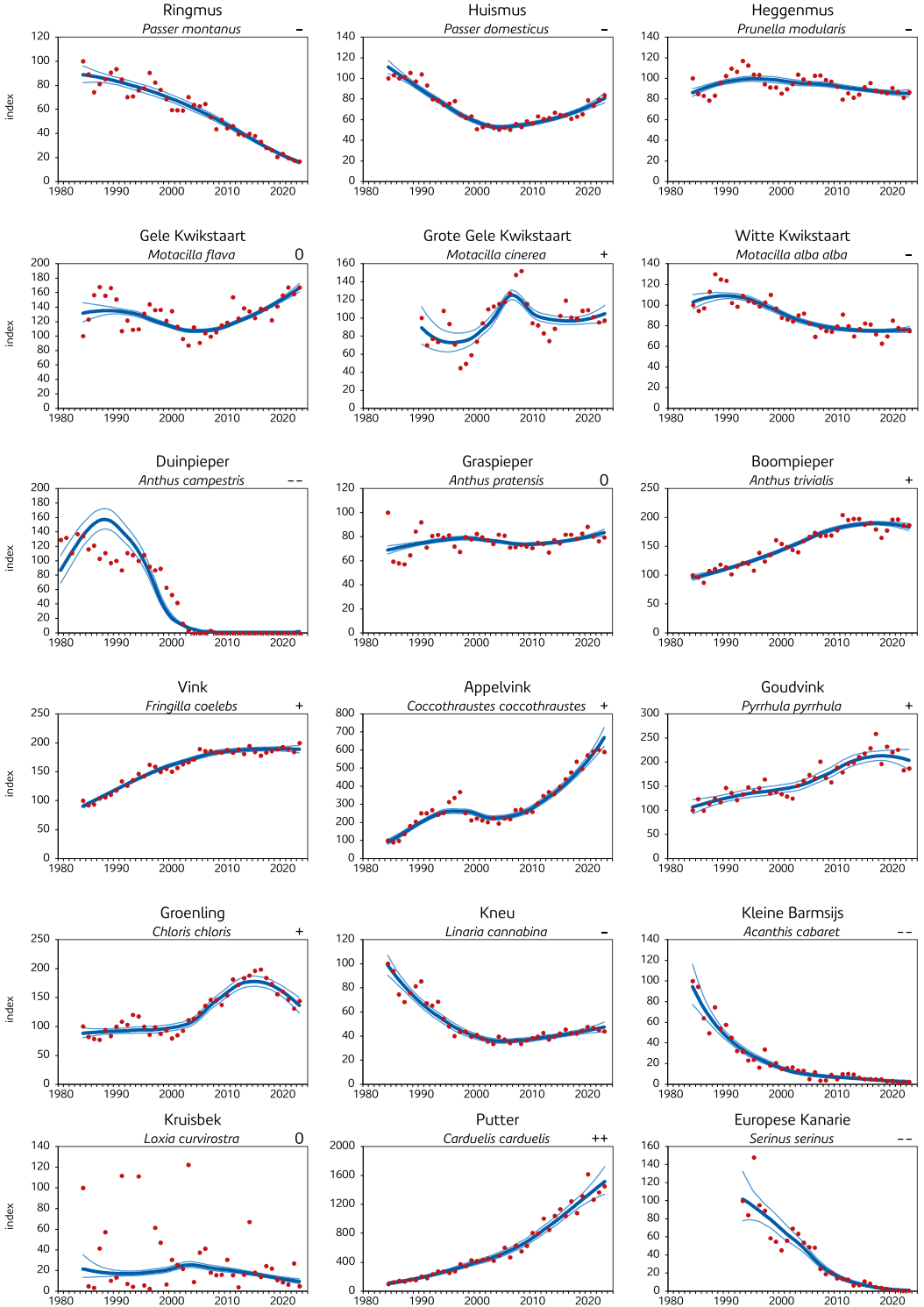

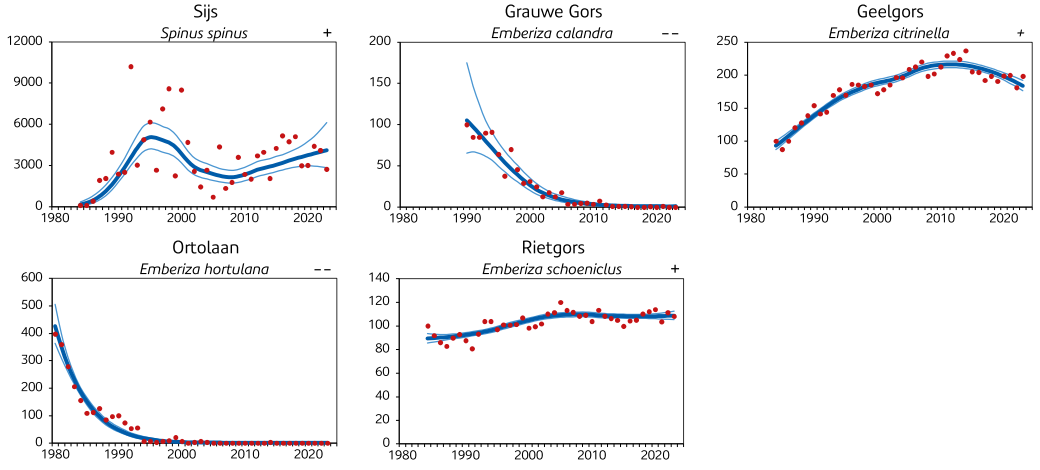

Bijlage 3. Soortbesprekingen broedvogelrapporten vanaf 2002

De tabel op de volgende pagina geeft een overzicht van de jaren waarin een soort in een jaarrapport van het Meetnet Broedvogels besproken is. Alle rapporten zijn als pdf-bestand beschikbaar op sovon.nl/broedvogelrapport (van Dijk *et al.* 2004-2010, Boele *et al.* 2011-2023, en dit rapport).

- kolommen 02-22: een 'x' wil zeggen dat een soorttekst is opgenomen in bijvoorbeeld het rapport '22' (rapport over broedseizoen 2022)
- kolom 23: indien aanwezig verwijst het getal naar het paginanummer met de uitgebreide soorttekst in dit rapport

¹ 'Branta-hybriden', zie uitleg bij tabel 5.1

² inclusief Canadese Gans spec.

Soort	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Wetenschappelijke naam	
Aalscholver	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	88	<i>Phalacrocorax carbo</i>
Appelvink																					x			<i>Coccothraustes coccothraustes</i>
Baardman	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x		x			113	<i>Panurus biarmicus</i>
Beflijster				x																	x			<i>Turdus torquatus</i>
Bergeend															x						x			<i>Tadorna tadorna</i>
Bergfluiters											x								x		x			<i>Phylloscopus bonelli</i>
Bijeneter	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	104	<i>Merops apiaster</i>
Blauwborst		x	x	x	x	x					x										x			<i>Luscinia svecica</i>
Blauwe Kiekendief	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	97	<i>Circus cyaneus</i>
Blauwe Pauw																x								<i>Pavo cristatus</i>
Blauwe Reiger	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	93	<i>Ardea cinerea</i>
Boerenzwaluw							x															x		<i>Hirundo rustica</i>
Bontbekplevier	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	71	<i>Charadrius hiaticula</i>
Bonte Kraai	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	111	<i>Corvus cornix</i>
Bonte Strandloper	x	x				x	x	x					x	x	x	x		x		x	x	x	72	<i>Calidris alpina</i>
Bonte Vliegenvanger									x							x					x			<i>Ficedula hypoleuca</i>
Boomklever																x						x		<i>Sitta europaea</i>
Boomkruiper																x						x		<i>Certhia brachydactyla</i>
Boomleeuwerik		x	x	x	x	x									x						x			<i>Lullula arborea</i>
Boompieper																x					x			<i>Anthus trivialis</i>
Boomvalk																x					x			<i>Falco subbuteo</i>
Bosrietzanger								x								x						x		<i>Acrocephalus palustris</i>
Bosruiter			x																					<i>Tringa glareola</i>
Bosuile																x						x		<i>Strix aluco</i>
Braamsluiper																x						x		<i>Curuca curruca</i>
Brandgans	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	52	<i>Branta leucopsis</i>
Branta-hybride ¹	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	53	<i>Branta (hybride)</i>
Brilduiker	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	59	<i>Bucephala clangula</i>
Bruine Kiekendief	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	96	<i>Circus aeruginosus</i>
Bruinkopdiksnavelmees										x	x								x	x			118	<i>Sinosuthora webbiana</i>
Buffelkopeend										x														<i>Bucephala albeola</i>
Buidelmees	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	112	<i>Remiz pendulinus</i>
Buizerd																x						x		<i>Buteo buteo</i>
Carolina-eend																						x		<i>Aix sponsa</i>
Casarca	x	x	x	x			x	x				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	55	<i>Tadorna ferruginea</i>
Cetti's Zanger		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					x	x	x	x	115	<i>Cettia cetti</i>
Cirlgors																					x	x		<i>Emberiza cirius</i>
Citroenkwikstaart										x														<i>Motacilla citreola</i>
Dodaars		x	x	x	x	x									x							x	67	<i>Tachybaptus ruficollis</i>
Draaihals	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	105	<i>Jynx torquilla</i>
Drieteenmeeuw					x	x	x	x			x	x	x	x	x					x			73	<i>Rissa tridactyla</i>
Duinpieper	x	x	x	x	x	x	x	x														x		<i>Anthus campestris</i>
Dwerggans				x	x						x	x	x	x	x	x	x	x					54	<i>Anser erythropus</i>
Dwergmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		<i>Hydrocoloeus minutus</i>
Dwergooruil							x	x														x		<i>Otus scops</i>
Dwergsterne	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	82	<i>Sternula albifrons</i>
Dwerguil																x						x		<i>Glaucidium passerinum</i>
Eider	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					x	x	x	59	<i>Somateria mollissima</i>
Ekster															x							x		<i>Pica pica</i>
Engelse Kwikstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	121	<i>Motacilla flava flavissima</i>
Europese Kanarie		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	124	<i>Serinus serinus</i>
Fazant																x						x		<i>Phasianus colchicus</i>
Fitis							x								x							x		<i>Phylloscopus sibilatrix</i>
Fluiter													x											<i>Phylloscopus sibilatrix</i>
Fuut											x											x		<i>Podiceps cristatus</i>
Gaai																						x		<i>Garrulus glandarius</i>
Geelgors							x															x		<i>Emberiza citrinella</i>
Geelpootmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	79	<i>Larus michahellis</i>
Gekraagde Roodstaart				x				x							x						x			<i>Phoenicurus phoenicurus</i>
Gele Kwikstaart														x								x		<i>Motacilla flava</i>
Geoorde Fuut	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	68	<i>Podiceps nigricollis</i>
Gierzwaluw											x											x		<i>Apus apus</i>
Glanskop															x							x		<i>Poecile palustris</i>
Goudhaan							x								x							x		<i>Regulus regulus</i>
Goudvink																						x		<i>Pyrhula pyrrhula</i>
Grasmus																x						x		<i>Curuca communis</i>
Graspieper							x									x	x					x		<i>Anthus pratensis</i>
Graszanger	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	117	<i>Cisticola juncidis</i>
Grauwe Fitis		x		x							x	x	x	x						x	x			<i>Phylloscopus trochiloides</i>
Grauwe Gans				x												x						x		<i>Anser anser</i>

Soort	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Wetenschappelijke naam			
Grauwe Gors	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	124	<i>Emberiza calandra</i>		
Grauwe Kiekendief	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	98	<i>Circus pygargus</i>	
Grauwe Klauwier	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	108	<i>Lanius collurio</i>	
Grauwe Vliegenvanger															x							x			<i>Muscicapa striata</i>	
Griël	x	x																								<i>Burhinus oedicnemus</i>
Grijskopspecht	x	x																								<i>Picus canus</i>
Grijze Kroonkraanvogel																					x					<i>Balearica regulorum</i>
Groene Specht						x									x							x				<i>Picus viridis</i>
Groenling															x						x					<i>Chloris chloris</i>
Grote Aalscholver								x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	88	<i>Phalacrocorax carbo carbo</i>
Grote Alexanderparkiet																						x			108	<i>Psittacula eupatria</i>
Grote Bonte Specht															x					x		x				<i>Dendrocopos major</i>
Grote Canadese Gans ²	x	x	x	x	x	x	x	x	x					x	x					x	x	x	x	x	51	<i>Branta canadensis</i>
Grote Gele Kwikstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	122	<i>Motacilla cinerea</i>
Grote Karekiet	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	116	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>
Grote Kruisbek	x	x											x				x								124	<i>Loxia pytyopsittacus</i>
Grote Lijster															x						x					<i>Turdus viscivorus</i>
Grote Mantelmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	77	<i>Larus marinus</i>
Grote Stern	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	81	<i>Thalasseus sandvicensis</i>
Grote Zilverreiger	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	94	<i>Ardea alba</i>
Grutto										x											x					<i>Limosa limosa</i>
Halsbandparkiet											x											x				<i>Psittacula krameri</i>
Havik															x							x				<i>Accipiter gentilis</i>
Heggenmus							x								x							x				<i>Prunella modularis</i>
Heilige Ibis	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					x	x	x									<i>Threskiornis aethiopicus</i>
Holenduif					x											x	x					x			62	<i>Columba oenas</i>
Hop										x	x	x	x	x	x	x	x	x				x	x	x	103	<i>Upupa epops</i>
Houtduif														x									x			<i>Columba palumbus</i>
Houtsnip						x										x							x			<i>Scolopax rusticola</i>
Huiskraai	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									<i>Corvus splendens</i>
Huismus											x											x				<i>Passer domesticus</i>
Huiszwaluw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	114	<i>Delichon urbicum</i>
Iberische Tjiftjaf						x	x	x	x	x	x	x				x	x	x	x	x	x	x	x	x	116	<i>Clangula hyemalis</i>
Ilseend																						x	x	x		<i>Alcedo atthis</i>
Ijsvogel	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	103	<i>Phylloscopus ibericus</i>
Indische Gans	x	x	x									x										x			53	<i>Anser indicus</i>
Kauw										x		x										x			110	<i>Coloeus manedula</i>
Keizergans						x																				<i>Anser canagicus</i>
Kemphaan	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	72	<i>Calidris pugnax</i>
Kerkuil	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	100	<i>Tyto alba</i>
Kievit																x						x				<i>Vanellus vanellus</i>
Klapekster	x	x	x	x	x	x	x	x														x				<i>Lanius excubitor</i>
Klein Waterhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	65	<i>Zapornia parva</i>
Kleine Barmstjif							x									x						x				<i>Acanthis cabaret</i>
Kleine Bonte Specht																x							x			<i>Dryobates minor</i>
Kleine Karekiet													x										x			<i>Acrocephalus scirpaceus</i>
Kleine Mantelmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	80	<i>Larus fuscus</i>
Kleine Plevier	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					x	x					x	x	x	x	71	<i>Charadrius dubius</i>
Kleine Rietgans															x	x										<i>Anser brachyrhynchus</i>
Kleine Vliegenvanger							x	x								x	x	x								<i>Ficedula parva</i>
Kleine Zilverreiger	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	95	<i>Egretta garzetta</i>
Kleinst Waterhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	65	<i>Zapornia pusilla</i>
Kluut	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	70	<i>Recurvirostra avosetta</i>
Kneu							x										x						x			<i>Linaria cannabina</i>
Knobbelzwaan																							x			<i>Cygnus olor</i>
Koekoek																							x			<i>Cuculus canorus</i>
Koereiger							x	x	x	x						x	x					x	x	x	92	<i>Bubulcus ibis</i>
Kokardezaagbek																										<i>Lophodytes cucullatus</i>
Kokmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	74	<i>Chroicocephalus ridibundus</i>
Kolgars	x	x	x	x																					54	<i>Anser albifrons</i>
Koolmees																										<i>Parus major</i>
Koperwiek																										<i>Turdus iliacus</i>
Korhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	61	<i>Lyrurus tetrix</i>
Kortsnavelboomkruiper	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x															118	<i>Certhia familiaris macrodactyla</i>
Kraanvogel	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	66	<i>Grus grus</i>
Krakeend																										<i>Mareca strepera</i>
Kramsvogel																										<i>Turdus pilaris</i>
Krekelzanger	x	x																								<i>Locustella fluviatilis</i>
Krooneend	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	58	<i>Netta rufina</i>
Kruisbek																										<i>Loxia curvirostra</i>

Soort	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Wetenschappelijke naam		
Kuifaalscholver											x	x	x	x										<i>Gulosus aristotelis</i>	
Kuifduiker																x								<i>Podiceps auritus</i>	
Kuifeend																						x		<i>Aythya fuligula</i>	
Kuifleeuwerik	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x								x		<i>Galerida cristata</i>	
Kuifmees								x							x							x		<i>Lophophanes cristatus</i>	
Kwak	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	92	<i>Nycticorax nycticorax</i>	
Kwartel							x																	<i>Coturnix coturnix</i>	
Kwartelkoning	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	64	<i>Crex crex</i>	
Lachstern				x	x		x																	<i>Gelochelidon nilotica</i>	
Lepelaar	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	89	<i>Platalea leucorodia</i>	
Mandarijneend																x						x	57	<i>Aix galericulata</i>	
Matkop							x				x											x		<i>Poecile montanus</i>	
Meerkoet																x								<i>Fulica atra</i>	
Merel						x			x							x								<i>Turdus merula</i>	
Middelste Bonte Specht	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	105	<i>Dendrocytes medius</i>	
Middelste Zaagbek	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	60	<i>Mergus serrator</i>	
Monniksparkiet						x																x	107	<i>Myiopsitta monachus</i>	
Muskuseend																							56	<i>Cairina moschata</i>	
Nachtegaal																x						x		<i>Luscinia megarhynchos</i>	
Nachtzwaluw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	61	<i>Caprimulgus europaeus</i>	
Nijlgans												x					x							<i>Alopochen aegyptiaca</i>	
Nonnetje									x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	60	<i>Mergellus albellus</i>	
Noordse Kauw										x	x	x	x								x	x	111	<i>Coloeus monedula monedula</i>	
Noordse Kwikstaart							x																	<i>Motacilla flava thunbergi</i>	
Noordse Nachtegaal	x	x	x	x	x			x	x			x		x									120	<i>Luscinia luscinia</i>	
Noordse Stern	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	84	<i>Sterna paradisaea</i>	
Oehoe	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	102	<i>Bubo bubo</i>	
Oeverloper	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	73	<i>Actitis hypoleucos</i>	
Oeverzwaluw	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	113	<i>Riparia riparia</i>	
Ooievaar	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	86	<i>Ciconia ciconia</i>	
Orpheusspootvogel	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	117	<i>Hippolais polyglotta</i>	
Ortolaan	x	x	x		x	x	x						x											<i>Emberiza hortulana</i>	
Paapje	x	x	x	x	x	x	x	x	x				x	x		x	x	x	x	x	x	x	120	<i>Saxicola rubetra</i>	
Patrijs												x												<i>Perdix perdix</i>	
Pijlstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	57	<i>Anas acuta</i>	
Pimpelmees																x								<i>Cyanistes caeruleus</i>	
Poelruiter								x																<i>Tringa stagnatilis</i>	
Pontische Meeuw														x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	79	<i>Larus cachinnans</i>
Porseleinhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	65	<i>Porzana porzana</i>	
Purperreiger	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	93	<i>Ardea purpurea</i>	
Putter																x								<i>Carduelis carduelis</i>	
Raaf	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	112	<i>Corvus corax</i>	
Ransuil																								<i>Asio otus</i>	
Rietgors																								<i>Emberiza schoeniclus</i>	
Rietzanger	x	x	x	x	x																			<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	
Ringmus																								<i>Passer montanus</i>	
Rode Wouw																								<i>Milvus milvus</i>	
Roek	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	111	<i>Corvus frugilegus</i>	
Roerdomp	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									90	<i>Botaurus stellaris</i>	
Roodborst																							x	119	<i>Erithacus rubecula</i>
Roodborsttapuit	x	x	x	x	x											x								<i>Saxicola rubicola</i>	
Roodbuikwaterspreeuw																	x			x	x	x	x	121	<i>Cinclus cinclus aquaticus</i>
Roodhalsfuut	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	68	<i>Podiceps grisegena</i>	
Roodhalsgans																								<i>Branta ruficollis</i>	
Roodkopklauwier																								<i>Lanius senator</i>	
Roodmus	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Carpodacus erythrinus</i>	
Roodsterblauwborst																								<i>Luscinia svecica svecica</i>	
Ross' Gans																								<i>Anser rossii</i>	
Rosse Fluiteend																								<i>Dendrocygna bicolor</i>	
Rosse Stekelstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	60	<i>Oxyura jamaicensis</i>	
Rouwkwikstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									x	123	<i>Motacilla alba yarrellii</i>
Ruigpootuil																								100	<i>Aegolius funereus</i>
Scholekster																								<i>Haematopus ostralegus</i>	
Sijs																								<i>Spinus spinus</i>	
Slangenarend																								<i>Circus gallicus</i>	
Slechtvalk	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	106	<i>Falco peregrinus</i>	
Sloebend																								<i>Spatula clypeata</i>	
Smient	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	57	<i>Mareca penelope</i>	
Sneeuwans																								<i>Anser caerulescens</i>	
Snor	x	x	x	x	x																			<i>Locustella luscinioides</i>	

Soort	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Wetenschappelijke naam								
Soepeend																x							<i>Anas platyrhynchos f. domestica</i>								
Soepgans					x																		<i>Anser anser forma domestica</i>								
Sperwer																x							<i>Accipiter nisus</i>								
Spotvogel																x							<i>Hippolais icterina</i>								
Spreeuw												x				x							<i>Sturnus vulgaris</i>								
Sprinkhaanzanger																x							<i>Locustella naevia</i>								
Staartmees																x							<i>Aegithalos caudatus</i>								
Stadsduif												x											<i>Columba livia forma domestica</i>								
Steenuil			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x											100	<i>Athene noctua</i>							
Steltkluut		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		69	<i>Himantopus himantopus</i>						
Steppiekiekendief																	x							98	<i>Circus macrourus</i>						
Stormmeeuw		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		77	<i>Larus canus</i>						
Strandplevier		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			72	<i>Charadrius alexandrinus</i>						
Struikrietzanger																						x		117	<i>Acrocephalus dumetorum</i>						
Tafeleend																	x									<i>Aythya ferina</i>					
Tapuit		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			121	<i>Oenanthe oenanthe</i>						
Tijftjaf					x			x									x									<i>Phylloscopus collybita</i>					
Toendrarietgans					x										x	x	x									53	<i>Anser serrirostris</i>				
Topper					x																						<i>Aythya marila</i>				
Torenvalk					x											x											<i>Falco tinnunculus</i>				
Tuinfluit						x					x																<i>Sylvia borin</i>				
Tureluur																x											<i>Tringa totanus</i>				
Turkse Tortel							x						x														<i>Streptopelia decaocto</i>				
Veldleeuwerik						x										x											<i>Alauda arvensis</i>				
Veldrietzanger							x	x																			<i>Acrocephalus agricola</i>				
Velduil		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			101	<i>Asio flammeus</i>						
Vink																	x										<i>Fringilla coelebs</i>				
Visarend		x	x	x			x						x	x	x	x	x	x	x	x	x						95	<i>Pandion haliaetus</i>			
Visdief		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x								83	<i>Sterna hirundo</i>		
Vuurgoudhaan																	x											<i>Regulus ignicapilla</i>			
Waterhoen																x												<i>Gallinula chloropus</i>			
Waterral																x												<i>Rallus aquaticus</i>			
Watersnip			x	x	x	x										x												<i>Gallinago gallinago</i>			
Wespendief		x	x	x	x																							<i>Pernis apivorus</i>			
Wielewaal							x									x												<i>Oriolus oriolus</i>			
Wilde Eend												x																<i>Anas platyrhynchos</i>			
Wilde Zwaan					x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x								55	<i>Cygnus cygnus</i>		
Winterkoning							x	x								x		x										<i>Troglodytes troglodytes</i>			
Wintertaling																												<i>Anas crecca</i>			
Witbandkruisbek											x	x																<i>Loxia leucoptera</i>			
Withalsvliegenvanger			x		x																x	x						<i>Ficedula albicollis</i>			
Witkeelkwikstaart																												<i>Motacilla flava cinereocapilla</i>			
Witkopstaartmees											x																	<i>Aegithalos caudatus caudatus</i>			
Witooegeend			x			x	x	x	x	x	x																	59	<i>Aythya nyroca</i>		
Witte Kwikstaart																												x	122	<i>Motacilla alba alba</i>	
Witvleugelstern		x	x		x	x	x	x					x	x			x	x	x	x	x								85	<i>Chlidonias leucopterus</i>	
Witwangstern												x	x	x	x	x	x	x	x	x									84	<i>Chlidonias hybrida</i>	
Woudaap		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									91	<i>Ixobrychus minutus</i>
Wulp																														<i>Numenius arquata</i>	
Zanglijster																														<i>Turdus philomelos</i>	
Zeearend						x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									99	<i>Haliaeetus albicilla</i>	
Zilvermeeuw		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x										78	<i>Larus argentatus</i>	
Zomertaling																														<i>Spatula querquedula</i>	
Zomertortel						x																							63	<i>Streptopelia turtur</i>	
Zwaangans						x																								<i>Anser cygnoides</i>	
Zwarte Ibis												x	x																	<i>Plegadis falcinellus</i>	
Zwarte Kraai																	x													<i>Corvus corone</i>	
Zwarte Mees							x									x														<i>Periparus ater</i>	
Zwarte Ooievaar																														<i>Ciconia nigra</i>	
Zwarte Roodstaart												x																		<i>Phoenicurus ochruros</i>	
Zwarte Specht			x	x	x	x										x														<i>Dryocopus martius</i>	
Zwarte Stern		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									85	<i>Chlidonias niger</i>
Zwarte Wouw																														99	<i>Milvus migrans</i>
Zwarte Zwaan		x																												54	<i>Cygnus atratus</i>
Zwartkop																														<i>Sylvia atricapilla</i>	
Zwartkopmeeuw		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									76	<i>Ichthyaetus melanocephalus</i>

Zomertortel, Waterdunen ZI, 26 april 2023. Foto: Marcel Klootwijk

Aalscholver, 5 april 2023, Wageningen Gl. Foto: Caroline van Oostveen

Centraal Bureau voor de Statistiek

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

Rijkswaterstaat
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Nederland is door zijn afwisselende landschap, met droge en natte natuur een belangrijk broedgebied voor veel vogelsoorten, vaak in aantallen van internationaal belang. Tegelijkertijd kent Nederland een hoge bevolkingsdichtheid en daardoor grote druk op de beschikbare ruimte. Het is een uitdaging om vogels en hun leefgebieden op een gunstig niveau te houden of brengen, iets wat ook gevraagd wordt vanuit de Europese Vogelrichtlijn.

In Nederland vindt al veertig jaar systematische broedvogelmonitoring plaats om de gegevens te verzamelen die nodig zijn om het natuurbeleid met informatie over populatieontwikkelingen te ondersteunen.

Deze monitoring wordt georganiseerd door Sovon Vogelonderzoek Nederland binnen het Netwerk Ecologische Monitoring en richt zich op alle ruim 200 in Nederland broedende vogelsoorten en hun leefgebieden. Hieraan nemen duizenden vrijwillige vogeltellers deel, die zich met kennis en toewijding inzetten om de ontwikkelingen van onze broedvogels op de voet te volgen. Het onderzoek vindt plaats in samenwerking met het CBS, Rijkswaterstaat en de provincies. Financiering geschiedt door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Rijkswaterstaat (Zoete Rijkswateren) en BIJ12 namens de provincies (agrarisch natuurbeheer), ondersteund door Wageningen Environmental Research (WEnR).

Sovon Vogelonderzoek Nederland

Postbus 6521
6503 GA Nijmegen
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen

(024) 7 410 410
info@sovon.nl
www.sovon.nl